
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

8/1999

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa 1999

ISBN 80-900 896-8-2
ISSN 1211-9172

***Vydáno k 100. výročí založení
muzea v České Lípě***

*Augustiniánský klášter v České Lípě -
budova v níž je umístěno Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa*

STOLETÉ JUBILEUM ČESKOLIPSKÉHO MUZEA

Počátky snah vybudovat muzejní sbírky sahají až k roku 1878, kdy po slavném výletu přátel, českolipských učitelů a příznivců vlastivědného bádání na hrad Ostrý, zazněla myšlenka založit spolek k podpoře turistiky a k bádání o minulosti domoviny a jejich přírodních krásách. Pochopitelně spolek takového zaměření si nebudoval jen příruční knihovnu a sbírku upomínek na společné výlety, nýbrž vyplňoval touhu svých členů bezprostředně poznávat paměti-hodnosti. První sbírky tvořily rytiny, listiny, postupně i cechovní a městské knihy. Vznikla nesourodá sbírka rozmanitých archiválií, rozrůstající se o fotografie a pohlednice, k nim přibýly i tajuplné nálezy prehistorické, stále lákající zaujaté výletníky. Do sbírky se dostala i rozměrnější umělecká díla než jen mědirytiny a dřevoryty. Hrdí členové nyzývali tuto kolekci „klubovým muzeem“. Místo pro něj se našlo v reálce na Josefském náměstí naproti klášteru. V devadesátých letech minulého století bylo stále zjevnější, že bohatá sbírka písemností a uměleckých děl nemůže sloužit jen k potěše členů spolku, případně studentům. V nabídce pro návštěvníky České Lípy, kterou vydal vlastivědný spolek již v roce 1885, se doporučuje možnost zhlédnout sbírky umístěné v reálce. Pro návštěvníky města bylo však třeba vybudovat něco víc, než jen pouhý kabinet. V těch časech se ve větších českých městech objevují výstavy starožitností a roste zájem o sbírání památek lidového života, které se stávají základem místních muzeí, řízených muzejními spolky za vydatné spoluúčasti obecní samosprávy.

V roce 1899 byl na půdě vlastivědného spolku vytvořen přípravný výbor spolku muzejního. Laskavostí správy města bylo umožněno přesunout získané sbírky do dvou místností radnice, které se uvolnily po přestěhování okresního soudu. 18. listopadu 1900 vstoupil nový spolek v život a současně bylo otevřeno veřejnosti muzeum na radnici. Poté nastává zvýšený přísun sbírkových předmětů pocházejících z měšťanských domácností. Mezi předměty

je zastoupen ve větším měřítku textil a nástroje spjaté s výkonem různých domácích řemesel. Objevují se doklady uměleckého řemesla včetně nábytku, numismatika a výrobky z přírodních materiálů, které vlastně zastupují na začátku přírodovědné sbírky.

První období růstu končí před první světovou válkou a potom přichází téměř dvacet let stagnace vedoucí až téměř k jeho zániku. Nebyl prostor, nebyly peníze, nebyl zájem. Muzeum bylo obnoveno v roce 1933, kdy se zvedá nová vlna lokálního vlastenectví, bohužel prosycená nacionalismem praviceového zaměření. Městské muzeum bylo umístěno v restaurovaném renesančním zámečku Červený dům. Zde přežilo bez velkých škod druhou světovou válku. Obnovený muzejní spolek, tentokrát český, byl postaven před velmi těžké úkoly, protože muzeum mělo pojmout také různé konfiskované sbírky a městské muzeum bylo postupně sloučeno s nadačním muzeem Wedrichovým a dřívějším českým menšinovým muzeem. Počátkem padesátých let končí spolek svou činnost a muzeum přechází krátce do plné správy města, načež v roce 1952 se přetváří na okresní vlastivědné muzeum a do jeho sbírek byly přiváženy celky a zbytky muzeí ze zdejšího okolí (Mimoň, Jablonné v Podještědí, Dubá atd.). Pro účely muzejní práce byl v roce 1960 získán augustiniánský klášter, kam se přestěhovalo společně s okresním archívem. V této budově došlo k postupnému rozvoji k vytvoření novodobých expozic a zázemí pro odbornou činnost. Tento vývoj dále pokračuje a po stoleté cestě plné trnitých překážek se muzeum stává předním kulturním zařízením okresního města, místem tichých zastavení, poklidného vzdělávání a soustředěného sledování uplynulého času.

Ladislav Smejkal

ČLÁNKY A STUDIE

MEZOLIT NA ČESKOLIPSKU. Poznámky k současnému stavu výzkumu

Jiří Svoboda - Václav Cílek - Lenka Jarošová

Pravěké lovecké kultury nejsou na našem území prozkoumány rovnoměrně. Ještě na sklonku minulého století, po prvních archeologických výzkumech v Předmostí u Přerova a v krasových jeskyních, se české země důstojně zařadily mezi klasická území evropského mladého paleolitu (zhruba před 40 000 - 10 000 lety) a následné výzkumy v Dolních Věstonicích a v Pavlově tuto klíčovou roli jen potvrzovaly. Naproti tomu období mezolitu (před 10 000 - 6 500 lety) u nás zůstávalo jen málo známé pro nedostatek kvalitních lokalit, takže vedoucí autority na poli archeologie a paleoetnologie o jeho existenci v Čechách a na Moravě někdy pochybovaly.

Mezolit, neboli střední doba kamenná, představuje závěrečnou etapu vývoje loveckých kultur, které se adaptovaly na radikálně změněné přírodní podmínky holocénu. Jestliže období mladého paleolitu charakterizoval lov velkých stádních zvířat ve studených a suchých stepích a tundrách, pak v mezolitu převládl lov menších zvířat, ptáků a ryb, doplňovaný sběrem v téměř souvislém lese, při březích potoků a vodních nádrží, za poměrně teplého a vlhkého klimatu. Přirozeně, že tak významné změny v krajině se odrazily i v sociální a demografické struktuře lovecké populace. Předpokládáme (a archeologické prameny z různých částí Evropy to více či méně výmluvně potvrzují), že lidské komunity byly menší, ale hustěji rozmístěné v krajině, s pevnější vazbou k vymezenému regionu a tedy i s vyhraněnějším teritoriálním chováním. Tento vývoj se odehrával v době, kdy původní lovecké populace na Předním východě již přešly k zemědělství a chovu domácích zvířat, budovaly tam stálá sídliště z kamene či cihel, vytvářely nový typ umění a vybaveny řadou tech-

nologických inovací se v silných etnických i kulturních migračních vlnách šířily do Evropy.

Je přiznačné, že mezi první mezolitické lokality zjištěné v Českých zemích se zapsala právě naleziště na Českolipsku. Na přelomu 20. a 30. let objevili taková sídliště prakticky současně němečtí amatérští archeologové Karl Stellwag ze Stvolínek a Julius Laufka ze Lhoty u Dubé. K. Stellwag poté spolupracoval s Leonhardem Franzem, profesorem archeologie na Německé Karlově univerzitě (Stellwag 1930, Franz 1933, 1935). O osobnostech obou lokálních badatelů bychom v budoucnu uvítali více biografických podrobností, pokud je lze z archivních a literárních pramenů ještě zjistit. Své nálezy již přesně zařadili do mezolitu, přestože toto období u nás tehdy prakticky nebylo známo a jejich původní klasifikace časem upadla v zapomnění. Neméně pozoruhodné je i to, že od samého počátku se výzkum mezolitu na Českolipsku odvíjel ve dvou rovinách: průzkumem povrchových lokalit v okolí rybníků u Stvolínek a sondáží pod pískovcovými skalními převisy u Lhoty.

Po 2. světové válce se tento výzkum obnovoval pozvolna, nejprve během výzkumu F. Proška a V. Ložka (1952) pod skalním převisem u Zátyní, poté průzkumem Z. Dohnala (1961) kolem rybníků a rašeliníšť Holanské a Jestřebské brázdy a výzkumy J. Svobody (1977, 1979, 1983) v oblasti rybníků i skalních převisů při úpatí Vlhoště. Přes epizodický charakter některých těchto akcí se však stále více prosazoval určitý trend těchto výzkumů - zintenzivňující se spolupráce mezi archeology a přírodovědci. V současnosti, kdy se výzkum mezolitu na Českolipsku dostal díky systematickému průzkumu V. Cílka (Cílek a kol. 1996) na kvalitativně novou úroveň, se tento projekt stává téměř modelovým příkladem interdisciplinární spolupráce mezi akademickými, muzejními a vysokoškolskými institucemi i mezi jednotlivci. Díky hustotě osídlení i dobrým podmínkám pro uchování archeologických struktur i předmětů pod krytem skalních převisů je dnes území Českolipska bezesporu rozhodujícím regionem pro poznání mezolitu v českých zemích.

O mezolitickém výzkumu na Českolipsku bylo postupně zveřejněno či odevzdáno do tisku několik zpráv pro archeologická a antropologická periodika, které ovšem víceméně odrážejí jednotlivé etapy výzkumu. Vzhledem k tomu, že počet známých lokalit průběžně stoupá a mapa osídlení se zahušťuje, chtěli bychom v tomto příspěvku vyzvednout zejména dva aspekty projektu. Nejprve skladbu

jednotlivých disciplín, které se dnes na společném výzkumu podílejí. A dále geografickou strukturu osídlení, včetně hlavních koncentrací lokalit tak, jak se v současnosti jeví. Konečně chceme naznačit některé dosažené závěry i otevřené otázky.

Tab. 1. Přehled radiometrické chronologie mezolitu na Českolipsku. Všechna uvedená data poskytla laboratoř v Gronigen.

Perioda	Abri	Vrstva/hloubka	Číslo vzorku	Datum (B.P.)
6 000	Pod zubem	hloubka 75 cm	GrN 23332	6790±70
	Pod zubem	hloubka 80 cm	GrN 23333	6580±50
7 000	Šídelník I	hloubka 76-79 cm	GrA 11456	7120±80
	Šídelník I	hloubka 90 cm	GrN 24213	7830±170
	Černá Louže	baze souvrství	GrN 21558	7950±80
	Pod Černou Louží	mez. souvrství	GrA 11455	7620±80
	Vysoká Lešnice	mez. souvrství	GrN 24217	7930±160
	Pod zubem	hloubka 130 cm	GrN 23335	7660±130
8 000	Pod zubem	hloubka 115 cm	GrN 23334	8110±240
	Pod křídlem	mez. vrstva	GrN 23331	8160±80
	Šídelník III	mez. ohniště	GrN 24214	8300±150
	Máselník I	mez. vrstva 6	GrN 21556	8560±70
	Máselník I	mez. vrstva 7	GrN 21557	8790±70
9 000	-	-	-	-
10 000	Nizká Lešnice	baze souvrství	GrN 24210	10160±190

Interdisciplinární struktura projektu

1. Geologie

Výzkum mezolitického osídlení vychází z komplexního geologického studia tzv. pískovcového fenoménu (Cílek, ed., 1997), z celé série dílčích regionálně-geologických studií (např. Adamovič - Coubal 1994) a v detailu se zaměřuje na sedimentologické studium výplní jednotlivých převisů (např. Cílek a kol. 1996). To je složitý okruh problémů, zahrnující jak mechaniku sedimentace a eroze, tak chemické a biologické procesy včetně lidského působení. Výsledkem sedimentačních procesů je sled vrstev odlišné barvy, textury i chemického složení, s vlastními charakteristikami na každé jednotlivé lo-

kalitě. Celkový vzorec sedimentace je však podobný. Koncem glaciálu byla krajina téměř zbavena půdních pokryvů a písčitých zemin. Sprašová sedimentace postihla území nerovnoměrně a ostrůvkovitě. V glaciálních, resp. pozdně glaciálních podmínkách pozorujeme sedimentaci čistých, světlých, obvykle hrubozrných písků sedimentovaných často ve fluviálním režimu přivalových srážek či náhlých tání sněhových polí. Během holocénu dochází v převisech k agra-daci 1-2 m písčitých sedimentů, které bývají jemnozrnější, obsahují větší podíl jílových minerálů. Vesměs se jedná o úzce lokální přínos ze svahů a povrchů skal. Velmi důležitou roli hrají polohy šedé, hutné jílovité zeminy obsahující kostní drť a četné uhliky, která pravidelně doprovází ohniště. Podle výsledků chemických analýz se v polohách význačně uplatňuje kalcit (10-70 %) a méně významně fosfáty (přibližně 1,5 %). Předpokládáme, že se jedná o polohy přepálených kostí. Tyto kostní polohy fungují jako geochemická bariéra a neutralizují slabě kyselé půdní roztoky. V kombinaci s celkovou suchostí převisů tak kostní polohy umožňují odlišný typ fosilizace, díky kterému na rozdíl od otevřených stanovišť přetrvávají kosti, včetně velmi drobných kostí netopýrů a drobných hlodavců a schránky měkkýšů. Rovněž odbourávání - oxidace tmavých kulturních vrstev pod převisy probíhá velmi pomalu, zatímco směrem do otevřeného prostoru můžeme pozorovat epigenetický laločnatě faciální přechod tmavého písku do světlého či rezavého souvrství.

Další okruh otázek přináší výzkum kamenných surovin použitých mezolitickými lovci a hledání jejich původu. Z místních surovin se používaly čediče, železité pískovce a některé křemence (typ Stvo-línky). Částečně místního původu může být pazourek z fluviálních a glaci-fluviálních sedimentů, avšak většina pazourku zřejmě bude pocházet z větších a kvalitnějších zdrojů dále na severu. Ze severo-západních Čech se importovaly některé charakteristické typy křemenců (typ Bečov, Tušimice, Skršín). Ojedinele se objevují i další suroviny, například porcelanit či jaspis. Celkově nás toto studium informuje o velikosti akčního rádiu mezolitické skupiny.

Tab. 2. Vybrané převisy na Českolipsku, zastoupení hlavních surovin kamenné industrie

Abri	Pod zubem		Pod křídlem		Heřmánky		Máselník		Strážník	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
Pazourek	751	59,2	28	50,9	54	45,4	39	50	101	49,3
Křemenec typu Bečov	69	6,7	6	10,9	11	9,2	0	0	34	16,6
Křemenec typu Stvolínky	58	4,6	0	0	7	5,9	4	5,1	7	3,4
Křemenec typu Tušimice	10	0,8	0	0	0	0	4	5,1	11	5,4
Porcelanit	39	3	0	0	0	0	1	1,3	14	6,8
Křemen	6	0,5	0	0	0	0	0	0	0	0
Neurčeno	63	5	4	7,3	14	11,8	10	12,9	13	6,4
Přepálené atf.	256	20,2	17	30,9	33	27,7	21	25,6	25	12,1
Celkem	1268	100	55	100	119	100	79	100	205	100

Zajímavá je otázka manuportů - jedná se zejména o úlomky křídových železinců, méně pak znělce a místních bazaltoidů. Jen málokteré kusy nesou stopy opracování. Většinou se jedná buď o drobné, několik cm v průměru velké ostrohranné úlomky anebo naopak o kusy o váze kolem 1 kg. V této fázi výzkumů můžeme sice uvažovat o jednorázových nástrojích či vrhacích kamenech, ale relativně spolehlivě se zatím podařilo prokázat jen využití jako kumulčních tepelných kamenů. V převisu Stará skála bylo odkryto mezolitické ohniště, jehož uhlíková vrstva je zezhora pokryta železinci a místními pískovci. Při pokusech bylo zjištěno, že takto zahřáté železince, zejména větší kusy, udržují teplo ještě 12 hodin poté, co jsme do ohniště přestali přikládat. Téměř všechny uhlíky a všechny úlomky pískovce byly v té době již chladné. Železince se však v ohni rozpadají a tak je nutné je do převisů neustále přinášet. Tím vysvětlujeme jejich zvýšené množství v některých převisech. Většina železinců nese stopy opalení.

2. Paleobotanika

Paleobotanický výzkum probíhá ve dvou hlavních směrech: nejprve palynologický výzkum rašelinných sedimentů, který má v našem regionu dlouhodobou tradici (Firbas 1952). Novější rozbor sedimentů z Jestřebské brázdy podle V. Jankovské (1992) naznačuje, jak se parková krajina pozdního glaciálu postupně mění v preboreální borové lesy, do nichž se v boreálu zapojují rovněž náročnější dřeviny. Přestože se během následujícího atlantiku v oblasti Jestřebské brázdy šíří smrkové lesy a olšiny, borovice si nadále udržuje význam, zejména v Polomených horách (Jankovská 1992, Svobodová 1986).

Vzhledem k tomu, že výskyt jednotlivých pylových zrn může být ovlivněn jejich různou odolností i náletem z jiných regionů, doplní paleobotanický pohled studium rostlinných makrozbytků z archeologických lokalit, a to uhlíků dřevin (rovněž převážně borovice) a skořápek lískových oříšků. Průběžně se touto problematikou zabývá E. Opravil (1983, v tisku).

3. Paleontologie

Paleontologickými otázkami se v našem regionu dlouhodobě zabývají V. Ložek a I. Horáček. Citlivým indikátorem klimatu jsou tu zejména měkkýši, kteří rámcově odpovídají lesním společenstvům

boreálu a atlantiku. Zajímavým poznatkem je, že variabilita a diverzita měkkýšů na našich lokalitách byla v minulosti podstatně vyšší než dnes a k jejímu náhlému ochuzení došlo někdy na sklonku doby bronzové (Ložek 1997). Jen výjimečně byli měkkýši sbíráni člověkem jako potrava (nálezy velevruba z Vysoké Lešnice a Staré skály).

Fauna obratlovců výrazněji odráží zásah člověka - lovce, zaměřeného na menší lesní zvěř (jelen, prase a drobné šelmy jako zdroj kožešin). Zatím největší soubor z převisu Pod zubem ovšem vypovídá také o prostředí, neboť reprezentuje poměrně variabilní společenstvo. To odpovídá jak otevřeným stanovištím (*Microtus arvalis*, *Lepus*, *Putorius*, *Citellus*), tak prostředí lesnímu (*Cervus*, *Felis sylvestris*, *Sus*, *Clethrionomys*, *Apodemus*) a vodnímu (*Castor*, *M. oeconomus*, *M. agrestis*, *Arvicola*; Horáček, v tisku).

Neméně význačná je z hlediska archeologického záznamu otázka bioturbací, kterou se v pískovcích a jejich holocenních sedimentech zabývá R. Mikuláš (Mikuláš 1998, Mikuláš a Cílek v tisku). Vrtavou činností vos, hrabavou činností mravkolvů a dalšího hmyzu, životními aktivitami myši, ale také místy jezevců, lišek a králíků, zaklesáváním do děr po vyhnílych kořenech dochází k turbaci sedimentů a k přemístování nálezů. Výzkum je zaměřen nejenom na popis ichnofosilií, ale také na rozeznání míry rozvlečení nálezů. Lokální úroveň bioturbací je velmi proměnlivá. Obecně je nízká ve tmavých stíněných převisích a nepoměrně vyšší na prosvětlených stanovištích. Velmi důležitou roli hrají opět polohy větších či intenzivních ohnišť, které propalují písek, částečně jej zpevňují, takže ohniště pak vytvářejí jakési mechanicky odolnější čočkovité štíty, kde se pozdější morfologické změny téměř neuplatňují.

4. Antropologie

Protože fyzický vzhled mezolitické populace v českých zemích dosud nebyl znám (dosavadní nálezy z Obříství a Františkových Lázní nejsou jednoznačně datovány), řadí se k našim unikátním nálezům především jednotlivé lidské zuby z českolipských lokalit, studované nyní na Přírodovědecké fakultě MU v Brně. Prvý nález, k němuž došlo v roce 1997 pod převisem Pod zubem, náleží gracilnímu jedinci, zřejmě ženě, spíše staršího věku (Drozdová - Beneš v tisku). Další zuby, nalezené v roce 1998 ve Vysoké Lešnici a v Šídelníku, jsou rovněž silně otřelé; jejich bližší určení není dosud uzavřeno. Nejstarší nález představuje drobný úlomek lebky z Nízké Lešnice.

Tab. 3. Přehled a charakteristika malakofauny z převisu Pod zubem (surchní část mezolitického souvrství). Podle V. Ložka.

Ekologická charakteristika	Seznam druhů	Vz.A	Vz.B	Vz.C
Zapojený, svěží až mírně vlhký les	Aegopinella pura (Alder) Cochlodina laminata (Montagu) Discus ruderatus (Férussac) Monachoides incarnatus (Müller) Platyla polita (Hartmann) Vertigo pusilla (Müller)	- 1 2 2 - -	2 7 1 2 4 2	1 3 - - - -
Převážně les, podružně polootevřená až otevřená stanoviště	středně vlhká: Cepaea hortensis (Müller) Discus rotundatus (Müller)	2 -	2 6	2 3
	převážně sušší: Aegopinella minor (Stabile) Fruicola fruticum (Müller)	- 3	- -	1 -
Otevřená, převážně sušší stanoviště	Vallonia costata (Müller)	1	-	-
Les/otevřená krajina, převážně sušší	Cochlicopalubricella (Porro) Euomphalia strigella (Draparnaud)	- 2	- -	1 1
Les/otevřená krajina, středně vlhká	Perpolita hammonis (Ström)	-	-	2
Otevřené i lesní středně vlhké skály a sutě	Clausilia dubia (Draparnaud) Laciniaria plicata (Draparnaud) Vertigo alpestris (Alder)	1 1 1	- - -	- - -
Les/otevřená krajina vlhčí až mokřady	Perpolita petronella (L.Pfeiffer)	-	-	1
Stálé vody	Unionidae (? Unio sp.)	-	1	-

5. Traseologie

Moderní paleoetnologický výzkum využívá řady specifických metod výzkumu artefaktů, které zatím v českém prostředí nebyly soustavně zavedeny, avšak některé se již podařilo aplikovat i v naší oblasti díky mezinárodní spolupráci. Patří sem mikroskopický výzkum pracovních stop na artefaktech, který provedl v roce 1997 B. Hardy z Kenyon College v USA na materiálu z převisů Pod zubem a Pod křídlem. Byly zjištěno mechanické opotřebení při hranách kamených artefaktů (paralelní linie), stopy pryskyřic po upevnění v držadlech, ale nová metodika umožnila registrovat i zbytky některých organických materiálů.

6. Archeologie mladších historických období

Významnou složku komplexního studia pískovcových převisů tvoří analýza všech stop lidského osídlení - sídelních struktur, artefaktů, zbytků fauny i dokladů měnícího se klimatu, které následovaly po skončení lovecké etapy lidské minulosti, přes pravěké zemědělské a pastevecké kultury až do současnosti. Převážně jde o keramické zlomky. Toto studium uzavírá naše poznatky o tvorbě výplní jednotlivých převisů a dynamice sedimentace. Mimo to poskytuje srovnávací údaje o využití terénních tvarů v různém společenském kontextu měnících se dob. Tento výzkum zajišťuje Okresní muzeum v České Lípě (V. Peša).

Struktura mezolitického osídlení

Předložená struktura mezolitického osídlení na Českolipsku a jeho vnitřní struktura jistě není definitivní. Jasně nejsou ani vnější hranice tohoto areálu, i když se zdá, že mezolitické osídlení nekopíruje mechanicky rozsah pískovcových oblastí v severních Čechách. Nesporně pokračuje na sousední Děčínsko, do oblasti Labských pískovců (V. Sojka a S. Vencl, osobní sdělení). Naproti tomu dosud nebylo prokázáno pod převisy Hradčanských stěn, jižního Kokořínska či Českého ráje. Další výzkum ovšem může takto načrtnutý obraz změnit. Přesto mezi zajímavé otázky patří např. neexistence mezolitického osídlení v blízkém, poměrně podobném Českém ráji, jehož převisy jsou zkoumány již několik desetiletí (P. Jenč, ústní sdělení).

1. Holanská a Jestřebská brázda

Tato nápadná obloukovitá sníženina, dnes vyplněná rybníky a ve vlhkých etapách holocénu zřejmě rovněž více či méně souvisle zavodněná, je ve své severozápadní a jihovýchodní části lemována otevřenými sídlišti paleolitu a mezolitu (Stellwag 1930, Dohnal 1961, Svoboda 1977). Z rašeliniště ve střední části území u Jestřebí je k dispozici palynologický rozbor (Jankovská 1992).

Paleolitická a mezolitická sídliště se koncentrují zejména v oblasti Stvolínek (Stvolínky Ia-e, II, IIa, III a další ojedinělé nálezy) a plynule pokračují na sousední katastr Holan (Holan I, II). Prostorově oddělená je skupina menších nalezišť mezi obcemi Doksy a Okna. Protože se jedná pouze o povrchové sběry kamenných artefaktů, neumožňují taková naleziště přesnější datování, ani neposkytují bližší informace o charakteru osídlení, sídelních strukturách či o klimatu své doby. Řádově pochází z největších lokalit (Stvolínky I, II a Holany I) stovky kamenných artefaktů, z ostatních pak desítky či jen ojedinělé kusy. Lokalizace v terénu ukazuje, že byly upřednostňovány k jihu exponované písčité svahy v dosahu vody. U Stvolínek I svou roli sehrála i koncentrace křemencových bloků v okolí lokality, které se využívaly k výrobě nástrojů. Ojedinělé, zřejmě rovněž mezolitické artefakty, nalezené ve vyšších polohách pod vrcholem Lysé skály a Maršovického vrchu nicméně ukazují, že svou roli sehrály i strategické polohy, kontrolující prakticky celé území sníženiny.

2. Údolí Pekla

V letech 1996-97 byl výzkum zaměřen na úzký kaňon Peklo, který v severojižním směru spojuje Jestřebskou brázdu s Českolipskou kotlinou. Robečský potok tekoucí od Holan směrem na sever do údolí Ploučnice u České Lípy si zde v délce 4 km proráží cestu skalnatým, tektonicky podmíněným údolím, budovaným kvádrovými pískovci jizerských vrstev, které je oproti okolní zemědělské krajině zahlobbeno asi o 30 m. Dva významné převisy při severním ústí kaňonu, Pod zubem a Pod křídlem, byly zkoumány systematicky. Další dva, Grošák a Sněhurka, poskytly zatím pouze ojedinělé artefakty.

Monumentální převis Pod zubem představuje zatím nejvýznamnější mezolitickou lokalitu na Českolipsku a spolu s jihomoravským Smolínem (Valoch 1977) bezesporu i v českých zemích obecně. Výz-

kum tu zachytil oválnou depresi o rozměrech zhruba 5×3 m, zahloubenou asi 70 cm pod úroveň původního terénu (tj. 170 cm pod úroveň současného terénu), která se v průběhu několika tisíciletí postupně zaplňovala sekvencí kulturních mezolitických vrstev s ohništi a jamkami. Tento složitý sled vrstev poskytl zatím čtyři radiometrická data ze své svrchní a střední části, která odpovídají období před 8 000 a 6 700 lety; zbývá datovat ještě bazi profilu. Nejdokonalější ohniště, uložené v mísovité prohlubni a pravidelně vyložené pís-kovcovými kameny, leželo ovšem mimo tuto depresi při jejím okraji. Lokalita poskytla relativně velký soubor artefaktů (1268 ks), včetně chronologicky citlivých mikrolitů a nástrojů z kosti a parohu (ty dosud nebyly mimo oblast Českolipska v českých zemích známy). Dále reprezentativní soubor fauny, v němž vedle prasat, jelenů a srnců dominují zejména bobři a drobné šelmy lovené pro kožešiny, soubor liskových oříšků a lidský zub, který dal lokalitě její jméno.

3. Dlouhý důl

Dlouhý důl je úzké, vlhké a zastíněné údolí, protínající v západovýchodním směru centrální část Polomených hor mezi Vlhoštěm a Husou. Podmínky pro pravěké osídlení jsou tu poměrně nepříznivé a několik morfologicky výhodných převisů bylo zkoumáno bezvýsledně. Nejvýznamnější sídliště představuje prostorný převis označený jako Heřmánky I, ležící v kratším bočním údolí severně od Dlouhého dolu, nedaleko přirozené vodní nádrže. Výzkum v letech 1978-79 zjistil dva zahloubené oválné objekty o rozměrech $4 \times$ (minimálně) $2,5$ m a $6,5 \times 2,5$ m, zbytky ohnišť a soubor kamenné industrie. Ojedinelé artefakty byly nalezeny rovněž na povrchu, při styku téhož údolí s Dlouhým dolem, a v jeskyňce označené jako Hvězda, ležící při vodní nádrži v západní části Dlouhého dolu (Svoboda 1979, 1983).

4. Dřevčicko

Tento prostor tvoří několik paralelních, od západu k východu orientovaných údolí, které směřují z exponované oblasti Husy do klimaticky příznivější Dubské sníženiny. Hlavní převisy objevené V. Cílkem - Šídelník, Černá Louže a Máselník - leží vždy v přechodných polohách, kde se reliéf změkčuje, údolí se rozšiřují a otevírají. Obvykle tu nechybí ani přirozené vodní nádrže („louže“). Převisy mají vesměs dobré podmínky pro uchování organických materiálů

a některé výplně jsou poměrně vápnité. Nejde tu o lokality osamocené, ale o celé skupiny. Pod Máselníkem (Butterberg) i u Černé Louže (Schwarze Pfütze) byly v letech 1994 a 1998 prozkoumány vždy dva přibližně lineárně uspořádané převisy, zatímco Šídelník utváří oblouk několika převisů. Všechny lokality poskytly soubory kamenné industrie v několika stratigrafických polohách, jednotlivé artefakty z kosti (šídla, opracovaný paroh) a průvodní nálezy fauny (Cílek a kol. 1996, Svoboda a kol. 1996). V roce 1998 byly v Šídelníku nadto objeveny charakteristické zbytky ohnišť, jamek a dalších sídelních struktur. Naši antropologii obohatila tato lokalita dvěma dalšími nálezy lidských zubů.

5. Masív Lhotských skal

Tento areál tvoří od severu k jihu protažené návrší, jemuž dominuje osamělá skála na vrcholu Strážník (Wachstein). V severní části leží pod Žakovou skalou při okraji lesa převis Stará skála u Lhoty, při jižním úpatí Proškův převis u Zátyní. Protože výplň převisu Stará skála je do značné míry porušena předchozím výkopem, předpokládáme, že tu pracoval již J. Laufka. Navzdory poškození a nedostatku informací o předchozím výzkumu je tato lokalita mimořádná počtem i variabilitou nalezených kamenných a kostěných artefaktů a zejména objemem neporušeného, mísovitě zahloubeného ohniště, vyloženého úlomky železitých pískovců a pískovců. Nedaleký Proškův převis je zajímavý zejména svým paleontologickým obsahem, dochovaným díky vápnitosti výplně; objevil se tu i zlomek krunýře želvy (Prošek - Ložek 1952). Převis Strážník, objevený V. Cílkem na samém vrcholu návrší, je mimořádný svou exponovanou polohou a možností kontrolovat širší území Polomených hor, avšak jeho stratigrafie je jednoduchá a organické materiály se tu nedochovaly.

6. Údolí Lešnice

Zatím nejjižnější areál mezolitického osídlení s celkem čtyřmi osídlenými převisy byl v roce 1998 objeven V. Cílkem v údolí Lešnice, které směřuje od centrálního hřebene Polomených hor k jihu. V létě téhož roku byly dva z těchto převisů, Vysoká a Nízká Lešnice, systematicky prozkoumány. Oba převisy se odlišují velikostí, intenzitou osídlení i vápnitostí a stářím výplně. Vysoká Lešnice, převis monumentálních rozměrů, sice poskytl členitou sekvenci mezolitického

osídlení, včetně ohnišť a jamek, avšak jednotlivé vrstvy obsahovaly jen minimální počet artefaktů. Mimořádným nálezem byl další lidský zub na bazi mezolitického souvrství. Nízká Lešnice, při menších rozměrech a vyšší vápnitosti sedimentů, poskytla zatím nejstarší soubor artefaktů (včetně unikátního pískovcového brousku), provázený bohatou malakofaunou, mikrofaunou a zlomkem lebky.

7. Ochrana lokalit

Dosud málo doceněnou skutečností je aktuální ohrožení těchto jedinečných památek stále se zintenzivňující činností trampů a turistů. Převisy, které během tisíciletí neztratily nic ze své přitažlivosti pro osídlení, jsou dnes upravovány pro přenocování, jejich poměrně sypký povrch zarovnávan a - co je nejzávažnější - výplně jsou ničeny opakovaným zakopáváním popela a odpadků. Například výplň převisu Heřmánky I, archeologicky prozkoumaná v letech 1978-79, je dnes zarovnána a zčásti zničena vybudováním plošin pro přespání a průběžným zakopáváním odpadu. Během nových výzkumů v převisu Pod zubem jsme měli možnost doložit (a také datovat do období 1977-79) existenci pionýrského tábora v těsné blízkosti lokality, jehož odpadní jámy vážně narušily část výplně. K dalšímu poškozování výplní převisů trampskými úpravami dochází i v oblasti Labských pískovců.

Možnosti a hranice paleoetnologických interpretací

Z hlediska lokalizace a do určité míry i funkce lze mezi mezolitickými lokalitami vyčlenit otevřená sídliště ležící podél rybníků v nadmořských výškách kolem 270-280 m.n.m., dále stanoviště pod skalními převisy v různých výškách a konečně exponovaná stanoviště ve vrcholových částech strategických poloh (Lysá skála, vrchol 420 m.n.m., Maršovický vrch, vrchol 515 m.n.m.). Lokality pod skalními převisy lze dále hodnotit podle polohy a velikosti, nadmořské výšky i převýšení nad dnem údolí a orientace vůči světovým stranám, neboť všechny tyto vlastnosti jsou značně proměnlivé. Můžeme je srovnávat také s osídlenými jeskyněmi Moravského a Českého krasu, odkud byl analogický soubor dat již shromážděn pro období mladého paleolitu.

V rámci uvedených skupin ovšem existuje také určitá hierarchie lokalit, která je vyjádřena celkovým počtem artefaktů (kolísá od sto-

vek přes desítky až po jednotlivé kusy), výskytem významných artefaktů dokládajících určité aktivity (jádra, retušéry, kostěné artefakty), mocností a složitostí ohnišť a dalších sídelních struktur (objekty, jamky). Taková hierarchie může odpovídat využití některých lokalit coby trvalejších sídlišť, kde probíhala široká škála činností, jiných jako krátkodobých loveckých tábořišť.

Při použití takto shromážděné databáze k rekonstrukci života mezolitických lovců a sběračů vycházíme především z etnologických analogií. Etnologie vyvolává přirozené otázky o velikosti konkrétní lidské skupiny, o hustotě osídlení regionu, o stabilitě osídlení, sezónním rytmu a kontaktech mimo region. Lovecká a sběračská skupina obvykle využívá daný region podle sezónního rytmu a dostupnosti zdrojů surovin a potravy v jednotlivých ročních obdobích. Tomu jsou podřízeny nejen přesuny mezi lokalitami, ale i rytmus agregace do velkých komunit (obvykle provázený slavnostmi) a následného rozpadu do menších loveckých skupin.

V podmínkách našeho archeologického výzkumu zatím hlavní problém představuje chronologie. Přestože dosavadní výzkumy již umožnily načrtnout určitý chronologický rámec na základě stratigrafie a radiometrického datování, a to poprvé v českých zemích (*tab. 1*), pro řešení některých paleoetnologických a zejména demografických problémů není dost jemný. Obvykle totiž nelze rozhodnout, zda zkoumané lokality, celé areály i jednotlivé převisy, byly osídleny současně jednou velkou skupinou či navštěvovány postupně skupinami malými.

O pohybech, případně směnných kontaktech mimo region vypovídají do určité míry kamenné suroviny. Dokládají využití místních surovin, ale i pazourků severního původu, křemenců ze severozápadních Čech a v menší míře některých dalších cizích surovin. Jde sice o skladbu poměrně pestrou, avšak ve srovnání s hlavními kulturami mladého paleolitu je akční rádius, dosahující řádově desítek kilometrů, poněkud menší.

Pokud jde o sezónnost, určité údaje nám nabízejí například skořápky lískových oříšků (Pod zubem, Pod křídlem, Máselník I), jejichž doba dozrávání odpovídá rozhraní léta a podzimu. Na lokalitě Pod zubem je rovněž nápadný podíl zvířat lovených pro kožešiny spolu s kostěnými šidly a hladidlem, které jsou použitelné při zpracování kůží. To vše by naznačovalo osídlení této velké lokality na podzim, v době očekávání zimy, případně i v zimě.

Zvláště významnou otázkou je vztah posledních lovců k prvním zemědělcům. V literatuře existuje několik teorií, přičemž převážná část našich badatelů se kloní k představě o příchodu zemědělců z Předního východu a postupném vytlačování původních lovců do periferních a zemědělsky neatraktivních oblastí. Nechybí ovšem ani teorie odvozené ze severoevropských a východoevropských analogií, podle nichž by místní lovecké populace pouze přijaly nové poznatky a technologie, a v zásadě setrvaly na místě. K řešení těchto otázek v Čechách, kde je výzkum neolitu tradičně na dobré evropské úrovni, dosud chyběl základní chronologický rámec mezolitu. A také mezolitický antropologický materiál, který by umožnil srovnávat fyzický vzhled obou populací. Nově shromážděné údaje o chronologii (tab. 1) ukazují, že přinejmenším nejmladší mezolit v převisu Pod zubem (až 6 500 let) byl již současný se zemědělským neolitem v centrálních částech České kotliny. Tuto chronologii bude nutno dále propracovávat. Velmi cenné by byly také další antropologické nálezy.

Jakkoli jsou tedy naše odpovědi zatím nejasné, je v českém mezolitickém výzkumu výrazným pokrokem skutečnost, že takto formulované otázky vůbec můžeme klást. Region Českolipska se svou hustou strukturou lokalit, jejich členěním i podmínkami pro dochování organických materiálů a rekonstrukci krajiny a klimatu se tak stává klíčovým pro další výzkum celého dosud opomíjeného období našich nejstarších dějin.

Výsledky projektu, zatím prezentované formou předběžných zpráv v odborném tisku, by měly vyústit jednak v nové archeologické expozici Okresního muzea v České Lípě, jednak ve specializované monografii, která bude zahrnovat úplnou dokumentaci map, plánů, profilů a artefaktů z našich výzkumů.

LITERATURA

- Adamovič, J. - Coubal, M. 1994: Nové poznatky o litologii a tektonice svrchní křídý z plynovodního výkopu na Českolipsku. Zprávy o geol. výzkumech v r. 1993, 7 - 9.
- Cílek, V. a Kopecný J. eds. 1997: Pískovcový fenomén. Knihovna ČSS. Praha.
- Cílek, V. - Jarošová, L. - Karlík, M. - Ložek, V. - Mikuláš, R. - Svoboda, J. - Škrdla, P. 1996: Výzkum pískovcových převisů v sz. části CHKO Kokořínsko, 1- 3. Ochrana přírody 51, 43 - 47, 82 - 85, 104 -108.
- Dohnal, Z. 1961: Rašeliniště a slatiniště Polomených hor. Anthropozoikum 9, 241 - 276.
- Drozdová, E. - Beneš, J. v tisku: Korunka lidského zubu. Archeologické rozhledy.
- Firbas, F. 1952: Spät- und nacheiszeitliche Waldgeschichte Mitteleuropas nördlich der Alpen 2. Jena.
- Franz, L. 1933: Mittelsteinzeitliche Funde bei Drum. Mitteilungen des Nordböhmis-chen Vereins für Heimatforschung und Wanderpflege 56, 33 - 35.
- Franz, L. 1935: Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte Böhmens. Mitteilungen der Deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste für die Tschechoslowa-kische Republik, Prag.
- Horáček, I. v tisku: Fauna obratlovců z převisu Pod zubem, k.o. Česká Lípa. Archeo-logické rozhledy.
- Jankovská, V. 1992: Vegetationsverhältnisse und Naturumwelt des Beckens Jestřeb-ská kotlina am Ende des Spätglazials und im Holozän (Doksy-Gebiet). Folia Geo-botanica et Phytotaxonomica 27, 137 - 148.
- Ložek, V. 1997: Nález z pískovcových převisů a otázka degradace krajiny v mladším pravěku v širších souvislostech. Ochrana přírody 52, 146 - 148.
- Ložek, V. 1998: Late Bronze Age environmental collapse in the sandstone areas of Northern Bohemia. In : B. Hänsel, ed.: „Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas“ 57 - 60. Kiel.
- Mikuláš, R. 1998: Vrtavá činnost živočichů v pískovcích. Živa 2, 73 - 75.
- Mikuláš, R. - Cílek, V. 1998, v tisku: Terrestrial insect bioerosion and possibilites of its preservation (Holocene-Recent). Ichnos.
- Opravil, E. 1983: Charcoals of feature "A" in Heřmánky. Anthropologie 21, 167.
- Opravil, E. v tisku: Rostlinné makrozbytky z převisu Pod zubem, k. o. Česká Lípa. Archeologické rozhledy.
- Prošek, F. - Ložek, V. 1952: Mesolitické sídliště v Zátyni u Dubé. Anthropozoikum 2, 93 - 115.
- Stellwag, K. 1930: Funde aus Drum bei B. Leipa. Sudeta 6, 156 - 157.
- Svoboda, J. 1977: The Mesolithic settlement in the region of Polomené Mts. (North Bohemia). Anthropologie 15, 123 - 136.
- Svoboda, J. 1979: Stratigraphy of the Mesolithic settlement in the rockshelter at Heř-mánky (Polomené Mts., North Bohemia). Anthropologie 17, 87 - 93.
- Svoboda, J. 1983: Mesolithic dwelling structures in the rockshelter Heřmánky I, North Bohemia. Anthropologie 21, 159 - 168.
- Svoboda, J. - Opravil, E. - Škrdla, P. - Cílek, V. - Ložek, V. 1996: Mezolit z perspek-tivy regionu. Nové výzkumy v Polomených horách. Archeologické rozhledy 48, 3 - 15, 169 - 172.
- Svobodová, H. 1986: Pylová analýza mezolitické vrstvy z Heřmáněk I. Archeologické rozhledy 38, 288 - 290.
- Valoch, K. 1977: Die endpaläolithische Siedlung von Smolin. Studie Archeologického ústavu ČSAV 6/1. Praha.

RESUMÉ

Mesolithikum in der Region um Česká Lípa. Anmerkungen zum gegenwärtigen Forschungsstand.

Jiří Svoboda - Václav Cílek - Lenka Jarošová

Das Mesolithikum oder die mittlere Steinzeit stellt die letzte Entwicklungsetappe der Jagdkulturen dar, die sich den radikal veränderten Naturbedingungen im Holozän anpassten. Das Gebiet um Česká Lípa ist heute dank der Siedlungsdichte und guter Bedingungen für den Erhalt archäologischer Strukturen und Gegenstände unter dem Schutz der Felsüberhänge ohne Zweifel die entscheidende Region für das Studium des Mesolithikums in den böhmischen Ländern. Dieser Beitrag konzentriert sich vor allem auf zwei Aspekte des Projekts: auf die Vertretung einzelner Disziplinen, die sich heute an der gemeinsamen Forschung beteiligen (Geologie, Paläobotanik, Paleontologie, Anthropologie, Traseologie, Archäologie jüngerer Zeitperioden), und auf die geographische Struktur der Besiedlung, einschließlich der Hauptkonzentrationen der Lokalitäten so, wie sie gegenwärtig erscheinen (Holanská und Jestřebská brázda, Peklo-Tal, Dlouhý důl, die Umgebung von Dřevčice, der Massiv von Lhotafelsen, Lešnice). Aus dem Gesichtspunkt der Lokalisierung und gewissermaßen auch der Funktion lassen sich die Mesolithikumlokalitäten in offene, in der Höhe von 270-280 m ü.d.M an Teichen gelegene Siedlungen, weiter Standorte unter Felsüberhängen und schließlich exponierte Standorte in strategisch gelegenen Gipfelbereichen (Lysá skála, Gipfel 420 m ü.d.M., Maršovický vrch, Gipfel 515 m ü.d.M.) einteilen. Lokalitäten unter Felsüberhängen kann man weiter nach ihrer Lage, Größe, Höhe sowie dem Höhenunterschied zum Talgrund und der Orientierung nach den Himmelsrichtungen auswerten, denn alle genannten Eigenschaften sind sehr variabel.

Im Rahmen der angeführten Gruppen existiert auch eine bestimmte Hierarchie der Lokalitäten, die sich nach der Gesamtzahl der Artefakte (sie schwankt von Hunderten über Zehner bis zu einzelnen Stücken), nach Vorkommen bedeutender, bestimmte Aktivitäten belegender Artefakte (Kerne, Steinwerkzeuge, Knochenwerkzeuge), nach der Mächtigkeit und Kompliziertheit der Feuerstätten und anderer Siedlungsstrukturen (Objekte, Gruben) richtet. Solche Hierarchie kann auf die Nutzung einiger Lokalitäten als dauerhafte Ansiedlungen, wo eine breite Skala von Aktivitäten durchgeführt wurde, anderer als kurzfristige Jagdlagerplätze hindeuten.

Bei Anwendung einer auf diese Art und Weise gesammelten Datenbank zum Rekonstruieren des Lebens der Mesolithikum-Jäger und -Sammler gehen wir vor allem von ethnologischen Analogien aus. Die Ethnologie wirft natürliche Fragen nach der Größe einer menschlichen Gruppe, der Siedlungsdichte in einer Region, der Stabilität der Besiedlung, dem Saisonrhythmus und den Kontakten außerhalb der Region auf. Unter den Bedingungen unserer archäologischen Forschung stellt die Chronologie das Hauptproblem dar. Obwohl bisherige Forschungen schon ermöglichten, mit Hilfe der Stratigraphie und des radiometrischen Datierens einen chronologischen Rahmen aufzustellen - dies zum ersten Mal in den böhmischen Ländern (Tab. 1), ist er für das Lösen einiger paläonthologischer und vor allem demographischer Probleme zu grob. Gewöhnlich kann man nämlich nicht entscheiden, ob untersuchte Lokalitäten, ganze Areale oder auch einzelne Überhänge, gleichzeitig von einer großen

Gruppe bestedt oder von kleinen, nacheinander folgenden Gruppen besucht wurden. Über Bewegungen, ggf. Austauschkontakte außerhalb der Region zeugen in gewissem Maße steinerne Rohstoffe. Sie belegen die Benutzung der einheimischen Rohstoffe, aber auch Feuersteine nördlichen Ursprungs, Quarzitsteine aus Nordwest-Böhmen und in geringerem Maße auch einiger anderer fremder Rohstoffe. Es geht zwar um eine verhältnismäßig bunte Zusammensetzung, aber im Vergleich mit den Hauptkulturen des jüngeren Paläolithikums ist der in Größenordnung ein paar Dutzende Kilometer breite Aktionsradius etwas kleiner.

Was die Saisonbestimmtheit angeht, so erhalten wir gewisse Angaben durch Haselnußschalen (Pod zubem, Pod křídlem, Máselník I), deren Reifezeit in den Spätsommer bzw. frühen Herbst fällt. Auf der Lokalität Pod zubem fällt außerdem der Anteil der wegen ihrer Pelze gejagten Tiere samt Pflriemen und Glättern auf, die für die Lederbearbeitung geeignet sind. Das alles würde auf Besiedlung dieser großen Lokalität im Herbst, in der Zeit des Wartens auf den Winter, event. auch im Winter hindeuten.

Eine besonders bedeutende Frage ist die Beziehung der letzten Jäger zu den ersten Landwirten. Neu gesammelte Angaben über Chronologie (Tab. 1) zeigen, daß zumindest das jüngste Mesolithikum unter dem Überhang Pod zubem (bis 6 500 Jahre) mit dem landwirtschaftlichen Neolithikum in zentralen Gebieten des Böhmisches Kessels zeitlich zusammenfällt. Diese Chronologie wird man weiter präzisieren müssen. Sehr wertvoll wären auch weitere anthropologische Funde.

Die bisher in Form vorläufiger Berichte in der Fachpresse präsentierten Ergebnisse des Projekts sollten in eine neue archäologische Exposition des Kreismuseums in Česká Lípa sowie in eine spezialisierte Monographie, die eine vollständige Dokumentation der Karten, Pläne und Artefakte aus unseren Forschungen einbeziehen wird, münden.

Foto 1: Dlážděné mezolitické ohniště objevené v převisu III v areálu Šídelníku u Dřevčic.
Foto H. Rysová.

Foto 2: Tento převis leží 1 km z. od Dřevčic pod Černou louží (Schwarze Pfütze). V horní části profilu byla odkryta úplná kostra 2-3 měsíce starého srnečka ve společnosti střepů lužické (?) kultury. Je pravděpodobné, že se jedná o záměrné pohřbení zvířete, případně o jeho uschování ve studeném písku převisu, protože jinak jsou mrtvoly rychle rozvlečeny např. liškami. Ve spodní části profilu se objevuje víc jak 1 m mocné mezolitické souvrství s polohou ohnišť na bázi. Lokalita je význačná zejména bohatou faunou ekologicky citlivých drobných obratlovců. Foto H. Rysová.

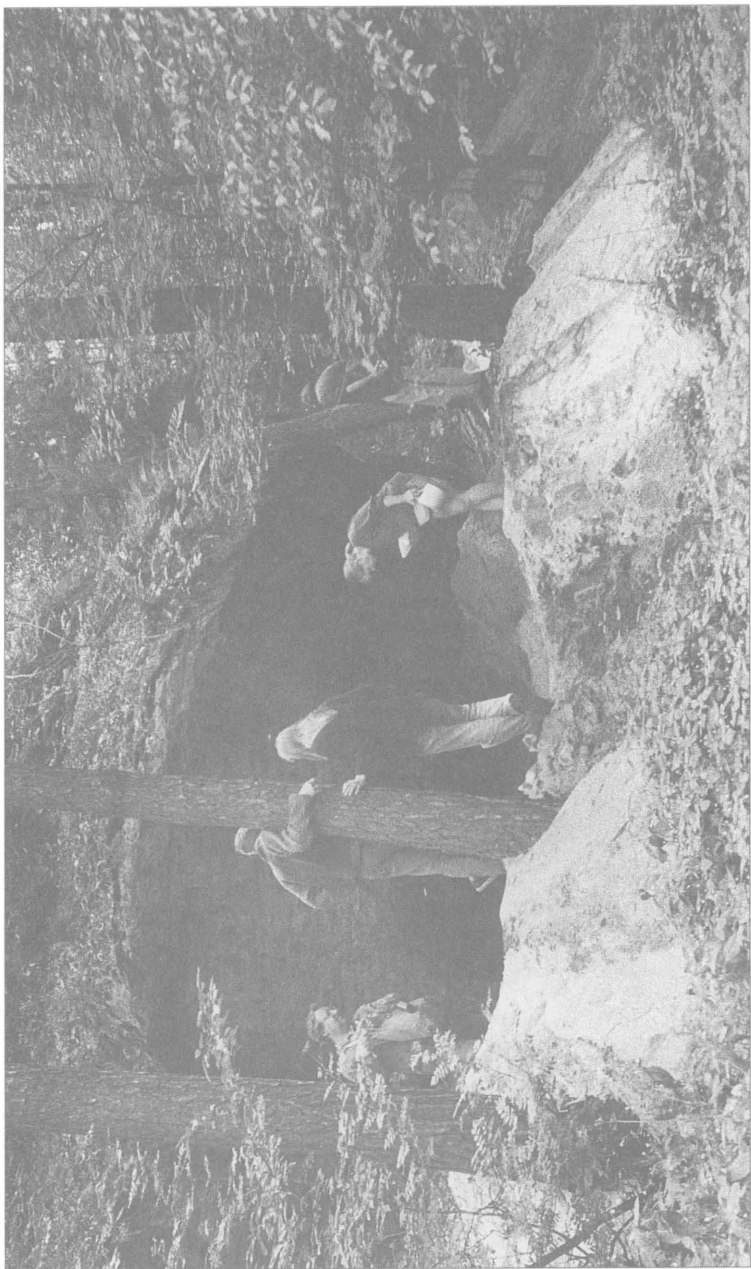

Foto 3: Převis Stará skála v masivu Lhotských skal byl pravděpodobně vykopán již J. Laujtkou v roce 1931. Přesto poskytl velmi bohatý soubor štípané mezolitické industrie včetně kostěného šídla a nástroje ze zaostrěného parohu. Nepronášené vrstvy s unikátní neolitickou nádobou a níže ležícím mezolitem byly v roce 1998 nalezeny již mimo vlastní převis. Foto: H.Rysová.

Foto 4: Stará skála, západní okraj převisu. Bílá kameninová nádoba přibližně označuje místo, kde byla nalezena dnem vzhůru ležící neolitická nádoba (na snímku nahoře), jejíž původní místo mohlo být na skalním výčnělku upravo nahoře. Na neolit směrem do hloubky bezprostředně navazuje mezolitická poloha. Foto: H. Rysová.

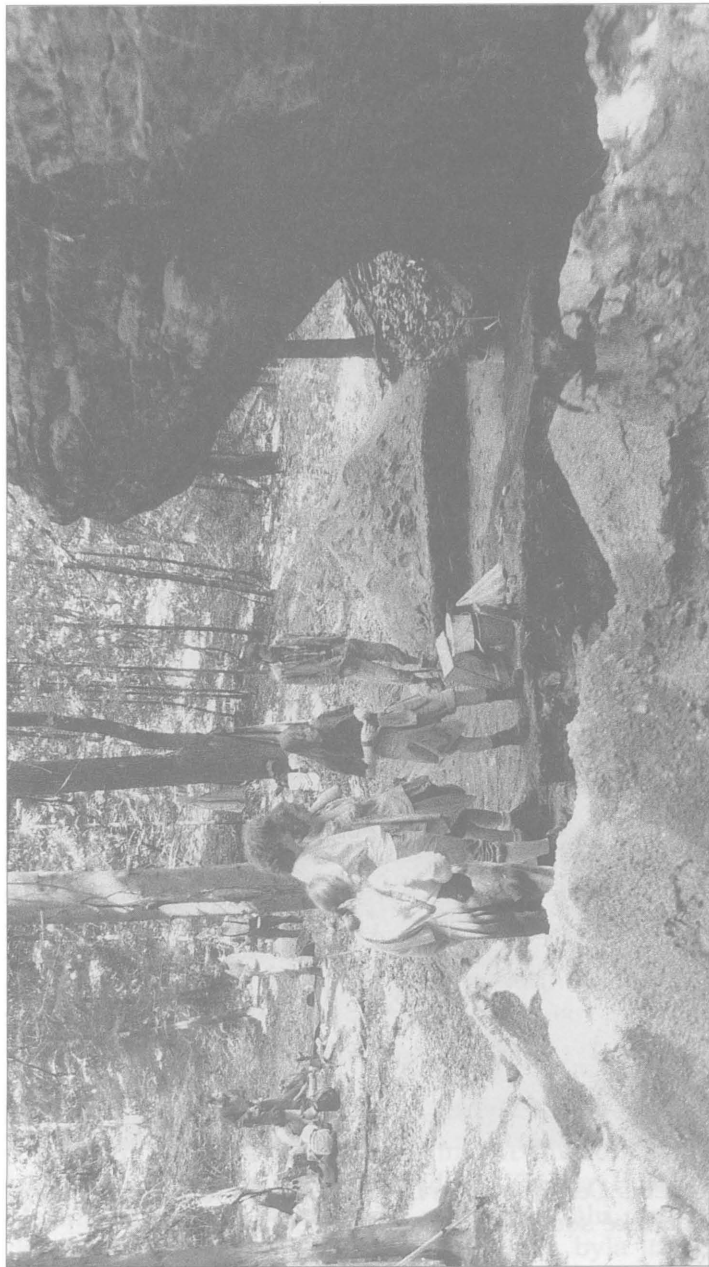

Foto 5: Převís Šídelník leží v bočním údolí mezi Dřevčicemi a Heřmánky. Jedná se mikroareál, kde byl mezolit zjištěn ve třech na sebe navazujících převisech. Vzhledem k tomu, že kulturní vrstvy pokračují mimo vlastní převís, domníváme se, že hlavní sídelní areál mohl ležet ve středu skalního „náměstí“. V některých případech se zdá, že převísy pouze vytvářely zázemí otevřených či polootevřených stádků, zatímco jiné převísy představují uzavřené lokality. Foto: H. Rysová.

*Foto 6: Drobný převis Černá louže u Dřevčic poskytl detailní stratigrafii, ve které mezolitické souvrství dosahuje mocnosti 1,3 m.
Foto: H. Rysová.*

K DĚJINÁM ŠPITÁLU V ČESKÉ LÍPĚ

Jaroslav Panáček

Zřizování špitálů (lat. *hospitale*) patřilo zprvu obecně mezi záležitosti řádové. Původním účelem klášterních hospitalů bylo zejména ubytování pocestných. Kromě noclehu a stravy poskytovaly středověké špitály unaveným pocestným též možnost umýt se nebo dokonce vykoupat v lázni či dát si ošetřit rány. Po vniknutí hospitalů do organismu nově zakládáných měst a jejich těsného zázemí převzaly tuto úlohu hospody a špitály se soustředily na svoji charitativní úlohu - péči o nemocné a práce neschopné, takže zastávaly funkci chudobinců a starobinců s posláním především sociálním. Navíc se v nich začala soustřeďovat i léčebná péče. Na jejich zakládání ve městech 13. až 15. století se podílely církevní řády, zprvu hlavně rytířské a žebravé řehole. Později, hlavně od 16. století, je zakládala jako nadační instituce města a dohled nad jejich jměním vykonávala městská rada. Pro měšťany byly špitály jakousi pojistkou pro případ, že by se ve stáří dostali pro nemoc či z jiných důvodů do tíživé situace a nemohli se o sebe postarat. Podle nadačních schopností města a vrchností mohly špitály vydržovat určitý počet chovanců na životní úrovni tomu přiměřené. Zavedením odborné péče lékařů se pak od 18. století špitály zvolna měnily v zařízení zdravotnická - nemocnice, jejichž obecné expresivní označení (špitál) tyto historické souvislosti naznačuje.

I. Špitál hradištského kláštera (do 1426)

V České Lípě, respektive na jejím předměstí, existoval špitál cisterciáckého kláštera v Hradišti (dnes Klášter Hradiště) již v první polovině 14. století. Ačkoliv ani poloha špitálu, ani jeho souvislost s kostelem Sv. Máří Magdaleny není jasná, byla již před lety vyslo-

vena hypotéza (Smetana 1979, 588; Gabriel - Smetana 1980, 137 - 138) o rozhodujícím podílu kolonizačního podnikání hradištského kláštera na vzniku a existenci specializovaného hrnčířského výrobního střediska v jejich těsné blízkosti. Velice skoupé prameny tohoto období nedovolují sice zatím přesnější pohled na dějiny špitálu, o to více je však třeba zapojit skromná fakta do širších souvislostí.

Prvou zmínku o lipském špitálu nacházíme v listině z roku 1345, kterou představení hradištského kláštera v čele s opatem Předborem dávají Markvartovi ze Zvířetic plné právo nad vyjmenovanými vesnicemi a dalšími majetky v oblasti mezi klášteřem a vsí Bakov (RBM IV, 808, č. 2074). Na čtvrtém místě mezi představenými konventu je uveden „Petrus provisor hospitalis in Lippa“, tedy správce lipského špitálu Petr. Druhou zprávu o špitálu, která se již týká jeho majetku, známe z opisu v městské kronice z doby okolo roku 1875 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv.č. 1950, s. 611). Podle listiny z roku 1390 potvrdil tehdy konvent kláštera v Hradišti představenému lipského špitálu Markvartovi (frater Marquardus tunc Hospitalis in lypia praepositus nostro), že postoupili kus pozemku v lese zvaném „Bukowy“ ctěnému panu Duchkovi z Bořetína a jeho ženě Margaretě za 4 kopy grošů právem emfyteutickým (quod vulgo dicitur Burgrecht). Ze zákupního práva plynul lipskému špitálu od pana Duchka a jeho dědiců roční plat 16 grošů na sv. Jiří a na sv. Havla a poskytování roboty (Robbotas) při kácení a orání. Okolo roku 1400 je pak lipský špitál (Item hospitale in Lipa) jmenován jako příslušenství hospodářské jednotky v Jezvě v urbáři hradištského kláštera (Emler 1884, 20). Poslední dvě zprávy z předhusitské doby se zmiňují o špitálu pouze nepřímo. V roce 1405 byl součástí nadace, věnované Bětkou, vdovou po měšťanu Peškovi Kirschlovi, k hlavnímu oltáři ve farním kostele Sv. Petra a Pavla plat 1 kopy a 4 grošů, plynoucí z půdy a luk mezi pozemky alodiálního špitálu a vesnicí Dubice (LE V, 620 - 621). Označení špitálu jako alodiálního mělo snad znamenat jeho nezávislost na vrchnosti, plynoucí zde z jeho spravování klášterním řádem. Podle uvedené formulace se zdá, že špitální pozemky ležely někde v místech osady Viska (Dörfel) mezi kostelem Sv. Máří Magdaleny a Dubicí. Roku 1408 zřídili měšťané ve farním kostele oltář Všech Svatých, k jehož nadaci náležel mimo jiné i plat 8 grošů a 6 halěrů, vázaný na domě a zahradě Řeháka „na ulici špitálu“ (APH, LE IX, sign. CIII/6, fol. 20a - 21b). Zpráva neříká nic více, než že špitál neležel na osamělém

místě, ale stál u cesty, tvořené alespoň po jedné straně domovní zástavbou. Tak si lze asi osvětlit pojem „ulice špitálu“.

Kromě lipského špitálu vlastnil klášter Hradiště v blízkosti Lípého i Jezvé. Tato ves je poprvé připomínána v roce 1197, kdy ji s velkou částí svého majetku odkázal před křížovou výpravou velmož Hroznata klášteru premonstrátů v Teplé (CDB I, 326, č. 358). Starší autoři (Frind 1864, 339; Paudler 1901, 4; Brandstädter 1932, 78) považovali za následujícího majitele Jezvé klášter Hradiště, ačkoliv nevěděli, jak se dostalo do jeho rukou. V. Černý (1931a, 138) a poté další (Šimák 1938, 724; Pražák 1955, 189) předpokládali, že od tepelského kláštera získaly Jezvé premonstrátky v Doksanech. Vycházeli přitom z konfirmace Jana Lucemburského z roku 1331 (RBM III, 710, č. 1820) pro doksanský klášter, kde jsou mezi jinými vesnicemi jmenovány „Novosedly nebo Neušetl“, které ztotožnili s Jezvé. „Nawosedli“ jsou však již na stejném místě jmenovány v konfirmaci z roku 1276 (CDB V-2, 497 - 499, č. 807) a v listinách z roku 1479 a 1530 (AMV, kop. 27/81, 3/338), obě jména se pak objevují ve vidimusu z roku 1531 (Pražák 1955, 203), v opisech z roku 1548 (Černý 1931b, 34) i 1625 (Herglotz 1926, 13). Novosedly alias Neušetl jsou v zápisech uvedeny vždy na stejném místě a to nikoliv mezi vesnicemi severní části kravařského újezdu v okolí Jezvé (Police, Stoupno, Bělá), ale hned na začátku v blízkosti Kravař. Prameny ze stejného období pro Jezvé, které po husitských válkách bylo připojeno k lipskému panství, svědčí o tom, že Černého a Šimákovo spojení bylo mylné, Jezvé doksanskému klášteru nikdy nepatřilo a v případě „Novosedly nebo Neušetl“ se jedná o zaniklou ves v okolí Kravař, nikoliv však pozdější Neugrund (Panáček 1983, 564).

Kdy získal Jezvé hradištský klášter, nevíme. Jisté je pouze to, že se tak stalo před rokem 1352 (RDP 77). Není ani vyloučeno, že Jezvé bylo kolonizačním centrem hradištského majetku na Českolipsku již ve 13. století a odsud došlo i k vysazení hrnčířského výrobního centra v České Lípě (srv. Gabriel - Panáček 1990, 20). V těsném sousedství nebo na místě vsi Jezvé klášter založil Nové Město (Nova civitas) (Paudler 1901, 4 - 5; Brandstädter 1932, 78), tato lokace však zřejmě nebyla úspěšná, neboť k většímu rozvoji sídliště nedošlo. Neznáme však pramen, podle něhož by bylo možno předpokládat zřízení proboštvství v Jezvé, jak tvrdí J. V. Šimák (1917, 52, 98) a po něm i M. Vojtíšková a kol. (1978, 121). Ke statku Jezvé náležely po-

dle urbáře z doby okolo roku 1400 kromě špitálu v Lipém (Item hospitale in Lipa) i platy ze vsí Luben, Sedlec, Valteřice a Ledce (Emler 1884, 20). Všechny včetně Jezvě (Nowemiasto) se po zkáze hradištského kláštera za husitských válek v roce 1420 objevily na soupise vsí lipského panství z roku 1455 (DD 23/132). Po zřízení plaského proboštví u Sv. Máří Magdaleny v letech 1489 nebo 1492 (Scheinflug 1876, 98) dostalo toto od lipské vrchnosti právě ves Loubí (Luben) a asi i Sedlec, který J. V. Šimák (1931, 132) pokládal za zaniklou osadu na místě pozdějšího Kozlího Rohu nedaleko Loubí.

Kostel Sv. Máří Magdaleny v těsném sousedství archeologicky zjištěného výrobního střediska hrnčírů (Gabriel 1979) nejsme schopni sledovat hlouběji do minulosti, než před rok 1460, kdy došlo podle mladší zprávy k jeho obnově Jindřichem Berkou z Dubé (Panáček - Gabriel 1995, 25). Vzhledem k tomu, že zkoumání nevyloučilo možnost starší stavební etapy, předpokládáme jeho existenci již ve 14. století. První spolehlivý pramen však existuje až z roku 1500, tedy z doby po založení proboštví. Zřízení proboštví v tak velké vzdálenosti od mateřského kláštera Plasy naznačuje, že cisterciáci měli v této oblasti majetková práva již dříve a spojuje tak kostel Sv. Máří Magdaleny s hradištským klášterem, založeným okolo roku 1145 právě řeholníky z Plas. Souvislost se špitálem je však stále nejasná. Nevíme, zda špitál stával těsně vedle kostela Sv. Máří Magdaleny, jak by mohla naznačovat gotická brána na západní straně kostela, zachycená na jeho vyobrazeních z konce minulého století a existující ještě ve druhé polovině dvacátých let století našeho (Diapozitiv B. Kinského ve sbírce OVM Č. Lípa), nebo byl oddělen ramenem Ploučnice a stával na místě pozdějšího městského špitálu Sv. Vavřince. Hypotetické postavení kostela Sv. Máří Magdaleny jako špitální kaple by mohlo vysvětlovat, proč se tento kostel nevyskytuje ani v konfirmačních, ani v erekčních knihách pražského arcibiskupství (Panáček - Gabriel 1995, 27, 33). V této souvislosti je nutno podotknout, že někteří autoři označují špitál hradištského kláštera jako Sv. Vavřince, ale jeho zasvěcení nemáme zachyceno v žádném ze sporých pramenů. Patrocinium Sv. Vavřince (S. Laurentii Mart.) měl bezpečně až novější městský špitál s kaplí, tomuto mučedníku zasvěcenou. Umístění špitálu u kostela Sv. Máří Magdaleny zcela neřeší ani zápisy v urbářích novozámeckého a lipského panství, kde je v roce 1579 zmíněn pouze „Kostel proboštví

sv. Maří Mandaleny“ (Šimák 1937, 76) a v soupise kostelních podací v urbáři z roku 1619 je u vrchnostenských duchovenství uvedeno: „A to městečko Yezwy z půl vsi Waltersdorfem bylo jest dáno k kostelu sv. Maří Magdaleně k tomu špitálu na mém předměstí“ (SOA Děčín, Velkostatek Č.Lípa a N. Zámek, k. 87, Urbář 1619/III., fol. 88b; Šimák 1937, 174). Ačkoliv není jednoznačně deklarováno umístění špitálu v návaznosti na kostel Sv. Maří Magdaleny, přece je zde souvislost mezi někdejším hradištským majetkem Jezvě, špitálem a kostelem jasná. Není však vyloučeno, že se zde mluví již o nově postaveném špitále Sv. Vavřince na ostrově mezi rameny Ploučnice proti kostelu Sv. Maří Magdaleny. O lokalizaci špitálu by mohl rozhodnout archeologický výzkum, a to pouze u kostela Sv. Maří Magdaleny, neboť lokalita bývalého městského špitálu byla zničena při stavbě obchodního domu Prior.

O osudech lipského špitálu v době husitských válek prameny mlčí. Všichni autoři, počínaje W. Ernstem (1864, 18), uvádějí bez udání pramene, že špitál byl zničen husity při dobytí města 19. května 1426. Toto tvrzení zdá se být vysoce pravděpodobné. Špitál ležel mimo městské hradby, nebyl pravděpodobně opevněn a byl klášterním majetkem, takže padl při obležení města do rukou husitů jako první. Pravděpodobnost jeho zničení za husitských válek podporuje i naprostá absence jakékoliv zmínky o špitálu po více než sto let od počátku 15. století. Máme však ještě další zdroj informací, který potvrzuje výše uvedené skutečnosti. Je jím tzv. špitální fase, tj. příznání majetku a rozbor majetkoprávní situace městského špitálu, která byla zpracována na žádost litoměřického krajského hejtmána z 24. dubna 1759 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2399). Tato fase (Hospital Fassion) z 30. listopadu 1761 cituje rovněž zápisy z tzv. geschlossenes Stadtbuch, nejstarší městské knihy, ztracené za poněkud nejasných okolností již v roce 1760 nebo za velkého městského požáru v roce 1787 (Ernst 1864, 9). Stručný popis historie špitálu v úvodu fase potvrzuje kontinuitu existence špitálu hradištských cisterciáků a městského špitálu Sv. Vavřince. Založení špitálu klade do roku 1390 a konstatuje jeho zničení husity v roce 1426. K němu náležející kostel Sv. Maří Magdaleny na lipském předměstí s vesnicemi a pozemky přešel prý do rukou plaského kláštera, který zde zřídil proboštství. Špitál však obnovila městská obec, jež při své tehdejší chudobě neměla na vydržování více než tři ubohých špitálních místností.

Těžko říci, zda se při zpracování špitální fase vycházelo z nějakých, nám již dnes neznámých, pramenů a do jaké míry zachycuje věrohodně jeho historii. Zdá se spíše, že bylo použito pouze tzv. geschlossenes Stadtbuch, kde byl zanesen opis listiny z roku 1390, a její mylnou interpretací došlo k vročení založení špitálu do tohoto roku. My však víme, že špitál existoval již v roce 1345, ne-li dříve. Ostatním informacím snad můžeme přikládat větší míru pravděpodobnosti.

II. Městský špitál (1426 - 1586)

Zdá se tedy, že po uklidnění poměrů došlo v České Lípě k obnově instituce špitálu, spravovaného tentokrát městskou radou. Neznáme však přesnější dobu jeho obnovení a nevíme ani, zda se ony uvedené tři místnosti nalézaly v areálu bývalého klášterního špitálu či někde jinde.

Nejstarší zprávou, která se k němu vztahuje, je donace 100 kop míšeňských grošů (Schwertgeld), tj. asi 50 kop grošů českých, které mu věnoval v roce 1512 Adam Berka z Dubé (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2399: Špitální fase z roku 1761, s. 2). Ve zprávách o požáru města v roce 1515 není špitál jmenován. J. Brückner (1850, č. 16, s. 66), vycházející z předpokladu jeho umístění mezi oběma rameny Ploučnice, tedy na místě pozdějšího špitálu Sv. Vavřince, píše o jeho úplném zničení a obnovení teprve v roce 1586. Toto tvrzení se však zřejmě nezakládá na pravdě, neboť v roce 1532 postoupil Prokop z Vartenberka svoji čtvrt Lipého se čtvrtinou panství svému bratranci Václavovi z Vartenberka na Rybnově spolu s „právem podacím v Lipém s předměstím, se čtvrtým dílem špitálu“ (DZV. 5B27), takže ke zničení špitálu buď nedošlo nebo byl opět obnoven.

Velkou finanční podporou pro špitál byla zřejmě špitální nadace Zdislava Berky z Dubé a Lipé, který tři měsíce před svou smrtí 11. září 1553 odkázal v závěti 2000 kop grošů pro špitály a kaplana v Lipém a Zákupcech, z nichž ustanovil dávat každoročně 90 kop grošů na dva kaplany a špitály v Lipém a Zákupcech (DZV. 11B22-30). Podle výpisu druhého dílu panství Zákupského z památného černého kvaternu desek zemských z roku 1565 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2403), pořízeného v roce 1665, přinášela tato nadace „do Lipského špitálu každéj tejdén po 15 groších bílých“.

Přes tyto příjmy rozhodli se městští radní ustavit vlastní instituci, která si vzala za cíl podporovat kromě špitálníků i své chudé,

vdovy, sirotky a nemajetné školáky. Se svolením tehdejších majitelů města Jana mladšího z Vartenberka, pána na Lipém, Bezdězi a Novém Zámku a Kunhuty Berkové, rozené hraběnky z Ebersteina, vdovy na Lipém, jako poručnice Jetřicha Jiřího Berky z Dubé a na Lipém, založili na den Sv. Vavřince roku 1573 purkmistr, konšel a starší radní tzv. Boží schránku (Gotteskasten), nazývanou také jako Gazophylacium (lat. + řecky „strážce pokladnice“). Tímto termínem se obvykle označoval úkryt pro klenoty, např. korunovační, jak dokládají karlstějnské kostelní inventáře (Fišer 1996, 67 - 68). Pergamenovou, dodnes dochovanou, zakládací listinu Boží schránky (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2403) měli podle subskripce kromě vrchnosti potvrdit svými pečeti Zbyněk Berka z Dubé a Lipé, pán na Zákupcích, Adam Berka z Dubé a Lipé, pán na Novém Berštejně, Jaroslav Sezima ze Sezimova Ústí na Úštěku, Karel z Bibrštejna, pán na Děvíně, Petr Berka z Dubé, pán na Lipém a Novém Stránově a Karel z Krajku, pán na Mladé Boleslavi nad Jizerou. Listina je však na plíce pouze proříznuta pro přivěšení pečeti a nic nenavědčuje tomu, že by kdy byla zpečetěna.

Instituce Boží schránky byla však přesto uvedena v život, jak o tom svědčí kniha špitálních počtů z let 1580 - 1686 (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 636). Hned na první straně knihy z roku 1580 je vlastně zopakováno založení Boží schránky purkmistrem a městskou radou s přispěním majitelů města Jana z Vartenberka a Jetřicha Jiřího Berky z Dubé, pánů na Lipém. S odvoláním na milosrdné skutky sv. Vavřince, na jehož svátek 10. srpna 1573 byla původní zakládací listina vydána, je zde rozpracován institut Boží schránky v osmi člancích (fol. 3b - 5a). Podle těchto článků byli ustanoveni čtyři řádní a čestní muži jako tzv. Gotteskastenherren, kteří měli hlavní povinnost v neděli a o svátcích stát s pokladnicí u všech třech dveří farního kostela Sv. Petra a Pavla a od okoljdoucích sbírat almužny. Po bohoslužbách a každý pátek měli právo tyto almužny rozdělávat a přebytek po přepočítání ukládat do pokladnice. Kromě vyhledávání dalších příležitostí pro sbírání almužen měli tito páni mezi svými povinnostmi dohled nad chudými po stránce materiální, duchovní i mravnostní. Pokud se týká špitálu, měli dohlížet na to, aby měšťané při sepisování poslední vůle pamatovali na odkazy pro tuto instituci. Neposlední jejich povinností byla každoroční péče o ošacení a obutí špitálníků. Jak vyplývá z dalšího obsahu knihy, plynuly od roku 1580 do Boží schránky každoročně jisté příjmy.

Boží schránka (Gotteskasten) vedla své vlastní účty do roku 1632, poté společně se špitálními účty jako tzv. Spitals- und Gotteskasten-Rechnung (Heimrich 1880, 105). V souvislosti s tím jsou Gotteskastenherren nazýváni později také jako Spitalsherren nebo Armenverwalter (Správci chudých). Příjmy z Boží schránky se ve špitálních počtech objevují až do roku 1770 a vznikla i druhá Boží schránka při kostele Sv. Mikuláše (Heimrich 1880, 105).

III. Městský špitál Sv. Vavřince (1586 - 1787)

Období relativní hospodářské prosperity za Jana z Vartenberka v poslední čtvrtině 16. století, provázené však na druhou stranu silnými náboženskými rozpory, poskytlo městu, zdá se, dostatek prostředků na stavbu nového špitálu. Ta začala roku 1586 a nikoliv již v roce 1580, jak uvádějí někteří autoři (Willomitzer 1859, 55; Kittel 1894, 109, a další). Ti byli patrně uvedeni v omyl špitálními počty, které začínají právě rokem 1580 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, k. 167, Armen- und Spitals-Rechnung 1580 - 1686).

Zprávu o stavbě špitálu uvádí ve své kronice k roku 1586 Hans Kriesche slovy: „Anno 1586 den 20 Marti hat mahn das hospithall hier zur Leippen ahngefangen zu bawen ihm Bürgermeister Ampt herr Hanß Melzers und dießen sommer auch worfertiget worden“ (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 14). Dozvídáme se, že 20. března 1586 byla stavba špitálu zahájena a v létě téhož roku dokončena. Ne všechny Kriescheho zprávy jsou plně důvěryhodné, zvláště ne ty z minulých století, které pochopitelně autor neznal z autopsie. V tomto případě je však jeho údaj potvrzen zápisy v purkmistrovských rejstřících z let 1586 - 1588 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 92), kde jsou zaneseny výdaje na materiál (kámen, vápno, cihly, jíl, trámy, prkna, šindele, okna atd.) i jeho dopravu na stavbu, na práci a obživu zedníků a dalších řemeslníků na stavbě. Zápisy však také svědčí o tom, že v roce 1586 byla snad dokončena pouze hrubá stavba, ale další výdaje na stavbu špitálu se vyskytují až do roku 1588. Podle značného množství a druhů materiálu v průběhu celé stavby lze soudit, že nešlo o přestavbu, ale o stavbu nové budovy, o níž však nemůžeme říci, zda nevznikla na místě staršího špitálu.

Nový městský špitál byl postaven na ostrově mezi rameny Ploučnice, východně od hlavní přístupové komunikace do města, směřující k Dlouhé bráně. Špitál nebo jeho kaple, pokud jí byl hned od po-

čátku vybaven, získal zasvěcení Sv. Vavřince podle mučedníka, který byl patronem chudých a nemocných, ale i správce majetku, jak o tom svědčí založení Boží schránky právě na jeho svátek 10. srpna.

Poněkud nejasná je však zpráva kronikáře Hanse Kriesche, že v roce 1598 zakoupil od ševce Jacoba Möllera dům „auf der Langgaßen zwieschen dem hospital und Andres Kundt gelegen“ (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44: Kronika H. Kriesche, za fol. 152), ležící tedy na Dlouhé ulici mezi špitálem a domem Andrese Kundta. W. Ernst (1864, 18) z tohoto zápisu usuzoval na existenci dvou špitálů v České Lípě, ale žádná jiná zpráva tuto situaci nenačňuje. Jiným výkladem by mohlo být pokračování názvu Dlouhé ulice (Langegasse) i za Dlouhou bránu, tedy i v ulici mezi mosty, nazývané od 19. století Brückengasse (Panáček 1996, 19). Domy v této ulici však byly již od 18. století počítány k Hrnčířské ulici (Töpfergasse), jak je uvedeno v josefském katastru z let 1785 - 1787 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 1009: Josefský katastr, fol. 21), kde „Bürgerl. Armen Spital“ figuruje pod starým čp. 232. Zdá se však, že skutečně Dlouhá ulice pokračovala i před Dlouhou branou nebo to takto Hans Kriesche chápal. Kriescheho soused Andres Kundt se totiž objevuje v urbářích lipského a novozámeckého panství mezi měšťany na předměstí před Dlouhou branou. V roce 1579 jako Andres Kunedt (Šimák 1937, 13) a roku 1619 na tomtéž místě jako Andreas Kunt (SOA Děčín, Velkostatek Č. Lípa a N. Zámek, k. 87, Urbář 1619/III., fol. 13a). Bohužel, ani Jacob Möller v urbáři z roku 1579, ani Hans Kriesche v urbáři z roku 1619, se nevyskytují (Hans Kriesche zemřel asi až v letech 1621 - 1622, přesné datum neznáme; Ernst 1864, 10). Zjištění přesné polohy domu Hanse Kriesche naráží na mezery v pramenech, neboť knihy tržních smluv (Grundbuch), kam se zapisovaly prodeje domů a převody dalšího nemovitého majetku, jsou dochovány až od roku 1601. Je však evidentní, že ležel na předměstí před Dlouhou branou, kde se nalézal i nově postavený špitál.

Nejstarším ikonografickým pramenem, zobrazujícím špitál, je kresba města od F. B. Wernera ze souboru kreseb z let 1730 - 1740, uložených dříve v Městské knihovně ve Vratislavi a zničených za 2. světové války (negativ ič. 26.177 ve fotoarchivu SÚPP Praha). Mezi domy na východním konci předměstí před Dlouhou branou však špitál nejsme schopni identifikovat, neboť se žádný z vyobrazených

objektů od ostatních neodlišuje. Na plánu, který je součástí veduty F. B. Wenera, je „Hospithal“ pod č. 11 zakreslen naprosto chybně na jižní straně Křížové, dnes Moskevské, ulice. Nejstarší plán města z roku 1744, uložený v mapovém oddělení Vojenského archivu ve Vídni pod označením Inland CIV (Cisar 1937, za s. 72) zachycuje pouze jeho polohu, neboť špitál je zde sice pod písmenem Q (Spittal) zakreslen na správném místě, ale jen blokově, podobně jako jsou zakresleny na plánu další objekty.

Jediným spolehlivějším ikonografickým pramenem - bohužel značně pozdním - zobrazujícím špitál Sv. Vavřince, je tak opět veduta města mědirytkce F. A. Weisera na tzv. Tovaryšském listu (SOkA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 2554), datovaná obecně před rok 1787 a vznikající dle J. Justa (1914, 31) okolo roku 1750. Podle tohoto vyobrazení (obr. 1) byl špitál obdélná jednopatrová stavba se sedlovou střechou a věžičkou na jejím severovýchodním konci, kde byla asi uvnitř objektu kaple. Další dva objekty, vyobrazené v těsném sousedství špitálu, uzavíraly spolu s ním jakýsi dvůr, k němuž od hlavní ulice mezi mosty vedla Vavřínecká ulička, Laurentzgasse, doložená již od roku 1628 (Panáček 1996, 19). Druhou možností je varianta, že všechny tři objekty náležely ke špitálu a dům s věžičkou byl pouze kaplí. Svědčil by o tom pamětní spis o požáru v roce 1787, kde podle W. Heimricha (1887, 13) byl mezi pohořelými budovami ve městě uveden „das Armenspital sammt Laurenzikirchel“, tedy chudinský špitál spolu s Vavříneckým kostelem. Faktem je, že v josefském katastru označený objekt špitálu čp. 232 (viz výše) byl nahrazen po přečíslování domů v roce 1836 dvěma novými čp. 322 a 323 (SOkA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 1142: Soupis domů podle majitelů 1836, fol. 24b).

Vedle již výše zmíněných nadací vrchnosti ke špitálu, k nimž bychom mohli připojit dar 70 kop grošů od urozené Walpurgy Ruprechtin von Hungerkasten (snad příbuzné Kateřiny z Hungerkoštu, vdovy po Václavu z Vartenberka ?) v roce 1560 (Bienert 1927, 24), nalézáme v nejstarší knize špitálních počtů (SOkA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 636) na fol. 7 - 12b zapsány další šlechtné donace špitálu. Mezi nejvýznamnější dary měšťanů svému špitálu patřil dar 50 kop grošů od Ursuly Huschmannové, odkaz 70 kop pekaře Nickela Vatera v roce 1577 a 38 kop grošů v témže roce od Margarety Fiescherové. Štědrým dárcem byl pro špitál v roce 1627 tehdejší majitel panství Albrecht z Valdštejna, který při zakládání augustini-

ánského kláštera odkoupil pro něj od města dvůr v Dubici za poskytnutí ročního platu 30 míšeňských tolarů lipskému špitálu (Pierer 1927, 5). Jaký byl osud donace po Valdštejnově smrti, nevíme. Nejštědřejšími mecenáši v dalších letech byli v roce 1667 ctihodný radní Gallus Hubert Jäger, který odkázal špitálu 100 zlatých, v letech 1670 a 1674 hornolibchavský vrchní hejtman Wentzel Ludwig Mentzel s darem 20 zlatých a odkazem 50 kop a v roce 1680 soukeník Daniel Ducke s donací 400 zlatých. Z posledně jmenovaného daru dostával každý špitálník vždy v neděli 3 krejcarey a celý špitál ročně 10 sáhů palivového dřeva. Kromě peněžních darů dostával špitál např. i pozemky, jako v roce 1625 od mydláře Martina Bergmanna kus louky, jejíž užitky byly mezi špitálníky rozdělovány vždy na vánoce, velikonoce a svatodušní svátky (Kittel 1894, 109). Všechny příjmy a vydání špitálu zachycují špitální počty od roku 1580 do roku 1885 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 636 - 728, 2406).

V době třicetileté války, v letech 1644 a 1646, byli ve špitále ubytováni vojáci i se svými ženami a dětmi, svým zraněním zde také 30 vojáků podlehl (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2401). Po skončení války sloužil špitál opět svému původnímu účelu. Morová epidemie v roce 1680, která po sedm měsíců sužovala město, si vybrala mezi obyvateli na 520 obětí, mezi nimi i mnoho špitálníků (Heimrich 1858, 363; Heimrich 1880, 107).

Podle dochovaných špitálních počtů plnil svoji funkci špitál po celé 17. a 18. století. Chovancům byla v nutných případech poskytována i odborná lékařská péče, jak o tom svědčí výdaje na lékaře, včetně chirurga. Vždy na svátek sv. Vavřince, tedy 10. srpna, se konala v kapli špitálu slavnostní mše, doprovázená i hudbou a zpěvy, jak dokládají výdaje „dem Rector, Organisten und Cantor von das musiciren in den Spittal Capellen“ (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 663 - 692). V roce 1778 a 1779 byla podle výdajů v počtech přistavována budova špitálu (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 673, 674).

Pak přišel osudný 6. říjen 1787, kdy téměř celé město lehlo popelem. Požár vypukl ke třetí hodině ranní v dílně jircháře Rehnelta na rohu Zámecké ulice a Mlýnského příkopu (Mühlgraben, dnes Erbenova ul.) a díky silnému větru od východu se záhy rozšířil na celé město. Vedle téměř všech významných městských budov shořely 384 měšťanské domy a 24 stodoly (Heimrich 1887, 12 - 13). Velmi

rychle se plameny převalily i přes Mlýnský náhon do předměstí před Dlouhou branou a celé včetně špitálu a kaple Sv. Vavřince zničily (Heimrich 1887, 18). Chudí špitálníci, kterých v té době bylo v ústavu 30 (10 mužů a 20 žen), byli po požáru umístěni do obecního domu vedle Křížové brány (dnes čp. 22 v Moskevské ulici), který zůstal při požáru ušetřen (Heimrich 1880, 108).

Město sice po velkém ohni zvažovalo výstavbu nového špitálu, ale vypočítanou sumu 4208 zlatých na stavbu nemělo (Heimrich 1880, 107). Proдалo proto 12. září 1800 spáleniště (Brandstelle) špitálu čp. 232 na předměstí o rozloze 73 čtverečních sáhů za 1310 zlatých klempířskému mistru Karlu Marschallovi (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2401). Jméno špitálu Sv. Vavřince připomínala ještě po několik desetiletí Vavřinecká ulička (Laurentzgasse), ale i její parcely byly v letech 1868 - 1869 rozprodány stavebníkům (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2565). Skutečně poslední památkou na zaniklý špitál byla plastika Sv. Vavřince v průčelní nice domu čp. 734 v bývalé Mostecké ulici (Brückengasse). Dům byl zbořen při asanaci celého bloku před stavbou obchodního domu Prior (dnes Lípa) v prosinci 1984. Osudy a dnešní uložení plastiky Sv. Vavřince bohužel neznáme.

IV. Závěr

Velký městský požár v roce 1787 však znamenal pouze konec špitálu Sv. Vavřince, nikoliv městského chudinského špitálu jako instituce. Po přestěhování špitálu ke Křížové bráně se špitálníci stěhovali ještě čtyřikrát, než byla slavnostně otevřena 19. října 1840 nová budova městského špitálu v ulici, která od té doby nesla název Špitální (Heimrich 1880, 108), dnes Nerudova (Panáček 1996, 40). To však již je jiná kapitola dějin českolipského špitálu.

PRAMENY A LITERATURA

- AH: *Archaeologia historica*.
AM: Archiv města (archivní fond).
AMV: Archiv ministerstva vnitra (nyní SÚAr Praha).
APH: Archiv pražského hradu.
Bienert, K. J. 1927: Ein Beitrag zur Geschichte des „Gotteskastens“ in B.Leipa, MNEC 50, 20 - 27.
Brandstädter, I. 1932: Hradiště (Münchengrätz) I., MNEC 55, 77 - 81.
Brückner, J. 1850: Geschichte der Stadt Böhmisches-Leippa, von ihrer ersten Gründung bis auf gegenwärtige Zeiten, Böhmisches-Leippaer Anzeiger-Blatt 1850 (pokračování v roč. 1851 a 1852).
CDB: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I* (ed. G. Friedrich), Praha 1904 - 1907; V - 2 (ed. J. Šebánek - S. Dušková), Praha 1981.
Cisar, H. 1937: Ein alter Leippaer Stadtgrundriß, MNEC 60, 66 - 74.
Černý, V. 1931a: Kravaře - Radoušov ve 14. - 16. století, *Bezděž II*, 136 - 146.
Černý, V. 1931b: Kolovratské a berkovské listiny ve Státním archivu zemědělském, Praha.
ČsČH: Československý časopis historický.
DD: Desky dvorské království českého (SÚAr Praha).
DZV: Desky zemské větší království českého (SÚAr Praha).
Emler, J. 1884: Zlomek urbáře kláštera hradištského. Pojednání Královské české společnosti nauk, řada 6, díl 12, Praha.
Ernst, W. 1864: Böhmen. Leipa vor und unter Wallenstein I., Jahres - Bericht der Ober - Realschule in Böhmisches-Leippa für das Schuljahr 1864.
Fišer, F. 1996: Karlštejn. Vzájemné vztahy tří karlštejnských kaplí, *Kostelní Vydří*.
Frind, A. 1864: Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese I., Praha.
Gabriel, F. 1979: Počátky hrnčířství v České Lípě, AH 4, 257 - 265.
Gabriel, F. - Panáček, J. 1990: Vznik a počátky České Lípy, *Bezděž I*, 11 - 38.
Gabriel, F. - Smetana, J. 1980: Sidelně historické aspekty vzniku města České Lípy, AH 5, 131 - 142.
Heimrich, W. 1858: Erinnerung an die Pest 1680 in Leipa und Umgebung, das Gelübde und Jubiläum, Böhmen. Leippaer Wochenblatt 1858, č. 46, 363 - 365.
Heimrich, W. 1880: Der Gotteskasten: *Gazophylacium*, MNEC 3, 104 - 108.
Heimrich, W. 1887: Der große Brand in Leipa am 6. October 1787, *Česká Lípa*.
Herglotz, A. 1926: Graber anno 1226 angeblich „civitas“ - wie Leitmeritz ?, MNEC 49, 13 - 15.
Just, J. 1914: Erinnerungen und Überlieferungen, MNEC 37, 30 - 34.
Kittel, A. 1894: Armenversorgungsanstalten im nördlichen Böhmen, MNEC 17, 106 - 116.
LE: *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV et XV, I - VI* (ed. K. Borový, A. Podlaha), Praha 1875 - 1927; další cit. z orig. v APH.
MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, *Česká Lípa*.
MVGDB: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Praha.
OZ (ZMK): *Onomastický zpravodaj* (Zpravodaj Místopisné komise ČSAV).
Panáček, J. 1983: Zaniklé osady na panství kláštera doksanského v okolí Kravař, OZ (ZMK) 24, 559 - 566.

- Panáček, J. 1996: Jména ulic v České Lípě, Česká Lípa.
- Panáček, J. - Gabriel, F. 1995: Kostel Sv. Máří Magdaleny v České Lípě, Bezděz 3, 25 - 47.
- Paudler, A. 1901: Neustadt an der Polzen, Česká Lípa.
- Pierer, C. E. 1927: Die Urkunde über Wallensteins Kloster-Gründung in Böhm.-Leipa, Sonderabdruck der Zeitschrift „Hochschulwissen“, Heft 7, Česká Lípa.
- Pražák, J. 1955: Privilegium Přemysla I. pro Doksany a jeho konfirmace z r. 1276, SAP 5, 159 - 203.
- RBM: Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae III (ed. J. Emler), Praha 1890; IV (ed. J. Emler), Praha 1892.
- RDP: Registra decimarum papalium (ed. V. V. Tomek), Praha 1873.
- SAP: Sborník archivních prací.
- Scheinpflug, B. 1876: Materialien zu einer Geschichte von Plaß und seiner Umgebung, MVGDB 14, 94 - 125.
- Smetana, J. 1979: K topografii areálů severočeských měst ve 13. a 14. století, ČsČH 27, 573 - 599.
- SOA: Státní oblastní archiv.
- SOkA: Státní okresní archiv.
- SÚAr: Státní ústřední archiv, Praha.
- Šimák, J. V. 1917: Dějinné paměti okresu mnichovohradištského I, Mnichovo Hradiště.
- Šimák, J. V. 1931: Zaniklé obce a zapomenutá jména místní v severních Čechách, Bezděz II, 129 - 134.
- Šimák, J. V. 1937: Registra panství lipského a novozámeckého z r. 1579, Bezděz VIII, 8 - 16, 40 - 48, 76 - 90, 139 - 143, 173 - 175.
- Šimák, J. V. 1938: Středověká kolonizace v zemích českých, České dějiny I - 5, Praha.
- Vojtíšková, M. a kol. 1978: Osídlení českolipského okresu ve světle archivních dokladů, Česká Lípa.
- Willomitzer, J. N. 1859: Die alte oder Groß-Kirche St. Petri und Pauli in Böhmisch-Leipa, Litoměřice.

RESUMÉ

Zur Geschichte des Spitals in Česká Lípa

Jaroslav Panáček

Irgendwann vor dem Jahre 1352, vielleicht bereits im 13. Jahrhundert, gewann das Zisterzienserkloster in Hradiště das Dorf Jezvčé, das es zum Städtchen Nova civitas (Neustadt) erhob. Es wurde wahrscheinlich zum Ausgangspunkt der kolonisatorischen Tätigkeit des Klosters und von hier aus wurde wohl auch das Töpfereizentrum und das Spital in Česká Lípa gegründet. Ob damit auch die Entstehung der St. Maria Magdalena - Kirche zusammenhing, wissen wir noch nicht.

Erste Berichte über das Leipaer Spital stammen aus den Jahren 1345 und 1390 und wir können ihnen nur den Namen des Spitalverwalters entnehmen. Zwei andere Berichte aus der vorhussitischen Zeit, aus den Jahren 1405 und 1408, belegen lediglich seine Existenz. Die erste Phase der Existenz des Spitals zu Česká Lípa endete wahrscheinlich am 19. Mai 1426, wo das Klosterspital während der Eroberung der Stadt durch die Hussiten oder eher noch davor zerstört und ausgeraubt wurde.

Zu unbekannter Zeit wurde das Spital von der Stadt erneuert, aber ob dies am ursprünglichen Ort des Klosterspitals oder anderswo geschah, läßt sich den Quellen nicht entnehmen. Im Jahre 1512 widmete ihm Adam Berka von Dubá und Lipá 100 Schock Meißner Groschen. Im Jahre 1553 vermachte Zdislav Berka von Dubá und Lipá in seinem Testament den Spitalen in Lipá und Zákupy 2000 Schock böhmische Groschen. Weitere finanzielle Unterstützung bot dem Spital die von der Stadt unter der Förderung der Obrigkeit im Jahre 1573 gegründete und 1580 ins Leben gerufene Institution des sog. Gotteskastens. Der Gotteskasten diente zum Einsammeln von Almosen, die an Arme der Stadt und Insassen des Spitals verteilt wurden.

Einen Wendepunkt in der Geschichte des Spitals bedeutete der Bau eines neuen Gebäudes in der Vorstadt vor dem Langen Tor zwischen den Flußarmen der Ploučnice in den Jahren 1586 - 1588. Das noch um 1750 auf der Vedute des sog. Gesellenbriefes dargestellte Spital mit der St. Lorenz - Kapelle stand in der Nachbarschaft des Hauses, das im Jahre 1598 der Leipaer Chronist Hans Kriesche kaufte. Das Spital wurde vom Stadtrat verwaltet und seine finanziellen Angelegenheiten wurden im sog. Spital-Rechnungsbüchern führen, wo auch alle Stiftungen der Leipaer Patrizier eingetragen wurden. Zur Zeit des 30-jährigen Krieges waren im Spital Soldaten einquartiert, danach diente es bis zum Jahr 1787 seinem eigentlichen Zweck.

Bei dem großen Stadtbrand am 6. Oktober 1787 brannte das ganze Spital bis auf die Grundmauern ab. Die Grundstücke des ehemaligen Spitals wurden im Jahre 1800 verkauft, und während die Insassen mehrmals an verschiedene Orte innerhalb der Stadt umzogen, erwog man den Bau eines neuen Gebäudes. Dazu kam es erst im Jahre 1840 in der späteren Spitalgasse (heute Neruda - Straße). Das ist aber schon ein anderes Kapitel in der Geschichte des Leipaer Spitals.

Obr. 1: Výřez z tzv. Továřského listu mědirytcce F. A. Weisera z doby okolo roku 1750 s jediným dochovaným vyobrazením městského špitálu. Špitál s věžičkou a křížkem na ní vidíme ve skupině domů vpravo od kostela Sv. Máří Magdaleny, označeného č. 11.

SKLÁŘSKÉ HUTĚ STŘEDOVĚKU NA ČESKOLIPSKU A DĚČÍNSKU Část II: Okres Děčín^{1/}

Michal Gelnar

Tato druhá část studie se zabývá regionem Děčínska, zúženým na prostor východně od pravého břehu Labe až k hranicím s Němec-
kem a na jihovýchodě k hranicím okresu Česká Lípa. Opět zde sleduji stopy po středověkém sklárství, lépe řečeno je vytvořen soupis lokalit a stanovišť zaniklých středověkých sklářských hutí (dále jen ZSSH), ať už nalezených, nebo jen hypoteticky předpokládaných, tak i těch nepravděpodobných, jak je uvádí stará i nedávná, německá i česká literatura či ústní tradice.

Soupis je, tak jako v první části, proveden od severu k jihu vzhledem k přehlednější orientaci. Jestliže je na katastrálním území (dále jen k.ú.) více lokalit, či hypoteticky předpokládám další lokality, přidávám římskou číslici. Poloha (*P*) je doplněna, pro případnou orientaci na mapách, o blízkou obec pomocí světových stran (S,V,J,Z či jejich kombinací), případně dalšími upřesňujícími údaji. Použity byly písemné prameny (*PP*), jichž je málo, dále kartografická díla (*K*), převážně však regionální literatura (*L*), ve které je i jen drobná, nepatrná zmínka o ústní tradici či o hmotných pramenech po zaniklé sklářské huti. Výzkum (*V*) je proveden buďto povrchovým sběrem či archeologickým výkopem. Zkratka *PJ* znamená pomístní jméno neboli oronymum, tj. vlastní jméno pro vertikální členitost zemského povrchu, např. pro pohoří, horu, údolí, nížinu a podobně. Využívám také hydronyma, což jsou vlastní jména vod. Datování (*D*) lokality je provedeno pomocí užitkové keramiky, doprovázející ostatní hmotné prameny (*HP*), dokládající činnost ZSSH. Těmi jsou

zejména taveniny skla a zlomky sklářských pánví pro tavení skla (Gelnar 1988). Ve většině případů datování užitkové keramiky a tím i datování stanoviště ZSSH určil archeolog PhDr.František Gabriel, pracovník Památkového ústavu v Ústí nad Labem, přední znalec severočeské středověké keramiky, jemuž jsem povinován díky za průběžnou několikaletou pomoc. V některých případech se datování opírá o publikování výzkumů či o hlášení pro Archeologický ústav ČAV v Praze PhDr.Evy Černé z Ústavu archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě (dříve Archeologický ústav ČSAV Praha, expozitura Most - dále jen ArÚ), která na některých zde uvedených stanovištích provedla archeologické výkopy. Stanoviště či lokality zpravidla doplňuji komentářem.

1. k.ú. Mikulášovice

(Nixdorf, Mickelsdorf), obec Mikulášovice

P: Lokalita je JV od obce, poblíž jednoho z pramenů Černého potoka, tekoucího od SZ k osadě Kopec u Brtníků. Stanoviště je 456 m n.m.

PP: Nehledán.

K: Mapa Saska, Matthias Oeder, kolem 1586 - 1607, Státní archiv Drážďany, sbírka obrazů (Bildstelle), list č. 177 a 198.

Mapa Saska, Georg Oeder a Zimmermann, 1571, Státní archiv Drážďany, sbírka obrazů, list XIX.^{2/}

L: Klos, R. 1967, s. 214

Klos, R. - Němeček F. 1977, s. 20 poznámka

Richter, K. 1960, s. 40 - 41

Lemme, H. 1966, s. 150 - 151

Sacher, V. b.d. (kolem 1972)

Sage 1972, s. 14 - 15

Černá, E. 1988, č.j. 534/88

Černá, E. 1989a, s. 19

Černá, E. 1989c, s. 343

Gelnar, M. 1992, s. 14

Černá, E. 1993, č.j. 296/93

Klos, R. 1995, s. 22

Klos, R. 1997, s. 23

Korespondence s JUDr. R. Klosem z Prahy

Korespondence s ing. K. Steinem z Varnsdorfu

V: Stanoviště této zaniklé sklářské hutě hledal již koncem šedesátých let JUDr. R. Klos z Prahy (Klos 1967). Od první poloviny 70.let i K. Stein a autor. V sedmdesátých letech též někdo z Brtníků u Krásné Lípy^{3/}. Od konce 80. let PhDr. E. Černá z Mostu. Při této její prospekci, jejich kolegů a autora v roce 1988 (Černá 1989b) nalezány v potůčku drobné skleněné taveniny a malé zlomky sklářských pánví, spolu se zlomky užitkové keramiky. Stanoviště ZSSH našli pracovníci Chráněné krajinné oblasti Labské pískovce (dále jen CHKO) strážci R. Marschner a V. Sojka v březnu 1993. Téhož roku v květnu E. Černá nález stanoviště potvrdila (Černá 1993).

HP: Sklářská technická keramika (zlomky sklářských pánví a keřímků, zlomek předformy), nístějová skla^{4/}, zlomky výrobků dutého skla a užitkové keramiky.

D: Stanoviště zprvu datováno dr. E. Černou do 2. poloviny 13. století nebo na začátek století následujícího (Černá 1989, s. 344). Později upřesněno do závěru 14. století, případně na přelom 14. a 15. století (Černá 1993, č.j. 296/93).

Komentář: Na Oederovo kartografické dílo nás (ing. V. Sacher a autora)^{5/} upozornil na přelomu šedesátých a sedmdesátých let p. JUDr. R. Klos z Prahy^{6/}, chalupář z Kamenné Horky v Krásné Lípě, který se historií Krásnolipska zabývá^{7/}. Po té jsme se s V. Sacherem začali o tuto zaniklou sklárnu blíže zajímat (Sacher b.d., kolem 1972; Sage 1972). Od té doby jsem se toto stanoviště ZSSH snažil v terénu lokalizovat^{8/}. Bezvýsledně. Hledal jsem je východněji od skutečného, později nalezeného stanoviště, v osadě Kopec a proti proudu potůčků (nikoliv až k jejich prameništím), z nichž dnes má název na mapách jen jižněji položený Černý potok. Na Oederově mapě jsou hydronyma „das Glashüttenflösel“ a „das Hüttenflösel“. Druhý je se zakresleným malým rybníčkem. V budoucnu bude nutno věnovat pozornost pečlivějšímu prostudování této části mapy ve vztahu k současnému hydrologickému stavu.

2. k.ú. Vlčí Hora

(Wolfsberg), Krásná Lípa

P: Stanoviště leží podél lesní cesty přibližně 1,2 km JZ od obce, na SZ svahu Kamenného vrchu (509 m n.m.), v těsné blízkosti dnes nevydatného pramene levobřežního přítoku Medvědího potoka.

PP: Nehledán.

L: Gabriel, F. 1986, s. 20, 45

Černá, E. 1987, s. 406, 407, 410

Černá, E. 1988

Černá, E. 1989a, s. 19

Černá, E. 1989c, s. 339 - 344

Gampe, A. 1989, s. 247

Gelnar, M. 1992, s. 14 - 15

Gelnar, M. 1996, s. 48

Gelnar, M. - Kubát, J. 1991, s. 46 - 48

Černá, E. 1991a, s. 16

Černá, E. 1991b, s. 262

Černá, E. 1991c

Klos, R. 1995, s. 22

Klos, R. 1997, s. 23

Korespondence s ing. K. Steinem z Děčína ^{9/}

Korespondence s R. Marschnerem z Vlčí Hory

Korespondence s ing. M. Palečkem z Hradce Králové

V: Ohledání terénu s povrchovým sběrem na jaře 1984 provedl autor s dalšími účastníky (N. Brejchová, P. Havránek, J. Homola, R. Marschner se svými dětmi a ing. K. Stein). Nalezeny hmotné prameny po činnosti ZSSH. V létě téhož roku započal archeolog F. Gabriel z tehdejšího Krajského muzea v Teplicích archeologický výzkum sondou 4 × 2 m. V letech 1985 až 1987 pokračovala ve výzkumu E. Černá z expozitury Most ArÚ v Praze.

HP: Výzkumem zjištěny tři sklářské pece, tj. jedna tavicí a dvě menší pomocné a odpadní halda. Sklářská technická keramika (zlomky sklářských pánví a pánviček) ^{10/}, kusy nístějového skla, kameny zčásti otavené, mazanice zčásti se slinutým povrchem, střepy

skleněných výrobků a užitkové keramiky (Černá 1989a, s. 343; Černá 1991a, s.160, 166).

D: Dostatek nalezených zlomků užitkové keramiky dovolil datování do doby kolem 1300, maximálně do 30. let 14. století (Gabriel 1986, s. 20; Černá 1991a, s.160).

Komentář: Na podzim 1983 R. Marschner st. z Vlčí Hory náhodně našel kus horniny se skelně slinutým povrchem^{11/}. V závěru téhož roku mi tuto informaci sdělil ing. K. Stein. V dubnu 1984 jsme provedli rekognoskaci terénu a povrchový sběr, který doložil, že tento prostor je lokalitou ZSSH. V srpnu téhož roku jsme s archeologem F. Gabrielem zahájili výzkum zjišťovací sondou. V té době to byla nejstarší nalezená sklářská huť v Čechách zkoumaná archeologickým výkopem.

Toto stanoviště bylo nalezeno zcela náhodně a dosud se k němu nenalezly žádné odkazy ve staré regionální literatuře. Je nanejvýš pravděpodobné, že takovýchto stanovišť ZSSH bude ve zkoumaném regionu ještě několik. Středověké sklářské hutě se stěhovaly za dřevem v poměrně malých vzdálenostech (viz dále) a ne všechna jejich stanoviště (byť při lesních pracech v mladších dobách byly po nich nalézány hmotné prameny) musela být písemně zaznamenána. Tam kde skončila kontinuita v této řemeslné aktivitě, nemusely být sklářské hmotné památky rozpoznány. Proto je poměrně častým zjevem zachycení takovýchto pramenů v regionální literatuře v oblasti s dosud živou sklářskou prvovýrobou, jakou je např. oblast Chřibské či Novoborska.

3. k.ú. Doubice

(Daubitz), Krásná Lípa

P: Stanoviště je uprostřed vsi, východně od kostela na pravé straně Doubického potoka, v místě dnes stojících objektů čp. 68 (nyní zv. Chata Hubertus) a hájovny čp.16. Stanoviště ZSSH je 390 m n.m.

PP: Desky dvorské XVI, 318, 323, 379 Státní ústřední archiv Praha

K: Ortsplan von der Gemenide Daubitz, Josef Gampe 1976, Sulzbach a.T.^{12/}

L: Sommer, J. G. 1833, s. 774
Hallwich, H. 1873, s. 28
Horner, J. 1877, s. 3
Schebek, E. 1878, s. IX, 4 pozn.
Hockauf, F. 1885, s. 51
Paudler, A. 1890, s. 317
Mádl, K. B. 1890, s. 6
Paudler, A. 1891, s. 316
Horčíčka, A. 1891, s. 245 - 246
Mareš, F. 1893, s.11, 16, 151-152
Hantschel, F. 1894, s.191
Hantschel, F. 1896, s.19
Reich, J. 1898, s. 102
Paudler, A. A. 1901, s. 79 - 81
Paudler, A. A. 1904, s. 165
Šimák, J. V. před 1905, s. 67
Hantschel, F. 1907, s. 191
Sedláček, A. 1920, s. 198
Jířík, F. X. 1934, s. 17
Fürst, R. 1935, s. 27
Zuman, F. 1936, s.166 - 167
Šimák, J. V. 1938, s. 199 pozn.1
F. K. 1938, s. 155 - 157
Zuman, F. 1940, s. 189
Palme, H. b.d.(kolem 1950), s. 62, 67
Profous, A. 1954, s. 439
Hetteš, K. 1959, s. 45, 47
Richter, K. 1960, s. 26, 41
Sacher, V. 1964, s. 5 - 6
Sacher, V. 1964, nestr., č. 27 - 28, 29
Klos, R. 1967, s. 214 - 221
Hejdová, D.- Nechvátal, B. 1967, s. 488
Drahotová, O. 1970, s. 17, 19, 34
Sage 1972
Hetteš, K. 1974, s. 253 (mapka), 254
Lukáš, V. 1974, s.18 - 21
Gampe, J. 1976
Klos, R.- Němeček, F. 1977, s. 20, 29, 31, 44, 50 - 51
Gelnar, M. 1982, strojopis

Kubát, J.- Gelnar, M.- Horáček, J. 1982, s. 171 - 196
 Stein, K. nedat. (po roce 1982)
 Kubát, J.- Gelnar, M.- Horáček, J. 1983, s. 3, 7, 13
 Drahotová, O. 1985a, s. 83 - 84
 Drahotová, O. 1985b, s. 18
 Gabriel, F. 1985
 Petráň, J. a kolektiv 1985, s. 773 (mapka)
 Drahotová, O. 1985
 Gelnar, M. 1988, s. 141
 Kolektiv 1989, s. 10, 53, 56 - 58, 64, 70, 74, 77
 Drahotová, O.- Hejdová, D. 1989, s. 53
 Gampe, A. 1989, s. 247
 Gelnar, M. 1990 Langhamer, A. 1991, s. 12
 Gelnar, M. 1992, s. 15
 Kol., 1994, s. 37 (mapa)
 Gelnar, M. 1996a, s. 46
 Gelnar, M. 1996c
 Korespondence s JUDr. R. Klosem z Prahy
 Korespondence s ing. K. Steinem z Varnsdorfu, později z Děčína
 Korespondence s I. Bechyněm z Doubice čp. 161
 Korespondence s O. Chmelíkem ze Státního oblastního archivu
 v Děčíně
 Korespondence s ing. V. Pažourkem z Okresního vlastivědného
 muzea v Děčíně

V: Tzv. Doubická huť byla hledána již mezi světovými válkami (viz Sage 1972), potom krátce před polovinou šedesátých let pracovníkem Sklářského muzea v Novém Boru ing. V. Sacherem, JUDr. R. Klosem z Prahy, Z. Jemelkou a ing. K. Steinem a v téže době, tj. od přelomu šedesátých a sedmdesátých let autorem (Sage 1972; Gelnar 1982). Asi v polovině 70. let byly v obci, poblíž čp. 68 místními chlapci nalezeny velké kusy skleněných tavenin. Na základě písemných zpráv z května a června 1979 od přítele ing. K. Steina^{13/} jsem provedl v červnu rekognoskaci terénu v Doubici a ve vyschlé stružce uprostřed louky pod hrází rybníku jsem našel hmotné prameny po činnosti ZSSH. V roce 1982 jsme tuto lokalitu navštívili s archeologem F. Gabrielem. Od té doby jsem Doubici navštívil několikrát. Před tímto datem jsem sám či s přítelem J. Vozábem z Nového Oldřichova ves i prostor kolem zaniklé vápenné pece pod Vápenným vrchem (548 m n.m.) navštívil několikrát (viz poř. č. 4). Při

jedné z rekognoskací mi sdělil I. Bechyně, hajný z čp. 161, že při terénních úpravách kolem nedávno postaveného objektu nacházeli skelné taveniny.

V červnu 1980 mi pedagog Střední průmyslové školy sklářské v Novém Boru Josef Badalec předal kousky skleněných tavenin zelené barvy, které našel ve výkopu pro kanalizaci při potůčku tekoucím v obci od severu, na východní straně při silnici do Kyjova, než jí tento překročí. Technologové posoudili tento nálezy jako mladý, z činnosti sklárny vytápěné uhlím, resp. plynem z něj. V úvahu by přicházely tyto nálezy pravděpodobně ze sklárny v Rybništi, která byla v provozu od roku 1873 do doby mezi světovými válkami, či ze sklárny v Horní Chřibské.

HP: Zlomky sklářských pánví, kousky nístějového skla a maltoviny, drobné zlomky skleněných výrobků a zlomky odpadu z jejich tvarování, zlomek blíže neurčeného kovového předmětu a soubor zlomků různorodé užitkové středověké keramiky.

D: Během společné návštěvy lokality v roce 1982 první nálezy užitkové keramiky dr. Gabriel předběžně datoval do přelomu 14. a 15. století. Později po shlédnutí ostatní nalezené keramiky, upřesnil provoz ZSSH do 1. poloviny 15. století.

Komentář: Stanoviště této sklářské hutě, jakožto první (?) místo sklárny údajně přenesené do Horní Chřibské, bylo hledáno, ale nenalezeno, již před druhou světovou válkou, ačkoliv v té době o něm věděl místní hajný Lohwasser^{14/}. Od poloviny šedesátých let stanoviště začal hledat JUDr. R. Klos z Prahy. Nejprve bylo hledáno v prostoru kolem zaniklé vápenky (Gelnar 1982), kde byly nalézány taveniny skelného vzhledu (Sage 1972). K tomu dále poř. č. 4.

Přestože jsem zde vypsals množství literatury^{15/} zmiňující se o sklářské huti v Doubickém lese (či v Doubici), velmi málo z ní je použitelné pro bližší poznání počátku její historie a pro její přesnější lokalizování v terénu. Zpravidla je v ní uvedena jen obec. Často je uváděna jako předchůdkyně hutě v Horní Chřibské. Mnozí autoři uvádějí rovnou, že byla v osmdesátých letech 15. století přenesena na nové místo do Horní Chřibské, aniž by odkázali na jakékoliv písemné prameny. Někteří autoři ji jen evidují při výčtu středověkých hutí v Čechách, jiní ji lokalizují rovnou do vsi (např. Mareš

s.11). Snad něco více světla o počátcích sklářské hutě a jejich stanovištích přinese studie Otty Chmelíka z Děčína, jenž se dějinami obce Doubice zabývá. Z korespondence s O. Chmelíkem, který získal ke svému studiu k dějinám obce význačný vlastivědný materiál (Gampe J. 1976), vyplynulo, že v obci bylo užíváno pár oronym, vztahujících se ke sklářství, což buďto přispěje k rozšíření našich znalostí nebo naopak ke zkomplikování problematiky lokalizování stanoviště (-višf) ZSSH. Předpokládám na k.ú. či v jeho okolí další stanoviště směrem na jih. Jestli písemný pramen (viz PP) lze vztáhnout k této lokalitě, či k následující, je velmi problematické^{16/}.

4. k.ú. Kyjov u Krásné Lípy I.

(Khaa), Krásná Lípa

P: Stanoviště je na levém břehu Doubického potoka při pravé straně silnice z Doubice do Krásné Lípy na ZSZ svahu Širokého vrchu (586 m n.m.). Stanoviště je cca 435 m n.m.

PP: Desky dvorské XVI, 318, 379, Státní ústřední archiv Praha^{17/}

L: Horner, J. P. 1877, s. 3

Paudler, A. 1890, s. 317

Šimák, J. V. 1938, s. 199

Sage 1972

Lukáš, V. 1974, s. 18,19,

Gampe, J. 1976 18/

Němeček, F.- Klos, R. 1977 (1978), s. 50 - 51 + poznámka

Černá, E. 1995,

Gelnar, M. 1996, s. 46

Pažourek, V. 1996

Gelnar, M. 1997

Ostatní literatura uvedena u předešlého poř. č. 3

Korespondence s ing. K. Steinem z Varnsdorfu a Děčína

Korespondence s JUDr. R. Klosem z Prahy

Korespondence s I. Bechyněm z Doubice

Korespondence s ing. V. Pažourkem z Okresního muzea v Děčíně

Protokol o zkoušce č.497/88

V: Totožné jako při hledání předešlého stanoviště, neboť nebylo zprvu jasné, kde hledat literaturou nepřesně zmiňovanou středově-

kou sklářskou huť. Tudíž hledáno také v okolí zaniklé vápenné pece na úpatí Vápenného vrchu (548 m n.m.), jež se stýká s úpatím Širokého vrchu (586 m n.m.).

Stanoviště ZSSH se hledalo již za 1. republiky, poté před polovinu šedesátých let k připravovaným oslavám 550. výročí sklárny v Horní Chříbské roku 1964. Následně další průzkum probíhal od konce šedesátých let (Sage 1972; Gelnar 1997). Ani ten nepřinesl pozitivní výsledky. V první (?) polovině 70. let zde pátral i Z. Jemelka z varnsdorfského muzea, v téže době i K. Stein. V první polovině sedmdesátých let jsme z prostoru pod zaniklou vápenkou poblíž Doubického potoka při rekognoskaci terénu s přítelem Jiřím Vozábem z Nového Oldřichova nacházeli kousky tavenin či povrchově slinutých hmot, které také několik málo let před tím donášel do Sklářského muzea v Novém Boru JUDr. R. Klos z bezprostřední blízkosti zaniklé vápenky. V roce 1988 - po zkušenostech nabytých při výzkumech dr. E. Černé z Mostu na lokalitách ZSSH na Moldavě a Jilmové v Krušných horách, kde jsem shodně taveniny spatřoval - jsem nechal jeden ojedinělý nález špinavěmléčnězelené taveniny v laboratoři tehdejšího Výzkumného ústavu užitkového skla v Novém Boru analyzovat, resp. byl podroben spektrografickému rozboru (viz L). Po shlednutí analýzy praktiky, sklářskými technologiemi ing. K. Peškem a R. Haisem z Nového Boru, se tito shodli na názoru, že analyzovaná hmota je skelnou taveninou. Od té doby jsem tento prostor pod vápenkou navštívil několikrát, leč další hmotné prameny po ZSSH jsem již nenalezl. Přesné místo nálezu tohoto hmotného pramene jsem si již nepamatoval.

Stanoviště bylo nalezeno až v polovině devadesátých let strážci CHKO Labské pískovce R. Marschnerem a V. Sojkou na základě přesného popisu článku J. Gampeho, který jim poskytl O. Chmelík (viz výše). Archeologický výzkum zahájila dr. E. Černá z Mostu v roce 1996. Pokračování výzkumu provedeno v roce 1998.

HP: Torzo tavicí pece, technická keramika (zlomky sklářských pánví a kelímků, předforem, šamotových krycích desek), části železného náradí, zlomky skleněných výrobků, užitkové keramiky a mince (Pažourek 1996, s.2).

D: Předběžné datování tohoto stanoviště ZSSH poblíž Doubice je dr. Černou stanoveno do přelomu 14. a 15.století (Černá 1995), později do počátku 15.stol (Pažourek 1996).

Komentář: Zatím je problematické určit, které stanoviště je prvotní hutí či starší z oněch dvou v terénu lokalizovaných, a kterému lze přiříst písemné prameny. Po zkušenostech se zdá předpokládat, že tato dvě stanoviště, tj. ve vsi Doubici a na východ od ní na západoseverozápadním svahu Širokého vrchu, nebudou osamocená. Hypoteticky předpokládám další stanoviště v okolí, např. jihozápadně od vsi Doubice.

5. k.ú. Kyjov u Krásné Lípy II.

(Khaa), Krásná Lípa

P: Stanoviště se nalézá na VJV svahu Široký vrch (586 m n. m.) u spojnic lesních cest s PJ U kapličky^{19/} SZ od Rybníště. Lokalita je 542 m n.m.

PP: Nehledán.

L: Černá, E. 1992

Gelnar, M. 1992

Klos, R. 1995, s. 22

Klos, R. 1997, s. 23

Gelnar, M. 1996a, s. 45

Gelnar, M. 1996c, v tisku

Korespondence s ing. K. Steinem z Varnsdorfu a Děčína

V: Povrchový sběr a drobná sondáž E. Černé z Mostu a autora. Geofyzikální zaměření lokality ArÚ ČSAV Praha, expozitura Most v roce 1992.

HP: Kusy nístějového skla, zlomky sklářských pánví, pískovce s zárem slinutým povrchem, kousky maltoviny, zlomky užitkové keramiky.

D: E. Černá stanoviště ZSSH předběžně datovala do 13. století na základě malé četnosti užitkové keramiky. F. Gabriel autorovy četnější nálezy datoval předběžně do doby kolem 1300.

Komentář: V červenci 1992 zaslal ing. K. Stein z Děčína zprávu o svých nálezech hmotných pramenů po činnosti zaniklé sklárny na

Expozituru ArÚ v Mostě dr. E. Černé a souběžně autorovi (16.7.)^{20/}

Pravděpodobně na tomto vrchu lze předpokládat další stanoviště, např. s eventuální vazbou na nedaleko vzdálené vrchy Žulovec a Plešivec (viz následující poř. č. 6 a 7).

6. k.ú. Rybniště I.

(Teichstatt), Rybniště

P: Údajná poloha ZSSH má být na vrchu Žulovec (566 m n.m.) (dříve zv. Fladenberg), ležícím na východ od Rybniště, poblíž studánky zv. „Ritterborn“, později přejmenované na „Raimundovu studnu“ („Raimundbrunnen“).

PP: Nehledán.

L: Stellzig, W. A. 1879, s.140 -142

Hockauf, A. 1885, s.15 pozn.1, 183 - 184 + pozn.1

Hantschel, F. 1896, s. 5, 18

Paudler, A. A. 1904, s. 157 pozn.1, 164, 183 - 184

Šimák, J. V. před 1905, s. 38

Hantschel, F. 1905, s. 54

Hantschel, F. 1907, s. 174, 179, 190, 194

Pergelt, F. 1937, s. 207

Gelnar, M. 1996a, s. 47

Gelnar, M. 1996c,

V: Rekognoskace terénu ing. K. Steinem a autorem nezávisle na sobě probíhá od začátku sedmdesátých let. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let tuto lokalitu hledal ing. V. Sacher ze Sklářského muzea v Novém Boru. Dosud nenalezena.

Komentář: Literaturou uváděná zaniklá sklářská huť, údajně založená „rytířem von Flade“, je F. Hantschelem (1905, s. 54) oproti jiným autorům umísťována na bývalý Fladenberg s výškou 543 m n.m., což je nižší (na dnešních mapách nepojmenovaný) protáhlý kopec severně od Malého Stožce (659 m n.m.) a cca 1800 m jižně od Žulovce (566 m n.m.) (!). Vlastivědný pracovník A. Paudler ale určuje názvem Fladenberg (599 m n.m.) kopec dnes zvaný Plešivec (596 m n.m.) (Paudler 1904, s. 157 pozn. 1), zvaný na starých ma-

pách Plissenberg, ležící jihozápadně od Žulovce. Hantschel pravděpodobně čerpal z Paudlera (1904, s.157). Z nich, nebo alespoň z jednoho, asi také čerpal i Šimák (před 1905 s.38).

Na jižním Fladenbergu (543 m n.m.) a na Plešivci jsem prováděl také rekognoskaci. Dosud bez úspěchu. Byla-li sklářská huť na některém z nich, je otázkou. Pravděpodobnější se zdá, že sklárna ležela na dnešním Žulovci, ze kterého měla být, z tzv. Rytířské studánky („Riternborn“), svedena voda na tzv. „Klein Semmering“, což jsou budovy na dnešním vlakovém nádraží Chřibská. Tím došlo ke změně v rozvodí (Stellzig 1879 s. 141). Snažil jsem se před lety zjistit onen pramen pomocí vodárenských map, ale bezvýsledně. Rozřešit názvy kopců a nalézt pozůstatky ZSSH, jak byly k nalezení a ukazovány v sedmdesátých letech 19. století (Stellzig 1879 s.141; Paudler 1904 s. 164), bude úkolem dalšího bádání o dějinách sklářství v tomto regionu.

7. k.ú. Rybniště II.

(Teichstatt), Rybniště

P: Údajná poloha ZSSH má být na vrchu Plešivec (596 m n.m.) J od Rybniště.

PP: Nehledán.

L: Stellzig, W. A. 1879, s. 142

Gelnar, M. 1996a, s. 47

Gelnar, M. 1996b, s. 48

V: Rekognoskace prováděna v sedmdesátých letech a znovu v letech 1996-1997. Bez nálezů.

Komentář: Problémem jsou názvy kopců u různých autorů a vlastivědných badatelů (viz komentář u předešlého poř.č.).

8. k.ú. Rybniště III.

(Teichstatt), Rybniště

P: Údajná poloha v prostoru dříve zv. „Klein Semering“ (též „Malý Semerink“), což je prostor železničního nádraží Chřibská s okolím.

PP: Nehledán.

L: -ný 1937

Gelnar, M. 1996a, s. 47

Gelnar, M. 1996b, s. 48

V: Rekognoskace terénu provádím již od poloviny osmdesátých let. Bezvýsledně.

Komentář: V únoru 1988 mi sdělil p. Korvas z Polevska, pracující po 2. světové válce ve sklárně ve Chřibské, že zhruba v půli vzdálenosti při lesní cestě mezi nádražím a sklárnou jsou zbytky po staré sklářské huti, kde se ještě topilo dřevem. Tuto tradovanou informaci mu tenkrát sdělil jeden ze sklářů Beránků. Dosud jsem nic přesvědčivého nenalezl, přestože na výše uváděné lesní cestě se nachází různě zbarvené skleněné taveniny a zlomky tavicích pánví. Ty jsou, jak určují z jejich charakteru, z dosud pracující sklárny v Horní Chřibské.

Z výstřížku novin Národní politika z 3.11.1937 (viz L: signováno -ný)^{21/} se dočítáme, že se v onom místě, tj. „...na Semeringu,...kde se do dnešních dnů zachovaly tak zv. hutní hráze.“, jak bylo v paměti místního obyvatelstva.

9. k.ú. Horní Chřibská II.

(Ober Kreibitz), Chřibská

P: Hypotetická poloha v místech s PJ „Pilzwiese“, snad na k. ú. Horní Chřibská; blíže nespecifikováno.

PP: Nehledán.

L: -ný 1937

Gelnar, M. 1996a, s. 47

Korespondence s Josefem Navrátilem ze Chřibské^{22/}

V: Rekognoskace v letech 1994 a 1995. Dosud bez výsledku.

Komentář: V deníku Národní politika z roku 1937 se dočítáme: „...nebo na tak zv. Pilzově louce, se nalezly úlomky starých sudů

(správně mělo být napsáno sklárských pánví, pozn. M.G.), které před dávnými časy sloužily k tavení skla. Tyto úlovky byly odeslány odborné škole sklářské do Boru u České Lípy k prozkoumání.“^{23/}. Dnes není mezi místními obyvateli o tomto PJ povědomost. Několik sklářských hydronym („Pilzwiesenflössl a Glashüttenborn“) mi v dopise z 9. 4. 1994 sdělil Josef Navrátil, kronikář a starosta obce Chřibská^{24/}. Pojmenování studny s největší pravděpodobností lze vztáhnout ke sklárně dosud v obci pracující. Potůček Pilzwiesenflössl teče cca 250 m severně od sklárny, kde posléze vtéká do potoka Chřibská Kamenice, který protéká areálem současné sklárny.

10. k.ú. Horní Chřibská I.

(Ober Kreibitz), Chřibská

P: Hypotetická poloha v areálu dnešní fy Sklárny Chřibská - Black a spol. s.r.o.

PP: První městská kniha Chřibská, Státní okresní archiv Děčín

L: Stransky, P. 1643, s. 11

Sommer, J. G. 1832, s. 259

D.V. 1863, s. 18

Hallwich, H. 1873, s. 28

Schebek, E. 1878, s. IX, XI - XIII, XXVII, 4, 23, 61, 131- 132, 265

Linke, K. 1879, s. 186

Stellzig, W. A. 1879, s. 142

Friedrich, C. 1884, s. 35

Hockauf, A. 1885, s. 46 pozn.5, 182 - 183, 186, 192 - 193

Lahmer, R. 1890, s. 177 - 190

Mareš, F. 1893, s. 11 - 12, 33, 16

Hantschel, F. 1896, s. 6 - 9, 110

Paudler, A. 1901, s. 79 - 81

Brehm, E. 1902, ss. 213, 225

Paudler, A. 1904, s. 164

Hantschel, F. 1905, s. 55 - 56

Fischer, K. R. 1919, s. 1 - 14

Jiřík, F. X. 1934, s. 17, 25, 33, 88, 95 pozn. 6

Pohl, J. 1935, s. 14 - 15

Schlägel, L. 1936, s. 37, 97

Zuman, F. 1936, s. 166 - 169
C. 1937, s. 17 - 20
Pergelt, F. 1937, s. 201 - 208
F. K. 1938, s. 156
Zuman, F. 1940, s. 189 - 196
Richter, K. 1960, s. 26, 41, 82
Egg, E. 1962
Hetteš, K. 1964, s. 4 - 5, 7 - 8, 13
Sacher, V. 1964
Lukáš, V. 1974, č. 9, s. 18 - 21, č. 11 s. 17 - 21
Brožová, J. 1977 nepagin.
Lukáš, V. 1982, s. 12
Drahotová, O. 1985, s. 18 - 20
Petráň, J. a kolektiv 1985, s. 773 mapa
Drahotová, O. 1989a, s. 53, 56, 58, 64, 73-74
Urbancová, J. 1989, s. 307 - 308
Gampe, A. 1989, s. 249
Gelnar, M. 1996a, s. 40 - 41, 47 - 48
Gelnar, M. 1996b, s. 48 - 49
Gelnar, M. 1996c,

V: Výzkum neprováděn. Dost dobře nelze provést ve výrobním areálu sklárny, pokud k tomu nebudou vhodné podmínky ve vztahu k provozu firmy. V první polovině šedesátých let se prováděly zemní práce (keson) v jedné z hutních hal; našly se různé zlomky z výrobků a blíže neurčené zbytky starého zdiva. O tomto mně informoval v roce 1988 H. Pihan ze Chřibské^{25/} a v lednu 1994 sklářský technolog Zdeněk Andres z Nového Boru^{26/}. Tuto informaci mu sdělil před lety L. Jindra z Práchně u Kamenického Šenova, který tam v té době pracoval.

V první polovině sedmdesátých let (?) byl prováděn výkop pro septik před administrativní budovou v areálu sklárny. Různé nálezy skla byly uloženy u tehdejšího ředitele sklárny Josefa Hospodky. Menší kolekci nálezů měl také huftmistr H. Pihan, který mi tyto své nálezy v září 1989 předal. Žádné neodpovídaly době pozdního středověku. Kde a jak skončily nálezy J. Hospodky se mi nepodařilo zjistit.

Komentář: Lokalizování sklářské hutě ze začátku 16.století (viz informace z první městské knihy Chřibská) do prostoru současné

sklářny je velmi hypotetické. Dosud pro to není přesvědčivý doklad. Ani novinová zpráva (resp. dvě) z roku 1937 to nepomáhá ozřejmit (-ný. „...Četnými vykopávkami při hloubení rybníka v horní Chřibské,... se našly úlomky starých sudů, které před dávnými časy sloužily k tavení skla. Na těchto úlomcích, jejichž zvuk připomíná znělec, ...jsou dosud zbytky jakési skelné hmoty.“. Obdobná zpráva z téhož roku: NN: „Velmi vzácné nálezy byly učiněny při prohlubování rybníka v Horní Chřibské na Varnsdorfsku. Našly se četné úlomky starých sklářských tavicích nádob se zbytky skla, které na nich ulpěly.“). Zda-li nálezy pocházely z dnešního Tomáškovy rybníku, vzdáleného cca 300 m J od sklárny, či z rybníku, jenž byl naproti sklárně (dnes zasypaném) nelze z těchto novinových zpráv určit. Jiné zprávy se mi dosud nepodařilo nalézt.

11. k.ú. Chřibská

(Kreibitz), Chřibská

P: Údajná poloha ve městě.

PP: Nehledán.

L: Schebek, E. 1878, s. XXXVII

Mareš, F. 1893, s. 12 pozn. 33

V: Nehledána.

Komentář: Informaci o místní ústní tradici, umísťující sklárnu také do prostoru města, mi koncem osmdesátých let sdělil kronikář obce Josef Navrátil, současný starosta Chřibské. Snad tato tradice odpovídá zmínce u Schebka, který však neuvádí pramen. Místní obyvatelé buďto znali Schebkův text, nebo měl Schebek informace místní (?).

12. k.ú. Líška

(Hassel), Česká Kamenice

P: Údajná poloha ZSSH má být v prostoru trojúhelníku mezi cestou ze sedla s PJ Křížový Buk směrem do Krásného Pole a lesní cestou, obcházející východně Chřibský vrch (621 m n.m.).

PP: Nehledán.

L: Korespondence s ing. W. Hentschelem z Rumburku.

V: První má rekognoskace provedena koncem sedmdesátých let (viz komentář). V první polovině roku 1985 jsem v uvedeném prostoru opět prováděl rekognoskaci v doprovodu p. Frimmela ze Chřibské, pracovníka Lesního závodu Rumburk. Opět jsme nenalezli po činnosti sklářské hutě žádnou stopu. Později jsem tento prostor na přelomu osmdesátých a devadesátých let prohlížel několikrát, stále bezvýsledně.

Komentář: V roce 1977 mi sdělil ředitel Střední průmyslové školy sklářské v Kamenickém Šenově Josef Hospodka z Krásného Pole v Chřibské informaci o tomto prostoru (viz P). Do svých poznámek jsem si tenkrát zapsal: „Údajně existovala sklářská huť při potůčku, pramenícím mezi Chřibským vrchem a Hřebcem (650 m n.m.), v trojúhelníku mezi cestou z Křížového Buku do Krásného Pole a lesní cestou obcházející zprava Chřibský vrch. Vlevo ve špici u silnice lokalita“. J. Hospodka dále pravil, že toto mu sdělil starý lesní dělník, starousedlík německé národnosti Franz Marzinetz (?) z Krásného Pole.

13. k.ú. Kytlické Mlýny

(Hillemühle), Kytlice,

P: Údajná poloha V od sedla s PJ Křížový Buk.

PP: Nehledán.

L: Korespondence s Richardem Eliášem z Děčína z roku 1991

Gelnar, M. 1995b

Gelnar, M. 1996a, s. 48

Gelnar, M. 1996b, s. 47

V: První rekognoskace na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, v návaznosti na rekognoskaci prostoru předešlého pořadového č.12. Intenzivnější průzkum po roce 1988. Od roku 1991 nacházeny na třech místech v prostoru severovýchodně a východně od Křížo-

vého Buku jen soubory zlomků středověké keramiky (Gelnar 1995b).

Komentář: V srpnu 1991 mi sdělil Richard Eliáš z Děčína, že se asi před 10 lety s kamarádem setkali s trempy, kteří jim ukázali někde v lese východně od Křížového Buku jimi zkoumané stanoviště zaniklé sklárny. Utajený výkop prováděli trempové, údajně pražští vysokoškoláci, dle R. Eliáše velmi profesionálně, problematice rozuměli. Ti jim sdělili, že před ukončením výzkumu nechtějí nic zveřejnovat, aby jim tam nechodili zvědavci. Tolik z rozhovoru a podrobného dopisu s R. Eliášem. Tento nález ZSSH (?) dosud nikdo nepublikoval. K tomuto utajenému výzkumu se mi dosud nikde nepodařilo nic zjistit. Ani profesionální archeologická pracoviště, ani odborná literatura, ani místní lesníci o ničem dodnes nevědí. Časově tomuto utajenému výzkumu by odpovídala nedávná informace chříbského občana Petra Svobody. Ten však pravděpodobný výzkum klade na svah napravo od státní silnice od Křížového Buku k odbočce na Krásné Pole. Ze silnice bylo vidět nějakou plachtu s pohybem trempů v její blízkosti. Při následné rekognoskaci a sondáži (12.8.1998) jsme nic nenalezli. Zveřejnění tohoto, byť nelegálního výzkumu, by snad napomohlo leccos objasnit pro nejstarší dějiny sklářství kolem Chříbské.

Mé nálezy zlomků středověké užitkové keramiky ze tří poloh (Gelnar 1995b) ani v jednom případě nedoprovází hmotné prameny, jež by doložily zaniklou činnost středověkých sklářů. Neznamená to však, že někde v prostoru na východ od Křížového Buku nepracovala ve středověku sklářská huť třeba o několika stanovištích. V dubnu 1993 jsem našel v sedle mezi Hřebcem (650 m n.m.) a Javorem (693 m n.m.) a jihozápadně od kóty 584 m (viz Základní mapa ČSSR 02-24-08 z roku 1989), jižně od Hřebce, v prostoru mýtiny s nedávno vysazovanými jehličnany, světle azurově zabarvenou skelnou taveninu fazolovitého tvaru o délce 25 mm s drobnými vzduchovými bublinami. Zdá se tedy, že někde v tomto prostoru kolem Hřebce (jižně či jihozápadně) lze předpokládat stanoviště ZSSH. Je tedy otázkou času, kdy bude někým toto stanoviště znovunalezeno či publikován „výzkum“ ze začátku osmdesátých let. Přesto nevyklučuji, že jiné stanoviště ZSSH by mohlo být východně od Hřebce, jak se domnívá R. Eliáš v dopise z 21.8. 1991^{27/}.

14. k.ú. Jedlová I., obec Rozhled

(Tannendörfel)

či Jiřetín pod Jedlovou (Georgenthal) ^{28/}

P: Hypoteticky kladu eventuální polohu ZSSH do osady Jedlová nebo do jejího blízkého okolí.

PP: Nehledán.

L: Schaller, J. 1786, s. 217
Horner, J. P. 1877, s. 3
Stellzig, W. A. 1879, s. 142
Hockauf, A. 1885, s. 64
Wolkan, R. 1889, s. 220
Münzberg, J. F. 1912, s. 30
Pergelt, F. 1937, s. 201
Richter, K. 1960, s. 20, 26
Sacher, V. 1963

V: Rekognoskace terénu od poloviny sedmdesátých let. Koncem sedmdesátých let mi přítel ing. K. Stein předal kus zlomku sklářské pánve se zbytkem modrého skla na její vnitřní straně a kus skelné taveniny, resp. nístějového skla silně napěněného s kousky neprotaveného křemenného písku. Byly nalezeny při stavbě seníku bývalé jedlovské hájovny čp. 1, objektu zvaného Ransch 7 D, jenž stojí na okraji osady.

Komentář: Oba nálezy nepůsobí, že by byly hmotnými prameny po činnosti ZSSH. Pánev je, oproti středověkým sklářským pánvím, naprosto jiného charakteru, a proto její užití kladu do doby novověku. Snad zde v okolí stála předchůdkyně (?) zaniklé barokní sklárny zvané Rollhütte, jejíž stanoviště se dnes nachází u železniční trati poblíž nádraží Jedlová (Gelnar 1996a, s. 49). Staří badatelé je mnohdy ztotožňovali se středověkou tzv. Jedlovskou sklářskou hutí. Je ale také možné, že se tyto hmotné prameny dostaly do tohoto prostoru druhotně, jak je zde v severních Čechách zvykem.

15. k.ú. neurčitelné

Jedlová?

P: JZ od Jedlové (774 m n.m.).

P: Nehledán.

L: Hallwich, H. 1873, s. 27 - 28

Stellzig, W. A. 1879, s. 142

Hockauf, A. 1885, s. 44

Münzberg, J. F. 1912, s. 30

Grünwald, J. 1936, s. 17 - 18

Pergelt, F. 1937, s. 201

Gampe, A. 1989, s. 247

Gelnar, M. 1996a, s. 48

V: Přestože literatura uvádí jen jihozápadní směr od hory Jedlová, prováděl jsem rekognoskaci tímto směrem několikrát. Dosud bezvýsledně, což je vzhledem k vágní informaci pochopitelné.

Komentář: Hallwichův text je zavádějící ^{29/}. Pravděpodobně neznal terén, neboť stanoviště sklárny umísťuje jihozápadně pod Jedlovou, ale vedle městečka Jiřetín pod Jedlovou, které však leží téměř na opačné straně hory (!). Nebo si spletl světové strany? Ke škodě věci pramen neuvádí.

16. k.ú. Rozhled I.

(Tollendorf, Tolstein, Tolštejn), Jiřetín pod Jedlovou

P: Stanoviště ZSSH se nalézá v horní části obce poblíž studánky, naproti horské chatě Slovan, na levém břehu potůčku protékajícího obcí od jihu k severu, s největší pravděpodobností v místě chalupy čp. 20 či v jejím těsném okolí. Stanoviště je 520 m n.m.

PP: Zakládací listina města, vydaná majitelem panství Jiřím ze Šlejnic roku 1539 (dnes nezvěstná); opis v kronice obce z roku 1838 - citováno podle „Gnadebriefe der Gebrüder von Schleinitz, gegeben zu Rumburg, Samstag nach Viti im Jahre 1539“) viz Grünwald, J. nedat., s. 151 - 152; Stein, K. 1985, s. 415 - 416; Smetana, J. 1995, s. 4 - 5 a týž 1998, s. 34).

L: Palme, A. 1852, s. 215
Schebek, E. 1878, s. IX, XLVI
Stellzig, W. A. 1879, s. 142
Friedrich, C. 1884, s. 35
Paudler, A. 1886, s. 53
Seidel, A. 1895, s. 276 - 277
Horner, J. P. 1877, s. 3
Hockauf, A. 1885, s. 64, 173, 181- 182
Wolkan, R. 1889, s. 220
Hantschel, F. 1896, s. 29 - 30
Brehm, E. 1902, s. 213, 225
Paudler, A. 1904, s. 151
Hantschel, F. 1905, s. 44
Hanel, K. 1935, s. 67
Fürst, R. 1935, s. 27
Grünwald, J. 1936, s. 51, 64, 151 - 152
Zuman, F. 1936, s. 167
Pleschke, A. 1936, s. 5
Pergelt, F. 1937, s. 201 - 203, 205 - 206, 208
Michel 1938, s. 34
Richter, K. 1960, s. 20, 26
Sacher, V. 1963, s. 2
Lukáš, V. 1974, s. 19
Stein, K. 1985, s. 415 - 416
Jindra, L. 1990, s. 4
Gelnar, M. 1990, s. 7 - 8
Gelnar, M. 1992, s. 15
Smetana, J. 1995, s. 4 - 5
Gelnar, M. 1995a
Gelnar, M. 1995b
Gelnar, M. 1996a, s. 45 - 46
Gelnar, M. 1996b, s. 47 - 49
Gelnar, M. 1996c
Smetana, J. 1998, s. 20, 34

V: Lokalita ZSSH s pozdějším PJ Gläsendorf, o kterém se zmiňují někteří autoři (nejspíše Gläsendorf chápe a lokalizuje Pergelt, F. 1937, s. 208). Zaniklou sklářskou huť s domnělou vsí lokalizují do dnešní osady Rozhled. Lokalita byla nalezena při rekognoskaci te-

rénu na jaře 1989^{30/}. Kolem čp. 20 a studánky byl proveden povrchový sběr s malou sondou. Další sběry při následujících kontrolách v únoru a červnu 1990. Byly posbírány hmotné prameny dokládající zaniklou výrobu skla ve středověku^{31/}. Při návštěvě tohoto prostoru v dubnu 1992 jsem zjistil, že je v těsném okolí levého břehu nedalekého potůčku bagrována větší jáma. Ve vybagrované zemině a v profilu stěny jámy jsem nacházel drobné nálezy dokládající činnost středověké sklářské hutě (Gelnar 1995b).

HP: Zlomky skleněných výrobků, drobné kusy nístějového skla a otažené suroviny, zlomek sklářské pánve, zlomky užitkové keramiky.

D: Na základě nalezeného nevelkého souboru užitkové keramiky je tato lokalita datována předběžně do doby kolem poloviny 14. století^{32/}.

Komentář: Na základě některé literatury se domnívám, že lze hypoteticky předpokládat v této osadě ještě jedno stanoviště ZSSH. A to níže, severně od stanoviště proti horské chatě Slovan. Uvedená literatura je pro přesnou identifikaci stanoviště ZSSH téměř nepoužitelná. Povědomí o zaniklé středověké sklárně mezi místními obyvateli žilo, ale nikde není zmínka, která by místo přesně lokalizovala. Alespoň jsem ji dosud nenalezl. Naopak je zde pamět o tzv. Gläsendorfu jako o pomístním jménu, ale to je různě lokalizováno - např. do osady Lesné, na svahy hřebene Koží hřbety (severovýchodně od Tolštejna), i na svahy Koprivníku - zde dokonce na několik míst^{33/}. Lokalizaci tohoto stanoviště částečně pomohl řešit text listiny majitele panství Jiřího ze Šlejnic, vydané 21. června 1539, ve které se píše: „...získat stanoviště, vyhradili jsme jim (horníkům, pozn. M.G.), potomkům na lipské cestě mezi „kahlen Heide“ (dnes Křížový vrch) - (Pergelt, F. 1937, s. 202 a Stein, K. 1985, s. 421-423) a „Schlossbergem“ pod „Gläsendorfem“ místo se všemi horními svobodami.“. A. Palme (1852, s. 215) lokalizování této (?) sklárny znesnadňuje, když ztotožňuje Gläsendorf s pozdějším Podlužím. S Palmem se neztotožňuje ve své práci F. Pergelt (1937, s. 201) a také autor (Gelnar, M. 1996a, s. 45 - 46). Škoda že Hockauf (1885, s.181) neupřesňuje svou zprávu o nálezech dokládajících výrobu skla, získaných při kopání základů domů (!) v dnešním Rozhledu.

17. k.ú. Rozhled II.

(Tolstein, Tolštejn, Tollendorf), Jiřetín pod Jedlovou

P: Hypotetická poloha ZSSH níže než poloha předešlá (viz předchozí komentář poř.č.16).

PP: Nehledán.

L: Schebek, E. 1878, s. XLVI
Hockauf, A. 1885, s. 181 (34)
Pergelt, F. 1937, s. 208

V: Rekognoskace prováděna od druhé poloviny 70.let autorem. Dosud bezvýsledná.

Komentář: Vzhledem k tomu, že A. Hockauf (1885, s. 181) blíže nespecifikuje, ve kterých místech, resp. u kterých popisných čísel v Rozhledu (Tollenstein) byly při kopání základů nalézány sklářské pánve a jiné předměty připomínající sklářskou výrobu, se domnívám, že Hockaufem uváděné místo nebude totožné s nálezem u čp. 20 (viz poř. č. 16).

18. k.ú. Jiřetín pod Jedlovou I.

(Georgenthal)

P: Hypotetická poloha by mohla být při potůčku, tekoucím z prostoru osady Jedlová k severu, údolíčkem západně od Křížové hory, ležící JZ od kostela v Jiřetíně pod Jedlovou.

PP: Nehledán.

L: Palme, A. 1852, s. 215
Schebek, E. 1878, s. XLVI
Pergelt, F. 1937, s. 208

V: Dosud bez velkoplošné rekognoskace. Zatím prohlížen terén jen v západní části osady.

Komentář: I když Palmeho lokalizování Gläsendorfu Pergelt nepřijímá (1937, s. 208), bude v budoucnu Palmeho umístění („...so von

Tannendörfel bis unter Gläserdorf fließt, ein Pochwerk errichtet.“) nutno prověřit rekognoskací. Ta však bude velmi ztížená vzhledem k tomu, že v pozdějších dobách v tomto prostoru probíhala těžba rud (Smetana, J. 1995 - zde další literatura; Fabiánek, O. 1994). Situace kolem Jiřetína pod Jedlovou je složitá. Lokalizaci znesnadňuje nedostatečné množství písemných pramenů, jejich malá vypovídací hodnota a často jejich matoucí interpretace různými vlastivědnými autory.

19. k.ú. Dolní Podluží VII.

(Unter Grund, Ober Grund), Dolní Podluží.

P: Údajně v osadě.

PP: Nehledán.

L: Palme, A. 1852, s. 171 - 172

Wolkan, R. 1889, s. 220

Münzberg, J. F. 1912, s. 11, 30

V: Dosud neprováděn.

Komentář: Na základě jakých písemných pramenů Palme ztotožnil dnešní Podluží (Grund) s Gläsendorfem, netušíme.

20. k.ú. Rozhled III.

(Tolstein, Tollendorf, Tolštejn), Jiřetín pod Jedlovou.

P: Stanoviště v osadě Lesné.

PP: Nehledán.

L: Hockauf, A. 1885, s. 181, 182 + pozn. 4

Paudler, A. 1886, s. 53

Seidel, A. 1895, s. 276 - 277

Hantschel, F. 1896, s. 29 - 30

Brehm, E. 1902, s. 213, 225

Šimák, J. V. před 1905, s. 29

Hantschel, F. 1905, s. 44 - 45

Hantschel, F. 1907, s. 200
Grünwald, J. nedat., s. 51
Pergelt, F. 1937, s. 202 ad.
Sacher, V. 1963, č. 17, 18, 19
Gelnar, M. 1996, s. 45 - 46

V: Rekognoskace dosud bez výsledku, což je dáno m.j. nedostatečnými písemnými prameny, tj. nedostatečnými sděleními v regionální literatuře, ale i tím, že hmotné prameny po činnosti ZSSH jsou někde v osadě překryty mladší kulturní vrstvou.

Komentář: Mnozí regionální autoři ztotožňují PJ Gläsendorf s později vzniklou osadou Innozenzidorf (dnešní Lesná), jiní to naopak vyvracejí. S největší pravděpodobností tam kdysi, tj. ve středověku, sklářská huť stála, tak jako na mnoha jiných, regionální literaturou zmiňovaných místech. Nebyla to ves v klasickém významu slova, ale řemeslné stanoviště, po kterém se v paměti lidu dochoval traťový název (oronymum) Gläsendorf. Je ale také možné, že v prostoru dnešní osady byla tato stanoviště dvě. Prvé v osadě nejpravděpodobněji západně od státní silnice a druhé na jejím jižním okraji, v místech současného penzionu (do roku 1990 rekreační objekt Kladno), zvaného kdysi „Buschmühle“ (např. Pergelt, F. 1937, s. 206). Někdy je i dřívější Innozenzidorf nazýván Buschdörfel (Pergelt, F. 1937, s. 206; Hantschel, F. 1896, s. 29; Brehm, E. 1902 s. 213, 225).

Při rekognoskaci terénu ve vztahu k těmto stanovištím ZSSH v roce 1988 mi sdělil lesní dělník L. Feder z Lesné, že vlastnil starou mapu okolí Tolštejna, kde v místech s PJ „Buschmühle“ bylo dopsáno „Alte Glashütte“(!).

21. k.ú. Rozhled IV.

(Tolštejn, Tolstein, Tollendorf), Jiřetín pod Jedlovou.

P: Hypotetické stanoviště na jihovýchodním okraji osady Lesné.

PP: Nehledán.

K: Wirtschaftskarte Rumburg, Niedergrund, 1900, 1:7200.

L: Hockauf, A. 1885, s. 181

Paudler, A. 1886, s. 53

Seidel, A. 1895, s. 276 - 277
Hantschel, F. 1896, s. 29 - 30
Brehm, E. 1902, s. 213
Hantschel, F. 1905, s. 44 - 45
Grünwald, J. 1936, s. 51
Pergelt, F. 1937, s. 203
Sacher, V. 1963, č. 17 nepagin.
Gelnar, M. 1992, s. 15
Gelnar, M. 1996a, s. 45 - 46

V: Rekognoskace a prospekce terénu někdy v sedmdesátých letech ing. K. Steinem z Varnsdorfu a autorem od první poloviny (?) osmdesátých let. U obou bezvýsledně.

Komentář: Na lesnické mapě je jihovýchodně od „Buschmühle“ lesní parcela č. 29 s traťovým názvem „Auf der Glasse“ jižně a jihovýchodně od lesovny. Proč však byla tato lesní parcela takto kdysi nazvána, je zatím nejasné. Ani v tomto prostoru Lesné dosud prospekce nepřinesla pozitivní výsledek. Tamní terén je poměrně prudký k provozování sklářské hutě.

22. k.ú. Dolní Podluží VI.

(Niedergrund)

P: Hypotetická poloha v místech s oronymem Koží Hřbet, ležící východně od obce Lesné.

PP: Nehledán.

L: Hockauf, A. 1885, s. 181
Hantschel, F. 1896, s. 29
Brehm, E. 1902, s. 213
Hanel, K. 1935, s. 67 + pozn. 5
Pergelt, F. 1937, s. 181
Sacher, V. 1963, č. 17
Gelnar, M. 1996, s. 45

V: Rekognoskace prováděna již od osmdesátých let, dosud bezvýsledně.

Komentář: Mnozí předváleční regionální autoři spojují lidovou tradici předpokládanou sklářskou huť na Kozích hřbetech s oronymem „die Glaße“ (Hockauf, A.; Brehm, E.; Hanel, K) (viz komentář u poř. č. 21).

Jiným gordickým uzlem je pojmenování terénního útvaru Kozí hřbety. Současné mapy (Základní mapy ČSSR z roku 1989 v měřítku 1:10 000 či tatáž v měřítku 1:25 000 z roku 1987) tímto názvem označují táhlý vrch jižně od Dolního Podluží (kóta 651 m n.m.), zatímco stará lesnická mapa (viz poř. č. 19) z roku 1900 tímto názvem označuje podélný hřbet táhnoucí se od jihovýchodu k severu, východně podél osady Lesná. Vrcholová kóta je 592 m n.m. Aby v tom byla ještě větší nesrovnalost, tak mapa Vojenského zeměpisného ústavu v Praze, pravděpodobně z roku 1947, s měřítkem 1:75 000, označuje jako Kozí hřbet kótu 711 m n.m., což je dnešní vrch Vyhlička s kótou 711 m n.m., a dnešní Kozí hřbet nese jméno Hörndlberg (643 m n.m.). Mapa s názvem Lužické hory CHKO (1:75 000) z roku 1996, vydaná a. s. Geodézie ČS Česká Lípa, se správně vrátila k názvu Kozí hřbet, útvaru ležícímu východně proti osadě Lesná. Hřbet nad Dolním Podlužím nazývá Rohál, zrovna tak jako turistická mapa, jež je přílohou Turistického průvodce ČSSR Děčínsko z roku 1984 (Olympia Praha). Souhlasně tak značí turistické mapy Lužické hory a Českosaské Švýcarsko a Šluknovsko (1:50 000), obě vydané Klubem českých turistů v roce 1992.

23. k.ú. Dolní Podluží IV.

(Niedegrund)

P: Hypotetická poloha na SZ svahu Pěnkavčího vrchu (792 m n.m.) v místech lesní cesty, vinoucí se serpentinovitě JV od mírného zalomení státní silnice č. 9 Praha - Rumburk se starým PJ „Černá lávka“, přibližně 1 km J od osady Lesné.

PP: Nehledán.

L: Hockauf, A. 1885, s. 181
Seidel, A. 1895, s. 276 - 277
Hantschel, F. 1896, s. 29 - 30
Brehm, E. 1902, s. 213
Hantschel, F. 1905, s. 44

Grünwald, J. 1936, s. 51
Pergelt, F. 1937, s. 201 - 202, 205
Sacher, V. 1963, č. 17, 18, 19
Gelnar, M. 1996, s. 45 - 46

V: Prospekci na Kopřivníku prováděl v 70. letech ing. K. Stein. Autorem prováděna od druhé poloviny 70. let. Stále bezvýsledně.

Komentář: Západně po svahu pod touto lesní serpentýnovou cestou byla nalezena dvě stanoviště ZSSH (pořad. č. 25 a 26). Zda-li je lze ztotožnit s některou z písemných zpráv z uvedené literatury, je problematické. Domnívám se, že v onom prostoru lze předpokládat jiné stanoviště ZSSH, které dosud uniká nalezení. Zdá se, že text Hantschelův (1896, s. 29) poněkud blíže určuje, oproti jiným soudobým autorům, kde skutečně ležel prostor lesa zv. Kopřivník (Nesselberg). Proto tuto lokalitu ZSSH bude nutno hledat někde v prostoru vymezeném údolím pod Jezevčím kamenem, hřbetem Pěnkavčího vrchu a státní silnicí. Pramenů, při nichž mohla stát sklářská huť, je v tomto prostoru ještě dnes několik. Je však možné, že mnohý z pramenů od doby činnosti sklářské hutě je již dnes zaniklý.

24. k.ú. Dolní Podluží V.

(Niedergrund)

P: Hypotetická poloha je na SZ úpatí Pěnkavčího vrchu (792 m n.m.) pod lesní serpentýnovou cestou (792 m n.m.).

PP: Nehledán.

L: Seidel, A. 1895, s. 276 - 277
Brehm, E. 1902, 213
Sacher, V. 1993, č. 19
Gelnar, M. 1992, s. 15

V: Rekognoskace prováděna již od začátku sedmdesátých let ing. V. Sacherem společně s autorem. Rekognoskace dosud autorem prováděna. Stále bezvýsledně.

Komentář: Podle metodiky (Gelnar, M. 1988) je vhodné provádět rekognoskaci terénu poblíž vodních pramenů, kde je ve většině pří-

padů stanoviště ZSSH (výzkumy E. Černé v Krušnohoří a autorovy v Lužických horách a jejich okolí). V tomto případě je situace obtížná, neboť některé staré vodní prameny zanikly, snad i vlivem těžby dřeva. Informace v literatuře nám problematiku neusnadní.

25. k.ú. Dolní Podluží I.

(Niedergrund)

P: Stanoviště ZSSH se nalézá na Z úpatí Pěnkavčího vrchu (792 m n.m.) na levém břehu Lesenského potoka, v místech, kde jej přetíná lesní cesta ústící u státní silnice č. 9 Rumburk - Praha, kde začíná v protilehlém směru, tj. od severu, stoupací jízdní pruh. Leží cca 1600 m od prvního objektu v Lesné. Stanoviště je 485 m n.m.

PP: Nehledán.

L: Hockauf, A. 1885, s. 181

Seidel, A. 1895, s. 276 - 277

Hantschel, F. 1896, s. 29 - 30

Brehm, E. 1902, s. 213

Paudler, A. 1904, s. 164

Hantschel, F. 1907, s. 29 - 30

Grünwald, J. 1936, s. 51

Pergelt, F. 1937, s. 202 ad.

Sacher, V. 1963, č. 17, 19

Stein, K., 1985, s. 406

Černá, E. 1989

Černá, E. 1992, s. 3 - 15

Gelnar, M. 1992, s. 16

Gelnar, M. 1996, s. 45 - 46

Smetana, J. 1998, s. 20, 32 s mapkou, 33

Korespondence s JUDr. R. Klosem z Prahy (1986-1987)

V: Autorem hledána od konce sedmdesátých let. První hmotné prameny byly v červnu 1986 nalezeny v potoce Lesanka severněji od později lokalizovaného stanoviště ZSSH. V červenci o rok později další hmotné prameny našel jižněji v okolí lesní cesty JUDr. R. Klos s rodinou. Ještě téhož roku se mi podařilo lokalizovat, díky nálezům a zprávě JUDr. Klose, zaniklé stanoviště. V letech 1990 až 1992 byl

prováděn dr. E. Černou z expozitury ArÚ Most archeologický výzkum (Černá 1992).

HP: Zlomky sklářských pánví a pánviček, maltovina z vyzdívký pece(-cí), hrudky žárem slinutého pískovce z vyzdívký pecí, ztavený sklářský kmen, nístějové sklo, několik skleněných kapek baruchovitého tvaru a několik drobných zlomků středověké užitkové keramiky.

D: Na základě zlomků užitkové keramiky je datování hypoteticky určeno do konce 13.století.

Komentář: Ztotožnění tohoto nalezeného stanoviště ZSSH s některou ze zpráv z literatury není jednoznačné.

26. k.ú. Dolní Podluží II.

(Niedergrund)

P: Stanoviště je téměř na úpatí Z svahu Pěnkavčího vrchu na pravém břehu Lesenského potoka přibližně 230 m SV od stanoviště Dolní Podluží I. (poř. č. 25). Stanoviště je 480 m n.m.

PP: Nehledán.

L: Jako u předešlého poř.č.25.

Paudler, A. 1886, s. 52 - 55

Hantschel, F. 1905, s. 44

Černá, E.1989, č.j. 510/89

V: Při rekognoskaci prostoru na západním svahu Pěnkavčího vrchu (792 m n.m.) na jaře 1988 jsem se kontaktoval se zaměstnancem Státních lesů L. Federem. Ten nás zavedl do prostoru, kde před nějakým časem nalezl kus žárem slinutého pískovce, o němž se domníval, že je nějakého sopečného původu^{34/}. Provedli jsme ohledání lokality s drobnými povrchovými nálezy, některé hmotné prameny vybrány z humusu zpod vývrátů dvou stromů.

HP: Zlomky sklářských pánví a chladicích hrnců, žárem slinuté kameny ze zdiva pecí, nístějové sklo, skleněné kapičky nepravidelných tvarů, zlomky užitkové keramiky.

D: Dr. E. Černá ve svém hlášení pro Archeologický ústav Praha č.j. 510/89 datuje lokalitu do poloviny 14. století. První nečetné nálezy keramiky datoval archeolog dr. F. Gabriel do doby kolem 1300, později, na základě posouzení většího množství, do závěru 13. století.

Komentář: Za nalezení stanoviště ZSSH jsem zavázán díky tehdejšímu lesnímu dělníkovi L. Federovi z Lesné, který zde tenkrát bydlel a jehož bystrému oku neunikly hmotné prameny po činnosti ZSSH, a místo nám nezištně ukázal. Také sdělil, že vlastní starou mapu prostoru okolí hradu Tolštejna, kde je na místě dřívějšího rekreačního střediska Kladno (dnes penzion?), zvaného před II. světovou válkou „Buschmühle“ (tj. první objekt vlevo při příjezdu do Lesné od jihu), napsáno „Glashütte“(!).

27. k.ú. Dolní Podluží III.

(Niedergrund)

P: Hypotetická poloha někde v polovině Z svahu Pěnkavčího vrchu, jenž se dříve (či jeho JZ část) nazýval Kopřivník^{35/}, pravděpodobně v okolí lesní serpentinové cesty.

PP: Nehledán.

- L: Seidel, A. 1895, s. 276
Hantschel, F. 1986, s. 29 - 30
Brehm, E. 1902, s. 213
Paudler, A. 1904, s. 158
Hanel, K. 1935, s. 67 a pozn. 5
Sacher, V. 1963, č. 17, 18 a 19
Gelnar, M. 1996, s. 46

V: Autorem hledána od konce 70. let. Stále bezvýsledně.

Komentář: Z literatury nelze vysledovat, kterým směrem je myšleno ono uváděné „v polovině Kopřivníku“, zda-li je to směrem východním, tj. k temeni Pěnkavčího vrchu, nebo směrem jižním, tj. do sedla Stožce. Snad v budoucnu nalezení jiné literatury či písemného pramene s podrobnějším, přesněji formulovaným popisem, pomůže

ozřejmit význam zde použitého textu z literatury. Eventuální nalezení nové či nových lokalit směrem východním nám však ztotožnění těchto lokalit, s citovanou neurčitou informací v literatuře, neusnadní. Problémem je také lokalizování prostoru lesa s názvem Koprivník, neboť mnozí autoři jej kladou na východní svahy Pěnkavčího vrchu (např. Stein K. 1985; Smetana J. 1998, s. 33).

28. k.ú. Dolní Podluží VIII.

(Niedergrund).

P: Předpokládaná poloha ZSSH někde nad soutokem potůčků tvořících Lesenský potok, s PJ „Faule Brücke“ (viz popis mapy u č. 21), cca 800 m od JJV položeného sedla vrchu Stožce (665 m n.m.).

PP: Nehledán.

L: Seidel, A. 1895, s. 276
Hantschel, F. 1896, s. 29 - 30
Gelnar, M. 1992, s. 16
Gelnar, M. 1996c

V: Rekognoskace bez literatury autorem od osmdesátých let. První nálezy hmotných pramenů v roce 1990. Od té doby již žádné další nálezy. V potůčku, pár metrů pod zničeným přemostěním, nalezeny nepatrné doklady po činnosti ZSSH, pravděpodobně ležící někde v okolí. Drobné nálezy měla taktéž dr. E. Černá se spolupracovníky v přibližně shodných místech jako autor, při rekognoskaci tamního terénu během archeologického výzkumu stanoviště Dolní Podluží I.

HP: Nálezy autora: dva drobné zlomky tavicích pánví, kousek ztavené frity, nazelenalá skleněná kapička (březen 1990), zlomek užitkové keramiky (duben 1990).

D: Stanoviště dosud nenalezené ZSSH, ležící někde v okolí, hypoteticky datují do přelomu 13. a 14.století, podle datace níže položených stanovišť Dolní Podluží I. a II.

Komentář: Zde je velmi obtížné určit, kam směřovat prospekci, neboť nelze určit, odkud vodní toky(?) spláchly hmotné prameny. Zda-

li z okolí potůčků tekoucích od jihu či z mnoha potůčků, sbírajících vody z pramenů východojižně od polohy „Faule Brücke“. Proto prospekce prováděná v obou směrech. Pro značně hustý travní porost a místy mladou smrčinu je tato velmi obtížná. Přestože na některých okolních plochách byla prováděná nová výsadba jehličnanů, nebylo na nich nic nalezeno.

29. k.ú. Kytlice

(Falkenau-Kittlitz), Česká Kamenice.

P: Hypotetická poloha^{36/} je na SZ svahu Malého Buku (713 m n.m.), v místech, kde na konci 19. a začátku 20.století pracovala sklárna Augusta.

L: Balbín, B. 1679, cap. 21

Rubesch, Ch. 1831, s. 36

Sommer, J. G. 1833, s. 294

Hallwich, H. 1873, s. 28

Horner, J. 1877, s. 3 - 4, 26

Schebek, E. 1878, s.I X, XIII + pozn., 4 + pozn., 13, 14 + pozn.

Hockauf, A. 1885, s.46 + pozn.6

Paudler, A. 1886, s. 54, 157

Mádl, K. B. 1890, s. 6

Scheure, v. A. 1895, s. 287 - 288

Paudler, A. 1901, s. 80 + pozn.1, 81

Sedláček, A. 1908, s. 189

Hantschel, F. 1911, s. 388, 549

Fürst, R. 1935, s. 27

Profous, A. 1954, s. 534

Sacher, V. 1963, č. 2

Slavičková, H. - Cvrk, F. 1993, s. 24

Gelnar, M. 1996a, s. 45 - 46, 48

Gelnar, M. 1966c, v tisku

V: Autorem hledána od poloviny osmdesátých let. Dosud nenalezena.

Komentář: Mnozí autoři Rubeschovu informaci s datem 1443, kterou jiní další přejali, kriticky odmítají. Pravděpodobně pro její zto-

tožnění se sklářským rodem Schürerů. Někteří jeho členové, jak dosud známo, před založením sklářské hutě ve Falknově (dnešní obec Kytlice) Pavlem Schürerem v roce 1530, působili nějaký čas ve sklářské huti v Horní Chřibské. Ale zdá se málo pravděpodobné, že již v době uváděné Rubeschem, by působili ve Falknově. Navíc ještě majitelka panství Beatrix z Kolovrat, kterou Rubesch zmiňuje a která uzavřela s Pavlem Schürerem smlouvu o založení sklářské hutě, žila skutečně v 16. století.

Místní tradice, zřejmě na základě staré regionální literatury (např. Hantschela 1911, s. 388), o sklárně ví také. V roce 1993 mi při rekognoskaci v obci sdělil Petr Pekař z Kytlic čp. 16, že mu jeho rodiče, kteří bydlí poblíž zaniklé sklárny Augusty, vyprávěli, že středověká sklářská huť stála v místech pozdější sklářské hutě Augusta. Ta prý jí odpadní haldou převrstvila. Odpadní halda je ale založená na poměrně šikmém svahu, tudíž se domnívám, že údaj o převrstvení není přesný. V úvahu by mohlo přicházet její zničení stavbou sklárny Augusty v roce 1873. Nebo jí bude nutno hledat někde v bezprostředním okolí. Pro možné stanoviště ZSSH napovídá i blízký vydatný pramen, či nedaleký pramen na jižním okraji stojícího lesa. Prameniště se vždy vyskytuje poměrně v malé vzdálenosti od stanoviště středověké sklářské hutě (viz Gelnar 1988).

30. k.ú. Kunratice u České Kamenice (Kunnersdorf)

P: Pravděpodobně nad prostorem s PJ Vlčí rokle, S od Větrného vrchu (481 m n.m.), poblíž prameniště levobřežního přítoku potoka Chřibské Kamenice.

K: Porostní mapa z roku 1796, Vs Česká Kamenice, s PJ „Glaser Reimicht“ a „Glaser Wiese“^{37/}.

L: Korespondence s ing. K. Steinem z Děčína z roku 1988
Korespondence s S. Kowitzke ze Sebnitz (SRN) z roku 1996

V: Rekognoskace od konce 80.let. Poté od roku 1996. Dosud bez výsledku.

HP: Třicentimetrový kousek světlezeleného nístějového skla.

Komentář: V roce 1988 mi přítel ing. K. Stein z Děčína sdělil informaci o mapě s PJ, uložené ve státním archivu v Děčíně (viz K:). V červnu 1996 mi ředitelka Sklářského muzea v Kamenickém Šenově H. Braunová předala 1 kousek skelné taveniny spolu s náčrtkem plánu s označením nálezu, který jí dala paní S. Kowitzke ze saského Sebnitz. Následná korespondence s přílohami podrobných map mnoho nevyřešila. Ani poté nebyla prospekce úspěšná.

Shrnutí.

Již V. Sacher ve své studii „První huť v naší oblasti“, na základě znalostí staré regionální literatury a obecných dějin, kladl počátky sklářství v tomto regionu severních Čech do druhé poloviny 13. století (1963, č. 16). Okolnosti a prvopočátky sklářské výroby přesně zařadil do souvislostí „...s pronikavými změnami v hospodářském a kulturním životě v období rozkvětu feudální společnosti v druhé polovině 13. a první polovině 14. století.“ Tento jeho názor, letos již starý 35 let, je nyní podložen několikaletým úsilím při terénní prospekci tohoto prostoru. Na základě jakých písemných či hmotných pramenů datoval Hantschel (1911, s. 215-216) počátky sklářství v tomto regionu do 11., 12. a 13. století, nedokážeme posoudit. Historik J. V. Šimák (1935, s. 6) klade zde působení prvních sklářů, taktéž bez udání pramenů, do závěru 14. století.

Celkový počet stanovišť a lokalit ZSSH Děčínska vyexcerpovaných z literatury, písemných a kartografických pramenů a systémově či náhodně nalezených, čítá ke konci roku 1998 třicet. Ne všechna však budou skutečnými stanovišti ZSSH. Z tohoto počtu je sedm s dostatečným množstvím hmotných pramenů či na nich proběhl (či ještě proběhne) archeologický výzkum. Problémem je záhadný výzkum u Křížového Buku (k.ú. Kytlické Mlýny). U čtyř jsou drobné nálezy a lze se domnívat, že v jejich okolí kdysi byla v činnosti středověká sklářská huť. Dalších sedm je s doklady toponym (k.ú. Rozhled, Dolní Podluží a Kunratice u České Kamenice) a jedno s hydronymem (k.ú. Mikulášovice). U čtyř jsou v literatuře uvedeny starší nálezy, které jsem samozřejmě nemohl posoudit. Přesto je řadím do středověku, vzhledem k tomu, že v jejich blízkosti není známa sklárna z mladšího období.

Ani tento soupis ZSSH na okrese Děčín není uzavřen a je jej proto nutno chápat především jako odrazový můstek budoucího ještě intenzivnějšího studia této problematiky.

POZNÁMKY

- 1/ Úvodní informace k této studii jsem sdělil v první části, týkající se okresu Česká Lipa (Bezděz 6, 1997, s. 41 - 60).
- 2/ Za zaslání fotokopíí map velmi děkuji příteli a kolegovi ing. Albrechtu Kirscheovi z Drážďan.
- 3/ Dopis ing. K. Steina z 9. 5. 1978.
- 4/ Nístějové sklo je skelná tavenina vyteklá do nístěje sklářské tavicí pece, v historických dobách do topeniště. Je zpravidla charakteru napěněného skla, často různého zbarvení.
- 5/ Bezděz 6, s. 42 s pozn.6 a 7.
- 6/ Jemu patří především velký dík za osobní upozornění na toto mapové dílo z drážďanského archivu, o kterém se zmiňuje ve své práci z r. 1967.
- 7/ Viz literatura - Klos R.
- 8/ V sedmdesátých letech jsem na víkendy jezdil do Mikulášovic. Při těchto příležitostech jsem prováděl mnohokrát rekognoskaci terénu. Bezvýsledně.
- 9/ Jemu děkuji za informaci z 21. 12. 1983.
- 10/ Zbytek taveniny porézního, šedočerného vzhledu z jednoho z nalezených zlomků pánvičky byl podroben analýze. Ta prokázala, že tato tavenina je sklem(!). Za provedení (nákladné, ale zdarma provedené) analýzy jsem velmi vděčný a povinován mnoha díky ing. Milanu Palečkovi, bývalému pracovníkovi Státního výzkumného ústavu sklářského v Hradci Králové, významnému odborníkovi na analyzování m.j. historických skel.

Tabulka spektrální analýzy:

oxid křemičitý 59,4 %
oxid hlinitý 5,5 %
oxid železitý 0,95 %
oxid vápanatý 9,25 %
oxid hořečnatý 1,85 %
oxid sodný 0,25 %
oxid draselný 5,50 %
oxid manganatý 1,90 %
ztráty žiháním (1 000 °C) 14,80 %

Komentář ing. M. Palečka: „Výsledky nasvědčují tomu, že je to buď nedotavená fritá (velká ztráta žiháním) nebo vyluhovaná fritá (děšť, podz. voda atd.), protože má malé procento alkálií - ten Na_2O by skoro odpovídal, ale K_2O je u těchto typů skel minimálně 10, spíše 15 %. Hmotu jsem ještě dal našemu rentgenologovi, aby se podíval po krystalických fázích.“

- Tento nalezený hmotný pramen pokládal ing. K. Pešek, technolog z tehdejšího státního podniku Crystalex v Novém Boru, z technologického hlediska za nejdůležitější z nalezených hmotných pramenů z této lokality. Po shlednutí nálezů a následném „čtení“ analýzy jej interpretoval jako: - zlomek pánvičky se sintrovaným sklářským kmenem, - zlomek pánvičky se zbytkem napěněného skla s důlkovou korozi
- zlomek pánvičky se zbytkem napěněného skla, na které působila dlouhodobě voda,
 - tavení na nízkou teplotu, čili neprotavený sklářský kmen,
 - neúplná tavenina s neroztavenými křemennými zrny a s bublinami z prvotních rozkladných reakcí alkálií při nízkých teplotách.

Dále komentoval: „Hořčík se dostal do sklářského kmene pravděpodobně z vápence, který byl asi dolomitický.“ (Je otázkou, zda-li se v té době vápenec do sklářského kmene přidával. Obecně se soudí, že nikoliv, že se tam dostával z popela bukového dřeva, který se používal na místo pozdější potaše, zvané salajka či flus. Viz v mnohém objavná práce ing. A. Smrčka z roku 1996 - pozn. M.G.). „Po utavení by bylo sklo fialové a tzv. krátké, tzn. mělo by velmi malý interval zpracovatelnosti za tepla na píšťale. Podle poznámky (viz ing. Paleček - „ztráty žiháním“) by to měl být sintrovaný sklářský kmen. Je s podivem, že je v rozboru málo sodíku a železa, ale mnoho hliníku. Doporučuji mikroskopicky porovnat hmotu s místním křemenem, kvůli krystalickým fázím. Nutno však vyloužit kyselinou, tj. „vypreparovat“ písek, tzn. pískovec nebo křemen.“

Pozdější ústní sdělení ing. M. Palečka na základě mikroskopického rozboru upřesnilo analýzu: „Hmota je sklo!, čili zkoumaný vzorek je pravděpodobně vyluhované sklo, ochuzené o alkálie dešťovou, dnes velmi kyselou, vodou.“

- 11/ Za upozornění na tento Marschnerův nález opět děkuji příteli ing. Karlu Stejnovi. Taktéž děkuji za doprovod na místo jeho nálezu a pomoc při vyhledávání dalších hmotných pramenů této ZSSH Reineru Marschnerovi a jeho dětem z Vlčí Hory.
- 12/ Zde jsem povinován díky Otto Chmelíkovi z Děčína za sdělení informací a za kopii mapy J. Gampeho.
- 13/ Dopis Karla Stejna z 30.5. a dopisnice z 26.6.1979.
- 14/ Viz korespondence v předešlé poznámce.
- 15/ Tento soupis není pochopitelně úplný.
- 16/ Otisk pramenů u F. Mareše na s. 151 a 152.
- 17/ Ani zde není jistoty, že tyto písemné prameny lze vztáhnout přímo k této lokalitě. Spíše je třeba uvažovat v tom smyslu, že tyto prameny se vztahují k některé z několika předpokládaných lokalit této sklárny, z nichž již dvě její stanoviště byla nalezena.
- 18/ Jako pozn.12.
- 19/ Přesněji zvané Farské či Mnišské (Klos 1995, s. 22; Klos 1997, s. 23).
- 20/ Dopis z 16. 7. 1992. Tímto mu ještě jednou děkuji.
- 21/ Kopte výstřížku novin Národní politika z 3. 11. 1937. Za zaslání kopií dvou výstřížků z prvorepublikových novin Národní politika a večerníku Českého slova v roce 1993 děkuji kolegovi dr. Janu Merglovi ze Západočeského muzea v Plzni, kde jsou originály výstřížku uloženy v archivu muzea.
- 22/ Josef Navrátil je znalcem regionální historie a kronikářem obce.
- 23/ Ve školní kronice (dnes Střední průmyslová škola sklářská a Vyšší odborná škola sklářská v Novém Boru) té doby není o tomto odborném zhodnocení, bohužel, žádná zmínka.
- 24/ Tímto mu ještě jednou děkuji.
- 25/ Za sdělení této informace ještě jednou děkuji bývalému spolupracovníkovi ze hutního provozu Státního výzkumného ústavu sklářského v Hradci Králové, výzkumného pracoviště v Polevsku u Nového Boru Herbertu Pihanovi z Horní Chřibské, bývalému hutnímu tavnímu sklárny.
- 26/ Taktéž děkuji kolegovi z odborné skupiny Historie a tvorba skla České sklářské společnosti při a. s. Crystalex Nový Bor Zdeňkovi Andresovi za sdělení informace.
- 27/ Ještě jednou mu děkuji za sdělené ústní i písemné informace.
- 28/ Dokud se nenaleznou hmotné prameny ZSSH, je velmi obtížné určit katastr.
- 29/ „Die erste Glashütte in Böhmen soll jene gewesen sein, welche unter Peter

Berka von Duba südwestlich unter dem Tannenberge, in der Nähe des heutigen Städtchens St. Georgenthal, angelegt wurde.“

- 30/ Nalezeno 2. 4. 1989.
- 31/ Prvé drobné nálezy byly provedeny kolem do terénu nedávno usazené lavičky a v malé sondě 40 × 50 cm o hloubce asi 30 cm. Sonda byla vzdálená 42 m od čp. 20. Ta obsahovala jen středověkou keramiku s červeně malovanou výzdobou. Dr. F. Gabriel datoval tento soubor keramiky do doby kolem 1350(!). Za datování mu ještě jednou děkuji. „V srpnu 1468, když hornolužičtí obléhali Tolstýn, byl prý Glaserdorf i s hutí vypálen...“ - překlad z F. Pergelta, 1937, s. 201. Tolštejn byl však dobyt již také v roce 1337 jak uvádí pisár města Žitavy, Jan z Gubenu, v žitavské městské knize (Klos R. 1997, s.26). Snad lze nalezenou užitkovou keramiku ztotožnit s touto historickou zprávou.
- 32/ Za datování děkuji dr. F. Gabrielovi z České Lípy.
- 33/ Jméno Kopřivníku na současných mapách není vyznačeno. Je to téměř nevýrazné vyvýšení hřbetu (740 m n. m.) jižně od Pěnkavčího vrchu (792 m n. m.). O pojmenování těchto vrchů viz Stein K. 1985, s. 404-407. Ten pravděpodobně nedopatřením uvádí literaturu s údajným pojmenováním východního svahu jako Kopřivník v jím uváděné literatuře. Jistě se jedná o západní svah! Jím citovaná literatura svah východní s tímto názvem neuvádí - např. citovaný Seidl, A. 1895, s. 276 a Pergelt, F. 1937, s. 201-202. Také např. mapa Wirtschaftskarte Rumburg Niedergrund z roku 1900 (1:7200) „Nesselberg“ (Kopřivník) uvádí na západním svahu Pěnkavčího vrchu.
- 34/ Jak nám sdělil, četl v Balbinově knize Kráasy a bohatství české země z roku 1986, o drahokamech na potoce Lesanka, jež se zde kdysi nacházely.
- 35/ K názvu vrchu již citován K. Stein, 1985, s. 404-407 a zde pozn. 35. Srovnej travový název lesního úseku na mapě z roku 1900 (viz poř.č.21). Za kopii zde děkuji Mgr. P. Havránkovi z Jablonného v Podještědí, jež se zabývá historií montanistiky v Lužických horách.
- 36/ Na základě ústního sdělení.
- 37/ Za tuto informaci a za řadu dalších jsem povinován mnoha díky příteli ing. Karlu Steinovi z Děčína.

PRAMENY A LITERATURA

- Balbín, B. 1679: *Miscellanea historica regni Bohemiae*, Dec. 1, Lib. 1, cap. 21, Pragae.
- Brehm, E. 1902: *Vergehen-Entstehen*, MNEC 25, s. 209 - 234.
- Brožová, J. 1977: *České sklo 1800 - 1860*. Katalog výstavy UPM Praha.
- Černá, E. 1987: Příspěvek k podobě zaniklých středověkých skláren v Čechách. *Archaeologia historica* 12/87, Brno, s. 405 - 411.
- Černá, E. 1988: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 534/88.
- Černá, E. 1989a: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 508/89.
- Černá, E. 1989b: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 510/89.
- Černá, E. 1989c: Výroba skla v Čechách v období vrcholného středověku. *Sklář a keramik* 11, roč.39, s. 339 - 344.
- Černá, E. 1991a: Současný stav a perspektivy studia středověkého sklárství v Čechách od 13. do 15./16.století. In: *Archeologia XVIII*, Nauki humanistyczno-społeczne, zeszyt 210, sborník Acta Universitatis Nicolai Copernici, Toruń, Polsko, s. 151 - 170.
- Černá, E. 1991b: Nové poznatky o výrobě středověkého skla v Čechách od 13. do 15.století. In: *Historické sklo 1*, Čelákovice-Plzeň, s. 22 - 27.
- Černá, E. 1992a: Předběžná zpráva o výsledcích archeologického výzkumu středověké sklářské hutě na k.ú. Dolní Podluží, o.Děčín. *Děčínské vlastivědné zprávy* č. 2, roč. III, s. 3 - 16.
- Černá, E. 1992b: Hlášená pro ArÚ Praha, č.j. 678/92.
- Černá, E. 1993: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 296/93.
- Černá, E. 1995: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 1113/95.
- Desky dvorské XVI, 318, 379. Státní ústřední archiv Praha.
- Drahotová, O. 1970: *České sklo*. Praha.
- Drahotová, O. 1985b: *Renesance*. In: *České sklo. Historie českého skla a současnost v oborovém podniku Crystalex Nový Bor*.
- Drahotová, O. - Hejdová, D., 1989: *České sklo I*. Katalog UPM Praha.
- Egg, E. 1962: *Die Glashütte zu Hall und Innsbruck im 16. Jahrhundert*. Innsbruck.
- Fabiánek, O. 1994: *Objev důlních děl v údolí Miliře. Děčínské vlastivědné zprávy 2*, roč. VIII, s. 40 -42.
- Fabiánek, O. 1996: *Těžba rud v Lužických horách. Bezděz 4*, s. 147 - 150.
- Fischer, K. R. 1920: *Die alte Kreibitzer Glashütte*. MVGD, roč. 58, s. 1 - 14.
- F. K. 1938: *Eine Sachße - Begründer der Haída - Steinschöner Glasindustrie*. In: *Beiträge zur Heimatskunde. Folge 19*. Warnsdorf, s. 155 - 157.
- Friedrich, C. 1884: *Die alt deutschen Gläser*. Nürnberg.
- Fürst, R. 1935: *Vývoj českého sklářského průmyslu. Tcheco verre č.1*, roč. II, s. 26 - 29.
- Gabriel, F. 1985: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 373/85.
- Gabriel, F. 1986: *České Švýcarsko očima archeologa. Děčín*.
- Gampe, J. 1976: *Aus der Ortsgeschichte von Daubitz, pril. Ortsplan in der Gemeinde Daubitz*, rukopisná práce, Sulzbach a.T.
- Gampe, A. 1989: *Die Oberkreibitzer Glashütte - Uranfänge und Gegenwart*. In: *Unser Niederland, Folge 480*, s. 247 - 249.
- Gelnar, M. 1982: *Doubická sklářská huť. Strojopis*.
- Gelnar, M. 1988: *Poznámky k vyhledávání zaniklých stanovišť sklářských hutí a zpracování jejich nálezů*. In: *ZVOTAM (Archeologia technica)*, Technické muzeum v Brně. Brno, s. 129 - 142.

- Gelnar, M. 1990: Středověké sklářství ve střední části severních Čech. Strojopis pro Glasrevue, nepublikováno.
- Gelnar, M. 1992: Středověké sklářství v severních Čechách. In: ZVOTAM 7 (Archeologia technica), sborník, Technické muzeum v Brně, s. 14 - 21.
- Gelnar, M. 1995a: Středověká sklářská kolonizace v severních Čechách a její vazba na přírodní prostředí. In: Historické sklo 2, Sborník pro dějiny skla. Čelákovice-Plzeň (v tisku).
- Gelnar, M. 1995b: Hlášení pro ArÚ Praha, č.j. 1609/95.
- Gelnar, M. 1996a: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří, Bezděz 4, s. 37 - 74.
- Gelnar, M. 1996b: Staré sklárny Krásnolipska. Antique č. 4, roč. III, s. 47 - 49.
- Gelnar, M. 1996c: Počátky středověkého sklářství. Klodzsko (v tisku).
- Gelnar, M. 1997: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku, Část I, Okres Česká Lípa. Bezděz 6, s. 41 - 60.
- Grünwald, J. 1936: Aus vergangenen Zeiten. Beiträge zur Heimatsgeschichte. Wien - Warnsdorf - Leipzig.
- Hallwich, H. 1873: Nordböhmen auf der Weltausstellung in Wien 1873. V. Heft, Gruppe IX.
- Hanel, K. 1935: Zur Geschichte des Bergwerkes bei Skt. Georgenthal. MNEC 58, s. 65 - 70.
- Hantschel, F. 1894: Nordböhmischer Touristen-Führer. Leipa.
- Hantschel, F. 1896: Touristen-Führer durch's böhmische Nierderland. Smichow.
- Hantschel, F. 1905: Kammweg-Führer von der Jeschkenkoppe bei Reichenberg bis Rosenberg bei Tetschen. Prag-Smichow.
- Hantschel, F. 1907: Nordböhmischen Touristen-Führer, B.Leipa, 2.vydání.
- Hantschel, F. 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.Leipa. B.Leipa.
- Hejdrová, D. - Frýda, F. - Šebesta, P. - Černá, E. 1983: Středověké sklo v Čechách. Archaeologia historica 8/83, s. 243 - 266.
- Hejdrová, D.- Nechvátal, B. 1967: Studie o středověkém skle v Čechách. Památky archeologické, č.2, roč. 58, s. 433 - 491
- Hetteš, K. 1959: Středověké skleněné číše z Benediktské ulice v Praze. Umění 7, s. 44 - 49.
- Hetteš, K. 1962: O tradici českého skla a jeho původnosti. Tvar 1, roč. 13, s. 2 - 28.
- Hetteš, K. 1964: Sklo borských výtvarníků. Muzeum skla a bižuterie Jablonec n. Nisou.
- Hockauf, F. 1885: Heimatkunde des politischen Bezirkes Rumburg. Rumburg.
- Horner, J. 1877: Nachrichten über Steinschönau von 1876 bis hinauf ins 14.Jahrhundert. Drittes Heft.
- Horčíčka, A. 1891: Ein Beitrag zur älteren Geschichte des Glases in Böhmen. MVGDB 29, s. 245 -256.
- Jindra, L. 1990: Historie výroby skla na Novoborsku a prácheňské zajímavosti. Strojopis pro a.s.Crystalex Nový Bor.
- Jiřík, F. X. 1934: České sklo. Praha.
- Klos, R. 1967: Z minulosti Českého Švýcarska. Muzejní a vlastivědná práce ,5, s. 214.
- Klos, R. 1995: Přehled dějin města Krásná Lípa s okolím do konce třicetileté války. Krásná Lípa.
- Klos, R. 1997: Přehled dějin města Krásné Lípy s okolím do konce třicetileté války. Krásná Lípa. 2. rozšířené vydání.
- Klos, R. - Němeček, F. 1977: Skalní hrady v Českém Švýcarsku. Ústí nad Labem (v tiráži rok 1978).

- Koch D. b.d. (kolem 1926): Heimatkunde der Gerichtsbezirke Deutsch-Gabel und Zwickau in Böhmen. Zwickau i. Böhmen.
- Kubát, J. - Gelnar, M. 1991: Zhodnocení historických vzorků pánví z Lužických hor. In: Historické sklo 1, Čelákovice - Plzeň, s. 45 - 49 (redakci rukopis roku 1987).
- Kubát, J. - Gelnar, M. - Horáček, J. 1982: Příspěvek ke studiu historie sklářské techniky v oblasti Lužických hor z hlediska použitých pánví. In: Historie sklářské techniky a technologie. Sborník konference. Ústí nad Labem, s. 171 - 196.
- Lahmer, R. 1884: Geschichte der Stadt Rumburg. Rumburg.
- Langhamer, A. - Pekař, L. 1991: Bohemia crystal sklo, které dobylo svět. Skloexport a.s. Liberec.
- Lemme, H. 1966: Zwischen Sebnitz, Hinterhermsdorf und den Zschirnsteinen. Berlin.
- Linke, K. 1879: Notizen zur Geschichte der Glashütte in Ober - Kreibitz. MNEC, 2, s. 186.
- Lukáš, V. 1974: Die nordböhmisches Glashütte mit ältester Tradition I, roč. 29, č. 9, s.18 - 21, č.11, s. 17 - 21.
- Lukáš, V. 1982: Müllerova mapa Království českého z roku 1720 jako pramen k historii českého sklářství. Ars vitraria 7, s. 6 - 18.
- Mádl, K. B. 1890: O českém skle. Praha.
- Mareš, F. 1893: České sklo. Praha.
- Michel 1938: Das nordböhmisches Niederland als Industriegebiet. In: Beiträge zur Heimatkunde, Folge 5, s. 33 - 39.
- MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions Clubs.
- MVGDB: Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen
- Münzberg, J. F. 1912: Ruine Tollenstein. Beschreibung, Geschichte und Sagen. Rumburg.
- Nový, L. a kolektiv 1974: Dějiny techniky v Československu. Academia Praha.
- NN 1937: Sklárna šla za lesem. Večerník Českého slova z 12.6.
- ný 1937: Již ve 14.století byly v sev.Čechách sklářské hutí. Národní politika, deník z 3.11.
- Palme, A. 1852: Warnsdorf mit seinen historischen Denkwürdigkeiten. B.Leipa - Rumburg.
- Palme, H. kolem 1950: Das hohe Lied vom böhmischen Glase.
- Paudler, A. 1886: Bücher-Anzeigen. MNEC, 9, s. 52 - 63, 299 - 309.
- Paudler, A. 1890: Der Überfall in Kessel 1475. MNEC 12, s. 316 - 320.
- Paudler, A. 1901: Zur Geschichte des Glases. MNEC 24, s. 79 - 81.
- Paudler, A. 1904: Der neue Kammweg vom Jeschkem zum Rosenberge. 3. Aufl. Leipa.
- Pažourek, V. 1996: Archeologický průzkum středověké sklárny v lese u Doubice. In: Vikýř č.88, s. 2.
- Pergelt, F. 1937: Wo lag Glasendorf? In: Beiträge zur Heimatkunde, Folge 25, Beilage zur Abwehr, s. 201 - 208.
- Petráň, J. a kolektiv 1985, Dějiny hmotné kultury I, 2, Praha.
- Pleschke, A. 1935: Das St.Georgenthaler Silberwerk. Warnsdorf.
- Pohl, J. 1935: Kennen sie das Kreibitztal? Kreibitz.
- Profous, A. 1954: Místní jména v Čechách. Díl I. Praha.
- Reich, J. 1898: Die Hohl- und Tafelglas-Industrie Oesterreichs. Die Großindustrie Oesterreichs, II., Wien.
- Richter, K. 1960: Geschichte des Niederlandes. Sonthofen im Allgäu.
- Rubesch, Ch. 1831: Historisch-malerische Beschreibung des Einsiedlersteines, auf der Herrschaft Birkstein im Leitmeritzer Kreis in Böhmen. Leitmeritz.

- Sage (Sacher, V.- Gelnar, M.) 1972: Dávně hutě v oblasti Českosaského Švýcarska. IN: Technický zpravodaj č.5, roč. XIV, Užité sklo o.p. Nový Bor, s.14-15.
- Sacher, V. 1963: První huť v naší oblasti, I - IV. Sklář , roč. 3, č. 2, 17, 18, 19, nestr.
- Sacher, V. 1964a: 550 let sklárny ve Chřibské. Nový Bor - Liberec.
- Sacher, V. 1964b: 550 let hutě v Horní Chřibské. Sklář, roč. 4, č. 27 - 46.
- Sacher, V. kolem 1972: Huť u Černorybníční vody. Strojopis.
- Sedláček, A. 1908: Místopisný slovník historický království Českého. Praha.
- Sedláček, A. 1920: Snůška starých jmen, jak se nazývaly v Čechách řeky, potoky, hory a lesy. Rozpravy akad. věd a umění. Třída I, č. 60.
- Seidel, A. 1895: Sonderbare Quellen. MNEC 18, s. 276 - 277.
- Schaller, J. 1786: Topographie des Königreiches Böhmen, IV., Prag.
- Schebek, E. 1878: Böhmens Glasindustrie und Glashandel. Prag.
- Slavičková, H.- Cvrk, F. 1993: Kytlicko, sklářské vesnice na Horní Kamenici. Děčín.
- Smetana, J. 1995: Počátky Jiřetína pod Jedlovou. Děčínské vlastivědné zprávy 1, roč. 9, s. 3 - 14.
- Smetana, J. 1998: Jiřetín pod Jedlovou, 450 let města v Lužických horách. Jiřetín pod Jedlovou.
- Smrček, A. 1996: Sklářské suroviny a kmeny v minulosti. I. Základní suroviny. Sklář a keramik , 46, č.4, s. 79 - 88.
- Smrček, A. 1996: Sklářské suroviny a kmeny v minulosti. II. Složení a kmeny starých skel. Sklář a keramik , roč.46, č. 5, s.121 - 126.
- Sommer, J. G. 1833: Das Königreich Böhmen, I. Leitmeritzer Kreis. Prag.
- Stein, K. 1981: O některých názvech výšin v Lužických horách. Zpravodaj místopisné komise, 22, č. 4 - 5, s. 482 - 489.
- Stein, K. 1985: Několik oronym z Lužických hor. Z minulosti Děčínska a Českolipska, 4, s. 397 -437.
- Stellzig, W. A. 1879: Vortrag über ein Glas Wasse. MNEC 2, s.139 - 143.
- Šimák, J. V. 1935: Z minulosti severních Čech. Bezděz 6 s. 1 - 13.
- Šimák, J. V. 1938: Pronikání Němců do Čech kolonisační ve 13. a 14. století. Praha.
- Šimák, J. V. před 1905: Čechy, díl XII, Severní Čechy, Praha.
- Urbancová, J. 1989a: 575 Jahre Glashütte in Chřibská. Glasrevue 44, č.10, s.2 - 7.
- Urbancová, J. 1989b: K významnému jubileu sklárny v Chřibské. Sklář a keramik. 39, č. 10, s. 307 -308.
- Wolkan, R. 1889: Nordböhmen und der katholische Herrenbund (1465-1471). MNEC, 12, s. 206 -221.
- Zuman, F. 1936: Severočeské sklářství. Bezděz 7, s. 165 - 173.
- Zuman, F. 1940: České sklářství. Sklářské rozhledy 17, č. 9 - 10, s. 189 - 196.

RESUMÉ

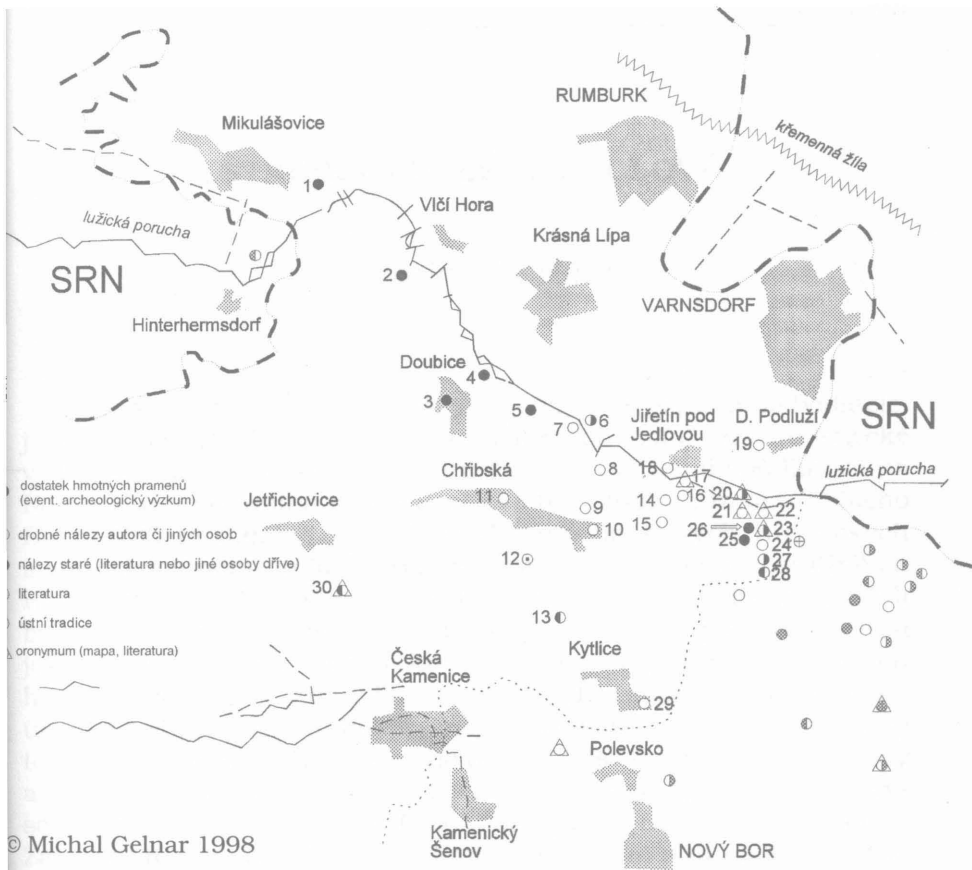
Mittelalterliche Glashütten in der Region um Česká Lípa und Děčín. Teil II. Kreis Děčín.

Michal Gelnar

Kurze Informationen zu dieser aus Raumgründen und nach den Anforderungen des Sammelbandes in zwei Teile gegliederten Studie wurden schon im Teil I (Bezděz 6/97) gegeben. Zu diesem die Umgebung von Děčín betreffenden Teil ergänze hier ich nur: Zum Jahresende 1998 gab es dreißig gefundene oder lediglich hypothetisch vorausgesetzte, auch unwahrscheinliche, Standorte und Lokalitäten, die in älterer und jüngerer, deutscher und tschechischer Literatur oder mündlich überliefert wurden. Bei sieben Lokalitäten waren materielle, sich auf Glaserzeugung beziehende Quellen (Bruchstücke von Glasmacherpfannen, Herdglas, ausnahmsweise auch Bruchstücke von Glasprodukten) und Bruchstücke von Gebrauchskeramik besonders konzentriert. Das hilft uns diese Standorte oder Lokalitäten mit gewisser Toleranz datieren. Vier Lokalitäten haben kleine Funden, die belegen, daß sich in ihrer Nähe eine untergegangene mittelalterliche Glashütte befand. Bei einer Lokalität gibt es Hydronyma und sieben Oronyma, die mit höchster Wahrscheinlichkeit auf Glasmachertätigkeit zurückzuführen sind.

Standorte untergegangener mittelalterlicher Glashütten wurden auf den Katastern der Gemeinden Mikulášovice, Vlčí Hora, Doubice, Kyjov u Krásné Lípy I, II, Rozhled I und Dolní Podluží I, II gefunden. Geringe Spuren gibt es auf den Katastern der Gemeinden Kunratice u České Kamenice, Kytlické Mlýny und Dolní Podluží VIII. Auf den Katastern der Gemeinden Vlčí Hora, Kyjov u Krásné Lípy II und Dolní Podluží I wurden oder werden noch archäologische Forschungen durchgeführt.

Zusammenfassung zu dieser Studie erscheint in einer der folgenden Sammelbände Bezděz.

1. Mikulášovice, JZ od obce	16. Rozhled I, obec
2. Vlíč Hora, Kamenný vrch	17. Rozhled II, obec
3. Doubice, ves	18. Jířetín pod Jedlovou I. Z od Křížové Hory
4. Kyjov u Krásné Lípy I, Široký vrch	19. Dolní Podluží VII, obec
5. Kyjov u Krásné Lípy II, Široký vrch	20. Rozhled III, Lesné
6. Rybníště I, vrch Žulovec	21. Rozhled IV, Lesné
7. Rybníště II, vrch Plešivec	22. Dolní Podluží VI, Kozí Hřbety
8. Rybníště III, sedlo Plešivce a Žulovce	23. Dolní Podluží IV, Pěnkavčí vrch
9. Horní Chřibská II, okolí obce	24. Dolní Podluží V, Pěnkavčí vrch
10. Horní Chřibská I, obec	25. Dolní Podluží I, Pěnkavčí vrch
11. Chřibská, obec	26. Dolní Podluží II, Pěnkavčí vrch
12. Líška, Chřibský vrch	27. Dolní Podluží III, Pěnkavčí vrch
13. Kytlické Mlýny, V od Křížového Buku	28. Dolní Podluží VIII, Pěnkavčí vrch
14. Jedlová I, osada	29. Kytlice, Malý Buk
15. Jedlová?, hora Jedlová	30. Kunratice u České Kamenice, Větrný vrch

„STŘÍBRNÉ DOLY“ U JEDLOVÉ

Miroslav Veselý

Zajímavou oblastí, dráždící mysl nejednoho regionálního badatele, je poměrně rozsáhlé území tzv. „Stříbrných dolů“ ve Studenecké vrchovině. Rozprostírá se mezi silnicí vedoucí z Dolního Falkova na Novou Huť a severními svahy Popelové hory (652 m n.m.) a Velkého Buku (735 m n.m.). Lokalita označovaná na starých turistických a vojenských mapách jako „Silbergruben“ se měla nacházet jižně od Hraničního rybníka ve vzdálenosti asi 0,5 km. V českých mapách byl pro ni použit název „Stříbrné doly“, který byl později rozšířen ještě na území ležící odtud 1 km směrem na západ mezi Popelovou horou a železniční tratí Jedlová - Kytlice. Přestože to z toponomastického hlediska není úplně přesné, z hlediska důlně historického je to zcela výstižné. Terén v uvedené oblasti nese totiž rozptýlené stopy asi tří stovek kutacích pokusů, jež nacházíme nejen zde, ale i vysoko pod vrcholem Velkého Buku, na Malém Buku (664 m n.m.), Zaječáku (631 m n.m.), na Popelové hoře (652 m n.m.) a Malém (Kytlickém) Buku (713 m n.m.). Největší akumulace kutišť se nachází v pruhu území, táhnoucím se od severního svahu Velkého Buku na severozápadní svah přilehlého Malého Buku v délce asi 800 metrů a šířce od 350 do 100 metrů. V nadmořské výšce 568 až 625 metrů jsou tu v malých vzdálenostech od sebe (již od 3 či 4, častěji však okolo 7 metrů do přibližně 20 metrů), zpravidla v nepočetných skupinách situovány mělké, dnes stále ještě místy výrazné rýhy a šachtice s nevelkými haldami hlušiny. Některé sondy, dnes hluboké max. 0,7 metru, byly původně hluboké přes 1 metr, odvaly dosahují délek do 7 metrů a výšek do 1,3 metru. Objem konkávních terénních tvarů (rýh a šachet) nedosahuje zdaleka objemu konvexních tvarů, neboť vyhloubeniny jsou zasuty zeminou. Sondy zkoumají

svahy obou zmíněných vrchů ve více méně pravidelných rozestupech. Na strmějších svazích, podmíněných nejspíše tektonickými zlomy, které sledují zhruba vrstevnice 570, 575 a 620 metrů, jsou situovány poněkud hustěji do pruhů šířky 10 - 40 metrů. Občas vytvářejí dobře zřetelné diagonální a po spádnici jdoucí linie, do nichž jsou kutiště orientována. Rozmístění sond do linií jdoucích po vrstevnicích, jako je tomu na nedalekém návrší Bučina (534 m n.m.) nad Hraničním rybníkem, je zde méně patrné. Nejvýraznější terénní deprese se nalézají ve výšce okolo 569 m n.m. na severozápadním svahu Velkého Buku. Dvojice rýh, kopaných jižním směrem šikmo do svahu, sleduje kontaktní zónu znělce a křídových pískovců v délce asi 21 metrů. Horní výraznější rýha je dlouhá 8 metrů, dolní 5 metrů. Široké jsou od 1,1 do 1,5 metru a hluboké zdánlivě do 1 metru. Sonda v nánosů lesní prsti prokázala jejich skutečnou hloubku až 1,8 metru. Větší odval je vysoký 1,7 a dlouhý 9 metrů.

Při prohlídce lokality v březnu tohoto roku byl zjištěn geologem Petrem Havránkem ve svahu Velkého Buku železitý pramen a vyvěřilina místy na plochách odlučnosti zabarvená železitémi povlaky z výronů vod i limonitické pískovce. Hledána zde tedy byla a s velkou pravděpodobností i těžena železná ruda. Dnešní logice se poněkud vymykají kutací pokusy uskutečněné vysoko na svazích znělcového vrchu, neboť limonitizované polohy se zde nevyskytují. Podle mineralogického posudku pana Josefa Bárty z Děčína obsahuje písek z potoka v Šikmém luhu jen sanidin, augit a amfibol^{1/}. To ale nevylučuje snahu starých horníků o nalezení drahých kovů, tedy stříbra či zlata. Uvážíme-li, že v polovině 16. století znali horníci z kovů pouze stříbro, zlato, olovo, měď, cín, rtuť a železo (Lomíč 1961, 64), zjistíme, že vlastně mnoho možností nezbyvá. Naproti tomu dnes prováděné analýzy horninových vzorků z jiných českých okrajových těžebních lokalit nám ukazují, že horniny dosud považované za jalové, jsou ve skutečnosti obohaceny kovem v míře, pro kterou se vyplatilo starým horníkům je dobývat a zpracovávat^{2/}.

Dosud není zřejmé, zdali právě tento kutný okrsek není dlouho hledanými „Stříbrnými jámami“, které popisuje německá vlastivědná literatura (Preiß 1926, 52) a jejichž údajná existence přežívá v povědomí okolních obyvatel^{3/}. Vyjasnit se zatím podařilo to, že nejsou tzv. „Červenými jámami“, které uvádí zpráva rozhraničovací komise ze dne 16. července roku 1555, řešící hraniční rozepři mezi lipským (to je sloupským) a zákupským panstvím (Archiv český 1913,

237): „I šli...z téhož vrchu na druhú stranu dolů přes strúhu pod týmž vrchem a šli přes tu strouhu nahoru k vrchu Červené jámy....a odtud přes cestu k Falknovu od Rygrstorfu běžící před šli nahoru, šli na tůž horu Červenú Jámu, až přišli k jámě... nebo ...jdouce od mostku Kamenického potoku přes vrch Velký Aušperk (Popelovou horu) z téhož vrchu až k Červené Jámě..“. Z průzkumu terénu, provedeného na základě zmíněného textu, a z toponomastického posouzení dřívějších a dnešních pomístních názvů vyplývá, že Červenými jámami jsou s největší pravděpodobností míněna kutná díla, soustředěná ve dvou skupinách na severních svazích dnes bezejmenných kót 616 m n.m. (dříve nazývané „Kitzhübel“) a 617 m n.m. (dříve zvané „Lindehübel“), ležících v těsné blízkosti 0,5 km na jih od Popelové hory. S nimi korelují i názvy Červený potok a Červený luh („Rother Grund“, „Roth Grundgraben“), které se nacházejí pod jižním úbočím Popelové hory a pod Červenými jámami. Názvy samé napovídají na těžbu železných rud, tak jak to známe i z jiných míst, např. z Černé od Jílového u Děčína (Anonym 1974).

Naproti tomu přes sto let starý německy psaný text (Hantschel 1887) umísťuje Stříbrné jámy do Šikmého luhu na severní svah Malého Buku (664 m n. m.). Zde jsem na kontaktu pískovců s vyvělinami (nově určenými jako bazanit, bazalt, tefrit, limburgit nebo angitit) našel v nadmořské výšce okolo 620 metrů na 10 kutišť.

Staré kutací pokusy nejsou však omezeny jen na oblast Studecké vrchoviny. Totožné jsem našel ještě východněji po obou stranách silnice do Nové Huti a v okolí tzv. Bukových skal (které jsou součástí území dříve zvaného „Glashüttenseite“ a jež jsou ojedinele v mapách označovány jako „Waldstein Grund“). Dále ve svazích okolo železničních tratí vedoucích z Jedlové do Rybníště a z Jedlové do Nového Boru a do Kytlic, na jižním svahu Srní Hory (657 m n.m.) a pod Jelení skálou (676 m n.m). Západněji a jižněji jsou situovány na katastru obce Kytlice, a na svazích Malého (Kytlického) Buku, na severozápadním svahu Kohoutu (569 m n.m.), na Lipníku nad Černým potokem u Mlýnů a na severních svazích Stříbrného vrchu (613 m n.m.) a Medvědí hůrky (643 m n.m.).

Všechny výše popsání lokality jsou jen součástí značně rozsáhlé oblasti, rozprostírající se od České Kamenice až na Dolní Podluží, která byla zasažena intenzivními prospektorskými aktivitami, o nichž dosud nevíme fakticky téměř vůbec nic. Hornické pokusy se soustředily především na okolí lužického přesmyku, kde byl výskyt

rud nejhojnější a zrudnění hornin také nejvydatnější. Jen v úseku mezi jedlovským nádražím a Kytlicemi je členy děčínské organizace České speleologické společnosti evidováno více než 500 kutacích pokusů a to zdaleka není číslo konečné. Prozatím bylo totiž detailněji prozkoumáno pouze asi 7,5 km², což je jen malá část zmíněného území. Hamry na drcení rudy se měly nacházet v blízkosti Hranického rybníka (Hantschel 1887) a druhý na Svorském potoce u rybníka (Jaksch - Stolle 1894) mezi Malým Bukem (713 m n.m) a Rousínovským vrchem (680 m n.m.), na němž se dochoval pomístní název Hamersko (dříve podle hamru nazýván „Hamrich“). Na Valdštejnské skále u Hranického rybníka je zobrazen hamr doplněný letopočtem 1699 a iniciálami G a H.

Aktuální otázkou je stáří kutacích prací. Jejich vznik předběžně časově zařazujeme na přelom 15. a 16. století, i když vůbec není vyloučeno, že jsou výrazně starší. Vždyť první kutné pokusy v okolí Jiřetína pod Jedlovou byly podniknuty již ve 14. století, ne-li dříve. Zpráva o údajně doložené těžbě z let 1114 a 1168 je patrně nadsazená a dnes již neověřitelná (Watznauer 1939, 2). Podle drážďanského badatele Alfreda Neugebauera se uvedené letopočty vztahují k prvním kutacím pracem v saském Freibergu a tento údaj byl mylně vztážen k českému území. Naše závěry vycházejí z analogických průzkumů Dr. Večeři z Českého geologického ústavu v Jeseníku, který podobné projevy hornické činnosti ze Zlatého Chlumu u Jeseníku a ze Zlatých hor datuje před rok 1500 (Večeřa 1997). Vezmeme-li v úvahu, že výše zmíněné kutací pokusy, rozptýlené po Klíšské hornatině v počtu stovek kusů, nebyly ještě nikde popsány, a přitom časové údaje o jiných lokalitách z té doby jsou ve vlastivědné literatuře poměrně dobře zachyceny (Jiřetín pod Jedlovou ve 14. století, zlaté doly na saské straně hranic u Lobendavy před rokem 1333, kutání a rýžování zlata ve Šluknovské vrchovině v polovině 15. století, hledání zlata a stříbra na Křížové hoře u Jiřetína pod Jedlovou kolem roku 1450, udělení kutacích práv tolstějskému a šluknovskému panství roku 1474 a 1484, stříbrný důl u Šluknova v 70. letech 15. století a kolem roku 1500, kutání na stříbro na svazích vrchu Hrazený u Šluknova, tedy patrně v okolí dnešní Stříbrné louky a Stříbrného potoka a dolování měděných rud na Schweidrichu u Šluknova před rokem 1500, nová kutací práva roku 1509 atd.), lze z toho nepřímou odvozovat, že naše pokusy mohou opravdu patřit v oblasti mezi ty nejstarší. Také nalezené frag-

menty hornického náradí (úloemek špičáku či želízka a 2 kusy motyk od Bučiny a „Stříbrných dolů“ - nálezy Miroslava Plekance z Minerálklubu Varnsdorf a autora příspěvku) nesou ve srovnání s nářadím z jiných lokalit známky značného zkorodování a stáří. Datovat je podle rekonstruovaného tvaru je nemožné, neboť po dlouhá stáletí se hornické pracovní nástroje prakticky neměnily a nevyvíjely. Jejich konkrétní provedení determinovala zejména řemeslná zručnost a zkušenosti zhotovitele, tedy zpravidla místního kováře, který je vyrobil nebo překovával⁴⁷. Nějaké případné technické zdokonalení u nejjednoduššího ručního náradí jen stěží připadalo v úvahu. Srovnání s dobovými popisy náradí taktéž není datovací pomůckou a nepřináší žádoucí výsledky. A jiné archeologické nálezy, které by upřesnily časové zařazení kutacích prací, se nám stále nedaří nalézt. Keramické střepy, objevené na cestě v samé blízkosti kutišť na Bučině, pocházejí podle posudku PhDr. Tomáše Velímského z Pedagogické fakulty v Ústí nad Labem ze 16. až 17. století. Že souvisejí s hornickou činností je velice málo pravděpodobné, nejspíše byly na místo zavlečeny odjinud při zpevnování cesty (nejvíce se jich nachází v rozbahňovaném úseku cesty na křížení s potokem).

Vraťme se však k lokalitě „Stříbrné doly“. V místě, kde ji naznačují německy psané mapy, se nachází nedaleko železniční trati v lese ukrytá přes 150 metrů dlouhá skalnatá rokle, která je zajímavá hned z několika důvodů. Nejenže se zde vyskytují četné skalní rytiny, ale jsou tu také naprosto zřejmá hornická díla, která jsou doplněna nápisy na skalách a datována. Místo jsme znovu objevili po více než tříměsíčním hledání společně s Pavlem Mališem z Děčína koncem prosince 1997. Lokalita byla již dříve velice zlomkovitě popsána ve vlastivědné literatuře (Preiß 1926, 52). Zmínka o staré štolě zde pak zavdala důvody ke mnoha dohadům, které se pokusím v následujících řádcích alespoň částečně ozřejmit.

Z obhlídky místa a jeho okolí vyplývá, že autor podle všeho mylně za stolu považoval 13 metrů dlouhou výraznou rýhu, vyhloubenou pod nejspodnějším skalním blokem. Rýha je široká až 1,5 metru a hluboká 0,5 až 1,1 metru. Až 2,5 metru široké a 1,2 metru vysoké odvaly hlušiny po obou stranách rýhy nás utvrzují, že se nejedná o propadlou stolu. Původní písčité dno rýhy leží ještě 1,6 metru pod mocným nánosem lesní prsti. Zájmem kutěřů se stal křídový pískovec, případně říční náplavy z nedalekého potůčku, přičemž několikrát ryté nápisy na skalách hlásají, že nalezeno bylo zlato a že ho je

dost. Kruh s tečkou uprostřed je navíc typickou alchymistickou značkou pro zlato (c). Ze skupiny čtyř značek napravo od ní W značí panenskou zemi⁵⁷ (prospekci nedotčenou zemi?), značka (d) puškvo-rec a značka C železný šafrán (rez) či křivuli.

Pisemné zprávy vyryté na skalách je nutné brát s jistou rezervou a určitou dávkou opatrnosti. Známa jsou hmotná falsa našich buditelů i snahy některých německých spolků „vylepšit“ informace o svém kraji, tedy i v případě událostí zaznamenaných ve formě skalních nápisů⁶⁷. Logické je i to, že nebylo zrovna v zájmu prospektora či šťastného nálezce hlásat své úspěchy do okolí. Pakliže ovšem nespolehal na to, že do těchto opuštěných míst nikdo nezavítá. Četná skalní znamení, jejichž smysl budeme dnes objasňovat již jen velice obtížně, jsou nápadně podobná tzv. vlašským znamením.

Tak zvaní Vlaši, to je původně Benátčané a Florentané, již ve 12. a ve 13. století po hospodářském rozkvětu svých městských států, které se staly centrem italského sklářského umění, vyrazili do neznámých krajín na severu, aby zde hledali suroviny pro výrobu proslulého benátského skla (arzenopyrit) a kyseliny sírové. Zájem měli i o drahé kameny a polodrahomy na florentskou mosaiku, výrobu kamejí a intaglií do šperků. Zdá se, že hledání rud bylo pro ně původně podružné. Společně s prospektory z Vlašska pronikali od 14. století také do našich zemí, které považovali za nejbohatší. Jejich zájem o zlato a stříbro se brzy rozšířil i na další kovy. Rudu přitom často zpracovávali na místě, přičemž plně využívali svých hutnických znalostí a dovedností, neboť transport surové rudy do jejich domoviny byl značně obtížný. Nalezené a zpracované suroviny pak tajně vyváželi v kožených zavazadlech ze země pod ochranou vlastního ozbrojeného doprovodu. Tak byli ochráněni před lapky a lidskou závistí. Své nálezy v terénu označovali zpravidla tajnými symboly a značkami, které nesly informace nejen o místě nálezu, vlastnostech hornin a obsahu kovů v rudách, ale také údaje o nálezcích samých. Systém tajných znamení zajišťoval případné vyhledání lokalit v nepřehledném terénu v pozdějších dobách a zabezpečoval je před odhalením nepovolanými osobami. Tyto údaje pak byly někdy sepisovány do tzv. vlašských knih, jejichž originálů i opisů se zachovalo hned několik. Některá naše příhraniční naleziště jsou popsána ve vlašských knihách uložených v Sasku (Stříbrné stěny u Hřenska, Růžová, Janov, okolí Tolštejna a Cvikova a desítky míst v celých Čechách). Činnost Vlachů, za něž ostatně byli velmi často považováni

všichni cizinci románského a anglosaského původu, vyvrcholila v 15. a 16. století (Bejček 1989; Lemme 1976; Šťovíček 1981, 96). Jedním z posledních zaznamenaných Vlachů u nás byl údajně tzv. Vlašský Daniel, který zemřel roku 1805 ve Falknově (Paudler 1882, 156).

Jsou-li dílem Vlachů i práce ve Stříbrných dolech, toť otázka. Z letopočtů uvedených na skalách vyplývá, že tu pokusná těžba probíhala ve více časových rovinách. Mnohé značky mohou pocházet např. od tuláků, lesního personálu, vojenských zběhů nebo obyvatel, skrývajících se před útrapami válek. Některé značky mohou být zlodějské^{6/}, jiné mohly být zhotoveny smolaři, uhlíři nebo dělníky, kteří stavěli koncem 60. let minulého století nedaleko odtud železniční trať České severní dráhy. Analogie nalezneme také mezi značkami kamenickými i hraničními. Zajímavými se jeví zejména znaky na skalní stěně nad ukončením rýhy (v náčrtu rytin označené 2b). Kosý znak, tzv. „Wolfsangel“ či „vlčí čára“, určený jako vlčí udice, hák na vlky čili kaptan (e) a symbol výš vlevo (f), jsou známy též ze Stříbrných stěn u Hřenska, kde hornickou činnost dokládá 32 metrů dlouhá štola ražená v pískovci (Veselý 1990), z Děčínského Sněžníku (Bauer 1963), kde je dolování železných rud doloženo více prameny (Pamětní kniha obce Sněžník, 27) a z nedaleké Valdštejnské skály u Hraničního rybníka, kde je hornické působení také prokázáno (Veselý - Plekanec 1998, 24; Veselý 1998b). „Wolfsangel“ je někdy považován za kotelní hák^{7/} anebo také za způsob označování tajných skrýší nacistických záškodnických skupin Wehrwolf^{8/}. Setkáváváme se s ním jako s jedním z runových písmen anebo jím bývají označovány staré lesní a hraniční cesty. Pro oblast hornictví či alchymie jeho přesný význam však neznáme. Výše umístěný symbol je alchymistickou značkou pro čpavkovou sůl. Hřebenová značka mezi nimi je zrcadlově převráceným znakem pro kotelní hák. Muří noha (g) pod písmenem A je typickým vlašským znamením, vyskytujícím se opět u Hraničního rybníka a na Děčínském Sněžníku (Joza 1997). Křížek (h) se vyskytuje na všech místech se skupinovými rytinami. Značí kyselinu (případně ocet) nebo červenou síru. Obdobu znaku (i) nacházíme opět ve Stříbrných stěnách u Hřenska, symbol (h) na skalním bloku č. 5 značí antimónový... přípravek? (*antimonium spagyricum praep.*)^{5/}. Skupinu iniciál B:F:M a A s letopočtem 1748 opět nalézáme na Valdštejnské skále, ale s datem 1741. Rak na skalní stěně č. 3 může přeneseně značit

amoniakovou sůl nebo disoluci, podle jiných pramenů pelyněk či kafr (Bořík - Boříková 1996, 111).

Na opačném konci rýhy, 4,6 metru od jejího vyústění, je dosud patrný pozůstatek staré šachty o průměru 2 metry a hloubky 0,5 metru. Sonda prokázala její skutečnou hloubku 1,3 metru. Méně zřetelná rýha délky 3,5 metru, včetně málo výrazné šachty, se nalézá také před výše ležícím skalním blokem. Terén tvořený mocným nerovným pokryvem ze zetlelého dřeva nedovoluje posoudit, zda se tu nevyskytují i další šachty, jejichž obrysy lze pouze tušit. Necelá desítky jistě starších kutacích pokusů leží na jižním svahu přilehlého údolí, ve vzdálenosti 60 - 80 metrů pod roklí. V horní části rokliny je zřetelná 3,5 metru dlouhá, 1,5 metru široká a 1,2 metru hluboká zvodnělá terénní deprese (E), která též mohla být považována původním popisovatelem za štolu. Jen s malou pravděpodobností se jedná o další kutací pokus, nejspíš však jde jen o místo, z něhož voda prosakující po pískovcovém podloží vyplavuje lesní prst. Lokalizování štol některými badateli do okolí Hraničního rybníka pouze na základě výše zmíněné informace je více či méně spekulativní. O několik let pozdější zpráva o započaté štolě z okolí Hraničního rybníka se týká novodobé 220 metrů dlouhé vodárenské štolý na Jedlové, ražené při budování vodovodu pro město Krásnou Lípou (Müller 1937, 2).

Není také jasné, zda se jedná o cech „Stříbrné štěstí“, zmiňovaný v jedné ze studentských prací, nebo o dílo další - neznáme totiž původní pramen pro tuto informaci, a tak nelze posoudit, zda údaj z něj je správně citován a interpretován. Neověřena totiž zůstává údajná existence dosud nenalezené staré zabořené štolý a hlubokých zasutých šachet zatopených vodou, které se mají nacházet na severním či severozápadním svahu Popelové hory. Téměř shodné údaje o nich podávají místní občan Jaroslav Seňor ze střediska SčVaK Děčín u Jedlové a Miloš Ullrych z České Lípy^{3/}. Přes opakovaný průzkum terénu se nám je však nově nalézt nepodařilo. Přestože svahy vrchu nesou výrazné stopy pokusného dolování, na severním úbočí jsem našel jedny z největších hald vůbec a na odlehlém svahu při severní hraně údolí Červeného luhu haldičkový tah s typickými šachtami (značně mělkými a vodou nezatopenými) a odvaly, nejmarkantnější indicie hornické činnosti se nacházejí na svazích Malého Buku u Kytlic a na katastru obce. Domnívám se, že dnes již žádná štola s šachtami neexistují. Zatím zcela největší povr-

chovou dobývku nacházíme ve svahu proti rekreačnímu středisku Andy při silnici k Nové Huti. V horní části výrazné poruchy v pískovci sledující jihozápadní směr, byl do vzdálenosti 32 metry vyláman zářez šířky do 6,3 metru a hloubky až 1,9 metru. V jeho blízkosti se nacházejí ještě další dvě menší kutiště. Při ohledávání okolí jsem nedaleko odtud našel ještě skalní skulpturu - do 3 metry vysoké pískovcové skalky vytesaný obličej neurčitěho pohlaví a mulatských rysů, o šířce 23 cm a výšce 42 cm, který němečtí badatelé časově zařazují do poloviny 19. století^{9/}. Na severním svahu Popelové hory ve skupině skalních bloků jsem našel několika tečkovými záseky zobrazený latinský kříž s letopočtem 1614. Je vysoký 30 cm a nachází se na balvanu dlouhém 4 metry a vysokém 1,5 metru. Jen 10 metrů za ním je na 1,5 metru velkém balvanu vyryta skupina tři dvojic iniciál (skica č. 9).

Průzkum okolí rokle „Stříbrných dolů“ přinesl dne 1. srpna 1998 objevení několika dalších kreseb Ladislavem Mühlsteinem z Děčína. V závěru malé rokliny, vzdáleném od rokle s rytinami jihojihovýchodním směrem asi 120 metrů, je v pravém břehu bezejmenného potůčku v pískovci vyhlouben 70 cm hluboký obří hrnec o průměru 4 metry s jeskynním výklenkem půdorysných rozměrů 2 × 2,9 metru a výšky do 1,2 metru. Na čelní stěně nad prostorem je vyryto 7 znaků, jež můžeme charakterizovat jako vlašská znamení (8a - g). Jen o 95 metrů dále odtud jižním směrem se ve svahu malého hřbítku nalézá čtveřice kutišť, z nichž jedno má v půdorysu tvar L. Přibližně o 100 metrů dál je malé šurfové pole, kde se charakter kutných pokusů náhle mění. Do skalního (vulkanického) podkladu jsou opět při kontaktu s železitémi pískovci tesány čitelnější rýhy široké a hluboké okolo půl metru a dlouhé 1 až 3,5 metru. Některé jsou lámány do tvaru T, což svědčí jednoznačně o tom, že se jedná o kutiště pokusná a nikoliv těžební. Můžeme předpokládat, že zmíněné hornické práce jsou ve spojitosti se skalními rytinami.

Jednoduchý trojčipý znak zcela vlevo (a) je středověkým symbolem pro trojjedinost. Je ideogramem pro zpodobnění Trojice Boží - Otce, Syna a Ducha svatého jako jediného Boha ve své podstatě. Vyjadřuje též trojjedinost hmoty nebo trojitost světa, který je hmotný, lidský a božský. Podle alchymistických pramenů se jedná o značku vzácné pryskyřice, podobné pryskyřici guajakové. Její alkoholický roztok býval doporučován jako reagent^{10/}. Znak V (b) na navětralém místě skály je nečitelný a tudíž neurčitelný. Svislá ryska

(c) může značit jednotu Boha, vodorovná rýha (f) svět. Kruh s tečkami (e) je alchymistickou značkou pro prášek nebo zlaté piliny. To by doplňovalo smysl textů na skalních blocích č. 2 a 3 a značku pro zlato na skále č. 1 (c). Poslední znak (g) se nejvíce přibližuje symbolu světa a přírody. Význam značky (d) mi není znám.

Severovýchodním směrem od „Stříbrných dolů“, ve skalách táhnoucích se ke Hraničnímu rybníku, nalézají se dvojice rytin (7a, 7b). Z nich písmeno A může být symbolem pro vzduch (éter), B modifikovaným znakem pro parní lázeň. Může se však jednat i o pouhé iniciály. Znak podobný X, vyrytý o 0,75 metru dále, je značkou pro odvar nebo pět skrupulí. Na sever od rokle „Stříbrných dolů“ se nad tratí nalézají asi 10 metrů dlouhá rýha, jejíž původ je poněkud problematický. V její blízkosti se vyskytuje nápis (7c), který alchymistickým symbolem zřejmě není.

Na doplněnou je nutno uvést novodobé rytiny hlavy indiána a kovboje vyryté u vchodu do tesané skalní místnosti proti vjezdu do rekreačního střediska Andy a ve skalách u střediska za tratí.

Z výše uvedeného popisu vyplývá, že území CHKO Lužické hory je v mnohém zajímavé a v mnohém ještě ne zcela probádané. Uvidíme, co nového nám přinesou další dny.

POZNÁMKY

- 1/ Ústní sdělení pana Josefa Bárty z Děčína z června 1998.
- 2/ Ústní sdělení PhDr. Václava Cílka z Prahy ze dne 25. července 1998. Akce České speleologické společnosti „Vznik, sedimentární výplně a osídlení pískovcových převisů na Kokořínsku“ ve Lhotě u Dřevčic.
- 3/ Písemné sdělení Doc. Jana Štíky z Prahy ze dne 14. prosince 1997 a 1. srpna 1998.
Ústní sdělení pana Jaroslava Seňora z Nové Huti ze dne ze dne 6. srpna 1998.
- 4/ Ústní sdělení PhDr. Františka Ledvínky, ředitele Skansenu Zubrnice, ze dne 23. března 1998.
- 5/ Písemné sdělení MUDr. Otakara Boříka z Karlových Varů ze dne 12. dubna 1998.
- 6/ Písemné sdělení Dr. Ladislava Jangla z Kolína ze 7. dubna 1998.
- 7/ Písemné sdělení p. Alfreda Neugebauera z Drážďan ze dne 11. května 1998.
- 8/ Ústní sdělení p. Macháčka z České policie v Ústí nad Labem z července 1997.
- 9/ Písemné sdělení Sabiny a Gerharda Kowitzke ze Sebnitz z února 1998.
- 10/ Překlad pana Jana Němce ze Státního okresního archivu v Děčíně ze dne 21. srpna 1998.

PRAMENY A LITERATURA

- Anonym 1923: Das Zeichenbuch. Wilhelm Gertung, Offenbach am Mainz. Překlad Josef Veselý. Praha 1994, 39 s.
- Anonym 1974: Záhadné brambory. Průboj z 12.-13. 1.1974, roč. 26, č. 10, s. 12.
- Anonym bez data: Geschichte des Bergbaues. Posudek č. P 4298. Geofond Kutná Hora, 14 s.
- Archiv český, díl XXX., Praha 1913, s. 234 - 240.
- Balatka, B. - Sládek, J. 1977: Evorzní tvary v Čechách a jejich geneze. Rozpravy ČSAV, řada MaPV, roč. 87, seš. 7. Praha, 98 s.
- Balatka, B. - Sládek, J. 1984: Typizace reliéfu kvádrových pískovců české křídové pánve. Rozpravy ČSAV Praha, řada MaPV, roč. 94, seš. 6. Praha, 79 s.
- Bauer, E. 1963: Walzenzeichen am Hohen Schneeberg bei Tetschen-Bodenbach. Arbeitsgemeinschaft für Helmatforschung in Norböhmen. Beiträge 1., Jg.1963, Nördlingen.
- Bejček, E. 1989: Benátčané a hornictví u nás, 1. až 3. pokrač. Hornický kahan, Rudné doly, n.p. Příbram.
- Bořík, O.- Boříková, J. 1996: Stopy alchymie v Abertamech. Historický sborník Karlovarska IV., Karlovy Vary, s.102 - 120.
- Cílek, R. - Fabšic, J. 1968: Vlkodlaky kryje stín. Praha, 233 s.
- Fiala, J. 1997: Stará česko-saská hranice mezi Jáchymovem a Božím Darem. Historický sborník Karlovarska V., Karlovy Vary, s. 32 - 48.
- Gedenkbuch der Gemeinde Schneeberg. SOKA Děčín, fond Obecní úřad Sněžník, inv. č. 3, 140 s.
- Geologická mapa Lužických hor 1: 25.000, list Varnsdorf. Pracovní verze z roku 1997. Nepublikováno.
- Hall, James 1991: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha, 518 s.
- Hantschel, F. 1887: Orts - Repertorium. MNEC 10, s. 291 - 295.
- Havránek, P. 1982: Chráněná krajinná oblast Lužické hory. Památky a příroda, č.4, s. 235 - 242.
- Havránek, P. 1996: Geologie Lužických hor. Bezděz, 4, s. 97 - 110.
- Hořmann, C. 1903: Verzeichniß aller Straßen und Wege. MNEC 26, s. 337 - 339.
- Jangl, L. 1974: Nerostné bohatství děčínského okresu a jeho využití. In: Přírodou Děčínska I. Okresní vlastivědné muzeum Děčín, SOA Litoměřice-pobočka Děčín, s. 63 - 75.
- Jangl, L. 1991: Báňskohistorický slovník německo-český, 2.část přírodovědná a hutnická, 170 s.
- Jaksch, I. - Stolle, A. 1894: Berge um Zwickau. MNEC, 17, s. 189 - 194.
- Ježek, B. - Hummel, J. 1933: Jiřího Agricoly dvanáct knih o hornictví a hutnictví. Praha, 504 s.
- Joza, P. 1997: Vlašské znamení - doklad hornické činnosti na Sněžníku. Děčínský deník z 5. 12. 1997, roč. V, č. 215, s. 8.
- Klein a kol., 1968: Litofaciální analýza a výzkum geneze sklářských písků v křídových pískovcových oblastech. Dílčí úkol ÚÚG Praha č. 4/01 - Základní geologický výzkum Českého středohoří a přilehlých oblastí, 48 s.
- Kolektiv 1987: Lužické hory, Ještědský hřbet. Turistický průvodce ČSSR, sv. 31. Praha, 288 s.
- König, Franz 1987: Lexikon náboženství. VP Hans Waldenfels, Praha 1994, 640 s.

- Lasenic, P. 1936: Alchymie, její teorie a praxe. Praha, 111 s.
- Lemme, H. 1976: Walen und Walenzelchen im Gebirge. Natur + Heimat, Nr. 15 (133) 76.
- Lomič, V. 1961: K problematice některých nově nalezených hornicko-hutnických rukopisů z 2. poloviny 16. století. Český lid, č. 2, s. 60 - 69.
- Lomič, V. 1963: Důlní nástroje a jejich použití v středoevropských dolech v druhé polovině 16. století. Český lid, roč. 50, č. 3. Praha, s. 126 - 137.
- M. A. bez data: Povolení k dolování uhlí na varnsdorfském katastru 1898 až 1921. Archiv města Varnsdorf, kartón 3, složka č. 23 5 25 - Povolení k dolování uhlí na varnsdorfském katastru 1898 - 1921. Státní okresní archiv Děčín,
- MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions Clubs.
- Müller, B. 1937: Geologisches Gutachten über den Schöberstollen. Reichenberg, 5 s. + 2 příl. Posudek ČGÚ Praha č. P 1913/3.
- Mysliveček, M. 1992: Panoptikum symbolů, značek a znamení. Praha, 277 s.
- Nováček, K.: Klasifikace povrchových stop po zaniklé těžbě surovin. In: Studie z dějin hornictví č. 23. Rozpravy NTM Praha, s. 2 - 5.
- Paudler, A. 1882: Der welsche Daniel. MNEC 5, s. 155 - 156.
- Pilařová, Z. 1988: Jířetínské rudné doly. Středoškolská odborná činnost Gymnasia v Rumburku, 5 s.
- Pojsl, M. 1989: Kamenické značky a stavebně historický průzkum. Památky a příroda, č. 7.
- Pokorný, J. a kol. 1982: Kniha o Faustovi. Praha, 198 s.
- Preiß, A. 1926: MNEC 49, s. 52.
- Rakouská vojenská mapa měřítko 1 : 75.000. Bez data. Archiv Ing. Karla Steina z Děčína.
- Schramm, R. - Wilsdorf, H. 1985: Fundweisungen aus Walenbüchern. Venetianersagen von Geheimnisvollen Schatzsuchern. Leipzig, s. 257 - 278.
- SOA Litoměřice, pobočka Děčín. VS Zákupy, sbírka map a plánů, inv. č. 1522, 1537, 1538, 1588.
- Stein, K. 1997: Zapomenuté pomníčky, 8. část: Valdštejnská skála u Hranického rybníka. Jizerské a Lužické hory, září - říjen 1997, s. 25.
- Stein, K. 1998: Zapomenuté pomníčky, 12. část: Vlašská znamení, Jizerské a Lužické hory květen - červen 1998, s. 11.
- Štoviček, J. 1981: K těžbě zlata v severních a severových. Čechách. In: Studie z dějin hornictví 11. s. 96. Rozpravy NTM v Praze č. 76, s. 89 - 104.
- Štoviček, J. 1973: Báňské podnikání na česko-lužickém pomezí v 16. století. In: Studie z dějin hornictví č. 3. Rozpravy NTM Praha, s. 114 - 137.
- Turistická mapa Lužické hory, měř. 1 : 75 000, 1. vydání 1986. Geodézie ČS Česká Lípa.
- Wasserleitung der Stadt Schönlinde. PD stavebního provedení skupinového vodovodu Niederland. Firma A. Niklas Aussig-Teplitz, prosinec 1937. Archiv SčVK Teplice, OZ Děčín - stř. Varnsdorf.
- Večeřa, J. 1997: Typologie povrchových tvarů vzniklých těžbou rud a jejich časové zařazení. In: Sborník Montanisticko-geologické nadace TERRA, roč. 3. ČGÚ Jeseník, s. 14 - 23.
- Veselý, M. - Plekanec, M. 1998: Bučina - stará hornická lokalita. Děčínské vlastivědné zprávy, 7, č. 3, s. 24 - 34.
- Veselý, M. 1998a : Bukové skály u Jedlové. Jizerské a Lužické hory. (v tisku).
- Veselý, M. 1998b : Ještě jednou k vlašským znamením na Sněžníku. Děčínský deník ze dne 23.1.1998, roč. 6, č. 19, s. 8.

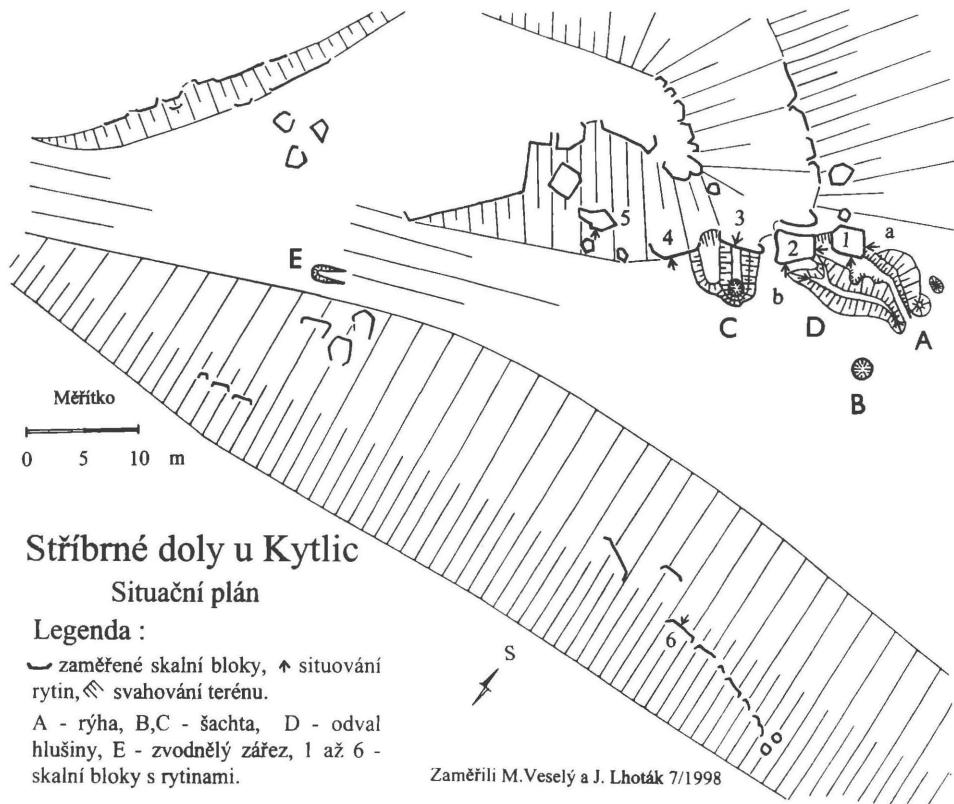
- Veselý, M. 1998c: Vlašská znamení se vyskytují v Bukových skalách u Jedlové. Děčínský deník ze dne 23. července 1998, roč. 6, s. 8.
- Veselý, M. 1998d: Vlašská znamení v Kytlické hornatině, Děčínský deník z 24. září 1998, roč. 6, č. 224, s. 8.
- Veselý, M. 1998e: Bukové skály skrývají řadu tajemství. Českolipský deník z 11. srpna 1998, s. 8.
- Veselý, M. 1990: Stříbrná štola ve Stříbrných stěnách. Severočeský deník z 20.-21.10.1990, roč. 1, č. 169, s. 16
- Watznauer 1939: St. Georgenthaler Erzbergbau. Geologický posudek č. 5325. Geofond Kutná Hora.
- Vurm, B. 1997: Tajné dějiny Evropy II. Anagram, 275 s.
- Základní mapa ČSSR 1 : 10 000, listy 02 24 13, 02 24 14, 02 24 15, vydání 1979. Český úřad geodetický a kartografický Praha .

RESUMÉ

Silberstollen bei Jedlová

Miroslav Veselý

Ein interessanter Teil der Hügellandschaft um den Studenec ist das ausgedehnte Gebiet der sog. Silbergruben, das sich zwischen der Straße aus Dolní Falknov nach Nová Huť und den nördlichen Abhängen des Velký Buk (735 m) und des Popelová Hora (652 m) erstreckt. Die auf den deutschen Karten als Silbergruben bezeichnete Lokalität soll sich 0,5 km südlich vom Hraniční - Teich befunden haben. Im Terrain findet man über 300 Schurfversuche - etwa 0,5 bis 1 m tiefe Schräme und Stollen mit einer Halde vom Durchschnitt von bis zu 7 m und von der Höhe von bis zu 1,3 m. Von ihrem beträchtlichen Alter zeugt die Tatsache, daß sie 3 bis 4 m, öfter 7 bis 20 m voneinander entfernt sind. Wir datieren sie an der Ende vom 15. zum 16. Jahrhundert, obwohl nicht ausgeschlossen ist, daß sie älter sind. Mehr als 500 ähnliche Versuche finden wir auf dem ganzen Gebiet zwischen Kytlice und Dolní Podluží. Sie sind vorwiegend an Bergabhängen auf Kontaktstellen vulkanischer Gesteine mit Kreidesandsteinen konzentriert. Das Interesse der Bergleute weckten nicht nur Eisenerze (Limonit), sondern auch Gold und Silber. Die Förderversuche werden den sog. Welschen (Venezianern und Florentinern) zugeschrieben, die auf das böhmische Gebiet seit Mitte des 14. Jh. eindringen. Darauf deuten 4 örtliche Lokalitäten mit sog. welschen Zeichen, d.h. Felsengravierungen mit Jahreszahlen und geheimnisvollen Symbolen, hin (Silbergruben, Wallensteinfelsen am Hraniční - Teich, Buchenfelsen und eine andere kleinere Schlucht). Ähnliche Zeichen befinden sich in den Silberwänden bei Hřensko. Einige Zeichen lassen sich als alchymistische Symbole für Gold, Silber, Goldspäne, Ammoniaksalz, Rotschwefel, Säure oder Dissoziation identifizieren. Andere werden als „Wolfsangel“ gedeutet, ein mittelalterliches Symbol der Dreifaltigkeit, der Welt und der Natur. Die Silbergruben werden oft mit Lokalitäten auf dem Popelová hora und dem Velký Buk verwechselt. Es gelang, die „Roten Gruben“ auf den Abhängen namenloser Kóten 616 m und 617 m südlich vom Popelová hora zu lokalisieren, die im Jahre 1555 erwähnt wurden. An der wahrscheinlichsten Stelle der Silbergruben, auf der Stelle mit der größten Zahl von Felsengravierungen, befinden sich alte Schräme und Schächte. In der Umgebung soll sich auch ein Stollen befinden, den es nicht gelang zu entdecken. Am Hraniční - Teich und am Svorský - Bach zwischen dem Malý (Kytlický) Buk (712 m) und dem Rousínovský vrch (680 m) sollen Hammerwerke für die Bearbeitung der Erze gearbeitet haben. Auf dem Gebiet wurden vereinzelte Fragmente von Bergwerkzeug sowie keramische Scherben aus dem 16. bis 17. Jh. gefunden. Weiter eine von deutschen Forschern in die Mitte des 19. Jh. datierte Gesichtsskulptur mit Mulattenzügen und auf dem Popelová hora ein geschnitztes Kreuz mit der Jahreszahl 1614. Man kann vermuten, daß die Silbergruben noch nicht alle ihre Geheimnisse enthüllt haben.

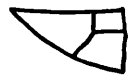
1. Plánek stříbrných dolů u Jedlové

skalní blok 1

JO CM GNI I

SS

W MM
LM
C OZ

W
ITC
d

stěna 1 a

K.H.X | 7.69

IMK

IGH S

17

2. - 6. Nákrasy značek, vytesaných ve skalách v okolí stříbrných dolů

T
W F
SB
F

'F/

XII
T+

1719
GOLD
GENV
VAG

M·E

1779 MR

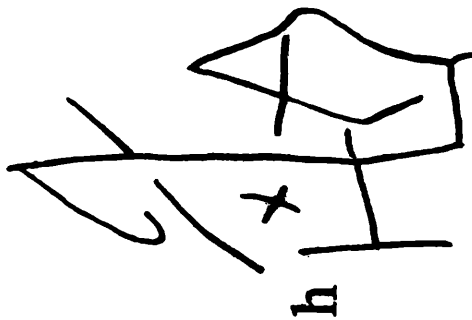
H·M·I GCV

WIR HABEN
GOLD·GENV·M·S
71

E
H

my. SUP
1

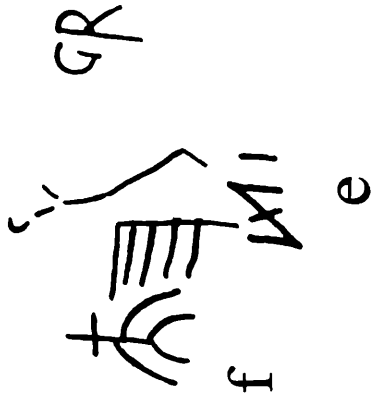
skalní blok 2

F: 17611"
B: F: M

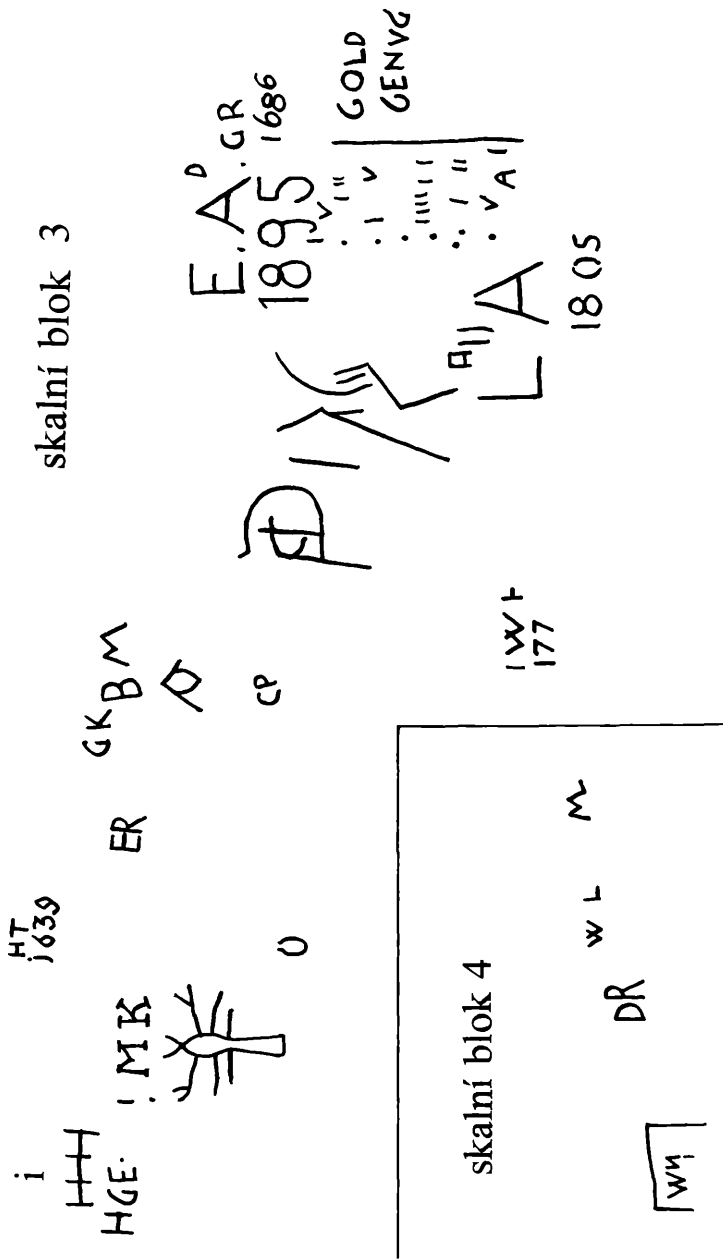
A 1748

D 16 83

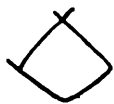

≡

stěna 2 b

skalní blok 5

skalní stěna 6

7 okolí Stříbrných dolů

a

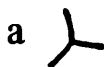

b

c

8 znamení v přilehlé rokli

a

b

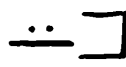
c

d

e

f

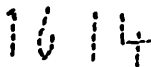
g

9 Popelová hora

IS

IH

∞

**PODÍL SPOLKU EXCURSIONS CLUB
NA VLASTIVĚDNÉM BĀDÁNÍ,
VYTVOŘENÍ REGIONÁLNÍCH SBÍREK
A MUZEÍ ^{1/}**

Vojtech Čelko

Spolek Excursions Club vznikl roku 1877 v České Lípě a svoji činnost rozvíjel v oblasti od Ještědu k Labi. Přes různé reorganizace a některé vnitřní změny ve svém zaměření působil až do roku 1938, kdy byla jeho existence na základě redukce spolkových aktivit zastavena.

Ve svých počátcích byl prvním soustavným organizátorem a uchovatelem vlastivědných sbírek všeho druhu, propagátorem historie a přírody regionu, ochráncem historických pamětihodností a životního prostředí a propagátorem rozvoje turistiky. Zpočátku to byla spontánní, nadšená vlna sbírání starožitností a starých písemných památek regionu, od níž vedla cesta k soustavné dokumentaci a evidenci pamětihodností, vydávání písemných pramenů, turistických průvodců, pohlednic a popisu historických míst. Nashromážděné sbírky se staly základem pro fondy muzejních spolků, které vznikaly v oblasti působnosti Excursions Clubu na přelomu století.

Není cílem této práce zobrazit dějiny Excursions Clubu, ale chceme sledovat prvních deset roků jeho činnosti, věnovat se otázkám jeho praktické organizace, teoretického objasňování základů vlastivědné práce a muzejní činnosti vůbec. Tyto snahy nebyly dosud zpracovány, pokud nepovažujeme za zpracování rejstříky k prvním pětadvaceti ročníkům časopisu *Mittheilungen des Nordböhmschen Excursions-Clubs*^{2/}.

1. Založení Excursions Clubu, poslání spolku.

Uvolnění politického života na sklonku roku 1867, zejména v souvislosti s novým shromažďovacím a spolkovým zákonem a s všestrannou aktivizací občanské angažovanosti, vyvolalo vznik mnoha spolků a neformálních stolních společností. V České Lípě se stalo jedním z hlavních center uvědomovacího procesu, podobně jako v jiných městech v Čechách, latinské gymnázium, které pro českolipské měšťany založil již roku 1627 Albrecht z Valdštejna. Od svého založení bylo gymnázium přístupné studentům bez rozdílu mateřského jazyka a od poloviny 19. století i bez rozdílu vyznání. Všechno školství v Rakousku bylo do roku 1879 svěřeno církvi a tak i na českolipském gymnáziu vyučovali do té doby duchovní - členové augustiniánského školského řádu. Augustiniáni při výuce věnovali zvláštní pozornost hudbě a přírodním vědám, zejména botanice a jejímu praktickému využití v lékárnictví. Proto z řad jejich absolventů vyšel velký počet významných lékařů a přírodovědců. Také rozvoj spolkového života významně zasáhl Českou Lípou. V roce 1877 zde působilo a vyvíjelo činnost třicet osm spolků^{3/}. Stále však byla pocífována, zvláště v učitelských kruzích, potřeba založení spolku, který by měl převážně vědecký účel, neboť při poměrně malých učitelských úvazcích zůstávalo učitelům dost času na zájmovou vědeckou činnost^{4/}. Výsledky těchto výzkumů byly publikovány ve výročních zprávách českolipského gymnázia a reálky^{5/}.

Dne 24. července 1877 vznikla na výletě k ruinám hradu Ostrý u Benešova nad Ploučnicí myšlenka založit spolek na výzkum okolí České Lípy ve smyslu historickém, topografickém, přírodovědeckém, jazykovém a kulturně historickém. Východiskem výzkumu se mělo stát studium archiválií a knih. Měly se konat pravidelné schůzky s podáváním zpráv, měla se vydat knížka výletů, založit sbírka kopií starých listin, založit knihovna a sbírat různé starožitné předměty z okolí České Lípy^{6/}.

Několik měsíců se připravovala půda na založení spolku, až se objevil v *Leipaer Zeitung* článek „Excursionsclub“^{7/}. Tomuto článku budeme věnovat větší pozornost, protože to bylo jakési programové prohlášení, kterého se klub po celou dobu své existence držel a které bylo v jeho vrcholném období - do začátku první světové války - také skutečně plněno. Článek byl formulován jako výzva k veřejnosti a začínal hanlivým zvoláním „Cizinec ve vlasti!“. Dále se v něm pravilo: I když je tato výzva často oprávněná, v dnešních

dnech se ji tisíce lidí snaží napravit. V Německu je již delší dobu bádání regionálních dějin cílem, který uvedl do pohybu valnou část vzdělaných kruhů. I v naší vlasti, pokračoval článek, je nemálo míst, ve kterých se bádání prezentuje vydáváním různých ročenek a vlastivěd. Pro vlastence nemůže být krásnějšího a čestnějšího poslání, než ve volných chvílích poznávat tu část země, kde se narodil, kde žije, v jejích současných vztazích i v minulém vývoji. V článku se poukazovalo, že minulost mnoha našich měst a obcí, jejich snažení a úspěchy, právě tak jako utrpení a pády, lze zjistit ze starých písemností a že je to nanejvýš vděčná úloha, která však vyžaduje mnoho času a mnoho chuti k práci. Nejen smolné knihy, matriky, pamětnice, ale také tu a tam roztroušené a často jen s malou péčí uchovávané staré účty jsou pro poznání minulosti velmi významné. Bylo by potřebné mít povědomost o všech starých knihách, které se v okolí nacházejí, ať již jsou tištěné, nebo psané. Mnohé knihovny v kraji obsahují často cenné fondy, které jsou veřejnosti neznámé a bylo by třeba je zpracovat.

Velký význam, pokračoval článek, mají staré nápisy na kostelech, zámcích a jiných budovách, na náhrobních kamenech, pomnicích a obrazech, a to nejen pro místní dějiny, ale i pro vlastivědné jazykové studium. Je třeba se zajímat o kostely, kapličky, zámky, poplužní dvory, továrny a vůbec o všechny staré a vynikající budovy. Je pozoruhodné, jakých úspěchů dosáhli naši krajané v obchodu a v průmyslu. Výrobky ze skla, plátna, papíru, kartounu, předení, tkaní, punčochářství a jiný domácí průmysl dosáhly v severních Čechách rozkvětu. Pozornost si zaslouží i zdejší umění, staré a často cenné obrazy, sochy a řezby. Severní Čechy jsou již od minulého století velmi bohaté na hudebníky, pokračuje článek. Mnoho starých hudebnin se povaluje na kůrech a jistě by stálo za to, aby byly sebrány a nově prozkoumány. V četných rodinách se nachází prastaré nástroje, jejichž poznání by bylo zajímavé a užitečné. Některá města, obce, hory, háje, pole, mlýny či dvory mají svoje pomístní názvy, které jsou často velmi staré a mají velký význam pro historii. Osobitá jména mají též zvířata, rostliny a nerosty. Bylo by záslužné, kdyby měl každý možnost poznat představitele všech tří přírodních říší s vědeckou přesností. To se však může uskutečnit jen vytvořením přírodovědné sbírky. Při vykopávkách a při stavbách nových domů se často objeví starožitnosti, které však jsou z neznalosti nebo z lhostejnosti zničeny. Bylo by velmi žádoucí, kdyby členové široce

rozšířeného spolku starostlivě takovéto případy sledovali a postarali se o zachování nálezů. Mnohé stromy jsou známé svým vysokým věkem, velikostí, pozoruhodným vzrůstem nebo jsou opředené pověstmi. Podobně je to se studánkami. Některé jsou známé svými minerálními přísadami, některé jsou proslulé jako léčivé, jiné zase jako nebezpečné. Je třeba poznat i vodní bohatství. Pozornost si podle článku zaslouží i cesty, a to nejen kvůli historickým změnám, ale i kvůli kartografickému použití.

Je také nejvyšší čas sbírat všechna stará přísloví, pořekadla, lidové písně, pověry a pověsti, dříve než upadnou v zapomenutí. Studium nářečí může rozšířit naše znalosti mateřského jazyka. Článek dále obrací pozornost čtenářů ke skutečnosti, že žijí v nádherné, ale pro cizince a často i pro zdejší obyvatele málo známé krajině. Krásné přírodní partie by bylo třeba propagovat kresbami i fotografiemi, aby vstoupily do širokého povědomí a staly se známějšími. Jejich přístupnost by měly usnadnit vývěsní tabule, ukazatele cest a značkové trasy.

Jak dosáhnout všech těchto cílů ? Pro jednotlivce je to nemožné, je proto třeba založit spolek, jehož členové by byli osobně na věci zainteresovaní, kteří si dají za úkol výlety a putováním po okolí poznávat krajinu a přičinit se o její ocenění a zvelebení. Excursions Club by neměl být ohraničen jen na město Českou Lípu, ale jeho členové, kteří by byli rozptýleni v široké oblasti mezi Labem a Nisou a mezi jazykovou hranicí na jihu a zemskou hranicí na severu, by se měli v tomto prostoru věnovat vlastivědě. Česká Lípa by byla nejvhodnějším střediskem pro takový velmi užitečný spolek. Výzva byla zakončena nadějí, že navrhovaný Excursions Club získá velký počet příznivců a že bude pracovat ku prospěchu vlasti. Podepsána byla profesorem Amandem Paudlerem, který byl po dvacet sedm let hybnou silou klubu.

Krátce na to se konala 20. prosince 1877 předběžná porada, na níž se rokovalo o návrhu stanov, připravených opět profesorem Paudlerem. Po debatě došlo k určitým změnám, spočívajícím v tom, že ohraničení zájmového území spolku nebylo u toku Nisy u Liberce, ale u rozvodí pod Ještědem. Takto připravený návrh stanov byl 3. ledna 1878 zaslán k úřednímu potvrzení. Dne 21. března 1878 místodržitelství stanov potvrdilo ^{8/}.

Stanovy spolku objasňovaly jeho účel, územní působnost a prostředky, jimiž mělo být dosaženo stanovených cílů. Členové mohli být

zakládající, přispívající a čestní. Čestný člen mohl být jmenován na návrh výboru generálním shromážděním. Stanovy dále obsahovaly práva a povinnosti členů. Všichni členové měli k dosažení spolkových cílů působit podle svých sil. Další body se týkaly výboru, předsedy a generálního shromáždění, které se mělo pravidelně scházet každoročně v prosinci. Výbor měl právo svolat i mimořádné generální shromáždění. Stanovy pojednávaly o sekcích, jejichž počet a účel sloužil k čistě vědecké činnosti a které měly být určeny výborem. Podle rozhodnutí výboru mohly být vytvořeny lokální kluby, jejichž úkolem bylo naplňování poslání spolku v regionech. Lokální kluby mohly vytvářet i vlastní sbírky. Zajímavý byl bod týkající se majetku spolku, knihovny a jiných předmětů. Majetek měl připadnout městu, ale neměl být rozprodán, nýbrž - pokud by nemohl zůstat ve správě města - odevzdán městským zastupitelstvem zdejším školám.

První ustavující generální shromáždění se konalo dne 10. dubna 1878 v sále hostince „Údolí Josafat“ za účasti téměř 80 přítomných. V pozvánce se pravilo, že *„neexistuje žádný podobný spolek, ve kterém by se věda, zábava a materiální přednosti tak skloubily. A k tomu přistupuje ještě jeden důležitý motiv - láska k vlasti. Protože ten, kdo se učí poznávat svoji vlast, učí se ji i cenit. Kdo se snaží osvojit si vědomosti o své otčině, učí se ji též milovat. Sjednotíme se ke společné činnosti z lásky k vlasti a k jejímu prospěchu!“*^{9/}

Ustavující shromáždění rozpracovalo cíle spolku, které byly uveřejněny v již zmíněném článku. Ve vztahu k jiným spolkům se jako největší vzor připomíná Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen^{10/}, podle jehož stanov byly vypracovány stanovy Excursions Clubu. I když žádné přímé spojení neexistovalo, přece se Excursions Club cítil *„malou větvíčkou tohoto velkého krajanského spolku“*^{11/}. Někteří řečníci se snažili mírnit počáteční entuziasmus poukazem na to, že *„není naším záměrem obohatit vědu novými objevy, nýbrž v prvé řadě chceme z vědy vycházet a našeho ducha povzbudit a naše srdce přírodou omladit. Chceme pozorovat přírodu a její krásy pro potěchu ducha a mysli.“*^{12/} Význam spolku viděli četní jeho členové v možnosti bádat a pozorovat jevy v regionu prostřednictvím výletů a exkursí tu na jednom, tu na jiném místě zájmového území spolku. Některé hlasy přirovnávaly vznikající klub k značně populárnímu a v monarchii rozšířenému Alpskému spolku^{13/}, ale na rozdíl od něj se neměli zahledět do dálav a tam objevovat, ale chtěli se naučit milovat a poznávat svoje okolí.

Ustavující shromáždění zvolilo svůj výbor v čele s dr. Kajetánem Watzelem a rozhodlo se vytvořit čtyři sekce: historickou, přírodovědnou, jazykovou a technickou.

2. Publikační a vědecká činnost

Jako svůj tiskový orgán, který dostával každý člen klubu v rámci ročního poplatku, založil klub čtvrtletník *Mitteilungen des Nordböhmerischen Excursions-Clubs* a pověřil redigováním prof. Amada Paudlera, který byl vedoucím redaktorem a určující osobností tvůrčího kolektivu časopisu v letech 1878 - 1905. Jeho zásluhou zůstává snešení zajímavých historických a vlastivědných zpráv, které by jinak zapadly nebo se ztratily. Zachování mnohých dokladů, dat a fakt, které budou v každém případě dále sloužit jako kulturně historický materiál stálé ceny a hodnoty, to je význam klubového časopisu až do dnešních dní. *Mitteilungen* jsou ale i dokladem umělecké a osvětové činnosti celé generace lidí zapálených pro kulturní život své doby.

Amand Anton Paudler se narodil 8. října 1844 v Kamenické Nové Vsi u České Kamenice. Po maturitě na augustiniánském gymnáziu v České Lípě vstoupil do augustiniánského řádu u sv. Tomáše v Praze. Vedle teologie horlivě studoval jazyky. Zvládl základy všech evropských jazyků živých i klasických, studoval též německou literaturu a německé dějiny. Po vysvěcení na kněze byl ustanoven jako suplent na českolipském gymnáziu, po složení státní zkoušky z klasické filologie tu působil jako profesor latiny, řečtiny, německého jazyka a literatury a později i filozofické propedeutiky až do odchodu na odpočinek pro zhoršující se zdravotní stav. Vedle školských povinností, které plnil se vší odpovědností a s nadšením, věnoval svůj volný čas historickému bádání, vlastivědné práci, studiu nářečí, zvyků a obyčejů, sbírání pověstí, pohádek a lidových písní, dětských říkadel a rozpočítadel. Pro tuto činnost dokázal zapálit i stovky spolupracovníků a svých bývalých studentů, zejména učitelů a kulturních pracovníků v obcích. Zpočátku publikoval ve výročních zprávách gymnázia. Od témat ryze školských však přecházel stále více k svému hlavnímu životnímu zájmu. *Mitteilungen* brzy obsáhly široké pole umělecké a vědecké činnosti velkého regionu a po krátké době získaly velký počet přispěvatelů. Paudler sám vydal několik knih z oboru historie^{14/}. Další stovky kratších nebo delších příspěvků z různých oborů uveřejnil v časopise *Mitteilungen*, který

často vyplňoval z větší části sám. Paudlerovy práce byly vždy podnětné, uměly provokovat následovníky a další spolupracovníky, které dokázal soustředit okolo redakce a zapálit pro různorodou vlastivědnou činnost nebo umělecké zájmy. Okolo klubu se vytvořily skupiny dalších spolupracovníků, turistů a muzejníků, kteří rozšířili původní zájmovou činnost ještě o další kulturní, vzdělávací a osvětové obory, tak potřebné k dosažení vytýčeného cíle spolku a časopisu. Jen v prvních deseti svazcích publikovalo 275 autorů a autorek ^{15/}. Z pěti set odběratelů prvních čísel vzrostl náklad na 1900 odběratelů ^{16/}. Roku 1884 se usnesl výbor klubu na výměně tiskovin se spolky, které mají obsahově podobné zaměření ^{17/} a již roku 1886 byl ve vzájemném styku se 108 spolky, z toho z monarchie jich bylo třicet pět (z Rakouských zemí dvacet devět a z Uher šest), z Německa šedesát devět a ze Švýcarska čtyři ^{18/}.

Okolo časopisu se pod vedením prof. A. Paudlera vytvořil i básnický kruh přispěvatelů, nesoucí pečeť básnické příbuznosti s jeho tvorbou. Z velmi početného množství těchto básní vytvořil Paudler antologii ^{19/}, do které vybral nejlepší verše domácích básníků sdružených okolo klubu a jeho čtvrtletníku, kde nacházeli velké pochopení a často i rady. Amand Paudler, kterého nazývali „Uhland severních Čech“ ^{20/}, zemřel 10. listopadu 1905.

Každé číslo čtvrtletníku přinášelo několik stránek recenzí knih s vlastivědnou tematikou. Nevyhýbal se ani knihám českých autorů. Tak například recenzoval *Dějepis města Prahy* od W.W. Tomka ^{21/}, *Bílkovy Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618* ^{22/}, *O prvotním sídle a znaku rodu Lobkovického* od A. Sedláčka ^{23/}, *Nejstarší pečeti české šlechty* od Martina Koláře ^{24/} a *Kosmovu kroniku* ^{25/}. I když čtvrtletník, stejně jako celý klub, byl silně nacionální, nebyl nacionalistický. Recenzovány byly i časopisy s příbuznou obsahovou problematikou - *Erzgebirgs Zeitung*, *Nordböhmisches touristische Zeitung*, *Oybina*. Ve snaze zpřístupnit starší nedostupné články týkající se regionu, byly některé z nich publikovány znovu. Příkladem může být článek Ed. Gerthnera *Ein kleines Raritäten- und Naturalien-Cabinet auf dem Lande* z Bohemie z roku 1842 ^{26/}.

Velkou pozornost věnoval čtvrtletník recenzím turistických průvodců a vlastivědné literatury. Podrobně byly recenzovány různé vlastivědy měst a obcí severních Čech ^{27/}. Velmi podrobně byl recenzován Řivnáčův *Průvodce českým královstvím*, který vydal roku 1882 nakladatel Otto v Praze. U německých oblastí Čech vytýkal

Paudler autorovi, že jsou nedostatečně zpracovány, z čehož je vidět, že „chyběla znalost a láska k tématu“^{28/}, ale recenzent prokázal dobrou znalost i ryze českých oblastí Čech, když upozornil na věcné chyby a nedostatky. Paudler v *Mitteilungen* pravidelně referoval o různých horských spolcích jako byly Spolek pro České Švýcarsko, Spolek pro Krkonoše, Sudetský turistický spolek, Spolek pro Ještěd a Jizerské hory. Každý turistický průvodce přílehlých oblastí, který v sledovaném období vyšel, byl Paudlerem recenzován - např. *Führer durch die Oberlausitz, das Zittauer Gebirge und das angrenzende Böhmen* od Alfreda Moschkaua, *Weymannův Führer durch das Böhmisches Erzgebirge, das Mittelgebirge und die angrenzende Gebiete*, nebo *Skizzen aus dem böhmischen Elbegau* E. Klutschaka. Nové možnosti pro turistiku přinášel rozvoj železnic a proto recenzoval i takovou literaturu jako byl *Führer an der österr. Nordwestbahn und süd - norddeutschen Verbindungsbahn*^{29/}.

Recenze byly věnovány i průmyslu a hospodářské činnosti vůbec^{30/}. Soubor článků Roberta Lahmera který vycházel v *Mitteilungen* na pokračování pod názvem *Industrielle Briefe aus dem Niederlande*, vyvolal takový ohlas, že je autor vydal jako samostatnou publikaci^{31/}.

Mitteilungen přinášely často též biografie různých osobností, které svým původem nebo životem byly nějak spjaty se severními Čechami a které se později uplatnily v Rakousku nebo v Německu^{32/}. Často měly etický význam, neboť chtěly ukázat, že i z malých poměrů je možné se schopnostmi a pílí dopracovat společenského uznání a úspěchu. Takto byly v průběhu let představeny životopisy osob, které působily v rozličných oborech od kultury přes vědu, správu až po průmysl^{33/}.

Zprávy o činnosti klubu a o jeho časopisu přinášely všechny noviny v okolí - *Leipaer Zeitung*, *Rumburger Zeitung*, *Tetschen-Bodenbacher Zeitung*. Ale sám čtvrtletník sledoval články, které se týkaly regionu klubu a byly uveřejněny v těchto denících. Recenzovány byly také kalendáře, které se tehdy těšily značné oblibě, a adresáře měst na zájmovém území klubu.

Uvedli jsme, že časopis přinášel i poezii. Paudler při jedné příležitosti připomněl^{34/}, že když před šedesáti lety začal vycházet *Časopis českého muzea*, který byl svým obsahem exkluzivní, protože se obracel jen na vzdělané publikum, nepřicházelo v žádném případě v úvahu, aby poskytl svoje stránky poezii. *Mitteilungen* se však ne-

chtějí zabývat jen vědeckými pojednáními, nýbrž chtějí poskytnout prostor i umění a dávat tak podněty pro jeho přátele na celém území, kde klub působí. Časopis by se měl stát po své příznivce sbírkou, v níž by nacházeli materiál různého druhu.

Kromě básní a písní byly v *Mitteilungen* uveřejňovány také recenze děl těch autorů, kteří byli svým původem nebo studiem svázáni se severními Čechami. Josef Bendel, rodák z Růžové u Děčína, napsal tragedii *Firdusi*^{35/}, mimoňský rodák Josef Ludwig Haase byl autorem recenzované sbírky *Wald und Welt*^{36/}, nebo je připomínána umělecká novela ve verších *Madona* od Antona Ohorna, terezínského rodáka, který prožil mládí v České Lipě^{37/}.

Časopis *Mitteilungen* se snažil vstřípnit úctu k odkazu minulosti a k přírodním a historickým pamětihodnostem do povědomí širokých vrstev obyvatelstva severních Čech. Zdůrazňoval přitom poznávací a osvětovou linii klubu a svůj eminentně vědecký charakter, o čemž pravidelně referovalo na místodržitelství okresní hejtmanství^{38/}. Jestliže současně šířil ideu „německých severních Čech“ a „německosti“ vůbec, bylo to v souladu se snažením tehdejších politických stran a hlavně liberálů. Významní političtí představitelé sledovaného období byli členy spolku, např. dr. Eduard Herbst (1820 - 1892), nebo dr. Franz Schmeikal (1826 - 1894), českolipský rodák, který byl dokonce jeho čestným členem.

Podle stanov byly hned po ustavujícím shromáždění vytvořeny zájmové sekce, do kterých se členové klubu podle svých zájmů zapojili. Historická sekce zaměřila hlavní pozornost na památky všeho druhu, archiválie i historické budovy, hmotné předměty a na nápisy na nich. Snažila se vytvořit sbírku všech knih, které vyšly na území spolku, zabývala se dějinami domácího průmyslu a životopisy významných lidí narozených v oblasti spolku.

Jazyková sekce se měla zabývat místními a pomístními jmény, způsobem psaní a výslovnosti různých slov, sběrem písní, zvyků, dětských her, přísloví a pověr, bádáním o dialektech a sledováním jmen odvozených ze zvířecí a rostlinné říše.

Přírodovědná sekce si kladla za cíl zhodnotit rostlinný a zvířecí svět na území spolku, sledovat lesu škodlivý hmyz a pozorovat jeho výskyt. Rovněž geologie a mineralogie byly do tohoto programu zahrnuty, měla být vytvořena sbírka minerálů a zkamenělin.

Technická sekce měla programově navazovat na přírodovědec-kou. Rozšířením počtu meteorologických pozorování se měly pod-

statně zvýšit znalosti o počasí. Sekce se měla opírat o výsledky bádání spolku *Böhmische Landesdurchforschungs Verein*. Měla též srovnávat a ověřovat nadmořské výšky hor i obydlených míst se známými údaji. V programu měla shromáždění sbírky map území spolku, probádání starých historických dopravních spojení, dále pozorování vodního stavu Ploučnice a jejich přítoků a zkoumání využití vodní síly ^{39/}.

Od roku 1884 působila i školská sekce ^{40/}, jejíž hlavní úlohou bylo zabývat se dějinami školství celého klubového území. V roce 1885 byla založena turistická sekce, o jejíž činnosti pojednáme později. Sekce se každoročně znovu konstituovaly a volily si své funkcionáře.

Historická sekce měla v průběhu deseti let osmdesát tři zasedání ^{41/}. Na těchto schůzkách bylo předneseno 278 referátů a menších příspěvků, z toho v prvním roku činnosti padesát dva referátů! Sekce byla vedena profesorem Paudlerem, který po celých deset let byl jejím předsedou. Zasloužila se o publikování pramenů k dějinám České Lípy ^{42/}. Již na počátku svého působení požádala veřejnost o sdělení informací o cínových nádobách, skle a bavlněných kartounech, i kdyby se zdály bezvýznamné ^{43/}. Měla podíl na objevení staré koželuzny při vykopávkách v České Lípě ^{44/}, zasloužila se o opravu chybného znaku města, který spořitelna používala na svých vkladních knížkách ^{45/}, zasadila se o odstranění nesprávného nápisu na nové fasádě radnice, kde bylo napsáno „*vybudováno 1300*“. V rámci činnosti sekce byly představeny významné knihovny v regionu ^{46/}. Z podnětu sekce byla vytvořena sbírka fotografií zajímavých objektů a zřízena kniha kopií důležitých pramenných dokumentů ^{47/}. Historická sekce zpřístupňovala v *Mitteilungen* i korespondenci, uveřejnila dva neznámé Bolzanovy listy českolipskému děkanu Krombholzovi ^{48/}. Mnohé z přednášek, které odezněly na zasedáních sekce byly v *Mitteilungen* publikovány a některé rozšířeny i jako separáty.

Přírodovědná sekce měla v průběhu sledovaného desetiletí dvacet osm zasedání, na kterých bylo předneseno sedmdesát čtyři přednášek a třicet šest zpráv ^{49/}. Z toho bylo třicet přednášek geologických a mineralogických, dvaadvacet zoologických, šest botanických, tři meteorologické, šest fyzikálních a sedm přírodně historických. Sekce byla i publikačně činná. Vedle přednášek, uveřejněných v *Mitteilungen*, vydala několik brožur, věnovaných geologické stavbě a podnebí na spolkovém území ^{50/}. Z jejího podnětu byly zřízeny ve-

getační pozorovací body v Dubé, Jablonném v Podještědí, České Kamenici, Litoměřicích, Rumburku, Varnsdorfu a Cvikově^{51/}. Na žádost zemědělsko - lesnického spolku v České Lípě prozkoumala sekce chemické složení půdy a doporučila správné používání hnojiv^{52/}. Pro potřeby sekce byly zakoupeny dva aneroidní barometry a jeden kompas^{53/}.

Jazyková sekce uspořádal v průběhu deseti let třicet zasedání na nichž odeznělo devadesát čtyři přednášek^{54/}. Pravidelně bylo referováno o práci na stanoveném úkolu sekce - vytvoření sbírky pozoruhodných slov, nápisů, výroků, her, písní a pověstí. Jiné přednášky informovaly o výsledcích jazykového bádání ve vztahu k dialektu, systému přízvuků a tvoření slov, další se zabývaly pomístními názvy v jednotlivých okresech (Ústí nad Labem, Děčín, Varnsdorf)^{55/}, často byly věnovány dialektickým výrazům pocházejícím z češtiny^{56/}. Některé přednášky měly etnografický charakter, např. lidové vánoční zvyky^{57/}. Velká pozornost byla věnována sbírání pověstí. Ve sledovaném období bylo jen severočeských pověstí uveřejněno stodaapadesát, dále byly sbírány skalní pověsti ze severních Čech, pověsti o císaři Josefovi II. či pověsti o Tolštejnu. I A. Paudler vydal soubor pověstí, které sesbíral^{58/}.

Velmi významnou událostí jazykové sekce bylo uspořádání slavnostního večera na počest stého výročí narození německého básníka, germanisty a sběratele pověstí Ludwiga Uhlanda (1787 - 1862)^{59/}. Předseda klubu Rudolf Walda označil Uhlanda za zářný příklad trvalé přichylnosti k vlasti a v mnohém směru za předchůdce snah Excursions Clubu. Slavnosti se zúčastnil dr. Franz Schmeykal, poslanec českého a říšského sněmu. Vystupoval jako vůdce Němců v Čechách a požadoval, aby se němčina stala zákonem uznaným výhradním státním jazykem. Ve svém projevu ocenil „šlechtné tendence, které Excursions Club sleduje: péči o vlastivědu a péči a láskyplný zájem o naši drahou německou mateřštinu. Tento cíl, který Excursions Club od svého založení s chvályhodnou horlivostí a neúnavnou vytrvalostí sleduje, probouzí a posiluje v srdcích členů pocit národního povědomí“^{60/}.

Na tomto příkladu je vidět, jak se často zvnějšku dostávaly na půdu klubu tendence, které souvisely s celkovým politickým ovzduším. Dr. Schmeykal v této době požadoval zřízení Čechům uzavřených území v českém vnitrozemí a podporoval zakládání německých nacionalistických spolků v Čechách.

Technická sekce za deset let své činnosti uspořádala třicet sedm zasedání se sto jedním bodem programu a dala podnět k deseti výletům k zajímavým objektům^{61/}. Čilý podíl měla sekce na instalování tzv. „císařského sloupu“ v městském parku v České Lípě u příležitosti stříbrné svatby císařského páru roku 1879 a na prozkoumání vodních zdrojů na území klubu z podnětu přírodovědné sekce. Zajímala se o historii průmyslu v regionu, o historii a přítomnost továren^{62/}, věnovala pozornost železnicím a jiným komunikacím, vodovodům, přinášela profily průmyslníků. Škála jejich zájmů byla tedy velmi široká.

Školská sekce byla mladšího data a během tří let uspořádala sedm zasedání, na kterých zaznělo devatenáct přednášek a referátů^{63/}, týkajících se částečně dějin, částečně statistiky nebo metodiky školství.

Vedle profesora Paudlera se na spoluredigování časopisu a práci s vedením sekcí podíleli prof. Josef Münzberger (1848 - 1931) a MUDr. Franz Hantschel (1844 - 1940). Münzberger působil na českolipské reálce. Osudy dr. Hantschela byly pestřejší. Narodil se v Chotovicích u Nového Boru, medicínu studoval na Josefské akademii ve Vídni. Po studii působil jako vrchní lékař v garnizonní nemocnici ve Lvově, potom ve Vídni, Znojmě a v Brně. Zúčastnil se jako hlavní lékař tažení do Bosny roku 1878. Od roku 1879 působil jako praktický lékař v České Lípě a hned se zapojil do práce v Excursions Clubu. V letech 1892 - 1907 byl lékařem v Praze na Smíchově, později též v Linci. Byl přítelem A. Paudlera, který jej získal pro práci v klubu. Od roku 1891 byl stálým přispěvatelem *Mitteilungen*. F. Hantschel byl autorem četných turistických příruček a průvodců a velké českolipské vlastivědy.

3. Ochrana památek a přírody.

Excursions Club se hned od počátku své činnosti zaměřil na ochranu památek a přírody v oblasti svého spolkového území. První předseda klubu dr. Kajetán Watzel se obrátil na český zemský výbor se žádostí, aby se nádherné čedičové „Varhany“ u Kamenického Šenova vykoupily a zachránily pro potomstvo, neboť nyní slouží jako kamenolom. Na tuto žádost přišla zamítavá odpověď zemského výboru zdůvodněná tím, že zemský výbor má pevně stanovený rozpočet a nepočítá se s takovými výdaji, jako je vykoupení kamenolomu. Vzhledem k celkové situaci jsou finanční prostředky potřebnější k naléhavým účelům a proto ani do budoucna nepřichází v úvahu, aby byl návrh Excursions Clubu realizován^{64/}.

Úspěšnější byla intervence týkající se přírodní rezervace Peklo. Trasa nového železničního spojení Litoměřice - Česká Lípa měla podle projektu vést přes Pavlínino údolí a Peklo do České Lípy. S ohledem na krásu přírody a pozoruhodnou flóru a faunu, které by byly realizací projektu zničeny, apeloval klub v denním tisku na čitele Pekla a na své vlivné přátele s prosbou o pomoc^{65/}. Klub argumentoval i svojí odpovědností před budoucími generacemi, neboť by těžko obhájil svůj pasivní postoj v situaci, kdy by nádherné místo severních Čech padlo za oběť železnici, která by při troše dobré vůle mohla vést i jinou trasou. Klub nezůstal jen při výzvě v tisku, ale obrátil se na městské zastupitelstvo s obsáhlým pamětním spisem^{66/}, v němž na jedné straně uznal význam projektované tratě Česká Lípa - Litoměřice, ale na druhé straně upozorňoval na velké přednosti rezervace a její nenahraditelnou ztrátu i na záporný dopad na zdejší flóru a faunu v případě, kdyby se plán na postavení železnice tímto úsekem realizoval. Pamětní spis byl 7. srpna 1881 odevzdán starostovi města dr. Schönfeldovi. Městská rada důvody klubu akceptovala a s příznivým doporučením poslala na okresní zastupitelstvo^{66/}. Na den 7. září 1881 byla svolána „politická obchůzka“^{67/}, na které okresnímu hejtmanovi a jeho doprovodu referoval předseda klubu dr. Watzel o celkové situaci a o názoru klubu. Jeho argumenty zajaly komisi natolik, že pomohla změnit rozhodnutí a rezervace zůstala zachovaná.

Výbor úspěšně varoval před bezohledným kácením obrovských vrb na úpatí Špičáku u České Lípy^{68/} a zasadil se o zachování starého tisu na zahradě dívčí školy v Benešově nad Ploučnicí^{69/}. Člen výboru akad. malíř Eduard Steffen (1839 - 1893) byl delegován jako konzervátor do komise na udržení stavebních a uměleckých památek severních Čech^{70/}. Výbor intervenoval u lichtenštejské kanceláře ve prospěch renovování zříceniny hradu Tolštejn^{71/}. Z podnětu klubu a za uměleckého dohledu prof. Steffena byla restaurována budova letohrádku „Červený dům“ v České Lípě^{72/}. Prof. Steffen zhotovil po renovaci rytinu Červeného domu a ta byla vložena jako příloha do *Mitteilungen*. Některé staré budovy, např. dům před benešovským zámkem, byly pro uchování v povědomí zakresleny a nákresy rozmnoženy^{73/}. Lokální klub ve Varnsdorfu se obrátil na tamější městskou radu se žádostí, aby v souvislosti s likvidací starého hřbitova u kostela byly uchovány náhrobní kameny významných osobností, které tu jsou pochovány. Žádost se setkala s porozuměním^{74/}.

Významným památkářským činem bylo sestavení seznamu hradů, tvrzí a zámků na spolkovém území. Zaevidováno bylo 51 hradů, 69 tvrzí a 21 zámků^{75/}. V rámci soupisu hmotných památek v regionu, který klub uskutečnil, došlo i na církevní stavby. Ty představovalo 109 farních kostelů, vybudovaných ještě v předhusitské době, 29 farních kostelů z pohusitské éry, 9 filiálních kostelů, 5 klášterů, 19 kostelíků a hřbitovních kaplí, 8 zámeckých kaplí a 70 kaplí vůbec^{76/}. V rámci poznávání hřbitovní architektury uspořádal klub výlety, při nichž byly navštíveny hřbitovy v České Lípě, Novém Boru a v jiných městech^{77/}. Spolkový časopis popularizoval umělecké památky, které nebyly veřejnosti dostatečně známé, např. sochy z dílny Matyáše Brauna ve Sloupu^{78/}.

Vzhledem k tomu, že kolem roku 1880 začaly být na zájmovém území ve větší míře zakládány různé okrašlovací spolky, přednesl u příležitosti čtvrtého řádného generálního shromáždění dr. Hantschel přednášku na téma „Postoj Excursions Clubu k okrašlovacím tendencím na klubovém území“^{79/}. Referující uváděl, že klub nepatří do kategorie okrašlovacích spolků, i když základem jeho činnosti je rovněž láska k vlasti a proto sleduje stejný vznešený konečný cíl - zvelebení domova. Ale obě strany mají k dosažení cíle rozdílné prostředky. Výsledky činnosti okrašlovacích spolků musí být viditelné a veřejnosti známé, kdežto Excursions Club pracuje s prostředky čistě duchovními, které nejsou lidským očím vždy patrné. Rozdílnost přístupu ovšem neznamená, že by se okrašlovací spolky a Excursions Club na svých cestách nemohly setkat a nemohly působit ve vzájemné součinnosti jako kolečka v hodinkách. Dr. Hantschel zdůraznil, že Excursions Club si je vědom prospěšné činnosti okrašlovacích spolků a bude sledovat vše, co tyto spolky vytvoří.

4. Podpora turistiky

Jedním z prostředků, kterými chtěl klub působit na své členy, měly být výlety - exkurze, které vlastně daly i název klubu. Pro ně byl vytvořen i výbor, který jednotlivé výlety připravoval. Postupně vydával seznamy turistických tras pro Dubou, Českou Lípu, Těchlovice, Mikulášovice, Šluknov, Benešov nad Ploučnicí, Mimoň, Českou Kamenici, Litoměřice, Varnsdorf, Cvikov, Chotovice a jiná místa.

S ohledem na nutnost aktivněji působit ve prospěch rozvoje turistiky a neomezovat se jen na poznávací stránku turistických výletů,

rozhodl se výbor 19. března 1885 založit turistickou sekci a rozpustit výbor pro výlety. Úkolem sekce měl být rozvoj turistiky na klubovém území a jeho podpora všude tam, kde to bude užitečné^{80/}. Již dříve vydal klub svým nákladem brožuru „*Zehn Excursionen*“^{81/}, v níž členové klubu popsali výlety do rozličných koutů území spolku. Bylo to v počátečním období rozvoje turistiky a tak se knížka setkala s velkým porozuměním u kritiky. *Bohemia* v recenzi nadšeně napsala, že „*kouzlo labského údolí vyvolává netušené dojmy, které je možno srovnat jen se Severní a Jižní Amerikou*“^{82/}. Turistická sekce uskutecnila od svého založení do konce sledovaného decenia čtrnáct setkání, na nichž připravila nejen výlety, ale dala i podněty k budování ukazatelů, zlepšení cest a značkování tras. V průběhu sledovaných deseti let se uskutečnilo 107 výletů, z toho 58 do přírody, 20 návštěv hradů a zámků, 29 prohlídek továren, dolů, lázní, pomníků a kostelů^{83/}.

Jednou z akcí, která v dalších letech našla na území klubu široké uplatnění a následovníky, bylo budování rozhledna. Jako první byla z podnětu klubu vybudována rozhledna na vrchu Špičák u České Lípy. Dr. Hantschel uveřejnil v *Leipaer Zeitung* fejeton, v němž navrhnul vytvořit ze Špičáku místo přitažlivé pro přátele turistiky a přírody^{84/}. Fejeton se setkal se souhlasnými projevy a pod jejich dojmem se Excursions Club v novinách vyjádřil, že je připraven, do té doby, než se vytvoří výbor pro vybudování rozhledny, přijímat příspěvky na tento účel^{85/}. Samostatný výbor pro stavbu rozhledny se ustavil 23. května 1881 a rozhodnul se pořádat koncerty a večírky, uspořádat loterii a vydat sbírku básní, čímž by se získalo dostatečné množství peněz pro stavbu rozhledny. Výbor se dokonce obrátil na korunní princeznu Stefanií, aby dala souhlas k pojmenování rozhledny po ní, s čímž korunní princezna vyslovila souhlas^{86/}.

Snad nejproblematictější činem ve prospěch fondu na výstavbu rozhledny bylo vydání sbírky básní^{87/}. Sestavovatelé soustředili verše německých, ale i českých^{88/} básníků severních Čech a vydali antologii v pěkné bibliofilské úpravě. Na úroveň básní byly rozdílné názory. Za jiných okolností by snad tato knížka nevyvolala takovou bouřlivou polemiku, kdyby nevyšla právě v době krize v německé liberální straně a tak se stala předmětem prudkého žurnalistického boje, který patřil k nejostřejším, jaké do té doby mezi českými Němci nastaly^{89/}. Na nezainteresovaného pozorovatele to působilo dojmem polemiky mezi pražskými a mimopražskými německými časo-

pisy. Ostré výměny názorů mezi *Politik* a *Bohemii*, poukazování na to, že mimopražští Němci sbírali na pražské německé divadlo, vyvolávání stínu dávných let, to vše bylo součástí politického boje té doby. Přesto, nebo právě proto, měla kniha velký úspěch a i když se prodávala jen za dva zlaté, vynesla čistý zisk 660 zlatých do fondu na výstavbu rozhledny.

Podstatný podíl do fondu dala českolipská spořitelna a tak varnsdorfský stavitel Gottlieb Alber mladší mohl za pět tisíc zlatých postavit 14 metrů vysokou věž z kamene a cihel s přístavbou, která sloužila jako restaurace. Rozhledna byla slavnostně otevřena 10. května 1885.

Vybudování vyhlídkové věže zapadlo do turistického kvasu, který dal podnět k založení dalších institucí, které sledovaly podobné snahy. 4. prosince 1885 byl založen horský a okrašlovací spolek v Mikulášovicích. Již na ustavujícím shromáždění bylo rozhodnuto postavit na Tanečnici, 598 m vysokém kopci u Mikulášovic, rozhlednu^{90/}. Věž, nazvaná po korunním princí Rudolfovi, byla otevřena 15. května 1887. Krátce předtím měl v Krásné Lípě první zasedání Horský spolek pro severní Čechy, který dal podnět k vybudování rozhledny na Vlčí hoře u Zahrad^{91/}. Ve prospěch tohoto nového velkého spolku se rozešel turistický klub v Krásné Lípě^{92/}. V září 1885 byly potvrzeny stanovy okrašlovacích spolků v Českém Dubu a v Mímoní^{93/}.

Turistická sekce měla v plánu obeznamovat veřejnost s turisticky zajímavými místy a zpřístupňovat je. Podporovala turistický ruch budováním rozcestníků a ukazatelů, značkováním cest a publikováním turistických průvodců. Protože klub neměl prostředky na tuto činnost, musely se získávat z ročních členských příspěvků a dobrovolnými dary^{94/}. Tyto snahy podporovalo i okresní zastupitelstvo, neboť českolipský okresní výbor se obrátil počátkem července 1885 na všechny obce okresu se sdělením, že Excursions Club se rozhodl postavit turistické orientační tabule. Protože toto rozhodnutí je v zájmu veřejnosti, vyzývá okresní výbor obecní úřady, aby toto užitečné dílo podle svých sil a možností podporovaly a aby při rozmisťování tabulí byly nápomocny^{95/}. Jen roku 1886 instalovala turistická sekce 117 tabulí^{96/}. Členové Excursions Clubu vybuďovali vyhlídkovou věž i na Kamenickém vrchu u Zákup^{97/}. Turistická sekce dala podnět k založení německé studentské noclehárny v době prázdnin v České Lípě. Protože klub neměl finanční prostředky na

realizaci námětu, obrátil se s žádostí o podporu na německý národní spolek v České Lípě^{98/}. Tento podnět vyšel ze skutečnosti, že v České Kamenici na Zámeckém vrchu zřídila turistická sekce ubytovací místnost^{99/}.

Zasedání výboru 16. září 1887 upozornilo, že i Česká Lípa by měla usilovat - podobně jako jiná města - o vydání pohlednic s vyobrazením města, Špičáku, Holého vrchu (který se po zřízení výletní restaurace na místě bývalé kapličky stal oblíbeným místem vycházek českolipských občanů) aj. a nabídnout je k prodeji^{100/}.

V zájmu podpory turistiky se výbor klubu a českolipská městská rada obrátili na generální ředitelství České severní dráhy se žádostí, aby byly umožněny okružní cestovní lístky. Za pomoci intervence dr. Schmeykala se podařilo zavést dva nové kupóny okružní dopravy, a to spojení Jiříkov - Ebersbach - Děčín přes Českou Lípou a Varnsdorf - Děčín přes Českou Lípou. Navíc bylo zavedeno pět okružních tras sasko - českých, spojujících Českou Lípou přes Českou Kamenici a Děčín s Drážďany (dvě trasy - přes Ebersbach a Varnsdorf), Löbau, Zhořelcem a Bad Schandau^{101/}. O rok později byl zaveden okružní lístek Berlín - Děčín - Česká Lípa - Jedlová^{102/}.

Od ledna 1886 začal v Krásném Poli u Chřibské vycházet pro všechny turistické, horské, okrašlovací a podobné spolky v severních Čechách ústřední orgán *Nordböhmisches Touristen Zeitung*. Propagace a podpora turistiky úspěšně pokračovaly, až dosáhly vrcholu v prvním desetiletí 20. století, které bylo též kulminačním obdobím činnosti Excursions Clubu.

5. Lokální kluby.

Klubové stanovy umožňovaly, aby k dosažení co nejživější činnosti na území, kde klub působil, byly zakládány lokální kluby v těch obcích, kde byl dosažen požadovaný počet členů. Roku 1878 byly založeny lokální kluby v Horní Polici, Benešově nad Ploučnicí a ve Varnsdorfu, roku 1879 v Těchlovicích a Konojedech a o rok později v Jablonném v Podještědí, Litoměřicích a Starých Křečanech. V některých místech, např. v Rumburku, nebylo založení lokálního klubu nutné, protože tu pracoval Humboldtův spolek, jehož činnost byla příbuzná a který jako celek se stal kolektivním členem Excursions Clubu. Intenzita činnosti lokálních klubů byla různá a závisela na vedení a zájmu funkcionářů. Náplň činnosti byla

stejná s náplní práce sekcí v České Lípě, jen více přizpůsobená místním podmínkám.

Lokální kluby měly právo budovat svoje vlastní sbírky a této možnosti využívaly. V Těchlovicích měl lokální klub roku 1883 sedmdesát devět knih a jiných písemností, 34 mincí, 32 starožitností a 11 minerálů^{103/}. Počet sbírkových předmětů dále stoupal, až bylo možno založit muzeum, kterému poskytl prostor předseda obecního zastupitelstva Gaube ve svém vlastním domě^{104/}. Lokální klub v Konojedech vyvíjel činnost jen v některých měsících, protože většina jeho členů byli rolníci a ti byli v jiných měsících vytiženi svojí prací^{105/}.

Litoměřický lokální klub věnoval v přednáškových tématech pozornost svému okolí, uměleckým památkám Litoměřic a okolí, cholerové epidemii v Litoměřicích, Labské bráně u Žernosek i kronice děkana Strahla^{106/}. Zájem byl i o přírodovědná témata. Rovněž jazykové přednášky obsahovaly regionální problematiku, týkaly se místních názvů a dialektů^{107/}. V průběhu pěti let měl lokální klub v Litoměřicích devadesát pět setkání a počet jeho členů se pohyboval kolem stovraceti^{108/}. Litoměřický klub měl také svoji sbírku. Podobná situace byla i v jiných lokálních klubech. Aby byl lepší kontakt s členstvem mimo Českou Lípou, byli pro jednotlivá města a obce od 10. dubna 1879 jmenováni zástupci klubu^{109/}.

Excursions Club byl ve svých snahách odkázán na podporovatele, neboť z členských příspěvků, z nichž většina byla věnována na tisk časopisu *Mitteilungen*, nemohl vyvíjet všechnu svoji činnost. V průběhu deseti let získal na členských příspěvcích celkem jen kolem třinácti tisíc zlatých. To snad bylo podnětem pro výbor klubu, aby se obrátil na členy českého zemského sněmu a říšské rady, kteří v těchto orgánech zastupovali severní Čechy nebo byli rodáci z této oblasti (bylo jich vybráno čtyřicet osm) a zaslal jim přepis o činnosti a cílech klubu a požádal o morální a snad i materiální podporu, aby klub mohl soustavněji a cílevědoměji plnit svoji úlohu na vědeckém, kulturním a materiálním zvelebování severních Čech. K tomu byl přiložen třetí a čtvrtý ročník *Mitteilungen*. Akce se neminula účinkem, neboť dvacet pět poslanců českého zemského sněmu vstoupilo do klubu^{110/}.

Klub spravoval rovněž Hölzelovu nadaci. Dr. Emanuel Ferdinand Hölzel (1831 - 1880) byl rodákem z Častolovic u České Lípy. Vystudoval českolipské gymnázium a vstoupil do augustiniánského kláš-

tera u sv. Tomáše v Praze. Po vysvěcení roku 1856 působil jako profesor na českolipském gymnáziu. Byl přispěvatelem gymnaziální ročenky a *Mitteilungen*. Z finančního odkazu, který zanechal, byla vytvořena nadace ve prospěch studentů, kterou převzal výbor klubu do své správy^{111/}.

Excursions Club byl velmi loajální k habsburské dynastii a nevynechal žádnou příležitost, aby tuto loajalitu osvědčil. Při příležitosti stého výročí „bramborové války“, během níž císař Josef II. navštívil severní Čechy a v souvislosti s oslavami stříbrné svatby panovnického páru vydal klub knížku frýdlantského učitele Ferdinanda Thomase *Kaiser Josefs II. Reisen in Nordböhmen*^{112/}. Kniha vyšla nákladem klubového časopisu v 1200 exemplářích, čistý výtěžek z jejího prodeje měl připadnout spolkové knihovně. Vydání knížky mělo nečekanou odezvu, neboť dle úředního oznámení sám panovník přijal knihu jako „výraz loyálního smýšlení a dal ji zařadit do rodinné *fi-deikomisní knihovny*“^{113/}. Klub také převzal patronát nad vybudovaným pomníkem Josefa II. na Josefově vyhlídce u Benešova nad Ploučnicí a zúčastnil se odhalení pomníku Josefa II v České Lípě při příležitosti stého výročí josefinských reforem. Taktéž se živě podílel na oslavách svatby korunního prince Rudolfa^{114/} a na dalších uvítacích a vzpomínkových slavnostech různého charakteru. Tímto způsobem udržoval klub kontakty s městskými a okresními orgány, které na druhé straně oficiálně jeho činnost podporovaly.

6. Sběratelská činnost, vznik muzeí.

Od svého vzniku vytvářel klub sbírky. I když snad v prvním období neuvažoval o vytvoření muzea v pravém slova smyslu, jinde tyto snahy pečlivě zaznamenával. Referoval o vytvoření umělecko-průmyslového muzea v Liberci, poskytoval přehled o jeho publikacích, které pravidelně recensoval, informoval o významných muzeích v Německu a ve Vídni^{115/}. Obsáhle informoval též o zřízení diecesního muzea v Litoměřicích^{116/}, které mělo sbírat obrazy, miniatury, staré rukopisy, vzácné tisky, sochy, liturgické náčiní, církevní pomůcky a podle okolností též zvony, náhrobní kameny, vyobrazení cenných uměleckých památek sakrálního charakteru a významnou odbornou literaturu.

Od prvního ročníku existovala v *Mitteilungen* rubrika, informující čtenáře o tom, jak se prostřednictvím darů rozšiřovaly sbírky klubu. Tak předseda dr. Watzel daroval herbář, který ve 44 fasciklech ob-

sahoval 2 577 exemplářů rostlin z okolí České Lípy^{117/}. Klub též získal sbírku asi 400 brouků z území spolku^{118/}, město věnovalo fragmenty náhrobku jednoho z Berků, které spolek převzal do svých sbírek a vystavil^{119/}. Vzhledem k množství darů obstaral výbor velkou skříň a požádal městskou radu o souhlas s vystavením. To bylo umožněno v prostorách reálného gymnázia. Tato skutečnost zavdala při šestém generálním zasedání podnět k výzvě k dalšímu sběru a obohacování sbírek^{120/}. Při příležitosti generálního shromáždění německého učitelského spolku se podařilo uskutečnit výstavu části spolkových sbírek^{121/}.

Výbor klubu poskytoval také postředky na nákup zajímavých předmětů na obohacení sbírek. Zakoupil tak listinu s podpisem císaře Josefa II. a rozhodl se získat pro spolkovou knihovnu zajímavý rukopis dějin Libochovic^{122/}. Zakoupil též fosilní kmen z uhelného dolu v Blankarticích u Děčína^{123/}.

Od 9. května 1883 bylo muzeum se všemi písemnými a knižními sbírkami umístěno ve velké místnosti v gymnáziu^{124/}. Přesto ale hledal klub vhodnější místnost, která by byla lépe přístupná a která by byla ve středu města. Převor augustiniánského kláštera nabídl klubu, že mu k muzejním účelům přenechá bezplatně prázdnou učebnu. Místnost měla být upravena na útraty městského zastupitelstva. Předpokládalo se, že by toto řešení bylo trvalé a že svoje starozitnosti by tam vystavovalo rovněž město, živnostenský spolek a někteří soukromí sběratelé, aby je mohla spatřit i českolipská veřejnost a stoupající počet turistů v České Lípě^{125/}. Z technických důvodů k adaptaci nabízené místnosti nedošlo a plán se nakonec neuskutečnil.

Klubové muzeum v tomto období obsahovalo 92 listin, listů, vysvědčení a pečetí, 378 stříbrných a měděných mincí, 22 kusů papírových peněz, 27 zbraní, 14 nádob, 6 kusů nábytku, 1 hudební nástroj, 29 obrazů a fotografií, 49 kreseb, 39 map a plánů, 1 herbář, 42 zkamenělin, 48 minerálů, jednu sbírku hmyzu, model dřevěného stavu, jeden vzorník výrobků ze sparterie, jeden vzorník umělých květín a dva vzorníky výroby knoflíků. V průběhu sledovaného období přispělo do muzea 216 dárců^{126/}. Klubová knihovna získala v prvním desetiletí 688 různých titulů knih v 751 svazku^{127/}.

V České Lípě žil známý továrník Heinrich Wedrich, jehož sbírky obsahovaly mnoho kuriozit zvířecího světa, minerály, vzácnou sbírku mincí a sbírky užitého umění z celého světa. Jen sbírka mincí byla

roku 1883 oceněna na osmnáct tisíc zlatých^{128/}. Z Wedrichových sbírek se časem vytvořilo samostatné českolipské muzeum, dnes jsou součástí okresního vlastivědného muzea. Za těchto okolností se nepociťovala potřeba založit další muzeum. Exponáty postupně vystavované v budově gymnázia nahrazovaly muzeum, dokud nepřišly jiné podněty z dalších míst. V osmdesátých a devadesátých letech 19. století sehrály významnou roli v probuzení zájmu o minulost a starožitnosti uměleckohistorické spisy Bernharda Gruebera zaměřené na německé oblasti Čech a působení časopisu *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*. Postupně byla v německé oblasti Čech zakládána muzea a dokonce v tomto směru docházelo k jakési soutěži. Kde se založení muzea neujala městská rada, přišly ke slovu spolky a společnosti, v Rumburku např. vyšel podnět od Humboldtovy společnosti. Tuto okolnost si uvědomovala jako svůj úkol *Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen* a věnovala zastupitelstvům českých německých měst a společností na podporu městských muzeí pamětní spis s radami jak zřízovat muzea a současně nabízela pomoc při jejich založení, jakož i při ocenění již existujícího vědeckého materiálu^{129/}. Tato atmosféra se nevyhnula ani České Lípě.

Roku 1890 se konala v České Lípě velmi úspěšná živnostenská výstava, na níž Excursions Club vystavil ukázkovou kolekci ze svých sbírek, která získala první cenu. Od té doby výbor uvažoval o zřízení muzea, které by sbírky zpřístupnilo, poněvadž dosavadní řešení se ukázalo jako nedostatečné. Se souhlasem zemských školních orgánů se podařilo získat dvě třídy v přízemí západního křídla reálky a za přijatelnou cenu zakoupit potřebné zařízení, ale stále to bylo považováno za provizorium. Výbor se nakonec obrátil na městské zastupitelstvo, které pod dojmem vznikajících městských muzeí v německých oblastech Čech tuto žádost příznivě posoudilo a rozhodnutím z 18. října 1899 dalo k dispozici dvě místnosti v druhém poschodí radnice. Zároveň bylo naznačeno, že město věnuje ve prospěch muzea svoje sbírky, vztahující se k historii města, a krásné kusy cínu, které byly svědectvím úrovně českolipského cínařství. Předpokládalo se rovněž, že stávající sbírky obohatí i jiné starožitnosti, které jsou zatím v soukromém vlastnictví.

Na vybavení a udržování muzea bylo potřeba finančních prostředků. Po zvážení těchto okolností přišel výbor s myšlenkou založit muzejní spolek, který by tuto činnost materiálně zabezpečil. Spo-

lek by měl podle stanov sbírat, uchovávat a vystavovat předměty, týkající se dějin, řemesel a umění (hlavně starší doby), přírodovědy a národopisu České Lípy a území, na kterém Excursions Club působí. Finanční prostředky měl získat z ročních členských příspěvků, dary od příznivců spolku, vybíráním vstupného, z výnosu příležitostných výstav, přednáškami a dalšími akcemi. Roční členský příspěvek měl činit jednu korunu. Na 18. října 1900 svolal Excursions Club ustavující shromáždění k založení českolipského muzejního spolku. V pozvánce, kterou podepsali významní funkcionáři Excursions Clubu Rudolf Walda, Amand Paudler, Josef Just a další osobnosti, se uvádělo, že Excursions Club, jehož programem je šíření všestranných vědeckých poznatků na severu Čech, považuje za jeden z prostředků v této činnosti zakládání sbírek a proto se rozhodl založit „Leipaer Museum“, kterému dává do vínku svoje bohaté sbírky^{130/}. Pozvaná veřejnost založení muzejního spolku schválila a vyslovila naději, že městské zastupitelstvo a městská spořitelna budou muzeu příznivě nakloněni, aby se stalo ozdobou města^{131/}. Stanovy muzejního spolku byly schváleny 21. června 1900^{132/}.

7. Závěr.

Sledovali jsme jen deset let v činnosti Excursions Clubu a okolnosti založení muzea v České Lípě roku 1900. Spolek patřil mezi instituce, které měly velký význam z hlediska propojení určitých regionů ke společnému osvětovému cíli. Jeho význam byl víceznačný, jak ve vědecké, tak v popularizační oblasti. Získání neobyčejně velkého počtu aktivních členů a přispěvatelů vedlo k obohacení kulturního a vědeckého života regionu. Význam spolku skutečně nebyl lokální a materiály, které sesbíral, zpracoval a publikoval ve svém časopisu *Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions Clubs* ani s odstupem sta let neztrácí nic na svém významu za předpokladu určitého kritického přístupu. Při hodnocení nemůžeme zapomínat, že to byl německý spolek, který pracoval v určitém období a odrážel ducha doby. Je třeba také přiznat, že ve sledovaném období nebyl protičesky zaměřený.

Sbirkotvorná činnost, kterou vyvíjel nejen ve svém českolipském centru, ale i v lokálních klubech, připravila půdu pro založení muzeí a podporovala myšlenku vlastivědného bádání. Činnost Excursions Clubu vyvrcholila v prvním desetiletí našeho století před první světovou válkou. Postupem času ztrácel klub ve změněných politických

a společenských podmínkách na významu. Pracoval však až do roku 1938, kdy po tzv. mnichovské dohodě a po připojení oblastí obývaných německým obyvatelstvem k Říši došlo k násilnému utlumení spolkového života a Excursions Club zanikl.

POZNÁMKY

- 1/ Tato stať byla zpracována a obhájena jako závěrečná práce postgraduálního studia muzeologie na katedře archeologie a muzejnictví Masarykovy university v Brně roku 1984. Přeložil, zkrátil a upravil M. Sovadína v srpnu - září 1998.
- 2/ Haupt - Register für die Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions Klubs, Jahrgang I - XXV. Zusammengestellt von F. Hantschel, 1. Teil: Sach - Register, Leipa 1904, Verlag des Nordböhmisches Excursions - Klubs. 2. Teil: Personen - Register, Leipa 1905, Verlag des Nordböhmisches Excursions - Klubs.
- 3/ MNEC 1, 1878, s. 5.
- 4/ Vojtíšková, Marie: Jiskry a plaménky, s. 10.
- 5/ tamtéž s. 42
- 6/ MNEC 1, 1878, s. 2.
- 7/ Leipäer Zeitung , 27, 1877, č. 100 ze 16, 12, 1877.
- 8/ MNEC 1, 1878, s. 4.
- 9/ MNEC 1, 1878, s. 7.
- 10/ MNEC 1, 1878, s. 7.
- 11/ MNEC 1, 1878, s. 7.
- 12/ MNEC 1, 1878, s. 18.
- 13/ MNEC 1, 1878, s. 8.
- 14/ Soupis jeho bibliografie přináší Jaroslav Panáček: Pozůstalost A. Paudlera, s. 40 - 45.
- 15/ MNEC, 11, 1888, s. 58.
- 16/ MNEC 11, 1888, s. 57.
- 17/ 3. 1. 1884, MNEC 7, 1884, s. 161.
- 18/ MNEC 10, 1887, s. 86.
- 19/ Leipäer Dichterbuch, Böhm. Leipa 1898.
- 20/ J. Panáček: Pozůstalost A. Paudlera, s. 9.
- 21/ MNEC 11, 1888, s. 92.
- 22/ MNEC 6, 1883, s. 238.
- 23/ MNEC 10, 1887, s. 144.
- 24/ MNEC 8, 1885, s. 59.
- 25/ MNEC 9, 1886, s. 301.
- 26/ MNEC 3, 1880, s. 26 - 27.
- 27/ Josef Grunert: Osseg. Historisch - topograph. Führer für Osseg und Umgebung, Dux 1886; Rudolf Wolkan: Leipa zur Zeit der Reformation, Prag 1885; Wilhelm Feistner: Geschichte der königlichen Stadt Aussig bis zum Jahre 1547. Ein Beitrag zur Geschichte der Deutschen im Böhmen, Reichenberg 1883.
- 28/ MNEC 5, 1882, s. 304 - 308.
- 29/ MNEC 6, 1883, s. 305.
- 30/ F. Hernich: Böhmens Hopfenbau und Handel mit vergleichender Beziehung auf das Ausland, MNEC 9, 1886, s. 61.
- 31/ Robert Lahmer: Industrielle Briefe aus Nordböhmen. Warnsdorf 1886.
- 32/ MNEC 5, 1882, s. 83.
- 33/ Prof Schidlí, prof Arlt, Kindermann, A. Frind, Ignaz Rösler, dr. Krombholz, Josef Böhm, Christian Salm, Endler, dr. Michel, Schauta, dr. Lorinser, dr. Günther, S. Rautenstrauch, děkan Liebisch, A. Heber, prof. Kinský, Vincenc Pílz a jini.

- 34/ MNEC 10, 1887, s. 91.
35/ MNEC 6, 1883, s. 62 - 64.
36/ MNEC 3, 1880, s. 55 - 58.
37/ MNEC 9, 1886, s. 152.
38/ MNEC 7, 1884, s. 77.
39/ MNEC 1, 1878, s. 17.
40/ MNEC 9, 1886, s. 163.
41/ MNEC 11, 1888, s. 53.
42/ MNEC 3, 1880, s. 226 - 229.
43/ MNEC 1, 1878, s. 40.
44/ MNEC 4, 1881, s. 90.
45/ MNEC 9, 1886, s. 90.
46/ Knihovna na zámku hraběte Hartiga v Mimoní.
47/ MNEC 5, 1882, s. 74.
48/ MNEC 3, 1880, s. 16 - 17.
49/ MNEC 11, 1888, s. 53.
50/ F. Zimmerhackel - F. Wurm: Die Basalt- und Phonolithkuppen in der Umgebung von B. Leipa, Böhm. Leipa 1882; F. Zimmerhackel: Das Klima von Böhmisches Leipa, B. Leipa 1884; F. Wurm: Die Teufelsmauer zwischen Oschitz und Böh. Aicha, Böhm. Leipa 1884; F. Wurm: Das Kummmergebirge, die umliegende Teiche und deren Flora, Leipa 1887.
51/ MNEC 3, 1880, s. 66.
52/ MNEC 3, 1880, s. 66.
53/ MNEC 5, 1882, s. 74.
54/ MNEC 11, 1888, s. 54.
55/ MNEC 8, 1885, s. 286 - 291.
56/ MNEC 5, 1882, s. 58, 11, 1888, s. 53.
57/ MNEC 6, 1883, s. 124 - 129.
58/ A. Paudler: Sagenschatz aus Deutschböhmen, Böhm. Leipa 1893.
59/ Leipäer Deutsche Zeitung 30. 4. 1887.
60/ MNEC 10, 1887, s. 247 - 249.
61/ MNEC 11, 1888, s. 55
62/ MNEC 5, 1882, s. 117 - 121.
63/ MNEC 11, 1888, s. 55.
64/ Zápisy ze zasedání výboru klubu z 25. 4. 1878 a 14. 6. 1878, Státní okresní archiv Česká Lípa, Exkursions Club Česká Lípa, inv. č. 1.
65/ MNEC 3, 1880, s. 283.
65a/ MNEC 4, 1881, s. 262.
66/ MNEC 4, 1881, s. 266.
67/ MNEC 5, 1882, s. 24.
68/ MNEC 3, 1880, s. 66.
69/ MNEC 8, 1885, s. 145.
70/ MNEC 5, 1882, s. 75.
71/ MNEC 9, 1886, s. 90.
72/ MNEC 7, 1884, s. 76.
73/ MNEC 3, 1880, s. 66.
74/ MNEC 3, 1880, s. 147.
75/ MNEC 6, 1883, s. 112 - 115.
76/ MNEC 7, 1884, s. 113 - 117.

- 77/ MNEC 6, 1885, s. 6 - 13; MNEC 2, 1879, s. 37 - 40.
78/ MNEC 3, 1180, s. 34 - 36.
79/ MNEC 4, 1881, s. 96 - 101.
80/ MNEC 8, 1885, s. 140.
81/ Zehn Excursionen im Jahre 1878, Leipa 1880.
82/ Bohemia 1. 5. 1880.
83/ MNEC 11, 1888, s. 56.
84/ Leipaer Zeitung 7. 11 1880.
85/ Leipaer Zeitung 21. 11. 1880.
86/ MNEC 5, 1882, s. 231.
87/ Spitzberg Album. Dichtungen aus Nordböhmen. Gesammelt von dr. F. Hantschel und prof. A. Paudler. Leipa 1883. Herausgegeben von Spitzberg Thurmbau Comité.
88/ J. Panáček: Pozůstalost A. Paudlera, s. 12.
89/ MNEC 8, 1885, s. 215.
90/ MNEC 9, 1886, s. 84.
91/ MNEC 8, 1885, s. 319; MNEC 9, 1886, s. 160.
92/ MNEC 8, 1885, s. 319.
93/ Leipaer Deutsche Zeitung 1. 10. 1885 a 17. 10. 1885.
94/ MNEC 9, 1886, s.244.
95/ Leipaer Deutsche Zeitung 11. 7. 1885.
96/ MNEC 9, 1886, s 324.
97/ MNEC 8, 1885, s. 318.
98/ MNEC 9, 1886, s. 89.
99/ Tetschner Bodenbacher Zeitung 9. 7. 1885.
100/ MNEC 11, 1888, s. 320.
101/ MNEC 9, 1886, s. 248.
102/ MNEC 10, 1887, s. 252.
103/ MNEC 6, 1883, s. 248.
104/ MNEC 10, 1887, s. 82.
105/ MNEC 3, 1880, s. 270.
106/ MNEC 7, 1884, s. 247; MNEC 6, 1883, s. 152.
107/ MNEC 9, 1886, s. 94.
108/ MNEC 9, 1886, s. 90.
109/ MNEC 2, 1879, s. 11.
110/ MNEC 4, 1881, s. 263.
111/ MNEC 11, 1888, s. 49.
112/ Thomas, Ferdinand: Kaiser Josefs II. Reisen in Nordböhmen, B. Leipa 1879.
113/ MNEC 3, 1880, s. 68.
114/ MNEC 5, 1882, s. 75.
115/ MNEC 6, 1883, s. 310 - 311.
116/ MNEC 8, 1885, s. 316 - 317.
117/ MNEC 5, 1882, s. 212.
118/ MNEC 5, 1882, s. 88.
119/ MNEC 8, 1885, s. 145.
120/ MNEC 3, 1880, s. 138; Rumburger Zeitung č. 102, 22. 12. 1883.
121/ MNEC 7, 1884, s. 328.
122/ MNEC 4, 1881, s. 63.
123/ MNEC 8, 1885, s. 145.

- 124/ MNEC 7, 1884, s. 75.
- 125/ MNEC 10, 1887, s. 82.
- 126/ MNEC 11, 1888, s. 46.
- 127/ MNEC 11, 1888, s. 45.
- 128/ MNEC 7, 1884, s. 167.
- 129/ Deutsche Arbeit, č. 3, s. 155.
- 130/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Excursions Club Česká Lípa, inv. č. 94: Spi-
sová agenda.
- 131/ MNEC 23, 1900, s. 97.
- 132/ Státní okresní archiv Česká Lípa, Muzejní spolek německý Česká Lípa, inv.
č. 2: Stanovy.

PRAMENY A LITERATURA

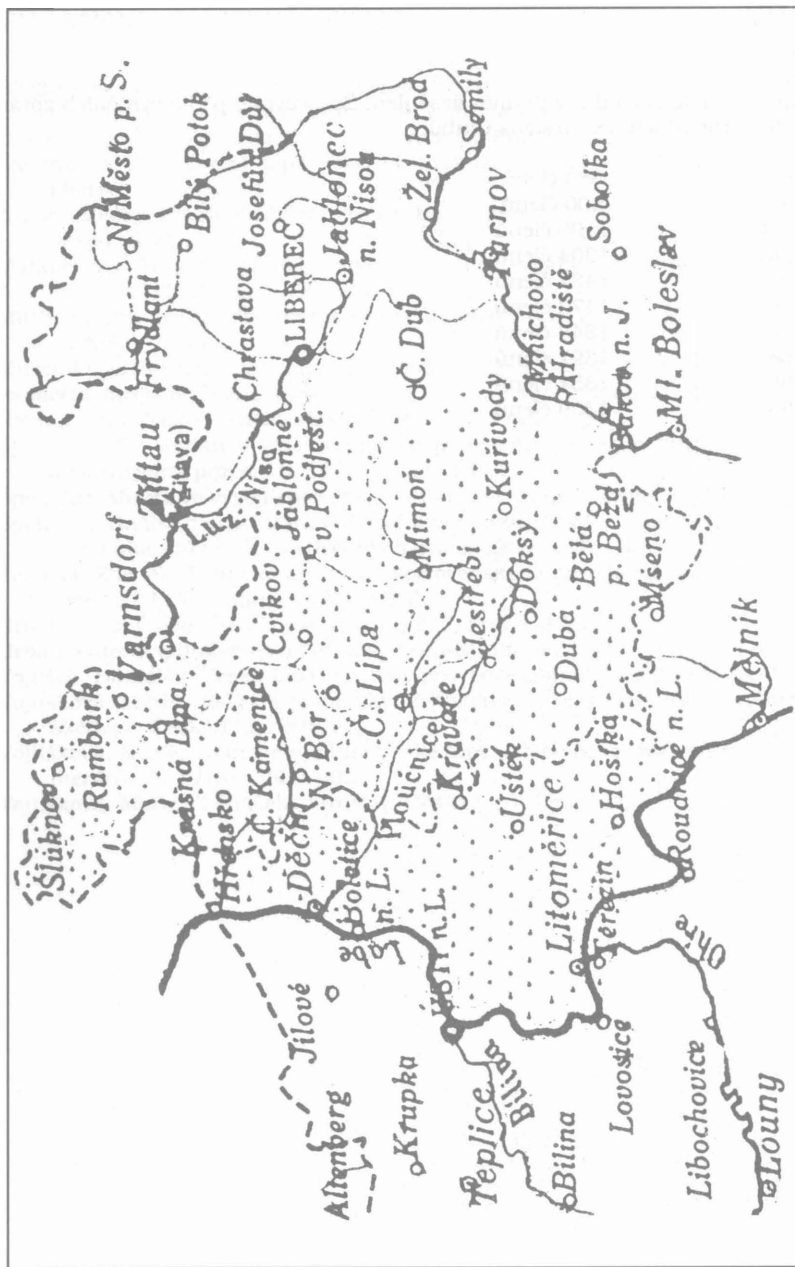
- Biographisches Lexikon zur Geschichte der Böhmisches Ländern., Hrsgb. Collegium Carolinum von Heribert Sturm, díl. I - III, München 1979 - 1983.
- Československá vlastivěda, díl II. Dějiny, sv. 2. Praha 1969.
- Excursions Club Česká Lípa, fond ve Státním okresní archivu (dále SOKA) Česká Lípa.
- Laube, Gustav: Die deutschböhmisches Stadtmuseen. Deutsche Arbeit, 8, 1908/1909, s. 154 - 159.
- Mandlerová, Jana: Soupis odborných spolků a vědeckých institucí v českých zemích 1860 - 1918, Praha 1973.
- Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, roč. 1 - 11, Böhm. Leipa 1878 - 1888.
- Muzejní spolek německý Česká Lípa, fond ve SOKA Česká Lípa.
- Panáček, Jaroslav: Pozůstalost Amanda A. Paudlera, Česká Lípa, 1973.
- Roubík, František: Příručka vlastivědné práce, Praha, 1947.
- Špět, Jiří: Ke vzniku a programu našich nejstarších regionálních muzeí. Muzejní a vlastivědná práce, 10, 1972. č. 1, s. 18 - 23.
- Špět, Jiří: Muzea ve vývoji společnosti a národní kultury, Praha, 1979.
- Špět, Jiří: Snahy o organizaci vědecké a vlastivědné práce před osmdesáti lety. Acta regionalia - Sborník vlastivědných prací, 1965, s. 37 - 45.
- Tobolka, Zdeněk: Politické dějiny československého národa od roku 1848 do dnešní doby. Díl I - IV. Praha, 1932 - 1937.
- Urban, Otto: Česká společnost 1848 - 1918, Praha, 1982.
- Urban, Otto: Kapitalismus a česká společnost, Praha, 1978.
- Vojtíšek, Břetislav: Česká Lípa. Stručný průvodce sedmi stoletími. Praha, 1982.
- Vojtíšková, Marie: Jiskry a plaménky. Z historie českého národního probuzení v České Lípě. Česká Lípa, 1982.
- Vojtíšková, Marie: Politické ovzduší České Lípy v době Arbesova věznění. Českolipsko literární, 1, 1975, s. 83 - 90.
- Vojtíšková, Marie - Panáček, Jaroslav: Česká Lípa. Česká Lípa, 1976.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1.

Počet členů Excursions Clubu v prvním desetiletí. Zpracováno podle výročních zpráv generálních shromáždění Excursions Clubu.

1878	582 členů
1879	800 členů
1880	1190 členů
1881	1304 členů
1882	1432 členů
1883	1472 členů
1884	1548 členů
1885	1397 členů
1886	1351 členů
1887	1309 členů

Příloha č. 2.
Mapa území, na kterém Excursions Club působil.

RESUMÉ

Anteil des Vereins Excursions Club an heimatkundlichen Forschungen und am Entstehen regionaler Sammlungen und Museen.

Vojtech Čelko

Wir verfolgten die ersten zehn Jahre der Tätigkeit des Excursions Clubs sowie die Umstände der Museumsgründung in Česká Lípa im Jahre 1900. Der Verein gehörte zu den Institutionen, die von großer Bedeutung für die Verbindung bestimmter Regionen zu einem gemeinsamen aufklärerischen Ziel waren. Der Gedanke an Gründung eines Vereins, der historische, topographische, naturwissenschaftliche, sprachliche, ethnographische sowie kultur-historische Forschung in der weiten Umgebung von Česká Lípa durchführen würde, entstand im Sommer 1877. Ein ausführliches Programm der Tätigkeit des Excursions Clubs wurde im Artikel des Professors Amand Paudler in der Leipziger Zeitung Ende des Jahres 1877 formuliert und im April 1878 fand die Gründungsversammlung statt. Die wissenschaftliche Arbeit verlief in Interessensektionen. Gegründet wurden eine historische, sprachliche, naturwissenschaftliche, technische, im Jahre 1884 dann noch eine Bildungs- und 1885 eine touristische Sektion. Die Ergebnisse der Arbeit des Excursions Clubs wurden im Vierteljahrbuch des Vereins Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs publiziert. Für seine Arbeit gewann der Club eine Menge aktiver Mitglieder und Autoren der Mitteilungen. Ein Verdienst des Vereins bleibt das Sammeln interessanter historischer sowie heimatkundlicher Berichte. Die Bedeutung der Clubzeitschrift liegt bis zum heutigen Tag darin, daß sie viele Belege, Daten und Fakten mit bleibendem kultur-historischem Wert erhielt. Die Mitteilungen zeugen auch von der künstlerischen und aufklärerischen Tätigkeit einer ganzen für das kulturelle Leben ihrer Zeit begeisterten Generation.

Der Excursions Club konzentrierte sich von Anfang seiner Tätigkeit an auf Denkmal- und Naturschutz im Wirkungsbereich des Vereins. Er versuchte die Basalt-Orgel bei Prácheň zu schützen und rettete das Tal Peklo bei Česká Lípa vor dem Eisenbahnbau. Er katalogisierte, dokumentierte und in einigen Fällen sogar restaurierte Denkmalobjekte (das Rote Haus in Česká Lípa). Er förderte die Entwicklung der Touristik nicht nur durch die Markierung von Wanderwegen und Propagierung von Naturschönheiten und Kulturdenkmälern, sondern auch durch den Bau von Aussichtstürmen (Špičák bei Česká Lípa, Tanečnice bei Mikulášovice). Seine nicht nur im Leipziger Zentrum, sondern auch in lokalen Clubs entwickelte Sammeltätigkeit bereitete den Boden für Museumsgründungen und unterstützte die Idee der heimatkundlichen Forschung. Die Tätigkeit des Excursions Clubs gipfelte im ersten Jahrzehnt unseres Jahrhunderts vor dem ersten Weltkrieg. Im Verlauf der Zeit verlor der Club unter veränderten politischen und gesellschaftlichen Bedingungen an Bedeutung. Er arbeitete allerdings bis zum Jahre 1938, wo es nach dem sog. Münchner Abkommen und dem Anschluß der von deutscher Bevölkerung bewohnten Gebiete an das Reich zu einer erzwungenen Einschränkung des Vereinslebens kam und der Excursionsclub aufgelöst wurde.

LUŽICKÉ ODDĚLENÍ ČESKÉHO MUZEA V ČESKÉ LÍPĚ^{1/}

Ladislav Smejkal

Josef Maštálko byl významnou osobností českého pohraničí. Pedagog, organizátor vlastivědného bádání, budovatel muzea a také známý a obětavý spolupracovník Společnosti přátel Lužice. Za první světové války organizoval pomoc lužickosrbským dětem v prázdninových táborech u Bělé pod Bezdězem. Dříve než se usadil v České Lípě působil ve prospěch slovanské Lužice v čele menšinového sboru Sokolské župy Fügnerovy v Mladé Boleslavi. Jejím nákladem vydal v roce 1924 spisek Lužičtí Srbové.^{2/} Do činnosti muzejního spolku prosazoval od počátku zájmy Lužice.

Výbor spolku rozhodl 13. října 1929 vydávat časopis Bezděz, který od prvního čísla nesl podtitulek „Přehled kulturních a přírodních poměrů Severních Čech a Lužice“. Vedle Lužickosrbského věstníku a Lužické korespondence byl třetím časopisem v Čechách věnujícím soustavnou pozornost sousednímu slovanskému národu. Do úvodního programového článku nového dvouměsíčníku napsal Maštálko, že „sesterskou Lužici jsme přibrali proto, že jako nejbližší sousedé čeští považujeme za svou povinnost udržovati styky s probouzející se větví slovanskou“.^{3/}

První ročník časopisu otiskl, snad z nedostatku původních příspěvků nebo jako vizuální ukázkou jazyka, drobný text Handrij Zejler.^{4/} K pravidelné spolupráci byl získán Josef Páta (1886-1942), v té době docent lužické srbštiny na Karlově univerzitě. Statí Lužickosrbská tragedie upozornil prvně na obtížné postavení slovanského národa prostoupeného německým osídlením. Druhý anonymní text, „Z Lužicy“ byl snad opatřen také Pátou.^{5/} První obsažnější sdělení napsal ředitel české školy v České Lípě Emil Kleprlík: Lužickosrbský kurs v České Lípě. Pojednal v něm o dvoudenním setkání učitelů

v říjnu 1930 pod patronací Sokolské župy Fügnerovy, během něhož se seznámili s Lužicí, s kulturním a spolkovým životem Srbů. Přednášeli čelní znalci: Josef Páta a Vladimír Zmeškal.^{6/} Největší zájem vzbudil učitel Michal Nawka z Radwarjce.^{7/} Zapsal se hluboko do srdce zdejší inteligence, takže po roce 1945 byla jedna z ulic České Lípy nazvána jeho jménem. Následující dva ročníky zahrnují, díky tomu, že politická situace nebyla ještě vypjatá do krajnosti, články národopisné a cestopisné, například Zmeškalovy Toulky po Lužici.^{8/}

V letech 1933 - 1934 vystřídány dosud poklidné národopisné obrázky stručnými i obsažnějšími sděleními o horšícím se postavení Lužických Srbů v hitlerovském Německu. Nezůstal jen pozorovatelem a informátorem o mocenských zásazích nacistického státu proti lužickosrbským organizacím. Trvale vyzýval československou veřejnost k vyjádření nesouhlasu s poměry vytvořenými v Lužici. Znamenával postoje Společnosti přátel Lužice a upozorňoval na nedostatek vědomostí o dění v sousedních krajích v domácím tisku.^{9/}

Josef Maštálko si uvědomil, že je třeba názorně ukázat něco z bohatství zdejší kultury. Zajímal se o možnost získat pro expozici budoucího muzea lužické kroje. Nejdříve se obrátil na faráře v Bořejově u Doks Michaela Raaba. Slíbil pomoc a při nejbližší cestě do Lužice zašel za jednou švadlenou a vyptal se, co to všechno stojí. Napsal panu inspektorovi, že kroj nevěsty by přišel na 160 - 180 marek, kroj družičky na 100 - 120 marek atd.^{10/}

Maštálko nabídky nevyužil. Není o tom dochován doklad, ale nepochybně pro nedostatek prostředků a snad i problémy valutové. Pokusil se o jiný postup. V listopadu 1935 píše Raabovi, aby mu poradil, kde by se dal kroj zapůjčit a na koho se v té věci obrátit. Podle půjčeného by se dal ušít nový.^{11/} Podobně se obrátil i na Společnosti přátel Lužice a vyjednal u několika odborných škol pro ženská povolání, dokonce i v Praze, možnost zhotovení napodobenin.^{12/}

Zoufalý protest sestavený na schůzi důvěrníků Domowiny v Radvóru 19. ledna 1936, v němž se hovoří o nesnesitelné a nepřijatelné snaze německých organizací a úřadů pracujících k tomu, aby „národní svéráz našeho národa a jeho organizací nařízeními a předpisy vyhladily“^{13/}, vyburcoval výbor muzejního spolku k další aktivitě. Nešlo již o jen krojovou podívanou, nýbrž o skutečné lužické oddělení informující o různých aspektech minulosti a přítomnosti země. V únoru 1936 se vytvořil v rámci výboru odbor Lužice a jeho jménem se obrátil Josef Maštálko na Vladimíra Zmeškala s žádostí

o faktickou pomoc při tvorbě aktuálně pojatého muzea. „Domnívám se, že kdychom se mohli státi jakousi spojkou mezi Vámi v Praze a Lužickými Srby“, končí dopis ze 14. února 1936.^{14/} Téhož dne napsal ještě učitel Machovi do nejsevernější české školy ve Fukově, zda by se nepokusil sehnat nějaký kroj, zvláště nevěsty, za který by byl spolek ochoten zaplatit 200 - 300 Kč. Naléhavě prosil, zda by nedokázal opatřit zakázaný lužickosrbský prapor.^{15/} Pan učitel sehnal tři kroje i vzácný prapor. Jak to dokázal, o tom prameny diskrétně mlčí. Také o tom, kdo zaplatil za ně cenu, která u každého byla dvojnásobná proti Maštálkově nabídce. Patrně pan inspektor ze svých prostředků, jak to často činil a nikdy o tom nehovořil a nepsal.^{16/}

Josef Páta se energicky ujal záležitostí muzea. Spolu se Zmeškalem prosadil v ústředním výboru Společnosti přátel Lužice 31. března 1936, že věnuje českolipským duplikáty vyřazené z Hórníkovy lužické knihovny v Praze a zašle na jistý čas jako zápůjčku další výstavní materiál sestávající z obrazů, fotografií a knih. Deset dnů před slavnostním otevřením celého muzea putovala po železnici objemná bedna z Prahy do Zákup. Dar zahrnoval celkem 122 inventárních čísel. Vedle svazečků edice Dom a swét a Českolužické knihovničky bylo zde asi 40 svazků děl lužickosrbských autorů 19. a počátku 20. století. Knihovní sbírka se dochovala v okresním muzeu až do dnešních dnů. Na dobu pěti měsíců bylo zapůjčeno 12 obrazů Ludvíka Kuby a dále několik prací Ante Trstenjaka a Měrčina Nowaka. Deset ilustrací k Zejlerovým básním bylo dílem mladé Hanky Krawcec. Zapůjčené fotografie obsahovaly záběry z památných míst Lužice a také z některých událostí: přijetí lužických pěvců prezidentem Masarykem v roce 1922 a účast Lužických Srbů na všesokolském sletu v roce 1926. Zapůjčených památek bylo přes 80 inventárních čísel.^{17/}

Po vrácení zapůjčených předmětů zůstal v muzeu vlastně jen lužický koutek, kde vedle knih byly mapy a pohlednice.^{18/} Ke krojům a praporu obstaral fukovský učitel ještě několik stuh. Ve slavnostím čísle Bezdězu k otevření muzea uveřejnil Josef Páta věcný a analytický článek Soumrak nad Lužicí. Některé pasáže jsou přece jen laděny emocionálně, protože byly projevem srdce člověka rozbolestěného tolika křivdami na národě, který mu byl blízký. Vážně oslovil českou veřejnost v Severních Čechách: „Ale my přece můžeme pomáhati! Můžeme pomáhati odběrem lužických novin a knih, mů-

žeme pomáhati všestranným zájmem, jenž přece jenom konec konců Lužičany posiluje a posílí. Lužičané uvidí, že nejsou tak osamoceni, že v mezích možností přece se k nim hlásíme a na ně myslíme, i když oni sami se k nám hlásiti nemohou a nesmějí. Mluvílo se svého času dosti o nových stycích našich hraničářů s Lužicí. Bylo dokonce raženo heslo: našim pohraničím k Lužici. Nevím, lze-li v dnešních poměrech plnit toto heslo, nicméně soudím, že by nemělo být opuštěno!“^{19/} Josef Páta, zavražděný nacisty v roce 1942, byl přítomen slavnostnímu otevření Českého muzea pro kraj Českolipský v Zákupích 24. května 1936. Vítal otevření lužického oddělení, které bylo dobrou příležitostí k mravní podpoře ohroženého slovanského národa. V českých muzeích nebylo podobné oddělení vytvořeno a v tomto směru bylo menšinové muzeum v Zákupích naprosto jedinečné. V poválečné době nebylo obnoveno a nový lužicko-srbský koutek či oddělení nevznikl a první příležitostí k prezentaci sbírek tohoto úseku uchovaných v okresním muzeu byla až výstava v roce 1993.

POZNÁMKY

- 1/ Uvedený článek je upravenou verzí stati uveřejněné v časopise Rozhled č.4/1993, s.127-130 v hornolužické srbštině. Vznikl u příležitosti výstavy Severní Čechy a Lužice, uspořádané v roce 1993 v Srbském muzeu v Budyšině a v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě. Hlavním záměrem tvůrců projektu bylo zachytit lužickosrbské gymnázium v České Lípě a ve Varnsdorfu v letech 1945 - 1949. Zaznamenal také snahy zdejšího českého menšinového muzea dokumentovat ohrožený slovanský život v Lužici v době předválečné. Původní text zahrnoval ještě souhrnné poznatky o Českém muzeu v České Lípě. Původní článek byl určen k porozumění celkovému kontextu pro zahraničního čtenáře. V Bezdězu vyšel k této problematice souborný článek a není třeba opakovat tyto souvislosti znovu. Viz Sykáčková, Olga, Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky, Bezděz, 1, 1990, s. 39 - 69.
- 2/ Dílo v roce 1946 přepracoval a vydal pod stejným názvem jako v prvním vydání. Také v tomto případě šlo o upozornění na postavení nejmenšího slovanského národa, jemuž se ukazovaly nové existenční možnosti.
- 3/ Bezděz, 1, 1930, s.1 - 2, viz též Smejkal, Ladislav: Jak vznikl a vycházel Bezděz, Bezděz, 7, 1998 s.82 - 84.
- 4/ Bezděz, 1, 1930 s.51 - 52, 116 - 117. Jednalo se o životopis lužickosrbského básníka žijícího v letech 1804 - 1872.
- 5/ Bezděz, 1, 1930, s.6 -10, 10 - 11.
- 6/ Bezděz, 1, 1930, s.148 - 150.
- 7/ Pozdravný příspěvek k jeho učitelskému jubileu otiskl učitel a spisovatel v Dolní Poustevně Josef Kovář, Bezděz, 3, 1932, s.52 - 53.
- 8/ Bezděz, 2, 1931, s.16 - 24, viz tamtéž ještě článek Navštivte Lužici, s.170 - 177. V ročníku 1930 podal i přehledný Zeměpisný obraz Lužice, s. 72 - 75.
- 9/ Petr, Jan - Tylová, Milena: Josef Páta. Bibliografický soupis publikovaných prací s přehledem jeho činnosti, Praha 1990.
- 10/ České muzeum pro kraj Českolipský, uloženo v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě pod sg.ND 150/3/31, bez data, asi 1934.
- 11/ Tamtéž ND 150/3/161, 19. listopadu 1935.
- 12/ Tamtéž ND 150/3/226, 19. března 1936, dopis byl adresován Josefu Pátovi a Maštálko uváděl, že jeho žádost akceptovala Odborná škola pro ženská povolání v Lovosicích, jejíž učitelka by přijela do České Lípy pro předlohu.
- 13/ Zmeškal, Vladimír, Z doby temna k úsvitu, dodatek sepsaný k novému vydání knihy Josefa Páty, Lužice, Litomyšl 1946, s.276.
- 14/ České muzeum... ND 150/3/198, 14. února 1936, dopis byl datován dnem, kdy Společnost přátel Lužice konala v Praze protestní schůzku na ochranu lužické kultury. Založením lužického oddělení muzea dal Maštálko odpověď na podporu přání Společnosti prohloubit pomoc Lužici.
- 15/ Tamtéž ND 150/3/201
- 16/ Porovnání s cenovou relací uvedenou farářem Raabem v dopise citovaném v poznámce 10.
- 17/ Tamtéž ND 150/3/226, 19. března 1936, seznam evidován pod sg. ND 150/3/295.
- 18/ Obsah byl sepsán v dochovaném inventáři muzea.
- 19/ Bezděz, 7, 1936 s. 86 - 90.

RESUMÉ

Die Lausitzer Abteilung des Tschechischen Museums in Česká Lípa.

Ladislav Smejkal

Der Aufsatz gibt in verkürzter und bearbeiteter Fassung den Artikel für die Zeitschrift der Lausitzer Sorben *Rozhlad* Nr. 4/1993, S. 127-130 wieder. Der Vorsitzende des Museumsvereins für den Leipaer Bezirk Josef Mašálko trat dafür ein, daß auf den Seiten der landeskundlichen Zeitschrift *Bezděz* Artikel über das slawische Volk in der Lausitz vertreten sind. Zuerst erschienen Abhandlungen, die vor allem die dortige Kultur propagierten. Nach dem Jahre 1933, als das Hitler-Regime eine intensive nationale Unterdrückung der slawischen Minderheit praktizierte, wurde *Bezděz* zur Zeitschrift, die über die Stellung dortiger Kultur und die Bedrohung des ganzen kulturellen Lebens berichtete. Für das von dem erwähnten Verein gegründete Museum wollte Mašálko Muster Lausitzer Volkstrachten besorgen. Zur Zeit, als die Prager Gesellschaft der Freunde der Lausitz gegen das Zerstören der nationalen Eigenart der Lausitzer Sorben durch ein System von Vorschriften und Anordnungen des nationalsozialistischen Staates protestierte, schrieb Mašálko im Namen des Vereinsausschusses nach Prag, daß im Rahmen des Museums eine lausitzer Abteilung entsteht: „Ich nehme an, daß wir ein gewisses Mittelglied zwischen Ihnen in Prag und den Lausitzer Sorben werden könnten.“ Er erwarb in Deutschland Lausitzer Trachten. Die Gesellschaft der Freunde der Lausitz überließ dem Museum etwa 80 Bücher, ein Überschuß aus Horníkův Bibliothek in Prag. Für ein paar Monate wurden Bilder des tschechischen Malers Ludvík Kuba (1863-1956) aus der Zeit seines Wirkens in der Lausitz geliehen. Josef Páta (1886-1942), tschechischer Slawist und Mitarbeiter der Zeitschrift *Bezděz*, wies im Jahre 1936 in seinem hier zitierten Artikel darauf hin, daß auch durch die Abnahme lausitzer Bücher und Zeitschriften diesem Volk geholfen werden kann, „wenn sie sich selbst zu uns nicht bekennen können und dürfen.“ Die Lausitzer Abteilung im Tschechischen Museum in Česká Lípa war die einzige in Böhmen. Nach dem zweiten Weltkrieg wurde sie nicht erneuert. Die einzige Präsentation der erhaltenen Sammlung war die Ausstellung Nordböhmen und die Lausitz im Jahre 1993 im Sorbischen Museum in Bautzen und im Heimatkundlichen Kreismuseum in Česká Lípa.

LEGIONÁŘSKÉ ODDĚLENÍ ČESKÉHO MUZEA V ČESKÉ LÍPĚ

Ladislav Smejkal

V meziválečném Československu měly v oblasti muzejnictví výraznou politickou podporu dva směry dokumentace, bádání a výstavní prezentace - zemědělská muzea a „muzea osvobozenecá“. V prvním případě bylo zkoumání tradic venkova štědře podporováno Republikánskou stranou (agrárníky) a stalo se přímou součástí její politiky. Zakládání muzeí dokumentujících národně osvobozenecý zápas za první světové války mělo širokou oporu v početném zastupu desítek tisíc legionářů, jejich rodín a přátel a bylo součástí tzv. politiky Hradu. Jednalo se o složku vytváření tradic národní podoby státu.^{1/}

Již krátce po převratu v roce 1918 se zrodila myšlenka centrálního archívu a muzea. V roce 1923 vznikl z těchto snah Památník Národního osvobození. Jeho stálá expozice byla otevřena v roce 1932. Časově starší bylo Muzeum odboje na Špilberku v Brně, jehož expozice byla zaměřena na památky legionářské a byla otevřena k 10. výročí republiky. Podle brněnského vzoru a s podporou pražského ústředí se zřizovala buď samostatná legionářská muzea, pamětní síně nebo oddělení muzeí vlastivědných.

Zakládání muzeí sledovalo dvojí cíl: dokumentaci, tj. shromažďovat a zachovávat v relativní úplnosti památky archívního a muzejního rázu na domácí a zahraniční odboj. Druhým cílem byl záměr výchovný tj. prostřednictvím těchto památek „šířit znalost našeho revolučního zápasu, zejména boje legií, a tím přispívat k výchově národa, hlavně mladého pokolení.“^{2/}

Skupinu šesti českých menšinových muzeí, založených v pohraničních oblastech s převahou německého obyvatelstva v době meziválečné, nebylo možné zaměřit směrem zemědělským, protože

okolní venkov byl prakticky německý a české obyvatelstvo bylo zejména ve městech. Muzea byla vytvořena převážně ve snaze dokládat český život v území s německou majoritou. Právě proto zde došlo ke zvýšenému ohlasu snahy budovat „legionářská oddělení“, protože legionáři byli posíláni na vybraná pracovní místa do pohraničí a to záměrně tak, aby působili jako tmel státoporných složek.^{3/}

Stav sbírek tohoto zaměření dosažený v jednotlivých muzeích je možné shrnout.^{4/} V Žatci se již v počátcích muzea sbírala legionářská literatura a v roce 1927 bylo zaevidováno 56 sbírkových jednotek. V roce 1934 vyzval výbor tamního muzejního spolku k vytvoření Památníku národního osobození v muzeu. Výsledkem bylo několik polic s brožurami a něco skříní s vyznamenáními. V Mostě vyšel v červenci 1930 z legionářských řad popud k utvoření Památníku odboje Československé obce legionářské. Památky byly shromážděny ve formě darů od účastníků zahraničního odboje nebo pozůstalých po nich. Legionářská sbírka vznikla samostatně a teprve po jistém časovém odstupu se sloučila s Podkrušnohorským muzeem. Obsahově byla shodná s Žatcem, patrně tu ale bylo více uniforem. V Litoměřicích bylo jen zcela nepatrné množství legionářských památek v českém muzeu. V ústeckém muzeu v české škole v Krásném Březnu byly prý také legionářské památky zastoupeny.^{5/} V České Lípě nebyla početná sbírka, ale zahrnovala důležité předměty. Můžeme ji rozdělit do dvou obsahových skupin:

1. Památky Rumburské vzpoury 7. střeleckého pluku v květnu 1918.
2. Doklady perzekuce českého lidu v době před 1. světovou válkou a památky legionářské.^{6/}

Zatímco sbírky žateckého a mosteckého legionářského muzea byly prakticky zničeny, litoměřické silně rozrušeny a ústecké zmizely beze stopy, jsou českolipské, zachráněné v roce 1938 převozem a ukrytím na zámku v Bělé pod Bezdězem, z větší části zachráněny.

Vytvoření sbírky „perzekučních akt české menšiny“ se nedařilo. Stopy těchto snah a jejich nepatrné výsledky našel při inspekci českých menšinových muzeí Fridolín Macháček.^{7/} V Mostě zjistil oddělení muzea nadepsané: „Jak jsme se měli za Rakouska“. Nalezl tam ale jen fotografie domů poškozených nepromyšlenou těžbou uhlí. Skutečné oddělení dokládající národnostní vztahy tam nevzniklo. V Žatci byly jednotlivé doklady k národnostním bouřím v roce 1897. V České Lípě bylo zachyceno rovněž jen několik jednotlivostí,

např. tzv. černá listina českých rodin, které podepsaly petici na zřízení menšinové školy a kronika České řemeslnické besedy. Některá vyprávění se vzpomínkami na předválečné doby byla převzata do Bezdězu.^{8/}

V České Lípě byly soustředěny památky, dokládající vzpouru vojáků 7. střeleckého pluku v Rumburku 21. května 1918 a následující události, vrcholící popravou odsouzených vojáků v Novém Boru a Rumburku. Sbíрка těsně souvisí s doklady legionářskými, protože tvoří k nim určitý doplněk a kontrast. Skládala se z fotografií a fotokopií dokumentů. Snímky z poprav, včetně obrázků památných míst a borského pomníku zastřeleným vojákům byly soustředěny Okresním osvětovým sborem v Novém Boru. Zbylé položky byly získány jako kopie z pražského Památníku Národního osvobození. Část fotografií byla k dispozici již pro mladoboleslavskou krajinskou výstavu v roce 1927 s její hraničářskou expozicí. V roce 1934 zahrnula tato sbírka celkem 53 položek, z nichž 13 bylo z Prahy. Po návratu sbírek Českého muzea z Bělé pod Bezdězem do České Lípy v roce 1947 byla kolekce dokladů o vzpouře v roce 1951 předána do Rumburka k vytvoření pamětní síně.^{9/}

Přípravná osnova mladoboleslavské výstavy zahrnuje zmínku o zachycení spolkového života legionářů. O tento úsek výstavy měl péči správce české školy ve Filipově Josef Škoda. Ve výstavní příručce uvedl, že v celém území severních Čech je 15 legionářských jednot a jen asi 5 % zde žijících legionářů bylo neregistrovaných.^{10/} Josef Rýzner, ředitel Masarykovy české školy v Novém Boru, byl po převozu pozůstatků výstavy z Mladé Boleslavi do novostavby novoborské školy pověřen správou sbírky a potvrzuje uložení přehledu o legionářských jednotách v muzejní sbírce. Tento doklad, patrně v podobě grafu nebo mapky, se nedochoval.^{11/}

V roce 1933 uváděl Josef Maštálko, předseda muzejního spolku, ve svém přehledu k úpravě muzejních sbírek, převezaných z Nového Boru do Tyršových škol v České Lípě, že odbočka čs. obce legionářské uloží do muzea předměty vztahující se k legiím. V této situační zprávě rozvrhl Maštálko rozdělení sbírek, většinou ještě jen těch, které byly převezeny z Mladé Boleslavi, do dvou skupin, z nichž jedna měla zůstat v České Lípě a druhá, zaměřená výhradně k otázkám české menšiny, měla být instalována na zámku v Zákupech. Nakonec byly všechny složky muzejních sbírek převezeny k instalaci do Zákup.^{12/}

Výborová schůze muzejního spolku 12. února 1934 rozhodla, aby čs. obec legionářská zřídila na své útraty vitrinu pro památky po legionářích, vzhledem k tomu, že muzejní spolek je finančně slabý. V dopise z 28. února se legionáři žádají, aby do příští schůze vyslali svého předsedu, který by sdělil jejich rozhodnutí.^{13/} 19. března se ozvala Jednota čs. obce legionářské pro Mimoň a okolí s odpovědí na dopis muzejního spolku z 28. února. Nejspíše se jedná o jiný dopis, než je výše citováno, avšak odeslán byl současně a šlo o žádost k jednotám, aby předaly své doklady do muzea. Mimoňský předseda Ladislav Pech, železniční zřízenec v Zákupích, napsal, že jejich organizace nic nemá, protože „po válce odevzdali vše do Památníku Národního osvobození v Praze“. Fotografické doklady, případně jiné dokumenty jsou ochotni zapůjčit k reprodukci.^{14/}

Skříň na památky po legionářích v zákupském zámku byla v březnu 1935 hotova, ale není žádný doklad, na čí náklad se tak stalo. 18. března byl vyzván předseda českolipské odbočky čs. obce legionářské Hynek Jirouš, přednosta Československých státních drah ve Skalici, aby zde umístil shromážděné legionářské upomínky.^{15/}

Při otevření Českého muzea pro kraj Českolipský na zámku v Zákupích 24. května 1936 bylo instalováno také legionářské oddělení.^{16/} Soupis tam umístěných sbírek je uložen v inventáři Bohumila Kinského pod evidenčním názvem: „Odboj“. V dalších řádcích se zaměřují pouze na dokumenty legionářské.^{17/}

1. Fotografie z osobního vlastnictví získané z darů ruských legionářů: Josefa Pazourka, zaměstnaného v železničních dílnách v České Lípě, Václava Vondráčka, automechanika v České Lípě, Ladislava Pecha, železničního zřízence ze Zákup, Josefa Malého, lakýrníka a písmomalíře z České Lípy. Dodatečně ještě dal své památky na fotografiích Rudolf Ponocný, správce sádek v Holanech. Další dary pocházejí od Hynka Jirouše, italského legionáře, přednosta stanice ČSD ve Skalici a od Josefa Vodehnala, francouzského legionáře z České Lípy. Většina obrázků pochází z činnosti frontových fotografů v legiích. Některé z nich byly reprodukovány, možná ještě přímo v legiích. Naprostá většina snímků pochází ze Sibíře. Několik pohlednic je z Francie, zatímco z Itálie jsou jen válečné záběry a popravky. Fotografie nesou stopy dlouhé cesty v náprsních taškách a na dnech kufrů, jakož i častého obracení v rukou.

2. Legionářská literatura a časopisy. Tvoří ji převážně tisky ze Sibíře od národně výchovných a politických spisů, přes básně Rudolfa Medka až k různým vojenským předpisům. Sem patří také jednotlivá čísla časopisů: Československý válečný zpravodaj, Československý deník, satirické Houpačky a několik dalších. Většinu časopisů obstaral pro muzeum Hynek Jirouš z Památníku Národního odboje z Mladé Boleslavi, který tam plnil funkci legionářského muzea. Tyto časopisy byly určitým přebytkem jejich sbírek. Rovněž část literatury obohacenou ještě o různá vydání legionářských spisů let dvacátých poskytl ze svých přebytků a zásob Památník Národního osvobození v Praze.
3. Uniformy, zbraně a součástky výstroje. Tuto část muzea se podařilo opatřit s velkou námahou. Maštálko psal na velitelství Hradní stráže do Prahy a žádal o možnost získat něco z odložených uniforem. Dostal odpověď, že je možné si dle ceníku některé kusy při certifikaci odkoupit.^{18/} Po jedné uniformě od každého ze tří legionářských těles dostal z pražského památníku za úhradu 20 Kč za kus. Francouzskou uniformu daroval ještě řídící učitel František Janoušek z Dolní Poustevny.^{19/} Ladislav Pech daroval svou čepici ruského legionáře. Uniformy, právě tak jako několik kousků zbraní (tři dýky, jednu šavli a bodlo) známe jen z inventurního seznamu. Ve sbírkách Okresního vlastivědného muzea v České Lípě jsme je nenalezli a je téměř jisté, že v době ukrývání českého muzea před nacisty v Bělé pod Bezdězem byly odstraněny jako smrtelně nebezpečný kompromitující materiál.^{20/} Historicky zajímavé by mělo být bodlo, údajně uložené v kožené pochvě. Daroval ho Ladislav Pech a prý se jednalo o památku na legionáře Bělinu, který jím otevíral prozatímní rakev s ostatky generála Milana Rastislava Štefánika na Slovensku.^{21/}
4. Osobní doklady a rozmanitosti. Vyplněno jen několika nevýznamnými potvrzeními a povolenkami. Základní evidenční doklady byly pro legionáře stále živé a potřebné. Uloženo zde bylo ještě několik zlomků rukopisů např.: opis zápisu ze schůze důvěrníků 1. střeleckého pluku M. J. Husí v Kaňsku 24.3.1919 pořizený Ladislavem Pechem.

Některé fotografie byly při instalaci nalepeny, naštěstí nepříliš pevně, na šedém tvrdém papíře ze školního skicáku. Několik fotografií bylo zarámováno nejspíše již původními majiteli.

Dochovaná podstatná část legionářské sbírky byla v okresním vltavědném muzeu využita pro tvorbu stálé expozice v letech 1972 - 1986. V roce 1998 se převážná část sbírky dostala na výstavu Legionářské památky, která byla součástí snahy o soupis legionářů žijících zvláště v době první republiky na Českolipsku a o získání zbylých památek po nich z rukou jejich potomků. Výstava svůj účel splnila a legionářská tematika je zastoupena bohatějším souborem, v němž jsou i doklady a památky přímo navazující na sbírky získané za první republiky. Příkladem budiž pozůstalost Josefa Malého, obsahující i některé z obrazů namalovaných jeho rukou na Ukrajině a na Sibiři.^{22/}

POZNÁMKY

- 1/ Špět, Jiří, Přehled vývoje českého muzejnictví I (do roku 1945), Praha 1979, s. 91 - 92.
- 2/ Legionářská muzea, ve Legionářská stráž 13. 5. 1932, cit. dle příručky Jiřího Špěta v pozn. 1.
- 3/ Většina zákonných opatření upravující postavení účastníků zahraničního odboje se odvíjí od definice „legionáře“ v zákoně č. 282/1919 Sb. V prvním pětiletí republiky bylo rozvrženo určité množství pracovních nabídek, u nichž byla zajištěna přednostní práva legionářům při přijímacím řízení. Mezi různými souhrny předpisů, upravujících tyto postupy cituji přehledně uspořádaný svazek, Kuttan, Karol. V.: Lidový sekretář, Praha 1924, s. 432 - 473.
- 4/ Přehled o menšinových muzeích podal Smejkal, Ladislav: Jak vznikl a vycházel Bezděz, Bezděz, 7, 1998, s. 80 -81.
- 5/ Smejkal, Ladislav, Česká menšinová muzea v severních Čechách, rkp. diplomní práce na Katedře muzeologie Filosofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, 1992, s. 43 - 44.
- 6/ Cituji volně podle rozvržení muzea sestaveného Josefem Maštálkem: Úprava sbírek českého muzea pro kraj Českolipský, Bezděz, 4, 1933, s. 139.
- 7/ Inspekční zpráva Fridolína Macháčka z cesty po menšinových muzeích vyšla ve Věstníku Československého zemědělského muzea, 1933, s.18 - 19.
- 8/ Nejdůležitější vzpomínkové doklady byly otištěny v Bezdězu, viz Smejkal, Ladislav: Jak vznikl... Bezděz, 7, 1998, s.91 - 92.
- 9/ Smejkal, Ladislav: Rumburská vzpoura a Novoborsko, Průboj, 21.5.1988. Srovnaj Maštálko, Josef: Poměry v našich hraničářských pozicích na severu Čech, Belá p. Bezdězem 1927, s. 8.
- 10/ Maštálko, Josef, Poměry v našich hraničářských pozicích... , s. 33 - 34
- 11/ Menšinové muzeum pro kraj Českolipský v Boru u České Lípy, Bezděz, 2, 1931, s. 126.
- 12/ Maštálko, Josef: Úprava sbírek... Bezděz, 4, 1933, s. 139.
- 13/ České muzeum pro kraj Českolipský, uloženo v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě pod sg.ND 150/3/44
- 14/ Tamtéž... ND 150/3/52
- 15/ Tamtéž... ND 150/3/106
- 16/ Zevrubný popis podala Sykáčková, Olga: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky, Bezděz, 1, 1990, s.52 - 54
- 17/ Uložen v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě ve dvou věcně shodných verzích.
- 18/ České muzeum pro kraj Českolipský... ND 150/3/202
- 19/ Tamtéž... ND 150/3/168
- 20/ Uniformy z českého muzea se do sbírky textilu v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě s jistotou nedostaly. Zbraně popsané v katalogu českého muzea jsou uvedeny velmi povrchně, takže je možná shoda s některou podobnou položkou v současné sbírce militáři v nynějším muzeu, u nichž je v řadě případů nejjistý původ.
- 21/ Zapsáno s těmito detaily v katalogu českého muzea.
- 22/ Josef Malý (1887 - 1962) daroval asi osm obrazů z Ruska Památníku Národního osvobození v Praze, který je vydal ještě během dvacátých let reprodukované ve zvláštním albu výtvarných prací legionářů. Další obrazy odkoupilo Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě od pozůstalé vdovy.

RESUMÉ

Die Legionärabteilung des Tschechischen Museums zu Česká Lípa

Ladislav Smejkal

Im tschechischen Museenwesen wurde in den Jahren 1918 - 1938 besonderer Wert auf die Problematik der Landwirtschaft und der Nationalen Befreiung, d.h. auf die Dokumentation des ersten nationalen Widerstandes in den Jahren 1914 - 1918, der zur Entstehung der Tschechoslowakei beigetragen hatte, gelegt. Die tschechische Minderheit im Grenzgebiet wurde nicht mit dem agrarischen Museenwesen verbunden, aber im Hinblick auf die Bemühungen, die Stellung der staatstragenden Schichten der Bevölkerung zu festigen, hatte sie eine starke Bindung zu den Legionären, die in einer Reihe wichtiger Stellen und Berufen tätig waren. Die Angehörigen der Legionen aus Rußland, Frankreich und Italien unterstützten die Bemühungen zur Bildung von Legionärabteilungen in Minderheitsmuseen. Im nordböhmisches Grenzgebiet gab es insgesamt sechs Minderheitsmuseen, von denen besonders die in Most und Žatec umfangreichere, dem Andenken an die Kämpfe und Wirkung der Legionäre gewidmete Abteilungen eröffneten. Leider wurden diese Sammlungen im 2. Weltkrieg zerstört. In dem 1928 gegründeten Museum zu Česká Lípa begann man im Jahre 1933 eine dem Gedenken an die Legionäre gewidmete Sammlung zu bilden. Zwischen dem Museumsbund und der Leipziger Filiale der Tschechoslowakischen Legionärgemeinde wurde eine Vereinbarung getroffen, daß die Legionäre selbst die Sammlung ihrer Erinnerungsstücke in die Museumsexposition des Schlosses Zákupy installieren. Es wurde nur mit Schwierigkeiten verwirklicht, weil die Legionäre ihre verschiedenen Andenken schon früher anderen Museen, besonders dem Pantheon der Nationalen Befreiung in Prag, übergeben hatten.

Das tschechische Museum für den Bezirk Česká Lípa wurde am 24. Mai 1936 eröffnet und beherbergte in der Sektion der Legionärexponate folgende Sammelstücke:

- 1) Fotografien aus den Legionen, vorwiegend aus Sibrien.
- 2) Legionärliteratur, besonders kleine militär-organisatorische, politisch und national-erzieherische Drucke. Es überwiegen verschiedene, von den Legionären in Sibrien angeschaffene Ausgaben.
- 3) Uniformen, Waffen und Bestandteile der Ausrüstung. In diesem Teil überwogen Gaben des Pantheons für Nationale Befreiung und einige Stücke kleinerer Waffen (Dolche, Säbel, Bajonette). Die Gegenstände wurden wahrscheinlich während des 2. Weltkriegs, als das Museum im Schloß Bělá p. Bezdězem versteckt wurde, aus der Sammlung ausgesondert, weil solche Funden bei eventuellen Inspektionen der nazistischen Polizei Menschenleben gefährden konnten.
- 4) Legitimationen und Verschiedenes. In diesem Teil der Sammlung gab es ein paar persönliche Dokumente und Memoiren.

SPOLEČENSTVO ŘEZNÍKŮ A UZENÁŘŮ V ČESKÉ LÍPĚ

Jana Blažková

Cech řeznický patřil již ve středověku mezi nejvýznamnější. „Snad že jich bylo všude mnoho a bohatých“, zdůvodňuje Zikmund Winter. Řeznické živnosti se vyskytovaly ve všech typech měst a jejich majitelé se celkem brzy začali sdružovat v cechovní organizace. Řezníci na Starém Městě pražském měli již v roce 1339 cechovní statuta.

Ačkoli měšťané chovali dobytek a z větší části zásobovali své domácnosti vepřovým masem a drůbeží, řeznické řemeslo patřilo k početně silným městským živnostem. V masných krámech se nakupovalo především hovězí. Na rozdíl od vepřového masa konzervovaného uzením nebylo totiž možné hovězí maso, které se nanejvýš solilo, déle uchovávat. Kapacita řeznických provozoven nebyla nikterak velká a to byl další důvod, proč bylo řeznických živností v porovnání s ostatními více. Sociální postavení řezníků nebylo samozřejmě stejné. Nejlépe se dařilo vlastníkům masných krámů. Ti, mnohdy zastoupeni v městských radách, bránili zvyšování počtu krámů, a proto se masné krámy zvláště v 15. století stávaly předmětem spekulace.

Ve dnech konání trhů přicházeli do města řezníci přespolní. Měli povoleno prodávat mimo krám maso solené nebo uzené. Nermalou konkurencí byli řezníci židovští. Měli sice svolení prodávat maso jen Židům, často ale prodávali pokoutně a levněji. V průběhu 15. století byly řeznické cechy ustaveny ve všech větších městech.^{1/}

V šedesátých letech téhož století si řezníci Nového Města pražského dali obnovit privilegium, na základě kterého jim příslušelo

právo chodit ve slavnostních průvodech s praporem hned za městskou radou. První cechovní prapory vznikly již za vlády Karla IV. nebo Václava IV., jenž vydal pražským cechům pokyny k jejich účasti na městských slavnostech. Roku 1400 se cechy se svými praporci zúčastnily korunovace královny Žofie. Řeznická korouhev byla červená. Z jedné strany byl zobrazen jednoocasý bílý lev bez koruny, z druhé strany pak brána dobývaná dvěma oděnci se sekýrami.^{2/} Pořízení cechovní korouhve bylo velice nákladnou záležitostí. Korouhve se nosily při procesích a průvodech a cechmistry museli praporčikům platit. Účast na těchto slavnostech byla podle některých cechovních řádů povinná. Veřejný život ve městech byl bez reprezentantů řemesel nemyslitelný.

V roce 1859 byly cechy nahrazeny povinnými řemeslnými společenstvy. Společenstvům bylo uloženo plnit úkoly vzdělávací, hájit stavovské a hospodářské zájmy živnostníků, dohlížet na zaměstnanecké poměry v živnostech a v neposlední řadě organizovat určitou formu sociální svépomoci. Živnostenské organizace - společenstva - přetrvaly devadesát let. Společenstva se od roku 1939 povinně sdružovala do okresních a zemských jednot. Okresní jednoty živnostenských společenstev (OJŽS) sdružovala společenstva svého okresu, eventuelně okresů přilehlých (princip územní), zemské jednoty sdružovaly společenstva na principu oborovém (např. Jednota společenstva řezníků a uzenářů). Za okupace byla živnostenská samospráva zlikvidována, po válce byly okresní a zemské jednoty obnoveny.

Vývoj živnostenského podnikání v pohraničí se po skončení války poněkud lišil od situace ve vnitrozemí. Konfiskace majetku Němců se samozřejmě vztahovala i na živnostenské podniky, které za války utrpěly nedostatkem zboží, investic i pracovních sil, zvláště mužů. Z důvodu válečné devastace a nadbytečnosti zapříčiněné tím, že počet obyvatel v pohraničí nedosáhl předválečného stavu, nebyla část živností uvedena do provozu. Naprostá většina živností se během několika poválečných měsíců ocitla pod národní správou. Živnostníci na Českolipsku se začali záhy organizovat. Koncem června 1945 se pět řemeslnických mistrů z České Lípy, zástupci OJŽS Mělník a zástupci Ústředního svazu čs. řemesla v Praze - nejvyššího stupně organizace řemeslnických živnostensstev - sešli v domě č.p. 286 v Poštovní ulici, aby řádně zaevidovali majetek, který v době okupace vlastnil Kreishandwerkschaft a jednotlivé společen-

stevní organizace. V těchto prostorách pak byla první poválečná úřadovna Okresní jednoty živnostenských společenstev v České Lípě. O měsíc později prozatímní správa OJŽS v České Lípě svolala informační schůzku všech členů živnostenských a řemeslných podniků z celého politického okresu Česká Lípa. Rozsah působnosti českolipské OJŽS se rozšířil i na správní okresy Jablonné v Podještědí a Dubá a zahrnoval tak v podstatě území dnešního českolipského okresu.

Mezi nejpočetnější a neaktivnější řemeslná společenstva českolipské okresní jednoty patřilo společenstvo řezníků a uzenářů. Co do počtu členů se s ním mohli rovnat jen pekaři a krejčí. Prvním dochovaným písemným dokladem o sdružování řezníků a uzenářů po druhé světové válce na Českolipsku je listina přítomných na členské schůzi konané dne 28. prosince 1945 v restauraci Zlatý bažant. Zúčastnili se jí národní správci z Bohatic, Cvikova, České Lípy, Dolní Libchavy, Chcebuží, Janova, Jestřebí, Jezvě, Kytlice, Mimoně, Pertoltic, Pihelu, Polevska, Skalice, Stružnice, Stvolínek, Zákup a Žandova v celkovém počtu 30 lidí. Jistě to však nebyla první schůze. Řezníci i jiní živnostníci jednali v prvních mírových měsících spontánně a organizovali se z vnitřních potřeb. Usilovali o obnovu předválečných struktur tak, jak je znali z vnitrozemí, odkud většina z nich přišla. K označení svých místních či regionálních sdružení používali sice název společenstvo, ale k oficiálnímu ustavení společenstva podle pokynů z ústředí došlo mnohem později.

Dokladem snahy o navázání na staré zvyklosti a cechovní tradice řemesla je slavnost svěcení společenstevního praporu řezníků a uzenářů. V neděli 2. června 1946 v sále českolipského hotelu Národní dům se za přítomnosti 51 členů uskutečnila volba pořadatelského výboru^{3/} a přítomní se usnesli, že každý člen společenstva přispěje na pořízení praporu a slavnost jeho vysvěcení částkou 400,- Kčs. Ještě v průběhu konání schůze a v jejím závěru vybral pokladník 28 800,- Kčs. Znamená to, že někteří členové věnovali částku vyšší.

Před přípravným výborem vyvstal velký kus práce. Nadšení, s jakým se jeho členové příprav zúčastnili, vypovídá o touze žít spolkovým životem, o hrdosti s jakou se řezníci hlásili ke své profesi. Několik desítek členů a členek společenstva si pořídilo na slavnost kroj. Mužský kroj se skládal z černých kalhot, blůzy, kravaty a černé čepice s bambulkou. Nezbytným doplňkem byl odznak a řeznická sekera. Jeho pořizovací cena činila 590,- Kčs. Ženských

krojů bylo ušito podstatně méně. Podrobnější popis není znám. Výrobu kroje, tj. pořízení látky a jeho ušití, zajistilo společenstvo a zájemci jej pak zaplatili.⁴⁷ Zvláštní úbor měl praporečník. Na paměť této významné události nechalo společenstvo zhotovit slavnostní odznaky, 56 džbánů a 548 upomínkových sklenic. Dodavatelem sklářských výrobků v úhrnné hodnotě Kč 11 746,- Kčs byly Českomoravské sklárny n. p. v Novém Boru. Pamětní knihu v deskách z veřřové kůže, pořízenou ku příležitosti konání slavnosti, zhotovila pražská firma. Výroba praporu byla zadána Jedličkově ústavu pro zmrzačelé. Prapor byl uchycen na dvoudílné žerdi zakončené ozdobným hrotem ve tvaru lva s řeznickou sekyrou. Žerď byla ozdobená třemi šerpami. Prapor měl rozměry 100 × 120 cm. Na červeném podkladě byl našitý stříbrný český lev s řeznickou sekyrou v předních tlapách a královskou korunou na hlavě. Kolem něj byl vyšitý název společenstva: Společenstvo řezníků a uzenářů v České Lípě. Okraj v žerďové a vlajicí části byl ozdoben pruhem bílých trojúhelníků a jednotlivé vzorce byly prokládány zelenými lipovými listy. V horním a dolním okraji byla našitá bílá páska ornamentálního stříhu, podložená modrým lemem zdobeným bílým pruhem. Na dlouhém bílém stonku byly rozvinuty na každou stranu lipové listy. Prapor byl olemován šňůrou v barvách trikolóry. Druhá strana - revers - měla podklad bílý. Uprostřed byl umístěn znak města Česká Lípa s opisem „*Láskou k řemeslu, srdcem k vlasti*“. Písmena byla vyhotovena ze zlatého dracounu. Okraje byly shodné s aversem, ale barvy byly zvoleny obráceně. Prapor byl přibit k žerdi mosaznými hřeby s hlavičkami ve tvaru lipových listů. Celková částka, kterou společenstvo za zhotovení praporu na žerdi zaplatilo, činila 35 925 Kčs. Jedličkův ústav vyhotovil také pět stuh, které v den svěcení praporu uvázaly na žerď členky společenstva - kmotry. První stuha byla modrá s bílou výšivkou, druhá červená s bílou výšivkou, třetí bílá se zlatým vyšíváním, čtvrtá v barvách trikolóry a vyšitá zlatými nitěmi a pátá stuha byla červeno - bílá. Každá stuha nesla heslo a jméno dárkyně.

První stuha: *Vždy jednotně za cílem*

Merenusová Anežka - kmotra

Druhá stuha: *Stavu ku cti, vlasti a národu k obraně*

Tylová Božena - kmotra

Třetí stuha: *Nezradíme*

Štěpánová Marie - kmotra

Čtvrtá stuha: *Buď věren stavu svému*

Soukupová Terezie - kmotra

Pátá stuha: *Jeden za všechny, všichni za jednoho*

Dvořáková Anna - matka praporu.^{5/}

Matka praporu Anna Dvořáková byla manželkou předsedy pořadatelského výboru Františka Dvořáka, kmotra Soukupová manželkou pokladníka pořadatelského výboru a Terezie Štěpanová byla manželkou předsedy společenstva L. Štěpána z České Lípy. A. Merenusová byla z Volfartic a B. Tylová z Horní Libchavy. K uložení praporu nechalo společenstvo zhotovit u truhláře Jaroslava Fišera z České Lípy dřevěnou dvoudveřovou skříňku. Jak je patrné, pořízení spolkového praporu a jeho vysvěcení nebylo levnou záležitostí. Vedle příspěvků členů pomohly slavnost financovat dary, které přicházely z širokého okolí - z Jitavy, Dražejova, Křižan, Osečné. Řezníci a řeznice darovali na výrobu cukrovínek a na občerstvení při slavnosti margarín, lůj, líkery, lístky na maso, nejčastěji pak mouku, máslo, cukr a sádlo.

V den slavnosti, 21. července 1946, stála na náměstí Dr. Eduarda Beneše tribuna okrášlená girlandami a stromky v přenosných nádobách. Radiozávod Alois Sommer instaloval rozhlasové zesilovací zařízení a zajišťoval přenos projevů. Slavnost, na níž bylo pozvánkami přizváno 200 hostů a které se dozajista zúčastnily početné zástupy obyvatel města, byla zahájena v 10 hodin dopoledne koncertem na náměstí. Po obědě prošel městem slavnostní průvod, v jehož čele kráčeli krojovaní členové společenstva. Svěcení a rozvinutí praporu bylo stanoveno na 14 hodin. Svěcení provedl administrátor Děkanského úřadu v České Lípě páter Antonín Grus.^{6/} Slavnost pokračovala koncertem na sokolském cvičišti a byla zakončena v sále hotelu Merkur, kde se od 19 hodin konal nejdříve koncert a poté taneční zábava. Protože se žádné zprávy z průběhu slavnosti nedochovaly, nechme hovořit čísla. Za hudbu vydali řezníci 39 000 Kčs. Cukrář Stanislav Bouchner účtoval v den slavnosti společenstvu 1 130 kusů různého drobného pečiva v hodnotě 3 955 Kčs. Po slevách a odpočtu dodaného materiálu společenstvo cukráři zaplatilo 1 838 Kčs. Na slavnost společenstvo dále zakoupilo 40 lahví obilné kmínky, 30 lahví koňaku, 40 lahví curacaa, 20 lahví praděda, 15 lahví ruské vodky, 13 lahví rumu, 10 lahví jádrové, 20 lahví griotky, 10 lahví whisky, 10 lahví čokoládové, 5 lahví borovičky a 10 lahví persica, 20 lahví brandy, 10 lahví absintu, 10 lahví chautresse, 10

lahví kakaové, 10 lahví bonekampu, 5 lahví polačky, 7 lahví aprikotu a 5 lahví kontušovky.⁷⁷ Cukrovinky a lihoviny neskončily jen v útrokách řezníků a řeznic - byly určeny také na prodej. Dále společenstvo utržilo za prodej uzenin, zmrzliny, pamětních oznamů a sklenic. Ačkoliv se do dnešních dnů z celé slávy dochovalo je pár účetních dokladů a celkové vyúčtování, můžeme se právem domnívat, že slavnost svěcení společenstva řezníků a uzenářů v České Lípě byla vskutku grandiózní. A přitom ještě zisková! Celkové příjmy činily 205 792,10 Kčs a výdaje 183 027,70 Kčs.

Po slavnosti byl prapor uložen u praporečníka Miroslava Čumpelíka. V květnu 1947 podal Bohumil Dvořák návrh, aby byl prapor umístěn ve společenstevní místnosti na městských jatkách. S návrhem Miroslav Čumpelík nesouhlasil a argumentoval tím, že prapor by se mohl ztratit. V březnu následujícího roku navrhl předseda společenstva J. Nosek, aby byl prapor byl uložen v kožním družstvu, které sídlilo na městských jatkách v České Lípě. Výborová schůze s návrhem předsedy souhlasila. O několik týdnů později Čumpelík prapor odevzdal a Nosek jej svěřil do opatrování Františku Horákovi z České Lípy.

Slavnosti svěcení se bezpochyby zúčastnili i řezníci z okolních a vzdálenějších měst a okresů. Průběh oslav a vzhled praporu udělaly na „přespolní“ dojem. Svědčí o tom dotazy řezníků ze Staré Boleslavi a Nové Paky, kteří na jaře 1947 svěcení praporu teprve připravovali. Počátkem června 1947 vyslalo českolipské společenstvo delegaci, která se zúčastnila svěcení a rozvinutí společenstevního praporu v Hradci Králové. O měsíc později odmítlo pozvání na rozvinutí praporu do Krnova. Rozhodlo však podpořit slavnost zakoupením 50 kusů odznaků v hodnotě 1000 Kčs.

Svěcení praporu nebylo jedinou společenstkou a slavnostní událostí, kterou společenstvo pořádalo. V letech 1946 - 1948 se každoročně konal reprezentační ples. O prvním se dochované prameny nezmiňují. Druhý ples se uskutečnil 11. ledna 1947 v sále Sokolovny v Novém Boru. Třetí a poslední ples společenstva připadl na 21. únor 1948. Přípravy probíhaly několik měsíců a členové na něj přispívali lístky na maso. Místem konání se stal sál Měšťanské besedy v České Lípě.

Na jaře 1947 probíhaly přípravy na řádné ustavení společenstva v souladu s živnostenským řádem. 18. dubna 1947 řezníci volili přípravný výbor. Členské schůze se zúčastnil také předseda českolip-

ské úřadovny Ústředního svazu československého řemesla Václav Soukup. Vystoupil s návrhem, aby přípravný výbor byl sestaven paritně z členů všech čtyř politických stran. S jeho návrhem členové společenstva nesouhlasili, přípravný výbor zvolili a Jednotě společenstev řezníků a uzenářů v Praze poslali proti požadavku paritního zastoupení protest. V něm vyjadřují názor, že politické stranictví nepatří do odborných záležitostí společenstev a žádají, aby si členové mohli zvolit výbor z odborníků bez ohledu na jejich stranickou příslušnost.⁸⁷

Ustavující valná hromada společenstva se v restauraci U zlatého bažanta uskutečnila 13. července 1947. V jejím průběhu byl čten výměr pražského Zemského národního výboru o ustavení odborného společenstva řezníků a uzenářů v České Lípě s působností na území správních okresů Česká Lípa, Jablonné v Podještědí a Dubá, schváleny společenstevní stanovy, odhlasován povolený počet učňů a výše členských příspěvků na rok 1947.⁸⁸ Poté následovaly volby. Předsedou společenstva se stal předseda přípravného výboru Jaroslav Nosek z České Lípy, prvním místopředsedou Bohumil Dvořák z Nového Boru a druhým místopředsedou Jaroslav Pavlů ze Svoru a dále bylo zvoleno 10 členů výboru. Revizory účtů byli zvoleni František Horák z České Lípy a Václav Benda ze Zákup. Volba funkcionářů společenstva proběhla v souladu s usnesením přijatým na schůzi 18. května. K 1. červenci 1947 mělo společenstvo zaregistrováno 113 členů včetně prodejen Severočeského konzumního družstva a Včely. V následujících měsících počet zaregistrovaných členů takřka stagnoval; za členy se dobrovolně přihlásili čtyři koňští řezníci.

Zastavme se na chvíli u stanov společenstva. Nejsou originální, jsou „vzorové“. Vytyčují poslání společenstva, podmínky členství, práva a povinnosti členů, upravují vztahy mezi členy na jedné straně a pomocnými pracovníky a učni na straně druhé, definují jednotlivé orgány společenstva a stanoví způsob jejich ustavení a jejich kompetence a nezapomíná se v nich ani na příjmy a společenstevní jmění. Výměr Zemského národního výboru v Praze o schválení stanov českolipského řeznického společenstva je datován dnem 14. září 1948. „...účelem společenstva jest pěstovati ducha pospolitého, udržovati a zvelebovati čest stavu, jakož i podporovati humanitní, hospodářské a vzdělávací zájmy svých členů a příslušníků.“

Členství ve společenstvu bylo pro majitele i nájemce řeznické živnosti povinné. Zaniklo, když se nájemce nebo majitel živnosti vzdal

a vrátil koncesní listinu nebo živnostenský list, nebo v případě odnětí práva živnostenským úřadem. Mezi základní práva člena patřilo právo volební a právo účasti „při společenstevních ústavech obecně prospěšných.“ Kromě respektování stanov, usnesení společenstevní hromady a představenstva bylo nejzákladnější a takřka jedinou povinností člena „aby předsedovi společenstva najisto oznámil, že v živnost svou se uvázal neb že živnosti se vzdal, aby ohlásil stanoviště, jakož i každou změnu jeho, rovněž aby oznámil, kdykoliv přijal neb propustil některého ze svých živnostenských pomocných pracovníků (i učňů), připojiv zároveň udání jeho jména, stáří, pak jméno obce domovské ...“ Oznámení se předsedovi společenstva podávalo i v případě byla-li živnost propachtována.

Pomocní pracovníci, včetně učňů, byli příslušníky společenstva a členové je museli evidovat. Učedníci byli do učebního poměru přijímáni členy společenstva, a to na základě učební smlouvy. Doba učení v živnosti řeznicko - uzenářské byla stanovena na tři roky. Na základě propouštěcího vysvědčení, které vystavila příslušná pokračovací škola, a vysvědčení o tovaryšské zkoušce vydalo představenstvo společenstva učedníkovi tovaryšský list. V případě, že učedník tovaryšskou zkoušku (tj. zkoušku na vyučenou) v živnosti nesložil, obdržel jen výuční list a stal se pomocníkem. Tovaryšská zkouška se konala před zkušební komisí, v níž kromě předsedy jmenovaného živnostenským úřadem zasedal jeden majitel řeznické živnosti a jeden tovaryš alespoň čtyři roky v živnosti činný. Členům za určitých okolností mohlo být právo mít učně odebráno.^{10/}

O výši členských příspěvků se každoročně usnášela společenstevní hromada. Nový člen společenstva platil tzv. inkorporační taxu - příjímací poplatek - ve výši 500 Kčs, právnické osoby 2 000 Kčs. Společenstvo dále vybíralo poplatky za přípověď (tj. za tovaryšskou zkoušku) a za vyučenou. Společenstevní hromada se skládala z veškerých členů s právem hlasovacím. Právo zúčastnit se s hlasem poradním ve věcech, které se týkaly zájmů pomocníků nebo tovaryšů, příslušelo dvěma delegovaným pomocníkům. Společenstevní hromada musela být předsedou společenstva svolána alespoň jednou do roka. Byla vrcholným orgánem s rozsáhlými pravomocemi: volila výbory, schvalovala roční rozpočty a účetní závěrky, stanovila příspěvky a způsob jak nakládat se společenstevním jměním, usnášela se o učební době, učňovské, tovaryšské a mistrovské zkoušce, o stanovách společenstva a jejich změnách, rozhodovala o pracovních

předpisech pro pomocníky aj. Všechny ostatní záležitosti, které nepatřily do výhradní působnosti hromady nebo nebyly přikázány rozhodčímu výboru, náležely do působnosti společenstevního představenstva. Skládalo se z předsedy společenstva, jeho náměstka a výboru. Počet členů výboru stanovy nevymezují. Porady představenstva svolával podle potřeby předseda. Správa majetku a příjmů náležela představenstvu, to se však zavázalo dodržovat rozpočet schválený hromadou. Příjmy společenstva byly stanovami vymezeny takto: a) užítky z jmění společenstva, b) zápisné nových členů, c) veškeré pokuty peněžité uložené jako pokuty pořádkové, d) členské příspěvky, e) poplatky.

Poválečné společenstvo řezníků a uzenářů nevlastnilo nemovitý majetek a jeho inventář byl celkem skromný. Jmění společenstva bylo rázu finančního. V roce 1947 hospodařilo s přebytkem necelých 50 000 Kčs, k 31. prosinci 1948 jeho čisté jmění činilo 51 534,20 Kčs. Na jedné z vkladních knížek společenstva bylo uloženo přes 20 tisíc korun. Knížka měla být pravděpodobně základem podpůrného fondu, o jehož zřízení se na schůzích jednalo již před únorem 1948. V dubnu 1948 bylo rozhodnuto požádat Okresní národní výbor v České Lípě o schválení založení podpůrného fondu. O měsíc později jej členská schůze odhlasovala a poté byly schváleny stanovy, výše členských příspěvků a příspěvků pro vdovy při úmrtí člena.^{11/} Ke zřízení fondu však nakonec nedošlo, neboť Zemský národní výbor v Praze vydal 3. srpna 1948 výměr, kterým utvoření podpůrného spolku zamítl.

Výborové schůze společenstva se nejčastěji konaly v českolipském hotelu U zlatého bažanta. Projednávalo se na nich rozdělování poukazů na suroviny a pracovní pomůcky (sůl, střívká, gumové holiny apod.), přemístění a uzavírání prodejen, složení klasifikačních komisí, došlá pošta. Tak například na jedné ze schůzí vystoupil jako host tajemník Jednoty společenstev řezníků a uzenářů v Praze s informacemi o nových vývojových trendech v oboru. Připravovalo se zrušení 152 jatek a místo nich se měly vybudovat masokombináty. V Olomouci se prováděly první pokusy s mražením masa. Řečník se nechal slyšet, že „je to velká hloupost, co se provádí. Naši lidé nemají takové žaludky jako v Americe nebo v Anglii. Naše hospodyňky jsou zvyklé koupiti si maso čerstvé a ne mražené.“ Nadto by řezníci utrpěli škodu, protože maso by se prodávalo v koloniálech. Společenstvo se také vyjadřovalo k otevírání a uzavírání jednotlivých pro-

vozoven. V některých případech členové proti otevření další provozny protestovali.

Koncem listopadu 1947 se členské schůze společenstva zabývaly pokyny pro přiděl živností do vlastnictví. Z dosavadních řádných národních správců se měli stát majitelé. Ti řezníci, kteří byli do I. přidělového plánu zařazeni, si odebrali přihlášky k přidělu konfiskátů do vlastnictví a doplnili je požadovanými doklady. U některých firem však nebyla ukončena konfiskace. S jejich přidělem se počítalo v druhé etapě. Tajemník okresní úřadovny Sutr uvedl, že při sestavování I. rámcového plánu přidělu „svedl velké boje“ se zástupci spotřebních a výrobních družstev, kteří se snažili získat co nejvíce provozoven. Termín k podání přihlášek byl stanoven na 14. leden 1948. Do I. rámcového plánu byly zařazeny 43 členské firmy. Společenstvo v té době mělo 120 - 130 členů. Funkcionáři Okresní jednoty živnostenských společenstev v České Lípě a Jednoty řezníků a uzenářů v Praze na jaře roku 1948 několikrát ujišťovali členy společenstva, že živnosti znárodněny nebudou. Doporučovalo se však vstoupit do výrobních družstev s odůvodněním, že „tato družstva budou velkou konkurencí národního podnikání.“ Výsledky přidělového řízení nám dosud nejsou známy - chybí seriózní badatelské zpracování velkého množství písemných pramenů, které se k této problematice dochovaly. Lze tedy jen všeobecně konstatovat, že valná většina živnostníků se majiteli firmy, v níž vykonávala národní správu, nikdy nestala.

Způsob, jakým členové společenstva vnímali politické události února 1948, byl typický pro většinu obyvatel menších měst, městeček a obcí. Jen málokdo se uvědomoval, jak závažné celospolečenské změny a osudná rozhodnutí přinesly ony „slavné únorové dny.“ V každodenním životě se totiž zpočátku nic nedělo. 10. března byla svolána mimořádná výborová schůze, neboť společenstvo dostalo od akčního výboru Jednoty společenstev řezníků a uzenářů v Praze pokyn k ustavení akčního výboru. Úředník Okresní jednoty živnostenských společenstev objasnil, že akční výbor bude působit vedle společenstevního výboru a jeho úkolem bude prověření politické spolehlivosti všech členů společenstva včetně členů výboru. Z debaty, která se k programu rozvinula, vyplývá, že výboru nebylo jasné, proč akční výbor ustavovat. Nicméně akční výbor byl na schůzi zvolen. Předseda Nosek o několik dní později na valné hromadě společenstva oznámil, že očista byla akčním výborem provedena a vyzval

členy k jednotě a svornosti. Zanedlouho se však ukázalo, že politická očista nebude jednoduchou a bezbolestnou záležitostí. Akční výbor na pokyn ústředí ve své činnosti pokračoval. Začal odvolávat správce živností a došlo i na členy výboru. Někteří nečekali na verdikt akčního výboru a odešli sami. Nahradili je jiní. Ze společenstva se vytratila soudržnost a kolegialita. Koncem dubna byl podle pokynů Jednoty společenstev ustaven nový akční výbor, v němž byli zastoupeni i zaměstnanci řeznických firem. To byl zásadní průlom. Podle dosavadních zvyklostí příslušelo zaměstnancům firem pouze právo poradní. Nyní směli rozhodovat o osudech zaměstnavatelů. V akčním výboru zvoleném koncem dubna byli až na jednu výjimku všichni členy KSČ, a to včetně dosavadního předsedy společenstevního výboru J. Noska, který se stal předsedou výboru akčního.^{12/} Společenstevní výbor zanikl. Klima, které po únoru 1948 ve společenstvu ale i ve společnosti celkově zavládlo, charakterizuje následující událost. Počátkem září 1948 byla svolána mimořádná schůze akčního výboru, neboť jeho předseda Jaroslav Nosek oznámil rezignaci. Jako důvod uvedl neúčast členů na slavnosti rozvinutí praporu, kterou 29. srpna pořádala Okresní jednota hasičská v České Lípě. Řezníci byli předem vyzváni, aby se na slavnost dostavili v krojích a v průvodu kráčeli pod společenstevním praporem. Zřejmě se tak nestalo. V diskusi o rezignaci J. Noska se však ukázalo, že příčiny jeho rozhodnutí tkví hlouběji. Nezáměr o věci společenstva a neplnění „stavovských“ povinností byly vnějšími příznaky krize, v níž se živnostnictvo v důsledku politických událostí ocitlo. Ačkoliv se komunisté proti živnostenskému podnikání zatím otevřeně nepostavili, začala se objevovat různá omezení. Živnostníci pozvolna ztráceli důvěru v nový režim a budoucnost soukromého podnikání a toto se muselo projevit i na jejich postoji ke společenstvu. Činnost Společenstva řezníků a uzenářů v České Lípě byla nedobrovolně ukončena v prosinci 1948. Poslední schůze se uskutečnila 11. prosince 1948, zápis se však nedochoval.

Dnem 1. 1. 1949 byl ustaven Svaz československého živnostnictva v Praze, jehož hlavním úkolem byla likvidace společenstev a ostatních organizačních složek živnostnictva a napomáhání při likvidaci drobného živnostenského podnikání formou úplného zrušení nebo socializace. Reorganizace živnostenského podnikání byla zahájena ve stejné době jako reorganizace územně správní. Okresy Česká Lípa, Doksy a Nový Bor vzniklé počátkem roku 1949 měly jednu

úřadovnu Svazu čs. živnostnictva se sídlem v České Lípě. V průběhu prvního roku existence úřadovna přefazovala část svých členů - provozoven - do osmi nově vzniklých okresů a zároveň z pěti okresů členy přijímala. Vedle toho postupně přebírala do správy majetek všech společenstev a dalších organizačních složek živnostníků. V pololetí již byla majetková podstata OJŽS a jejích členských společenstev zajištěna a spravována sekretariátem SČŽ. Likvidace živností probíhala v obvodu působnosti českolipské úřadovny SČŽ rychle. Naprostá většina živností, které byly po válce provozovány vlastníky či národními správci, byla zrušena, združstevněna nebo zestátněna v rozmezí let 1949 - 1951. Úkol zlikvidovat živnostenské podnikání splnila úřadovna dobře a v daných termínech. Koncem prvního pololetí 1952 ukončila svoji činnost.

A jak vypadalo zásobování obyvatel masem a uzeninami v režii KSČ? O tom vypovídá situační zpráva vedoucího tajemníka oblastní úřadovny SČŽ v České Lípě Rudolfa Kotzyzy z 15. dubna 1952:

„Českolipský okres není soběstačný ani v produkci masa a ani ve výrobě uzenářského zboží. Do Č. Lípy města dovážel masné výrobky jednak Turnov a za druhé Praha a Ml. Boleslav. Množství dodávané sem Prahou a Ml. Boleslaví byla nemalá a proto podstatným přínosem: toto maso a uzenářské zboží bylo stále více požadováno, neboť jest vysoko kvalitnější než ostatní. Dodávky z Prahy a Ml. Boleslaví (dodávali tzv. přebytky) byly proti vůli ONV a snad i KNV, jakož i proti vůli okresní správy Pramenu, ba i proti názoru dodávajících podniků zastaveny a to snad jen proto, aby bylo dodržováno tzv. rayonování. Úspora dopravného resp. pohonných hmot nevznikla, protože se sem musí ze vzdálených míst dovážet dále. Postižení jsou spotřebitelé. Před Velikonočními svátky nebyl ani volný ani vázaný trh zásoben jak by se náleželo. Dodávka z Boleslaví by byla vše zachránila, ale byl zákaz: posléze, když ONV ve snaze zachránit situaci, na vlastní riziko zboží z Boleslaví požadoval, bylo již pozdě k tomu, aby mohlo být dodáno. V úterý po svátcích byla největší prodejna „Masna“ s daleko nejvyšším t.zv. nárokem v Č. Lípě bez uzenin.“^{13/}

Zbývá ještě dodat, co se stalo se společenstevním praporem. V roce 1983 daroval prapor se třemi stuhami a několik fotografií ze slavnosti jeho svěcení pan František Horák Okresnímu vlastivědnému muzeu v České Lípě. Od roku 1983 byl prapor uložen v depozi-táři Okresního vlastivědného muzea v České Lípě. Chyběly stuhy

a spodní půlka žerdi, nicméně jeho fyzický stav byl vcelku dobrý. V noci z 1. na 2. prosince 1994 se dosud neznámí pachatelé vloupali do depozitáře muzea na zámku ve Stvolínkách a prapor spolu s dalšími předměty ukradli.

září 1998

POZNÁMKY

K napsání tohoto článku byly prostudovány písemnosti uložené ve Státním okresním archivu v České Lípě ve fondu Svaz československého živnostnictva, inv. č. 97 - 104.

- 1/ První písemný doklad o existenci cechu řezníků v České Lípě pochází až z roku 1705. Jedná se o osobní spisy členů cechu.
- 2/ Pražští řezníci tradovali, že mají erb a přízeň již od krále Jana Lucemburského, jemuž vysekáním brány pomohly do Prahy a tedy k trůnu.
- 3/ Členská schůze odhlasovala výbor v následujícím složení: předseda Bohumil Dvořák (Nový Bor), místopředseda Řeháček (Česká Lípa), první jednatel František Horák (Česká Lípa), druhý jednatel Miroslav Čumpelík (Česká Lípa), pokladník Václav Soukup (Česká Lípa) a členové Josef Černý (Staré Splavy), Jaroslav Pavlů (Srnů), Jaroslav Suchopár (Mimoň), Karel Kalousek (Stráž pod Ralskem), Jareš (Nový Bor), Josef Vražda (Skalice), Václav Tichý (Zahrádky) a František Bakal (Česká Lípa).
- 4/ Mužských krojů bylo ušito přes 100 kusů, ženských kolem 30 kusů.
- 5/ Ceny stuh byly rozdílné. A. Merenusová, B. Tylová a A. Dvořáková zaplatily 1 500 Kčs, M. Štěpánová a T. Soukupová o 1 000 Kčs více.
- 6/ Páter Grus si za obřad účtoval 2 200 Kčs.
- 7/ Za alkohol bylo vydáno celkem 26 884 Kčs a dodaly jej firmy Miloslav Peřina - výroba likérů z České Kamenice a pražská Výroba lihovin a velkoobchod vínem Václava Macka.
- 8/ Členská schůze zvolila přípravný výbor v tomto složení: předseda Jaroslav Nosek (ČSNS), první místopředseda Bohumil Dvořák (bez stranické příslušnosti), druhý místopředseda Jaroslav Pavlů (ČSSD), Miroslav Čumpelík (ČSNS), Josef Ort (KSČ), Jaroslav Pálek (bez příslušnosti), Václav Benda (ČSNS), Antonín Skála (KSČ), Václav Hořák (ČSL), Šulc (ČSSD), Karel Opočenský (stranická příslušnost neuvedena) a Adolf Novák (KSČ).
- 9/ Valná hromada se usnesla, že každá členská firma bude mít jednoho, nanejvýš dva učně. Členský příspěvek měl dvě složky. Základní sazba činila 400 Kčs a velikost druhé složky byla závislá na množství masa v živnosti zpracovaného.
- 10/ Jako důvod k odnětí práva mít učně stanovy uvádějí: hrubé porušování povinností vůči učňům, mravní nezpůsobilost a ukáže-li se z výsledku zkoušky tovaryšské nebo učňovské, že člen je vinen nedostatečným prospěchem učňovským.
- 11/ Výborová schůze, konaná 9. června 1948, odhlasovala vyplacení 5 000 Kčs vdově při úmrtí člena.
- 12/ Jaroslav Nosek měl řeznictví a uzenářství v ulici Prokopa Holého č.p. 154.
- 13/ Fond Svaz československého živnostnictva, inv. č. 8, situační zprávy.

RESUMÉ

Die Fleischer- und Selchergenossenschaft in Česká Lípa.

Jana Blažková

Der Artikel befaßt sich mit der Geschichte der Fleischer- und Selchergenossenschaft in Česká Lípa nach dem zweiten Weltkrieg. Handwerker- und Handelsgenossenschaften, die Zunftorganisationen ersetzten, entstanden seit der zweiten Hälfte des vorigen Jahrhunderts. Die Fleischer- und Selchergenossenschaft gehörte zu den zahlreichsten und aktivsten Handwerkerverbänden in der Region um Česká Lípa. Fleischer und Selcher, die die konfiszierten Gewerbebetriebe in Volksverwaltung übernahmen, zeigten schon ein paar Monate nach ihrer Ankunft in den Grenzgebieten ein spontanes Bestreben, eine Fachorganisation zu gründen. Sie trafen sich in Leipaer Gaststätten zu regelmäßigen Versammlungen und wählten einen Ausschuß. Sie knüpften somit an die aus der Zeit zwischen den Weltkriegen bekannte Handwerkerorganisation an. Im Juli 1946 veranstaltete die Genossenschaft eine bedeutende Feier zur Einweihung der Genossenschaftsfahne. Scharen von Einwohnern sowie Fleischer aus entfernteren Orten nahmen daran teil. Die Gildefahne stellte ein wichtiges Attribut dar.

Zu einer offiziellen Konstituierung der Genossenschaft im Einklang mit der Gewerbeordnung kam es erst im Juli 1947. Die Genossenschaft vertrat wirtschaftliche und Standesinteressen der Gewerbetreibenden, sorgte für Lehrlingsnachwuchs sowie für die fachliche Ausbildung ihrer Mitglieder. Sie überwachte die Angestelltenverhältnisse in den Gewerbebetrieben und nicht zuletzt organisierte sie eine gewisse soziale Selbsthilfe. Zu Ende des Jahres 1947 begann sich die Genossenschaft mit der Frage der Privatisierung der Fleischer- und Selcherbetriebe zu befassen. Die absolute Mehrheit der Gewerbetreibenden wurde allerdings nie zu Eigentümern der Firma, in der sie die Volksverwaltung ausübten, weil die politische Entwicklung nach dem Februar 1948 in der Tschechoslowakei einen anderen Weg nahm. Die Tätigkeit der Fleischer- und Selchergenossenschaft in Česká Lípa wurde durch eine ämtliche Anordnung im Dezember 1948 beendet. An der Auflösung der Genossenschaft und später auch kleinerer Gewerbeunternehmen beteiligte sich der Bund der tschechoslowakischen Gewerbetreibenden. Fast alle Gewerbebetriebe wurden in der Zeitspanne 1949 - 1951 aufgelöst, in Vereinigungen umgewandelt oder verstaatlicht.

*Českolipští řezníci ve slavnostním kroji v prvomájovém průvodu 1948.
Sbírka fotografií OVM Česká Lípa.*

POVAHA ŽELEZNÝCH RUD, TĚŽENÝCH V MINULOSTI NA ČESKOLIPSKU

Petr Kühn

Úvod

Českolipsko v dřívějších dobách představovalo jen místně a krátkodobě významné středisko železářské výroby, které zůstávalo ve stínu hutí na panství Grabštejn a Frýdlant; souborné práce o dějinách železářství Čech buď se o něm nezmiňují vůbec (Hrabák 1902) nebo jen zcela okrajově (Pleiner a kol., 1984). Krátké trvání železářské výroby bylo zřejmě podmíněno jen malými zásobami poměrně chudých železných rud v navzájem dosti vzdálených lokalitách, protože geologické podmínky území nedávají naději na výskyt významnějších rudních koncentrací. Přesto byl ještě v šedesátých letech tohoto století v okolí Hamru proveden průzkum na železně rudy, který měl ověřit leteckým měřením zjištěnou geomagnetickou anomálii. Průzkum sice žádné železné rudy nezjistil, objevil ale velké zásoby chudých uranových rud, což vedlo k novému, nebyvalému rozmachu hornické činnosti se všemi známými důsledky pro obyvatelstvo i krajinu.

Stručný historický přehled

Historických zpráv o výrobě železa na Českolipsku, která větší měla charakter spíše řemeslné malovýroby, není příliš mnoho. Jejich přehled uvádí Zimmermann (1923) v práci, týkající se železářství v okolí Mimoně. Rozlišuje tři období těžby:

1. nejstarší, o kterém máme vědomosti jen z ojedinělých, roztroušených zpráv (konkrétní údaje z tohoto období však neuvádí),
2. střední, asi od roku 1550 (1500?) přibližně do konce třicetileté války, a

POVAHA ŽELEZNÝCH RUD, TĚŽENÝCH V MINULOSTI NA ČESKOLIPSKU

Petr Kühn

Úvod

Českolipsko v dřívějších dobách představovalo jen místně a krátkodobě významné středisko železářské výroby, které zůstávalo ve stínu hutí na panství Grabštejn a Frýdlant; souborné práce o dějinách železářství Čech buď se o něm nezmiňují vůbec (Hrabák 1902) nebo jen zcela okrajově (Pleiner a kol., 1984). Krátké trvání železářské výroby bylo zřejmě podmíněno jen malými zásobami poměrně chudých železných rud v navzájem dosti vzdálených lokalitách, protože geologické podmínky území nedávají naději na výskyt významnějších rudních koncentrací. Přesto byl ještě v šedesátých letech tohoto století v okolí Hamru proveden průzkum na železně rudy, který měl ověřit leteckým měřením zjištěnou geomagnetickou anomálii. Průzkum sice žádné železné rudy nezjistil, objevil ale velké zásoby chudých uranových rud, což vedlo k novému, nebyvalému rozmachu hornické činnosti se všemi známými důsledky pro obyvatelstvo i krajinu.

Stručný historický přehled

Historických zpráv o výrobě železa na Českolipsku, která většínou měla charakter spíše řemeslné malovýroby, není příliš mnoho. Jejich přehled uvádí Zimmermann (1923) v práci, týkající se železářství v okolí Mimoně. Rozlišuje tři období těžby:

1. nejstarší, o kterém máme vědomosti jen z ojedinělých, roztroušených zpráv (konkrétní údaje z tohoto období však neuvádí),
2. střední, asi od roku 1550 (1500?) přibližně do konce třicetileté války, a

Velkého Borného a Havířského vrchu u Máchova jezera. Stála u hráze rybníku Držník, kde ještě v dvacátých letech tohoto století byly staré struskové haldy sedláky odtěžovány na stavbu cest (Zimmermann 1923). Malý zbytek struskové haldy se zde dokonce zachoval dodnes. Müller (1915) cituje zprávu, podle které tato pec koncem 18. století vyráběla 130 metrických centů železa týdně a vypočetl z tohoto údaje, že při předpokládané výtěžnosti asi 20 % a nepřetržitém provozu pec vyrobila za rok 6760 metrických centů železa a potřebovala k tomu asi 33 800 metrických centů rudy. Také hradčanská pec vyhasla ještě před koncem století. Tomu odpovídá letopočet 1792, který jsem našel vytesaný ve stěně na konci dobovky na Havířském vrchu u Máchova jezera; balvan s tímto letopočtem je dnes vystaven v expozici Okresního vlastivědného muzea v České Lípě.

Méně významné hamry měly existovat ještě na Cvikovsku v osadě Hamr u Naděje a v Novinách pod Ralskem. Novinský hamr byl v činnosti jen krátkou dobu; na tom má pravděpodobně zásluhu náročné budování vodní nádrže, která měla zajišťovat zásobu vody k pohonu hamru a byla spojena s vysoce pracnou úpravou odtoku, tzv. průrvy Ploučnice v Novinách p. Ralskem, tesané do skály. Podle inženýrsko-geologického posudku (Rybář, 1973) nebylo nasypávání jejího hrázového tělesa zcela dokončeno, asi proto, že se ukázalo, že nádrž nemá dostatečně silné a souvislé izolační jílové vrstvy, a nebyla tedy schopna udržet vodu ve výši, potřebné k provozu hamru. Svědčí o tom mimo jiné i náhon, vedoucí vedle silnice ze Stráže pod Ralskem do Novin ve výši plánované hladiny nádrže.

Můžeme tedy shrnout, že v druhé polovině 18. století na Českolipsku existovalo několik středisek těžby, která dodávala železné rudy, zpracovávané zhruba na dvou místech, v okolí Hamru a v Hradčanech. Pozůstatky těchto těžebních prací zůstaly dodnes v krajině zachovány ve velkém počtu. Jsou to různě velké a hluboké příkopy, jámy, haldy, ojediněle i šachty a štoly, které v terénu tvoří vždy více či méně dlouhé řady, sledující úzké žíly čedičových hornin nebo polzenitů v pískovcích. Délka řad dosahuje místy i několika kilometrů. Bohužel jsou dnes ve stadiu různě pokročilé degradace, zasutění a zarůstání, takže rozlišení prací z druhé a třetí etapy těžby je velmi obtížné, ne-li zcela nemožné; můžeme ostatně předpokládat, že v třetí etapě byly také přepracovány zbytky starších etap.

Názory na povahu těžených rud

Otázkou povahy zdejších železných rud se zabývali převážně starší němečtí autoři. Nejvýznamnější příspěvky z té doby jsou práce chemika a amatérského geologa K. v. Zimmermanna (1906, 1923), a práce B. Müllera, který se systematicky zabýval geologickým mapováním oblasti na západ od Ještědského hřbetu. Diskusi o charakteru a vzniku železných rud obsahuje zejména jeho práce o geologické stavbě okolí Máchova jezera (Müller 1915).

Zimmermann ve své první práci, věnované železným rudám (1906), rozlišuje tři typy hornin, bohatých oxidy a hydroxidy železa:

1. železem bohaté usazeniny samotné formace kvádrových pískovců
2. horniny obohacené oxidy a hydroxidy železa, vzniklémi vyloučením na jednom místě a opětovným vyloučením na jiném místě
3. železité hmoty související s třetihorními neovulkanickými čedičovými a podobnými horninami; ty mohly vzniknout buď
 - a) zvětřováním železem bohatých partií vyvřelých hornin
 - b) vyloučením z roztoků obsahujících sloučeniny železa, které z vyvřelých žil pronikaly do okolních pískovců.

Tento poslední typ hrál zde prý jen podřadnou roli, přestože autorovi bylo známo, že ještě v té době byly v Hessensku na Vogelsbergu těženy limonitové železné rudy, jejichž vznik souvisí s tamními čediči.

Zimmermann (1906) také jako první explicitně vyjádřil názor, že „staří hutníci dosti pohrdali železitémi pískovci, které nás nyní svojí velkou tvrdostí a hustotou především zajímají, a místo toho vyhledávali nenápadný, ale snáze hutnitelný železitý jílovec“ („Toneisenstein“), jinak by nejspíše především byli vysbírali úlomky železitéch pískovců, ležící na povrchu. Za hlavní způsob vzniku železem obohacených křídových pískovcových hornin považuje způsob, uvedený pod číslem 2, a předpokládá, že se z roztoků bohatých železem (vzniklých vyluhováním jiných hornin) sráželo železo reakcí s kalciovým tmelem nebo kalcitovou složkou křídových pískovců nebo slínovců. Jako typický příklad uvádí hojně výskytu železitéch poloh v pískovcovém souvrství, u kterých předpokládá, že vznikly reakcí mezi železem bohatými roztoky a kalcitem v tenkých vložkách kalcitem tmelených pískovců nebo slínovců v pískovcovém souvrství. Přehlíží přitom, že toto vysvětlení je v rozporu s tím, že staré dobovky v pískovcích jsou vázány na pukliny a poruchy, které mají skoro výhradně svislý nebo skoro svislý úklon, zatímco vrstvy křídov-

vých hornin v jejich okolí vesměs leží vodorovně nebo skoro vodorovně.

Ve své pozdější práci však Zimmermann (1923) zcela zavrhl možnost, že by staří horníci a hutníci používali jako rudu železité pískovce, protože usoudil, že množství úlomků těchto pískovců, roztroušených v okolí železorudných dobývek, je příliš velké na to, aby mohlo vzniknout zvětráváním a rozpadem pískovců za necelých 150 let, které uběhly od ukončení těžby. Domnívá se také, že zpracování železitých pískovců by v tehdejší době působilo hutníkům velké potíže, přestože vápenec, potřebný k vytvoření dostatečně tekuté strusky, by z lomů na Ještědském hřebeni mohl být poměrně lacino dovážen robotujícími sedláky. Soudí proto, že se staří hutníci orientovali na jiný, železem bohatý a snáze tavitelný materiál, kterým mohly být „čokoládově hnědé kůry“, které se v některých čedičových žilách nebo komínech vyskytují ve formě několik centimetrů mocných výstelek mezi vyvřelou horninou a okrajovou polohou železitých pískovců. Ještě nyní však je patrné, že tuto výstelku hutníci nezpracovávali, protože horníci sice podle možností vytěžili veškerý obsah vyvřelé žíly, ale zmíněné železité výstelky nechali na stěnách vyrubaných prostor nedotčené, nebo je nacházíme zřícené ve dně vytěžených prostor. Při zvětrávání vyvřelé horniny proto nemohlo dojít k odnosu železa, ale zvětraliny musely být železem obohaceny, aby mohly být dobyvatelné.

Müller (1915) (s odvoláním na Grabera (1908) vychází z toho, že zde dříve těžené železné rudy vystupují zpravidla ve formě úzkých, železem bohatých výstelek na stěnách čedičových žil. Jsou to tmavě hnědé, na obou stranách ostře ohraničené desky o tloušťce několika centimetrů, tvořené pískovcem s bohatým hematitickým a limonitickým tmelem. Méně často se vyskytuje druhá, neostře omezená deskovitá výstelka, podobající se stromové kůře. Obě výstelky jsou různého stáří; přinejmenším vnitřní limonitická výstelka koloidního vzhledu je z nich vždy mladší a vznikla teprve ve vyvřelině změněné zvětráváním - nemůže se tedy jednat o produkt kontaktního působení vyvřeliny na pískovec. Müller se též odvolává na Zimmermanna (1906, viz výše), že „je tradicí bezpečně doloženo, že dřívější železné hutě nezpracovávaly v první řadě tyto železné výstelky“, ale „železitý jílovec“. tj. zvětralínu neovulkanické výplně žil. Vyplývá to z toho, že ve všech těžených žilách byl podle možností zvětralý materiál odvezen, železité výstelky však byly ponechány na pískovcové zdi ohrani-

čující dobývku. Müller také předpokládá, že tento výběr hutněných hmot byl určován technologickými hledisky, protože v tehdejší době bylo zpracování jílové železné rudy schůdnější než zpracování silně železitého pískovce s vysokým obsahem křemene. Bohužel však staří horníci tuto „jílovou železnou rudu“ vybrali tak dokonale, že v žádné známé dobývce nezůstalo zachováno nic, co bychom s jistotou s ní mohli ztotožnit.

Müller dále uvažuje o původu železa ve výstelkách a uvádí následující možnosti:

1. Železo je uvolňováno při zvětrávání vyvřeliny vyplňující žílu. Tuto možnost považuje za zcela vyloučenou, jednak proto, že mocnost výstelky není úměrná mocnosti žíly, jednak proto, že v některých úsecích žil byly vyvinuty jen výstelky a vyvřelina chyběla; upozorňuje také na to, že se železité výstelky vyskytují i na stěnách žil trachytických hornin, které mají velmi nízké obsahy železa.
2. Železo pochází z okolního pískovce. Proti tomu svědčí skutečnost, že obsahy železa ve zdejších pískovcích jsou velmi nízké, a také to, že zejména u žil železných rud, ležících rovnoběžně blízko sebe a obsahujících silně železité výstelky, není pravděpodobné, že okolní pískovec mohl dodat množství železa potřebné k jejich vytvoření.
3. Železo bylo uvolněno zvětráváním čedičových příkrovů, které dříve ležely nad žilami vyvřelin (žíly mohly představovat jejich přírodní dráhy) a takto vzniklými roztoky bylo uvolněné železo transportováno do podloží. Existence příkrovů nad vyvřelými žilami byla prokázána v Českém středohoří (Hibsche 1926), na Kozelském hřbetu (Förster 1905) a Graber (1904) považuje vyvřelé těleso Velkého Beškovského kopce za pozůstatek příkrovu. Ani tento původ železa však není příliš pravděpodobný, protože normální zvětrávání žil mohlo začít teprve potom, co byly nadložní příkrovy oddenudovány a v době tvorby výstelek jejich železo již nemohlo být k dispozici.
4. Železo pochází z juvenilních roztoků, které vystupovaly po starých puklinách jako dozvuky odumírající vulkanické aktivity z vyčerpaných vulkanických krbů. Tento původ železa považuje Müller za nejpravděpodobnější.

Přitom se však Müller dopouští určité nedůslednosti, když podrobně uvažuje o původu železa ve výstelkách, a otázku vzniku zvětralín hornin ve vyvřelých žilách a jejich obohacení železem dále ne-

diskutuje, přestože sám uvádí, že staří horníci těžili zvětralínu neovulkanických horninových žil, a železo výstelek je odlišného původu.

Müllerovy názory o vzniku železných rud Českolipska tedy můžeme zřejmě shrnout tak, že za těženou rudu považuje „železitý jílovec“ představující produkt zvětrávání neovulkanických hornin, čedičů a polzenitů, které kdysi vyplňovaly nyní vytěžené části žil. Tyto vyvěřeliny musely být obohaceny železem, o jehož původu se již nezmiňuje. Mimoto podrobně diskutuje původ železa v železem bohatých výstelkách, které vyvěřelé žíly na stěnách doprovázejí; jejich vznik však představuje samostatný proces, který proběhl z jiného zdroje (juvenilní roztoky obsahující železo) a v jiném čase (po alespoň částečném zvětrání neovulkanické horniny na „železitý jílovec“).

Z našich autorů se problémem zdejších železných rud nikdo systematicky nezabýval a proto česká literatura uvádí pouze stručné zmínky, převzaté ze starších pramenů.

Ve své „Topografické mineralogii“ uvádí Kratochvíl (1957) z okolí Doks a Velkého Borného údaje o výskytu „limonitické, hřebíčkově hnědé, zemité a lebníkovité okrajové polohy čedičových žil mocnosti až 7 coulů s vějířovitě radiálním lomem, která na svém povrchu mává pěkné náběhové barvy“. Pod heslem Havířský vrch (Schachtenberg) pak skoro doslova přepisuje Zimmermannův údaj o „železných rudách v trojúhelníku mezi Velkým rybníkem [Máchovo jezero - pozn. P.K.], Břehyňským rybníkem a jižním svahem Hradčanského pohoří ...vykopaný příkop ...V jeho blízkosti lze najít úlomky železitých pískovců a místy lupenitou železnou rudu.“

Nověji jsou údaje o zdejších železných rudách uváděny u Rubína a Balatky (1986), kde se pod heslem „Inkrustace“ uvádí, že „...místa koncentrace sloučenin železa a manganu mohou vytvářet drobná ložiska těchto rud (např. na Dokesku se z železitých pískovců v minulosti tavila železná ruda).“ Tyto železné rudy jsou uvedenými autory charakterizovány jako „...zpevněné části půdního profilu nesoudržných nebo zpevněných hornin vysrážením různých látek z roztoku v podzemních vodách, popř. v prosakujících srážkových vodách“. Po této identifikaci železitých pískovců s produkty půdotvorných procesů („ortsteiny“), následuje popis výskytu inkrustací, které tvoří „...buď pevné kůry nebo povlaky na povrchu půdy, částí skalních stěn a obnažených hornin, popř. polohy uvnitř hornin, zejména sedimentárních (pískovce, písky, písčité štěrky aj.). Jsou to několik milimetrů až metrů mocné vrstvy a různě zprohýbané po-

lohy, vytvářející na skalních stěnách detailně modelované reliéfní tvary, připomínající např. květy růží, hlávky zelí, rourky, zlábký a misky, uzavírají často nezpevněnou horninu, která snadno vyvětrává...". Tento popis shrnuje dohromady nejrůznější typy železitých hmot bez ohledu na jejich rozdílnou formu, vznik a umístění. Vznik všech těchto železitých hmot způsobem, jakým vznikají ortsteiny, ještě více zdůrazňuje tvrzení, že: „Naznačují úroveň hladiny spodní vody v době jejich vzniku.“ Citovaní autoři tedy vycházejí především z výskytů poloh železitých pískovců, které jsou uloženy konformně s vrstevním sledem pískovců nebo spíše se současným půdním povrchem, a železitých útvarů, vyskytujících se např. na Kamenném vrchu jihovýchodně od Dubé, a všechny výskyt železem tmelených hmot v křídových pískovcích se snaží vykládat jako produkt pochodů, spojených se vnikem púd („železivec“, „železnáky“, „Ortstein“), bez ohledu na jejich často těsné sepětí s čedičovými žilami. Citovaný výklad rovněž nebere ohled na jejich zřejmě již původně svislou nebo nepravidelně zprohýbanou polohu, která nemůže mít žádnou souvislost s hladinou spodní vody ani s půdotvornými procesy, ani na to, že se pískovce tmelené oxidhydroxidy železa vyskytují i na odkrytých svislých skalních profilech v hloubkách několik metrů pod povrchem, do kterých půdotvorné procesy, probíhající na povrchu skal, již nezasahují.

Podobně jednostranný názor, který však stojí na opačném konci řady možných interpretací, uvádí Kopecký (1963) ve Vysvětlivkách ke geologické mapě 1:200 000, list Chabařovice-Děčín. Na rozdíl od předcházejících autorů uvažuje výhradně o žilných formách „železných rud s křemenem“, které vykládá jako „hydrotermální impregnace limonitem a kyselinou křemičitou ve stěnách vulkanicky aktivních puklin, kde magma utkvělo hlouběji pod povrchem, takže žíla vulkanického materiálu není odkryta erozí“. Přitom se mj. odvolává na Müllerem popisované výskyt železných rud od Osečné, Hamru a z okolí Dubé, přestože Müller zcela jednoznačně popisuje vystupování železitých povlaků obou typů (vnitřní železitá výstelka bez zrn křemene a poloha vnější výstelky, tvořená deskou železitého pískovce) na stěně puklinové žíly v bezprostřední blízkosti neovulkanické polzenitové horniny, která zde i dnes vystupuje přímo na povrch (např. Chrastenský vrch, Děvín, Hamerský Špičák, Mariánský vrch u Drchlavy, kde všude Müller popisuje výchozy neovulkanických hornin na žilách se železnými výstelkami na stěnách).

Odehnal (1963) ve Vysvětlivkách ke geologické mapě 1:200 000, list Praha, uvádí charakteristiku „limonitových výskytů v křídových pískovcích v okolí Dubé a Mimoně“. Podle něho má část těchto výskytů „charakter železnáků, vzniklých postupně při klesání hladiny spodní vody při zahlubování říční sítě. Některé historické lokality mohou představovat zvětraliny žil a těles bazických vyvřelin a tufů obohacené limonitem.“ Bez dalšího zdůvodnění také uvádí, že „Některými staršími autory“ (! - viz výše) „zastávaný názor o vzniku žil a horizontálních infiltrací z hydrotermálních roztoků vázaných na třetihorní vulkanismus je zcela nepravděpodobný“.

V posledních době se v naší literatuře objevila práce, zabývající se zdejšími železnými rudami (Mikuláš 1992), která navrhuje ochranu zbytků dobývacích prací na výskytu železných rud na Havířském vrchu u Doks, Ostrém u Hamru a na Mariánské hoře u Drchlavy (rozsah a charakter lomu na Mariánské hoře však nepřipomíná těžbu železné rudy; zdejší lom byl otevřen k těžbě šterku, potřebného na stavbu „císařské“ silnice). Jeho charakteristika těžených rud, že: „Dobývány byly vertikální limonitové žilky cm mocností a „železnáky“, pískovce s bazálním limonitovým tmelem“ podobně jako Rubín a Balatka (1986) směšuje odlišné typy železitých hmot a ignoruje stálou vazbu dobývek železných rud na žily čedičových hornin s mocností i přes metr. Autor nesouhlasí s interpretací Kopeckého o hydrotermálním původu limonitových povlaků a předpokládá, že rudy mohly vzniknout ze železem obohacených roztoků, vznikajících při zvětrávání bazických těles a následujícím vysrážením rozpuštěného železa ve formě limonitu v puklinách pískovce v jejich blízkosti.

Pokus o soupis železem bohatých hornin

Z tohoto stručného výkladu vyplývá, že údaje citovaných autorů o těžených železných rudách jsou často podstatnou měrou ovlivňovány jednostranným pohledem na jejich vznik a charakter a někdy přitom dochází ke směšování železitých hmot nejružnějšího typu a původu.

Pokud se tedy chceme pokusit o vyjasnění otázky, jakého typu a jakého původu byly železné rudy, které zde byly v minulosti těženy a hutněny, měli bychom se nejprve pokusit o sestavení pokud možná nejúplnějšího inventáře všech rozdílných typů železitých hmot, vyskytujících se ve zdejší krajině. Seznam by měl shrnout

všechny minerály a horniny, které svými zvýšenými obsahy železa mohou jako surovina k výrobě železa přicházet v úvahu, bez ohledu na jejich složení a genezi. Srovnáním těchto hornin se zachovanými dobývkami by pak mělo být metodou postupného vylučování a selekce možné vyloučit všechny hmoty, které jako železné rudy nemohly být používány. Za podmínek, kdy nemáme žádné spolehlivé přímé svědectví o těžené rudě, o jejím charakteru, chemickém a minerálním složení ani o přesném umístění rudy ve vytěžených lokalitách, nepřipadá jiný postup prakticky v úvahu. Je-li soupis úplný, musí nutně zahrnovat skutečně těžanou rudu (skutečně těžané rudy).

V následujícím seznamu jsou proto pod čísla 1 - 9 nejprve uvedeny formy pískovců a slepenců, bohaté oxid-hydroxidem železa, které vystupují bez zřejmé souvislosti se žilami neovulkanických hornin; v druhé části pak pod čísla 10 - 14 následují různé formy železitých hmot, které zcela nebo částečně vyplňují některé úseky žil neovulkanických hornin a vyskytují se v souvislosti s nimi nebo v jejich bezprostředním okolí.

1. Bohatými impregnacemi oxidhydroxidů železa zpevněné polohy ve vrstevním sledu pískovců a slepenců, uložené rovnoběžně s vrstevnatostí hornin;
2. nepravidelné, různě slabě i silně zprohýbané, často nestejněměrně silné železité vrstvičky, proužky a smouhy v pískovcích, majících nejrůznější barvy od světle růžové po tmavě červenou, uložené nezávisle na vrstevnatosti a zvrstvení hornin a často tvoří bohaté subparalelní roje připomínající Liesegangovy proužky;
3. drobné nepravidelné nebo kuličkovité konkrerce („bouřkové kuličky“ - „Gewitterkugeln“, „Pickerle“ německých autorů), které se na určitých místech nacházejí v polích volně na povrchu anebo uzavírané v určitých polohách pískovců;
4. izolované větší železité „trubky“ s různě silnými stěnami, protáhlé útvary s uzavřenými příčnými průřezy, uložené izolované v některých polohách pískovce a uzavírající v jádru světlejší pískovec („Železné klády“ podle Mikuláše, 1997);
5. svazky protáhlých, navzájem se dotýkajících nebo se pronikajících, více méně rovnoběžných trubek s nepravidelně zatočenými příčnými průřezy a se světlými pískovcovými jádry v určitých polohách vrstevního souboru pískovců nebo v místně omezených částech některých poloh pískovce;

6. zcela nepravidelně tvarované (konkreční?), většinou zhruba izometrické útvary s jednou nebo několika koncentrickými, detailně zprohýbanými železitémi kůrami, oddělené světlejšími polohami, které jsou v určitých polohách pískovců místy i velmi hojné (v příčných průřezech tvoří tzv. železné růže);
7. tenké nebo někdy i silnější, více méně souvislé, svislé nebo skoro svislé výplně tektonických poruch a puklin v pískovcích mimo žíly vyvřelin;
8. tzv. ortstein („železnák“, „železivec“): zpevněný, železem obohacený, většinou rezavě hnědě zbarvený produkt chemických procesů vyluhování a srážení, vznikající v půdotvorném procesu za specifických podmínek v určité hloubce pod povrchem;
9. goethitem bohatě krápníkovité až nepravidelné konkréční útvary, nalezené v sypkých píscích, např. při stavbě železniční stanice Srní (Lubich 1900);
10. goethitem bohatě tmelené polohy v pískovci, probíhající zpravidla svisle, rovnoběžně s plochou styku mezi pískovcem a neovulkanickými žilami a uložené tedy kolmo nebo přibližně kolmo na vrstevnatost pískovce; Müllerova vnější část železitéch výstelek („Eisenerzbesteg“);
11. nepravidelně železité polohy v pískovci, směřující od železitéch výstelek (č. 10) na kontaktu pískovce s vyvřelinou více méně kolmo do hloubky pískovců; Müller je nazývá „apofyzami“ železitéch výstelek;
12. nepravidelně probíhající, zvlněné, zavinuté až i trubkovité, různě silně železem tmelené pásy, vystupující v pískovcích v blízkém a vzdálenějším sousedství žil neovulkanických hornin;
13. limonitické, tvrdé a pevné polohy bez křemenných zrn nebo jen s malým obsahem křemene, světle nebo tmavě červené až čokoládově hnědé barvy, nasedající ze strany neovulkanické žíly na povrchovou, železem tmelenou polohu kontaktu pískovce s neovulkanickou horninou - vnitřní část Müllerovy železité výstelky („Eisenerzbesteg“), navazující na vnější část, uvedenou zde pod č. 10;
14. rezavě hnědě zbarvené jílové produkty, tvořící okrajové partie plně zvětralých žil čedičových a podobných neovulkanických hornin.

Jako zvláštní skupinu zde neuvádím různě velké úlomky železitéch pískovců nebo slepenců, které podle některých starších autorů

vznikají v sypkých píscích, protože očividně představují úlomky polvlaků a poloh železem tmelených pískovců a slepenců (typy 1-2, 4 - 7, 10-11), které se do písků dostaly sekundárně po zvětrání pískovců, ve kterých byly původně uzavírány. Ve zdejších lesích často pozorujeme velký počet takových úlomků v písku starých cest, zatímco v jejich okolí jsou podstatně vzácnější nebo zcela chybějí. Toto jejich rozšíření je patrně výsledkem lidské činnosti a sloužilo ke zpevňování cest v písečné krajině, například od starých dobovek k bývalým hutím nebo od pískovcových lomů do obcí.

Některá z těchto železem bohatých horninových hmot musela představovat železnou rudu, kterou zdejší hamry zpracovávaly a která byla v okolí těžena.

Charakteristické znaky výskytů těžených železných rud na příkladu některých lokalit

Podrobnou charakteristiku některých starých dobovek podle stavu v dvacátých až třicátých let našeho století uvádí na několika místech ve vysvětlivkách ke svým geologickým mapám prof. B. Müller, především v již citované práci o geologii okolí Máchova jezera (Müller 1915). Popisuje tu příčné profily přes kontakty pískovců s čedičovými a polzenitovými žilami z Mariánského vrchu u Drchla-vy, ze střelníční žíly, žíly u lesního úřadu a žíly, protínající prome-nádní cestu v Doksech aj. V podstatě stejné profily pozorujeme i dnes ještě na dosud zachovaných a přístupných profilech, ukazujících styk vyvřeliny s okolním pískovcem. Zajímavé přitom je, že charakter profilů příliš nezávisí na povaze vyvřelé horniny (čedič, nefelinit, monzonit, polzenit, trachyt), přitom však o některých jiných významných žilách vyvřelých hornin stejného složení, jako např. o Čertových zdech, je známo, že sloužily výhradně jako zdroje šterku na cesty, a nebyly využívány jako zdroje železných rud.

Klasickým se stal Müllerův popis profilu příčného průřezu neovulkanické žíly střelnice v Doksech (viz obr. 1). Píše zde: „... uprostřed žíly je odkryta černá, na amfibolové vyrostlice zvlášť bohatá čedičová hornina (1), která místy obsahuje dosti velké sloupečky hořečnaté slídy. Pak po sobě následují bělošedé (2), nažloutlé (3), načervenalé (4) až fialové (5) produkty zvětrávání. Od ... pískovce (8) je vyvřelá hornina oddělena dvěma polohami železitých výstelek („Eisenerzbesteg“). Vnitřní výstelka (6) představuje lupenitý hnědelový sintr, obsahující četné konkrce a velmi silně připomínající stromo-

vou kůru, přičemž konkréce představují suky. Vnější vrstva výstelky (7) je tvořena silně železitým a tvrdým pískovcem.“ (Müller 1915)

Vnitřní poloha této limonitické výstelky „... není v řadě žil nebo v některých částech některých žil vyvinuta, zatímco různě silnou polohu pískovce, proniknutého a tmeleného limonitickou (goethitickou) hmotou, nacházíme na stěnách všech žil, a to nejen v přímé kontaktní zóně, ale často také ve formě různě dlouhých, často silně nepravidelně probíhajících, prohnutých „apofýz“, zasahujících různě daleko do okolního pískovce. Pískovec mimo železitou polohu je často do vzdálenosti několika centimetrů až několika metrů od plochy bezprostředního kontaktu zpevněn karbonátovým nebo opalovým tmelem. Tyto tmely zpevňují pískovec tak silně, že tyto odolnější partie pískovce zůstávají při zvětrávání stát ve formě různých velikých a vysokých skalních zdí, lemujících výchozy neovulkanických žil nebo staré dobývky železných rud. Často tvoří i nápadné skalní hřebeny nebo přímočaré okraje skalních plošin (např. Útěchovický Špičák, Chrastenský vrch, Koží hřbety u Stráže pod Ralskem aj.)“

Vnitřní železitá výstelka je nerovně, ale zřetelně oddělena od vnější výstelky železitého pískovce a na straně vlastní vyvřelé horniny má charakteristický povrch stromové kůry. Podle Müllera (1915) ukazuje její povrch i stavba na to, že vznikla teprve na vyvřelé hornině, když ta již byla zvětráváním změněná. Obě polohy železité výstelky tedy představují tělesa rozdílného původu, nevznikly současně a nemohly tudíž vzniknout klasickou kontaktní, tepelnou a chemickou metamorfózou pískovce na styku s vyvřelinou. Ve stejném smyslu vykládá Müller i častý jev, že totiž v části délky vyvřelých žil čedičová hornina pravděpodobně vůbec nebyla vyvinuta, ale vystupovala v nich jen „železná ruda“. Soudil na to však jen nepřímo podle toho, že v těchto místech dnes již nikde není ani hornina ani ruda zachována; to ovšem nevylučuje, že staří horníci nemohli těžit jak zvětralou tak i nezvětralou výchozí horninu. Proti kontaktnímu původu železitých hmot na hranici mezi čedičovou horninou a pískovcem svědčí i to, že poloha silně železitého pískovce sleduje dopodrobna všechny nepravidelnosti v průběhu žily, ale proniká také do okolního pískovce ve tvaru již výše zmíněných „apofýz“, nepravidelně dlouhých a často silně zprohýbaných impregnačních oxidů železa v okolním světlém pískovci bez železitého tmele.

Z lokalit, ze kterých Müller uvádí příklady výchozů s dobře vyvinutými profily kontaktu mezi vyvřelou neovulkanickou žílou a pís-

kovcem, je výchoz v lomu na Mariánském vrchu u Drchlavy dnes již úplně zvětralý a zasutěný. Podle Müllera byl v tomto lomu stejně jako v okolních lomech na Puchavci, Michlově vrchu a Hůrce nad Novozámeckým rybníkem těžena vyvřelina na štěrk pro stavbu „císařské silnice“. Původně se prý na těchto kopcích tyčily mohutné skalní útvary podobné Lysé skále; ty však rychle podlehly štěrkařově kladívku. Jáma lomu na Hůrce u Zahrádek byla zavezena a zarovnána do roviny s okolními poli teprve v druhé polovině tohoto století a dnes o bývalém lomu svědčí již jen betonové těleso výsypek u silnice.

Na Mariánské hoře u Drchlavy byla na bezprostředním kontaktu vyvřeliny s pískovcem také odkryta dvojitá poloha železité výstelky, dnes však je kontakt nepřístupný a zakrytý hlubokou sutí. Výstelky jsou tu nejlépe přístupné v místě, kde do lomu ústí hluboká úvozová cesta vytesaná v pískovci. Okrajová část pískovce se zde skládá ze zpevněné zóny pískovce, vzniklé vylučováním goethitu v mezích mezi křemennými zrny. Na některých místech je i zde vidět nepravidelné železité „apofýzy“, pronikající do okolí převážně ve směru vrstevnatosti pískovce. Na straně k vyvřelé hornině je za touto „kontaktní“ polohou železitého pískovce vyvinuta zřetelně oddělená vnitřní železitá (limonitická, goethitová) výstelka čokoládově až tmavě hnědá a snadno se rovnoběžně s kontaktní plochou rozpadává na tenké destičky a šupiny; neobsahuje žádná písečná zrna. Příčná stavba této výstelky je místy zřetelně radiálně paprscitá; její povrch směrem ke zvětralině neovulkanitu je nepravidelně ledvinitý (podle Müllera, 1915, připomíná stromovou kůru), avšak bez obvyklého hladkého, lesklého povrchu a připomíná povrch husté kašovitě hmoty, stékající po svislé stěně dolů. Výstelka musela tedy vzniknout tuhnutím koloidně(?) vyloučeného (hydratovaného?) oxidhydroxidu železitého v prázdném nebo poddajném prostoru (v jílovité nebo jílovitě zvětralé okrajové části žíly vyvřelé horniny?) a ne přímou přeměnou vyvřeliny.

Stejnou stavbu bezprostřední kontaktní zóny mezi pískovcem a neovulkanickou horninou můžeme ještě dnes pozorovat v povrchové dobývce vedle staré šachty na Havířském vrchu. Limonitová výstelka se zde zachovala na hladkých skalních stěnách železitého pískovce, které zřejmě představují původní stěnu pukliny, vyplněné žílou vyvřelé horniny; i jinde, jako např. na Kozím hřbetu, Děvinu, Ostrém, Chrastenském vrchu, pokrývají železité polohy o síle něko-

lika až více než deseti centimetrů pískovec v skoro souvislé vrstvě. Tak např. známá skalní stěna pod tzv. jezdeckou školou před dnešním vchodem na hrad Děvín je pokryta skoro souvislým povlakem takové železité výstelky a představuje jednu stěnu vytěžené žíly. Ve velké dobývce na Schächtensteinu jižně Hamerského Špičáku je tato poloha místy i přes 20 cm silná, a je zachována prakticky na celé ploše přístupné stěny. Idealizovaný profil takové dobývky je znázorněn v *obr. 2*.

Podobná souvislá železitá výstelka se také zachovala na jedné odkryté kontaktní ploše vytěžené žíly ve starých dobývkách na jižním konci Hamerského Špičáku; několik centimetrů silná, pevná poloha na druhé straně vytěžené žíly, dnes vyplněné odpadem ze sousedního pískovcového lomu, tvoří tenkou, ale pevnou dělicí stěnu mezi vydobytou žilou a pískovcovým lomem.

Cenné svědectví o zaměření starých těžebních prací podává i umístění a průběh veřejnosti známých starých a zčásti dosud přístupných štol. Z výsledků zaměření štol pod zříceninou hradu Děvín (Brzák 1995) je dobře patrné, že staří horníci sledovali stěnu zpevněného pískovce a razili chodbu ve zvětralé, zžilovělé okrajové části polzenitu zeslabeného rovnoběžnými puklinami, vyhojenými kalcitovými žilkami. Ještě před několika lety byla v čelbě chodby, sledující okrajovou partii žíly k severovýchodu, mezi rozpadlým polzenitem a zpevněným pískovcem nesoucím železitou výstelku patrná asi 20 cm mocná jílová poloha tmavě okrové barvy. Bohužel byla později tato čelba zničena samozvanými „výzkumníky“, kteří prodloužili původní chodbu vybráním okrajové zžilovělé zóny v čelbě a částí pískovce na pravém (jihovýchodním) boku a tak původní čelbu porušili.

Diskuse a závěry

Výše uvedené údaje o těžebních hmotách, vyrubaných prostorách a způsobu uložení železných rud, dobývaných starými horníky, se dají shrnout do následujících charakteristických rysů:

1. výskyt rud byl vázán na svislé nebo skoro svislé poruchy ve vrstevním souboru křídových pískovců, kterými vyvěřelé horniny vystupovaly na povrch;
2. vytěžené prostory se na povrchu jeví jako mělké až poměrně hluboké, krátké nebo i delší jámy, uspořádané v řadách; pokud jsou v těchto jámách odkryty skalní stěny, jsou svislé nebo skoro svislé;

3. zachované podzemní dobytvy představují výhradně chodby sledující okrajové rozrušené partie neovulkanických žil až ke stěnám, tvořeným polohami železem tmeleného pískovce, doprovázející rovnoběžně plochu kontaktu vyvřeliny s pískovcem (Müllerova vnější železitá výstelka) a nezasahují do pevné vyvřelé horniny. V některých dobytvkách je mimo tuto vnější výstelku na stěnách chodeb zachována ještě druhá, vnitřní výstelka, tvořená agregátem goethitu a jílového minerálu;
4. dnes přístupné dobytvy a pozůstatky po hornických pracích nikde neukazují na to, že by v nich byla těžena více nebo méně šikmo nebo vodorovně uložená plošně rozměrná tělesa (vrstvy, sloje) rud;
5. všechny zachované dobytvy jsou na jedné nebo obou stěnách ohraničeny svislými nebo skoro svislými polohami silně železitých pískovců, tzv. vnější železitou výstelkou podle Müllera.

Předmětem historické těžby tedy byly výplně svislých žil a v žádném případě jím nemohl být železitý pískovec, protože nikde nebyla selektivně těžena poloha rovnoběžná s vrstevnatostí pískovců (vytěžené prostory by musely mít deskovitý tvar s převažujícími rozměry v rovině dané směrem a sklonem vrstev okolních hornin, tj. vodorovně nebo skoro vodorovně; dobytvy všude mají jeden převažující rozměr svislý, tedy přibližně kolmý na vrstvy okolních hornin. Řada dobytvek je umístěna ve vystouplých úzkých pískovcových hřebenech, a je ve vodorovném směru vzdálena pouze několik metrů od skalních stěn, které je ohraničují. Těženy tedy nebyly ani žádné jiné hmoty, u kterých se předpokládají převažující vodorovné rozměry, jako ortsteiny nebo jiné produkty půdotvorných procesů.

O tom, že železité pískovce a slepence nebyly používány jako železné rudy, ostatně svědčí i známá a snadno ověřitelná skutečnost, že jejich úlomky i dnes nacházíme roztroušené nejen v bezprostředním sousedství starých dobytvek, ale po celém kraji. Podobně např. na severozápadním svahu Kozího hřbetu u Stráže pod Ralskem nechali horníci stát několikametrový sloup takového pískovce přímo nad okrajem vydobyté žily. Kontaktní polohy železem zpevněných pískovců zůstaly ve všech dnes přístupných starých dobytvkách zachovány a tvoří tam jen málo porušené stěny vytěžených částí rudních žil, jako např. ve staré dobytce na jižním konci Hamerského Špičáku (Kühn 1997).

Železem obohacené jílovité zvětraliny však nevystupovaly ve všech žilách vyvěřelin, dokonce ani ve všech částech jediné žily. Svědčí o tom např. rozmístění starých dobývek a výchozů neovulkanických hornin. Tak např. žila v hřebeni Kozího hřbetu u Stráže pod Ralskem byla na obou koncích těžena, ve střední části však vystupují v celé mocnosti žily výchozy jen málo zvětralé vyvěřeliny, které nejsou po okrajích doprovázeny jámami. Ve střední části tohoto hřbetu také nevystupují žádné nápadné skalní stěny zpevněného železitého pískovce. Podobně i žila Děvína je na obou koncích, tj. na severním svahu hřebene Děvína, v severovýchodní části plochy zříceniny hradu a na jihozápadním konci, od vrcholu Hamerského Špičáku přes Schächtenstein a dále na jih vytěžena v celé mocnosti, zatímco v úseku mezi zříceninou hradu Děvín a vrcholem Hamerského Špičáku byly činěny pokusy o těžbu z obou okrajů žily, v jejíž převažující mocnosti vystupuje masivní, těžbou nenarušený polzenit.

U mocnějších žil je již na první pohled nápadné, že hornická díla jsou zakládána vždy v okrajových partiích žil v pískovci nebo v jeho bezprostřední blízkosti. Dobře je to vidět na Havířském vrchu, kde šachta obdélníkového průřezu je vytesána ve zpevněném pískovci v těsné blízkosti žily. Zde, ale i v obou štolách pod hradem Děvín, je zřejmé, že horníci skutečně těžili zvětralínu magmatické horniny, kterou vybírali mezi nezvětralým neovulkanitem a vnitřní částí železité výstelky; tuto výstelku nechali nedotčenou na stěnách dobývek.

Z dnešního pohledu to je málo pochopitelné, protože výše uvedené čokoládově hnědé nebo tmavě červené výstelky (typ č. 13), jejichž tloušťka místy dosahuje i přes 30 cm, představovaly svým minerálním složením (v podstatě goethit a jílový minerál) a poměrně vysokým obsahem železa (~ 50 % Fe) pro staré hutníky dobře zpracovatelnou rudu. Můžeme se jen dohadovat, že příčinou jejího uchování byla přílišná tvrdost a pevné lpění na pískovci podkladu.

Podle současného stavu našich znalostí jsou všechny v této souvislosti často citované, železitými oxid-hydroxidy impregnované pískovce a slepence (typy 1 - 7) hutnickou technikou konce 18. století jen velmi obtížně redukovatelné. Obsahují totiž vysoké procento volného křemene, který by musel být vázán do strusky přidávkem ekvivalentního množství vápence, což by výrobu železa za tehdejších podmínek podstatně zkomplikovalo. Hutníci v těchto dobách dávali přednost tzv. samohutným rudám, jejichž přírodní příměsi nebo vlastní chemické složení zaručovaly bez přidávku zvláštních strus-

kotvorných přísad potřebné množství strusky vhodných vlastností. Totéž nutně musí platit i o typech 10 a 12, které mají v podstatě shodné složení.

Porovnáme-li tyto charakteristiky dnes ještě zachovaných starých dobývek s vlastnostmi a způsobem vystupování železitých minerálních hmot a hornin výše uvedeného seznamu, můžeme výsledky shrnout do následujících závěrů:

- a) Železitý, goethitem tmelený pískovec nemohl být předmětem historické těžby, protože v žádné ze známých dobývek nebylo těženo rudní těleso plošného charakteru, uložené konformně s vrstevnatostí okolních křídových hornin. Při přibližně vodorovném uložení vrstev by vytěžené prostory musely mít převažující rozměry v rovině, dané směrem a sklonem okolních hornin; místo toho ve všech známých dobývkách je jeden převažující rozměr vytěženého prostoru svislý. Významnou roli v tom hrálo i složení těchto hmot, ve kterých převažuje volný křemen, takže tyto „rudy“ byly velmi obtížně zpracovatelné. (Pol. č. 1, 4, 5, 6).
- b) Jako předmět hornické těžby také nepřicházely v úvahu železité konkrece a krápníkovité útvary různých typů, protože nikde nevystupují v množství a v koncentracích, které by opodstatňovaly těžbu. Mimoto se např. „bouřkové kuličky“ vyskytují v maximálních koncentracích v místech, ve kterých se žádné stopy po hornických aktivitách nezachovaly (pole v okolí Manušic, Mariánská výšina u Zákup apod.). (Pol. č. 3, 4, 5, 9).
- c) Pro tvrzení, že předmětem těžby ve známých dobývkách byl „ortstein“, nemáme žádné důkazy. Je však velmi nepravděpodobné, že by se na takovou těžbu zachovaly důkazy, protože ortstein je vázán na půdotvorné procesy a vstupuje plošně ve formě poměrně málo mocné, v relativně malé hloubce pod půdním povrchem uložené polohy. Nemůže tedy vytvářet na povrchu lineárně protáhlé útvary a má převládající rozměry zhruba rovnoběžné s povrchem. Jeho těžba by proto připomínala plošně rozsáhlé povrchové lomy, které by radikálně narušily sled půdních horizontů; za poměrně krátkou dobu, která uplynula od ukončení těžby, by se nemohl v plném rozsahu obnovit pravidelný sled půdních horizontů. Výskyt ortsteinů ve zdejší oblasti je ovšem všeobecně známý zejména z níže položených částí krajiny. Ve vyšších partiích a hřebenech povrchového reliéfu, na které jsou dobývky většinou vázány, však nebývá vyvinut. (Pol. č. 8).

- d) Goethitem tmelené výplně nebo výstelky tektonických puklin a poruch v pískovcích jsou sice převážně svislé, mají však vždy jen malou tloušťku a jsou přístupné jen v povrchových partiích pískovcových skalních výchozů, kde jsou zachovány dodnes. Jejich „těžba“ by však při poměrně malých objemech těchto výplní sotva mohla dosáhnout významnějších objemů. Pro velký obsah křemenných zrn v těchto výplních však i tyto hmoty byly redukovatelné jen s obtížemi. (Pol. č. 7).
- e) Železem obohacené proužky a smouhy v pískovcích mají zpravidla také jen malou tloušťku a jen málokde v nich dosahují koncentrace železa významných hodnot. Mimoto tvoří zpravidla jen minoritní podíl v převažujícím světlém pískovci s nepatrnými obsahy železa, od kterého se dají jen obtížně oddělit. (Pol. č. 2, 12).
- f) Více méně silně svislé železité polohy v pískovci na jeho styku s žílou vyvřeliny (Müllerova vnější železitá výstelka) a jejich smouhovité „apofýzy“, pronikající do okolního pískovce jsou dodnes zachovány v ohraničení skoro všech známých dobytvek a očividně nebyly starými horníky těženy. (Pol. č. 10, 11).
- g) Rovněž goethitem bohaté červené až „čokoládově hnědé“ povlaky bez křemene s významným obsahem jílových minerálů (Müllerova vnitřní část železité výstelky), vyvinuté na plochách kontaktu vyvřeliny s pískovcem (jeho vnější železitou výstelkou), se dodnes nacházejí nedotčené nebo jen málo porušené na svislých stěnách skoro všech známých starých dobytvek a zřejmě tedy také nepředstavovaly předmět zájmu zdejších horníků, přestože mají vysoké obsahy železa. (Pol. č. 13).

Z výše uvedeného tedy nelze než vyvodit poměrně tristní důsledek, že žádný z typů železitých pískovců, které jsou tak hojně v nové (zejména tedy české) literatuře uváděny jako „železná ruda“, která zde ve starých dobytvkách měla být těžena a zpracovávána, skutečně těženu surovinu nepředstavuje. Jako těžená železná ruda přichází v úvahu jediné surovina, uvedená v seznamu pod číslem 14, totiž železo obsahující produkty zvětrávání čedičových a polzenitických hornin. Ty mají - viz výše uvedený Müllerův popis profilu střelníční žíly, nově popsany Kratochvílovou (1996) - zonální stavbu a zvýšenými obsahy železa se vyznačují zejména jejich vnější částí, které se na vnější straně stýkají s vnitřní železitou výstelkou. Jejich složení a vlastnosti také odpovídají určení železných rud jako žele-

zité jílovec (nebo „jílovitý železivec“ - „Toneisenstein“) a jejich redukce na železo v tehdejších pecích nemusela činit zvláštní potíže (byly to tzv. samohutné rudy, při jejichž hutnění se nemusela přidávat tavidla, popřípadě jako tavidlo sloužily zbytky nerozložené vyvřeliny). Na použití vyvřelé horniny jako součást vysokopecní vsázky možná ukazuje i to, že se v žádné z povrchových dobývek mimo děvínskou žílu nezachovala vyvřelá hornina a že v jejich okolí nejsou hlušínové haldy s vytěženou vyvřelinou. Je však také možné, jak to uváděl již Müller (1915), že některé žíly obsahovaly vyvřelinu jen v některých, většinou středních částech své délky a zejména na koncích žil byly vyplněny pouze touto železnou rudou (produkty zvětrávání vyvřelé horniny).

V žádném případě proto nelze souhlasit se stále se opakujícím tvrzením (viz výše citovanou literaturu), že k těžbě a výrobě železa sloužily železité pískovce. Vyplývá to mimo jiné i z toho, že ve všech dobývkách v okolí Hamru a Doks tvoří tyto železité pískovce svislé polohy, doprovázející žíly vyvřelých hornin v dosud stojících skalních zdech ohraničujících dobývku (např. Děvín, Hamerský Špičák, Schächtenstein, Chrastenský vrch, Velký Borný, Haviřský vrch, střelníční žíla aj.). Na tuto skutečnost již před devadesáti lety, zřejmě však marně (viz např. Rubín a Balatka, 1986, Mikuláš 1995), upozorňoval K. v. Zimmermann (1906).

Ve srovnání s pečlivými popisy Zimmermanna a Müllera ukazují novější práce spíše povrchní přístup k problematice, která pro citované autory je jen okrajovou záležitostí, a znamenají tedy svou jednostranností zřetelný krok zpět. Za charakteristické tu je možné považovat, že české práce neberou ohled na výsledky starších výzkumů amatérských geologů (např. Zimmermann byl chemikem a geologií se zabýval z vlastního zájmu) nebo středoškolských profesorů (B. Müller, profesor obchodní akademie v Liberci, však vystudoval geologii a byl externím spolupracovníkem Českého geologického ústavu). Možná tu ovšem hraje roli obtížná čitelnost těchto prací, tištěných většinou německou frakturou.

Závěrem tohoto přehledu dosud publikovaných údajů o výskytech železných rud v okolí Doks, Mimoně a Hamru vyplývá, že na rozdíl od hojných tvrzení v literatuře staří horníci a hutníci v žádném případě neměli zájem o nápadné železité pískovce a slepence, které nás v současnosti svojí tmavou barvou, vysokou pevností, tvrdostí a hmotností především zajímají, ale těžili nevzhlednou

vnější část zvětralinových produktů čedičových a polzenitových žil. Proti předpokladu, že zde byly těženy železité pískovce a slepence, svědčí především skutečnost, že jsou to právě silně železité pískovce a slepence, které nacházíme ve značném množství roztroušené v okolí starých dobývek. Podle hojnosti jejich výskytu v cestách, vedoucích od dobývek směrem do míst, ve kterých předpokládáme sídlo hamrů, se dá i soudit, že tyto úlomky byly používány především ke zpevňování přístupových cest, které byly pod těžkými provozy s rudou rozrušovány na sypký písek. Podobně zůstaly na stěnách vytěžených čedičových a polzenitových, ale i na stěnách trachytových (znělcových) žil dodnes zachovány železem bohaté výstelky; není zatím jasné, proč se horníci o ně nezajímali, když podle barvy mohli předpokládat, že mají vyšší obsah železa než zvětralin.

Pro další časté tvrzení, že staří horníci těžili mimo žíly čedičových zvětralin také hmoty podobné ortsteinům, železivecům pedologů, není žádných důkazů. Uchování pozůstatků po těžbě takových hmot je ovšem velmi nepravděpodobné, protože u ortsteinů se jedná o málo mocné, plošně poměrně rozsáhlé produkty půdotvorných procesů v nevelkých hloubkách pod povrchem, u kterých se železo, vyloužené v povrchových horizontech půd, opět sráží a vytváří poměrně pevnou, zejména pro vodu a kořeny rostlin neprostupnou polohu. Výskyty ortsteinů jsou v naší oblasti velmi rozšířené. Z charakteru jejich výskytů v určitých půdních horizontech s omezeným rozsahem hloubek však vyplývá, že by jejich těžba probíhala plošně v poměrně rozsáhlých těžebních „polích“ připomínajících povrchové „lomy“, ve kterých by se těžbou zcela zničila posloupnost půdních horizontů; se strany pedologů však dosud žádná taková zjištění nebyla publikována a ani nedávno provedený pedologický průzkum, který mimo jiné také studoval půdní profily v oblasti mezi Bukovým kopcem a Ploučnicí v trati „V mešném“ u Stráže pod Ralskem (Kozák et al., 1994), na projevy podobné těžby nenarazil.

LITERATURA

- Brzák, P. (1995): Podzemí hradu Děvín u Ralska. - *Speleo* 20, 44 - 49, Praha
- Förster, B. (1905): Die Basaltgesteine der Kosel bei Böhm. Leipa. - *Jahrb. k. k. Reichs - Anst.* 55, 563 - 592, Vídeň
- Graber, H. V. (1908): Eisenreiche Kernkonkretionen aus dem Quadersandsteine der nordböhmschen Kreideplatte. - *N. Jb. Miner. etc., Beil.-Bd.* 2, 467 - 492, Stuttgart
- Graber, H. V. (1904): Geologisch-petrographische Mitteilungen aus dem Gebiete des Gartenblattes B.-Leipa und Dauba, *Z. 3 Col. XI der österreichischen Spezialkarte.* - *Jahrb. k. k. Geol. Reichs-Anst.* 54, 431 - 460, Vídeň
- Hibsch, J. E. (1926): Erläuterungen zur geologischen Übersichtskarte des Böhmschen Mittelgebirges. Freier Lehrerverein d. polit. Bezirkes Tetschen, Děčín
- Hrabák, J. (1902): Hornictví a hutnictví v království českém. Jeho vznik a vývoj až po nynější stav. Nakl. F. Řivnáč, Praha
- Kopecký, L. et al. (1963): Vysvětlivky ke geologické mapě ČSSR 1 : 200 000, list M-33-IX Chabařovice-Děčín. ÚÚG Praha
- Kopecký, L. (1987): Mladý vulkanismus Českého masivu. Část 1. - *Geol. Hydrometallurg. Uranu.* 11, č.3., 30 - 67, Stráž pod Ralskem
- Kozák, J., Valla M., Vacek O., Donátová H., Janků J. (1994): Půdy vyuhovacích polí. - *Nepubl. zpráva, VŠZ Praha*
- Kratochvíl, J. (1957): Topografická mineralogie Čech. 2. vyd. - Nakl. ČSAV, Praha
- Kratochvílová, K. (1996) : Využití žil v Doksech. MS. Nepublikovaná zpráva. Střední zemědělská škola Česká Lípa, 1995/96.
- Kühn, P. (1997): Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku. - *Bez-děz* 5, 147 - 164, Česká Lípa
- Lubich, W. (1900): Stalaktitische Formen von Mineralien in der Umgebung Leipa's. - *Mitteil. Nordböh. Exkursions-Klubs (dále MNEC),* 23, 259, Česká Lípa.
- Mikuláš, R. (1992): Pozůstatky po dobývání železných rud v křídových pískovcích Dokeské a Ralské pahorkatiny (návrh na zařazení do registru chráněných geologických objektů) - *Čas. miner.geol.* 37, 349 - 352, Praha
- Mikuláš, R. (1997): „Železné klády“ výjimečné skalní útvary v křídových pískovcích Ralské pahorkatiny. - *Ochrana přírody* 52, 117 - 118, Praha
- Müller, B. (1915): Der geologische Aufbau des Hirschberger Teichgebietes mit petrographischen Gesteinsbeschreibungen von Dr. Georg Irgang. - In: *Der Grossteich bei Hirschberg in Nordböhmen. Monographien und Abhandlungen zur Internat. Revue der gesamten Hydrobiologie und Hydrographie. Band 5.* Verlag Dr. W. Klinkhardt, Lipsko
- Odehnal, L. (1963): in: Horný R.: Vysvětlivky k přehledné geologické mapě ČSSR 1:200 000, list M-33-XV Praha. Geofond Praha
- Pleiner, R., Kořan J., Kučera M., Vozár J. (1984): Dějiny hutnictví železa v Československu. I. Od nejstarších dob do průmyslové revoluce. Academia, Praha
- Rubín, J., Balatka B. (1986): Atlas skalních, zemních a půdních tvarů. Academia, Praha
- Rybář, J. (1973): Předběžné inženýrsko-geologické posouzení pro nádrž Noviny pod Ralskem. MS. Nepublikovaný posudek. Praha
- Štoviček, J. (1976): Železářství na česko-lužickém pomezí v 16. století. *Rozpr. NTM v Praze - Z dějin hutnictví* 3, str. 13 - 41, Praha

- Tille, J. (1902): Eisenbergbau. MNEC 25, 195, Česká Lípa.
- Tille, J. (1905): Geschichte der Stadt Niemes. Mimoň
- Vojtíšek, B. (1974): Zemědělská a průmyslová výroba oblasti Hamru u České Lípy. TIS Praha, str. 777 - 787
- Vojtíšková, M. et al. (1978): Osídlení českolipského okresu ve světle archivních dokladů. Okres. Archív Česká Lípa, str. 56
- Zimmermann, K. (1906): Geologische Streifzüge zwischen Mittelgebirge und Jeschken. MNEC, 29, 321 - 356, Česká Lípa.
- Zimmermann, K. (1923): Die „Eisenerze“ in der Umgebung von Niemes, ihre Entstehung und ehemalige Verhüttung. MNEC, 46, 116 - 138, Česká Lípa.

RESUMÉ

Der Charakter der früher in der Umgebung von Česká Lípa abgebauten Eisenerze

Petr Kühn

Im Gebiete um Česká Lípa (Böhmisch Leipa) wurden zwischen etwa 1550 und dem Ende des Dreissigjährigen Krieges und erneut von 1786 bis zum Ende des 18. Jahrhunderts Eisenerze gegraben und verhüttet. Von diesem Bergbau hat sich bis heute eine grosse Zahl von Überresten im Gelände (ausgeräumte Erzgänge, Halden, Stollen, Schächte, Schlackenhalde usw.) erhalten. Weil sich aber nirgends Reste der geförderten Erze erhalten haben, gehen die Ansichten über den Charakter, die Zusammensetzung und den Ursprung der Erze weit auseinander. Im älteren (überwiegend deutschen heimatkundlichen) Schrifttum entwickelten sich allmählich die Ansichten so weit, dass man über „Toneisenstein“ sprach (Müller 1915, Zimmermann, 1923); neuere Arbeiten sprechen allerdings ausschliesslich darüber, dass man hier Sandstein abgebaut hat, der reich mit Eisenoxiden und Oxidhydroxiden imprägniert war.

Vorliegende Arbeit versucht deshalb an Hand des Vergleiches des bisher veröffentlichten einschlägigen Schrifttums und einer Zusammenstellung der in diesem Gebiete vorkommenden eisenreichen Gesteine (das Verzeichnis enthält 14 dieser Naturprodukte) mit den Eigenschaften der Überreste der bergbaulichen Tätigkeiten zu bestimmen, welchem dieser 14 Typen eisenreicher Gesteine der alte Bergbaue nachging.

Aus dem Vergleich geht hervor, dass die alten Berg- und Hüttenleute sich in keinem Falle um den eisenreichen, mit Goethit imprägnierten Sandstein, der heute ganz allgemein als das hier abgebaute Eisenerz bezeichnet wird, kümmerten, denn diese Sandsteine bilden die bis heute erhaltenen Wände der ausgeräumten Erzgänge und liegen ausserdem in grossen Mengen frei im Sande der weiten Umgebung der alten Baue herum (diese harten Sandsteine wurden wahrscheinlich zur Verfestigung der Wege verwendet). Ihr Interesse galt augenscheinlich ausschliesslich einem eisenreichen, braun bis rot gefärbten, Tonminerale und Eisenoxidhydroxide (deshalb „Toneisenstein“ im Sinne von Zimmermann und Müller) enthaltendem Verwitterungsprodukt der neovulkanischen basischen Eruptivgesteine (Basalte, Nephelinite, Monchiquite, Polzenite u. a.). Es kann dabei aber nicht ausgeschlossen werden, dass sie auch teilweise die mechanisch wenig festen und verwitterten Randpartien dieser Eruptivgesteine selbst als Eisenerze verwendeten. Die heute noch erhalten gebliebenen Schächte und Stollen hielten sich ausschliesslich an die verwitterte Randzone der Neovulkanite und an ihre Verwitterungsprodukte. Ungeklärt bleibt dabei, warum die alten Bergleute die sehr eisenreichen, aus Goethit und Tonmineralien bestehenden, allerdings äusserst harten Schalen, den sog. inneren Eisenerzbesteg nach Müller (1915), an den Wänden der alten Bergbaue hängen liessen.

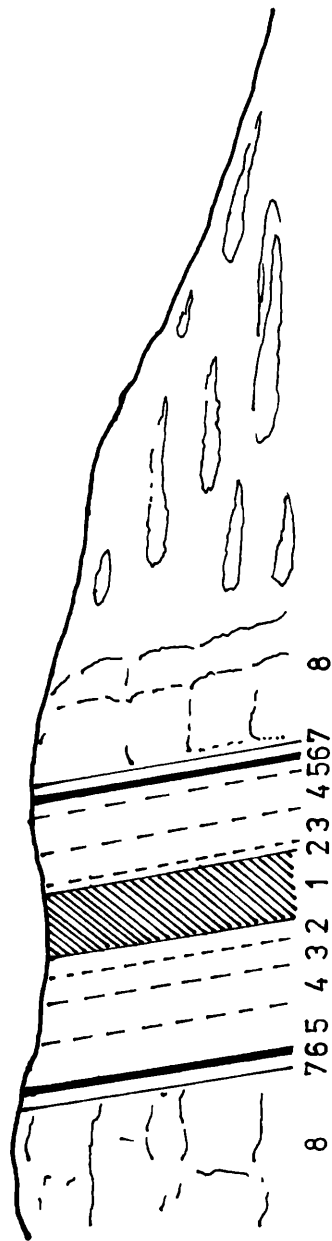
The nature of the iron ore formerly mined in the environment of Česká Lípa

Petr Kühn

In the surroundings of Česká Lípa iron ores were mined and processed between approximately 1550 and the end of Thirty Years War and later also from 1786 to the end of the 18th century. This industry is manifested by a great number of remainders (mined-out veins, waste dumps, adits, shafts, slag dumps etc.) dispersed over the country. The opinions on the nature and the composition of the mined ore and of its origin differ widely because in no one of these workings materials which can be unambiguously determined as the mined ore can be identified. In the older (mostly German) literature on local history the opinion on these ores gradually developed so far that, finally, the ore was designed as „Toneisenstein“ (clayey iron ore) (Müller 1915, Zimmermann, 1923); modern, mostly Czech literature exclusively asserts that the mined iron ore was sandstone impregnated by ferric oxides and oxide-hydroxides. This ferruginous sandstone, however, constitute the walls of all mined-out spaces.

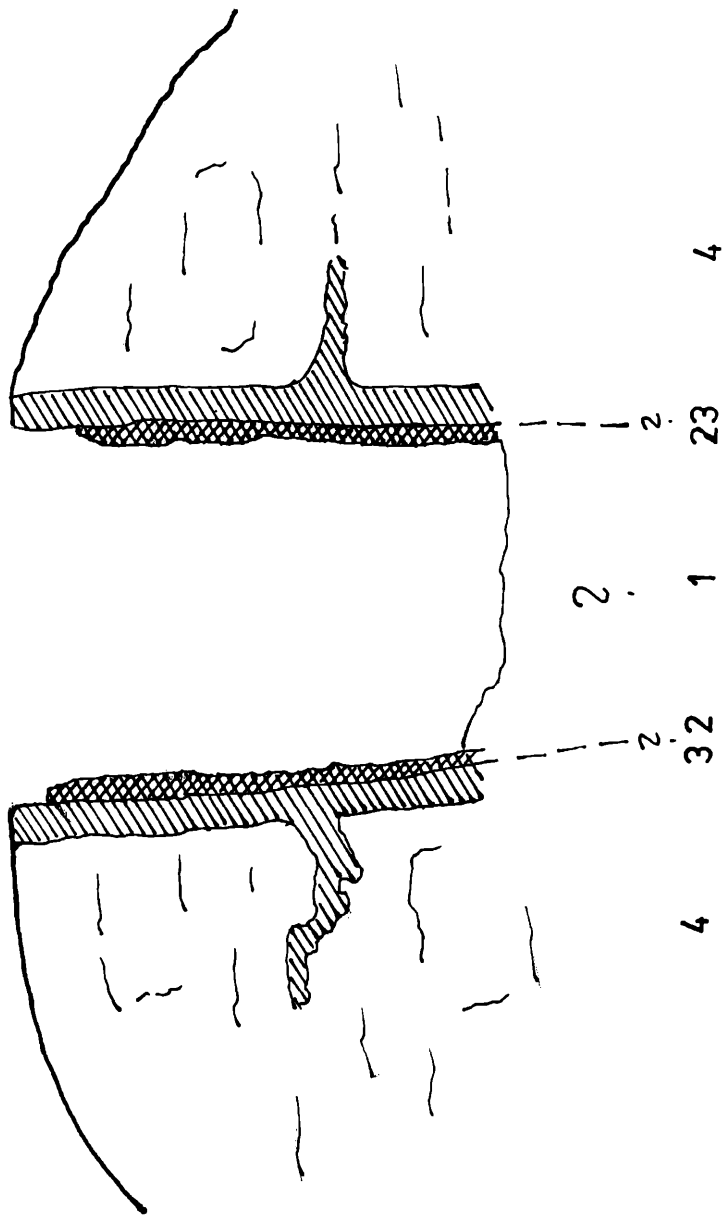
The paper discusses the published relevant literature and compiles an inventory of ferruginous rocks found in this area (the inventory contains 14 types of these natural materials). An attempt is then made to determine which of these 14 iron-rich rocks was the object of the old mining activity. From this it follows that the old miners in no case were concerned with the iron-rich sandstone impregnated with goethite which at present is generally specified to be the mined iron-ore. This is evidenced among other by the fact that sandstones of this kind constitute the walls of all mined-out ore veins preserved to the present day. Moreover, these sandstones are in great amounts dispersed in the sandy environment of the old minings (the hard ferruginous sandstones were, possibly, used mainly to strengthen the roads). The old miners and iron-founders evidently were interested exclusively in an iron-rich, brown to red product created by the weathering of different neovolcanic basic eruptive rocks (basalts, nephelinites, monchiquites, polzenites etc.) which contained elevated concentrations of iron oxide-hydroxide (goethite) and a clay-mineral (that is why Müller and Zimmermann spoke of „Toneisenstein“). It cannot be, however, excluded that the old miners and fouders, at least partially, used also the mechanically weak desintegrated marginal zones of the eruptive rocks as iron-ores.

The shafts and adits preserved to the present day are exclusively confined to the weathered marginal zone of the neovolcanics and the products of their weathering. No explanation we have for the fact, why the old miners, surprisingly, left untouched a very iron-rich hard crust which lines the walls of the mined-out spaces. This crust, the so-called inner iron-ore lining of Müller (1915), which can be detected in all mine workings, consists of a mixture of a clay mineral and high amounts of goethite.

Obr. 1 - Profil střelníční žilou na konci hřebene u bývalého Muzikantského rybníka v Doksech (podle Müllera 1915).

1 - málo změněná vyvěřelá hornina; 2 - bělošedý produkt zvětrávání; 3 - nažloutlý produkt zvětrávání; 4 - načervenalý produkt zvětrávání; 5 - fialový produkt zvětrávání; 6 - vnitřní železitá výstelka; 7 - vnější železitá výstelka; 8 - pískovec

Obr. 2 - Idealizovaný příčný průřez starou dobývkou.

1 - vytěžená část žíly, zanesená zvětralinami, zřícenými skalními bloky apod.; 2 vnitřní železitá výstelka bohatá železem (goethit a jílový minerál); 3 vnější železitá výstelka (pískovec impregnovaný goethitem) s „apofýzami“; 4 - zpevněný (silicifikovaný) pískovec

ZVÍŘENA CHKO KOKOŘÍNSKO A HOLANSKÝCH RYBNÍKŮ

Miroslav Honcú

CHKO Kokořínsko - popis území.

Území je tvořeno turonskými kvádrovými pískovci s hustou sítí bezvodých kaňonovitých údolí, tzv. dolů s množstvím bizarních skalních věží, nedokonalejších skalních měst a dalších geomorfologických útvarů. Výběrovým zvětráváním pískovců vznikly zde výklenky, jeskyně, skalní brány, pokličky, kamenné růže, jejichž některé tvary jsou zde nejlépe vyvinuté v rámci Čech. Místy vystupují průniky neovulkanických těles, z nichž nejvyšší jsou Vlhošť (614 m), Ronov (553 m), či Velký Beškov (474 m). Území je z větší části porostlé lesy, jejichž složení se mění v závislosti na geologickém podkladě a nadmořské výšce. Přebírají kulturní bory nebo smrčiny, monotonní a floristicky chudé. Na plošinách a výslunných stráních se zachovaly fragmenty dubohabrových hájů. Zbytky teplomilné vegetace nacházíme na suchých opukových stráních s koniklecem lučním českým (*Pulsatilla pratensis bohémica*), sasankou lesní (*Anemone silvestris*), bělozárkou větevnatou (*Anthericum ramosum*) a kosatcem českým (*Iris bohémica*). Ve vyšších polohách na vyvěřelinovém podkladu přebírají bučiny, nebo smíšené listnaté lesy s další pozoruhodnou květenou. V kaňonech se projevuje zvrát rostlinných pásem (inverse) s výskytem podhorských druhů rostlin a živočichů. Nejhodnotnější partii tvoří Kokořínský důl s pokličkami (okr. Mělník), druhé centrum je v sev. části v oblasti Vlhoště, Husy a Komářského dolu. Oblast Kokořínska si oblíbil i velký český básník K. H. Mácha, který ji v rozmezí let 1832 - 1836 několikrát navštívil a jež ho inspi-

rovala k napsání lyricko-epické básně Máj. Proto je tato oblast také nazývána Máchovým krajem. Oblast vyhlášena v r. 1976 na ploše 270 km², z toho 140 km² je v okrese Č. Lípa, 125 km² na okrese Mělník a jen malá část na okrese Litoměřice.

Zoologie - obratlovci.

Oblast Kokořínska zoogeograficky patří do provincie listnatých lesů střední Evropy. Zvířena obratlovců i bezobratlých je ovlivněna ve vyšších nadmořských výškách, nebo naopak v inverzních údolích prvky podhorskými až horskými. Protože je krajina dlouhodobě hospodářsky využívána, velcí savci, zejména šelmy byly v tomto území vyhubeny již v 16. století. Ze současných druhů větších savců se vyskytuje poměrně hojně srnec obecný (*Capreolus capreolus*). Muflon (*Ovis musimon*), středomořský druh ovce pocházející z Korsiky je chován v omezeném množství v oboře Vříšek při severním okraji CHKO, část populace se vyskytuje i mimo oboru, na vlastním území CHKO. V oboře je od roku 1994 chován další nepůvodní druh - koza bezoárová (*Capra aegagrus*), která sem byla převezena z Pavlovských kopců, viz ANDĚRA M., HANZAL VI., (1995). Dalším savcem je prase divoké (*Sus scropha*), které se tu, podobně jako v celých severních Čechách rozšířilo po druhé světové válce z rozrušených obor v Polsku a v Německu. Druh se rozmnožil natolik, že působí značné škody v zemědělství. Z šelem je vysoký stav lišek obecných (*Vulpes vulpes*) vzácnější jsou oba druhy kun - lesní a skalní (*Martes martes* a *Martes foina*), jezevec lesní (*Meles meles*) a tchoř tmavý (*Putorius putorius*). Vzácně se vyskytuje mývalovec kuní (*Nyctereutes procyonoides*). Světlé lesy a křovinatým podrostem a paseky obývají běžné druhy drobných savců, většinou hlodavců jako jsou např. myšice lesní (*Apodemus flavicollis*), myšice křovinná (*Apodemus sylvaticus*) či norník rudý (*Clethrionomus glareolus*). Nehojně se vyskytuje zajíc polní (*Lepus araneus*). Z hmyzožravců je možno zaznamenat výskyt ježka západního (*Erinaceus europaeus*), krtek obecného (*Talpa europaea*), rejska obecného (*Sorex araneus*) i malého (*Sorex minutus*) a běložubky šedé (*Crociodura suaveolens*). V okolí Křenova byl nedávno potvrzen výskyt rejsce černého (*Neomys anomalus*). Z řádu letounů se vyskytuje vrápenec malý (*Rhinolophus hipposideros*), netopýr hvízdavý (*Pipistrellus pipistrellus*), netopýr vousatý (*Myotis mystacinus*), netopýr rezavý (*Nyctalus noctula*), netopýr ušatý (*Plecotus auritus*), netopýr dlouhouchý (*Plecotus austriacus*) a netopýr velký

(*Myotis myotis*). Vzácně, díky skrytému způsobu života, byli pozorováni plšík lískový (*Musccardinus avellanarius*) a plch velký (*Glis glis*), poměrně vzácnou je i veverka obecná (*Sciurus vulgaris*).

Ptáci tvoří nejpočetněji zastoupenou skupinu obratlovců a poměrně i nejlépe prozkoumanou. V oblasti byla již po roce 1900 založena ornitologická stanice Lotos se sídlem v Liběchově. Činnost této stanice zasahovala na sever do oblasti Dubé a až k Novozámeckému rybníku. Správcem této stanice se stal ing. K. Loos, který již v dobách svých studií navštěvoval krajinu kolem Holan a Zahrádek. Od r.1912 začal kroužkovat racky chechtavé (*Larus ridibundus*) na Novozámeckém rybníce jako první kroužkovatel v tehdejších Rakousku-Uhersku. Ing. K. Loos se zasloužil o průzkum výrů (*Bubo bubo*) v celé oblasti Kokořínska, výsledky publikoval v několika pracích, viz LOOS (1904, 1906, 1927). Tento ornitolog přispěl rovněž k poznání života sokola stěhovavého (*Falco peregrinus*), viz LOOS (1915), který hnízdil v oblasti CHKO na několika místech, na Vlhošti pravděpodobně až do r.1962. V současné době je možno tento druh zastihnout jen vzácně na tahu. V minulosti hnízdil podle HOŘICEHO (1938) i raroh velký (*Falco cherrug*), naposledy v letech 1932 a 1933 ve Vojtěchově dolu. Z denních druhů dravců hnízdí káně lesní (*Buteo buteo*), jestřáb lesní (*Accipiter gentilis*), krahujec obecný (*Accipiter nisus*), poštolka obecná (*Falco tinunculus*) a vzácně včelojed lesní (*Pernis apivorus*) a ostrž lesní (*Falco subbuteo*). V zimních měsících se objevuje káně rousná (*Buteo lagopus*) a dřemlík tundrový (*Falco columbarius*). Z lesních sov je nejhojnější puštík obecný (*Strix aluco*), kalous obecný (*Asio otus*) a sýs obecný (*Athene noctua*). Vzácně se vyskytuje sýc rousný (*Aegolius funereus*) zastížený v r.1998 na Vlhošti. Na pískovcových skalách i v kaňonovitých údolích hnízdí naše největší sova - výr velký (*Bubo bubo*), jehož početní stavy se v posledních letech značně snížily. Důvodem jsou nezákonné odstřely, vybírání mládat i časté rušení v době hnízdění vlivem turistiky. Výrazně se rovněž snížily početní stavy sovy pálené (*Tyto alba*), druhu, který před několika lety hnízdil na Vřísku a v Kruhu, resp. byl pozorován na Ronově. Ze vzácných druhů hnízdí již po několik čáp černý (*Ciconia nigra*), podstatně se rozšířil a hnízdí zde i krkavec velký (*Corvus corax*). Velikými škůdci jsou havranovití ptáci. V oblasti hnízdí převážně šedá rasa vrány obecné (*Corvus corone cornix*), která napáchá značné škody hlavně v rybníční oblasti Holanských rybníků při severním okraji CHKO. Vrána

obecná černá (*Corvus corone corone*) se vyskytuje jen v době mimo-hnízdní. Početnými, často nápadnými obyvateli lesů jsou pěvci. Mají i značný národohospodářský význam. K nejhojnějším patří pěnkava obecná (*Fringilla coelebs*), sýkora koňadra (*Parus major*) sýkora modřinka (*Parus caeruleus*), sýkora uhelníček (*Parus ater*), sýkora parukářka (*Parus cristatus*), sýkora babka (*Parus montanus*), červenka obecná (*Erithacus rubecula*), budníček větší (*Phylloscopus trochilus*), budníček menší (*Phylloscopus collybita*) a budníček lesní (*Phylloscopus sibilatrix*), brhlík lesní (*Sitta europaea*), rehek domácí (*Phoenicurus ochruros*), drozd zpěvný (*Turdus philomelos*), drozd kvíčala (*Turdus pilaris*), kos černý (*Turdus merula*), králíček obecný i ohnivý (*Regulus regulus* a *Regulus ignicapillus*), hýl obecný (*Pyrrhula pyrrhula*), tuhák obecný (*Lanius collurio*) a další. V oblasti hnízdí i jinak poměrně vzácný lejsek bělokrký (*Ficedula albicollis*). Stará lipová alej vedoucí od zámku v Zahrádkách k bažantnici je starým hnízdištěm tohoto druhu, o které již píše MICHEL (1929). Podle URBÁNKA a JÓNA (1962) hnízdl v r. 1957 tento druh nejen v aleji, ale i v přilehlé bažantnici, tehdy bylo zjištěno 15 párů. Druh zde hnízdl i v současné době, kromě toho byl rovněž zjištěn na Ronově. V bukových lesích na Vlihošti byl pozorován nedávno lejsek malý (*Ficedula parva*), opětně byl pozorován i dudek chocholatý (*Upupa epops*). Na území CHKO se setkáváme s 5 druhy datlovitých. Hojně se vyskytuje strakapoud velký (*Dendrocopus major*), ostatní druhy jsou vzácnější - datel černý (*Dryocopus martius*), strakapoud malý (*Dendrocopus minor*), pozorovaný např. v okolí Holan, žluna zelená a žluna šedá (*Picus viridis* a *Picus canus*). Z kurovitých se v oblasti můžeme setkat sporadicky s bažantem kolchickým (*Phasianus colchicus*) a koroptví polní (*Perdix perdix*). Naposledy v r.1982 zahnízdlily v oblasti Vlihoště jeřábci lesní (*Tetrastes bonasia*). Podél toků se setkáme s hnízdicím ledňáčkem říčním (*Alcedo atthis*) a skorcem vodním (*Cinclus cinclus*). Příležitostně hnízdl i břehule říční (*Riparia riparia*), jejíž hnízdní kolonie byla nalezena v bývalém lomu na písek u silnice nedaleko Obroku.

Obojživelníky zastupuje 9 druhů. Vedle běžného čolka obecného (*Triturus vulgaris*) se vyskytuje poměrně silná populace čolka horského (*Triturus alpestris*) a ojedinele i mlok skvrnitý (*Salamandra salamandra*). Poměrně častý je skokan hnědý (*Rana temporaria*) vzácný pak skokan štihlý (*Rana dalmatina*). Často i daleko od vod se setkáme s ropuchou obecnou (*Bufo bufo*) a u Kokořína vzácně i s ro-

puchou zelenou (*Bufo viridis*). Skokan skřehotavý (*Rana ridibunda*) byl zjištěn na Černém rybníce u Dubé.

Z plazů se běžně vyskytuje ještěrka obecná (*Lacerta agilis*) a ještěrka živorodá (*Lacerta vivipara*), slepýš křehký (*Anquis gracilis*), vzácně bývá zastížena zmije obecná (*Vipera berus*) a užovka hladká (*Coronella austriaca*), u vod je nejčastěji pozorována užovka obojková (*Natrix natrix*).

Z ryb byl prokázán výskyt kriticky ohroženého sekavce písečného (*Cobitis taenia*) a zatím neznámý druh sekavce (*Cobitis sp.*) V Liběchovce se vyskytuje silná populace pstruha obecného (*Salmo trutta*).

Bezobratlí.

Bezobratlí CHKO Kokořínsko byli v minulosti zkoumáni spíše jen příležitostně, neboť geologický podklad - převaha pískovců, ale i jehličnatých monokultur v lesích badatele k průzkumu příliš nelákala. Proto v regionální české i německé odborné literatuře nacházíme jen několik málo prací týkajících se především motýlů (*Lepidoptera*) a brouků (*Coleoptera*). Mnozí badatelé výsledky svých průzkumů dosud nepublikovali.

Jedním z nejstarších je údaj o tesaříku obrovském (*Cerambyx cerdo*) z Dubé, který je nyní řazen mezi zvláště chráněné druhy a uvedený L. Heyrovským bez bližších podrobností, viz HEYROVSKÝ (1955).

V okolí Ždírcu u Dubé prováděl koncem sedmdesátých let průzkum nočních motýlů polesný J. Novák, viz NOVÁK (1975). Zjistil zde výskyt 310 druhů, z nichž nový pro Čechy byl druh *Amathes sextrigata* Haw (= *A. umbrosa* Ab.). Dalších asi 20 motýlů v oblasti Ždírcu dokumentoval v r. 1973 lesník J. Lukeš. Vedle běžného lišaje borového (*Sphinx pinastri*) zjistil zde vzácnější přástevníky - přástevníka medvědího (*Arctia caja*), přástevníka starčkového (*Hipocrita jakobae*) a přástevníka šťovíkového (*Phragmatobia fuliginosa*). Pozoruhodný je výskyt zubokřídlce topolového (*Amorpha populi*).

Rovněž orientačně byl prováděn průzkum brouků (*Coleoptera*) na kterém se podílelo několik entomologů. V oblasti Panské Vsi u Rozprechtic zkoumal střevlíky (*Carabidae*) J. Bořkovec, který zde zjistil 102 druhů publikovaných v práci HONCŮ et PULPÁN (1974). K pozoruhodným druhům z tohoto průzkumu patří: *Carabus problematicus*, *Carabus scheidleri ssp.helleri*, *Leistus terminatus*, *Lasiotrechus discus*, *Panagaeus crux-major*, *Harpalus punctatulus*, *Trichocellus*

placidus, *Dichrotrichus rufithorax*, *Agonum gracilipes* a *Lebia chlorocephala*. V oblasti Ždírce prováděl průzkum tesaříků (*Cerambycidae*) J. Lukeš. Nalezl zde 33 druhů, které rovněž až dosud nebyly publikovány. Vedle běžných druhů žijících v borových lesích, jako je např. tesařík borový (*Spondylis buprestoides*), kozlíček dazule (*Acanthocinus aedilis*), *Rhagium inquisitor*, nebo tesařík dvoupásý (*Rhagium bifasciatum*), zde zjistil i podhorské druhy, jako je *Toxotus cursor* či *Leptura sanquinolenta*. Vyskytují se zde druhy vázané jak na listnaté lesy, např. tesařík pižmový (*Aromia moschata*), tesařík dubový (*Plagionotus arcuatus*), tesařík *Clytus arietis*, či teplomilná *Agapanthia intermedia*.

V oblasti Vlhoště prováděl v roce 1973 průzkum brouků J. Hašek. Výsledky tohoto průzkumu nejsou rozsáhlé (nebyly rovněž publikovány), přesto se mu podařilo prokázat i zde výskyt podhorských až horských druhů, jejichž výskyt koresponduje s nadmořskou výškou kopce (614 m). Jsou to: drabčík *Ocypus macrocephalus*, a střevlíci *Trechus pulchellus* a *Pterostichus aethiops*. Na Vlhošti je velice pravděpodobný i výskyt tesaříka alpského (*Rosalia alpina*), který byl v oblasti zjištěn na několika lokalitách v okolí Bezdězu a kterého zde předpokládal nejlepší znalec našich tesaříků L. Heyrovský. V CHKO Kokořínsko byl tento druh zjištěn v roce 1962 na Vrátenské hoře, viz HEYROVSKÝ (1965). Naopak při J úpatí kopce byla nalezena xerothermní saranče *Oedipoda coerulescens*.

V okolí Bukovce prováděl v r. 1982 orientační entomologický průzkum J. Kaiser ve spolupráci s M. Honců, kteří zde našli asi 80 druhů brouků. Vedle běžných druhů jako je např. střevlík kožitý (*Carabus coriaceus*), klikoroh borový (*Hylobius abetis*) či kravec měďák (*Chalcophora marianna*) byl rovněž zjištěn vzácný druh z čeledi *Pythidae* - *Pytho depressus*, střevlík *Dromius schneideri*, či zlatohlávek *Trichius fasciatus*. Vyskytuje se zde dnes již vzácný chroust madaľový (*Melolontha hippocastani*). Z teplomilných druhů brouků byla nalezena mandelinka *Chrysomela sanquinolenta* u Strachal a v borových lesích pod Čápem tři druhy krasců - *Buprestis octoguttata*, *Buprestis haemorrhoidalis* a *Phaenops cyanea* a prokázáno, že zdejší entomofauna koresponduje s oblastí kolem Máchova jezera u Doks.

V roce 1983 a 1984 prováděl M. Honců entomologický inventarisační průzkum Tachovského vrchu, kopce nacházejících se při severovýchodní hranici CHKO Kokořínsko. Průzkumem zde bylo zjištěno 165 druhů hmyzu, z toho 130 druhů brouků (*Coleoptera*), 15 druhů

motýlů (*Lepidoptera*) a 20 druhů z dalších 8 řádů hmyzu. Byl zde prokázán výskyt dvou zvláště chráněných druhů hmyzu - mravence lesního (*Formica rufa*) a otakárka fenyklového (*Papilio machaon*). Také zde byly zjištěny podhorské druhy hmyzu: střevlík - *Trichotichnus laevicollis* a kovařík - *Corymbites pectinicornis*. K relativně vzácným druhům patří střevlíci *Pristonychus terricola*, *Molops elatus* a *Lebia chlorocephala*, dále dva druhy rodu *Choleva*, žijících v podzemních chodbách drobných hlodavců a *Liodes cinamomnea* vyvíjejícího se nejspíše na podzemních houbách. Vzácný je drabčík *Syntomium aeneum* a kovaříci *Anostirus castaneus* a *Cardiophorus ruficollis*. Vývoj druhu *Anterophagus nigricornis* je vázán na zemní hnízda čmeláků. K nehojným druhům patří tesařík pižmový - *Aromia moschata*, kdežto z motýlů je to stužkonoska dubová - *Mormonia sponsa*.

V roce 1989 prováděl M. Honců inventarisační průzkum horního toku Liběchovky v údolí Květnice jižně od Pavlíček. Celkem zde bylo zjištěno 137 druhů hmyzu, z toho 115 druhů brouků (*Coleoptera*), 11 druhů rovnokřídlých (*Orthoptera*), 3 druhy vážek (*Odonata*), 6 druhů ploštic (*Heteroptera*) a po jednom druhu škvorů (*Dermaptera*) a blanokřídlých (*Hymenoptera*). Také tento průzkum neprokázal žádné výjimečné nálezy vymykající se všeobecným předpokladům. Ze zvláště chráněných druhů byl zde nalezen svižník polní (*Cicindela campestris*). Pozoruhodná je teplomilnější bezkřídlá kobylka *Leptophyes albovittata* a další druh bezkřídlé kobylky indikující přirozené biotopy - *Conocephalus dorsalis*. Také zde byl zjištěn podhorský až horský druh drabčika - *Stenus impressus*, vystupujícího např. v Alpách až do nadm. výšky 2000 metrů.

Soustavný průzkum vybraných skupin bezobratlých ale i obratlovců nastal až po roce 1994, kdy nastoupil na Správu CHKO Kokořínsko v Mělnice zoolog Mgr. L. Beran. Sám se zabývá především studiem měkkýšů (*Mollusca*) a raků (*Crustacea*), viz BERAN (1995 a,b,c). Při těchto průzkumech byla zjištěna řada unikátních druhů měkkýšů zapsaných v Červeném seznamu ohrožených živočichů naší planety a které se v Čechách vyskytují pouze na mokřadech v údolí Liběchovky a Pšovky, viz vrkoč bažinný (*Vertigo moulinsiana*), oblovka velká (*Cochlicopa nitens*), případně vzácný mlž hrachovka říční (*Pisidium amnicum*), vrkoč útlý (*Vertigo angustior*), údolníček rýhovaný (*Vallonia eniensis*). Měkkýši v CHKO se zabývá rovněž LOŽEK (1996). V posledním období je věnována pozornost stu-

diu pavouků (*Aranea*), které zejména pro oblast Kokořínského dolu zpracoval KURKA (1996). Jeho předběžný seznam pavouků přinesl až dosud poznání 147 druhů sbíraných několika sběrateli. Mezi pavouky se sice nevyskytují zvláště chráněné druhy, nachází se však mezi nimi 26 druhů, t.zv. reliktnů prvního řádu, kteří jsou vázání na relativně nejméně narušené biotopy. Přitom druh *Centromerus prudens* zde má až dosud jediné naleziště v Čechách a je současně nejvýchodnějším jeho výskytem v rámci Evropy. Pavouk *Eplognatha caricis* byl zatím zjištěn jen na jižní Moravě, jde tedy o první nález na území Čech. Lovčík vodní (*Dolomedes fimbriatus*) je uveden v Červeném seznamu ČR, viz ŠKAPEC (1992).

Z ostatních bezobratlých je zajímavý výskyt 3 raků v Pšovce. Vyšazen zde byl americký rak (*Orconestes limosus*) a rak bahenní (*Astacus leptodactylus*). Mezi Kokořínským dolem a Tuboží se vyskytuje poměrně početná populace raka říčního (*Astacus astacus*). Nálezy vzácných druhů bezobratlých jsou natolik významné, že umožnily vyhlásit území, „Mokřady Liběchovky a Pšovky“ za mezinárodně chráněné v rámci t.zv. „ramsarské smlouvy“. K tomu přispěly nálezy vzácných druhů rostlin a v neposlední řadě i nález nového dosud nepopsaného druhu ryb pro vědu - sekavce (*Gobio sp.n.*).

Holanské rybníky

Popis území.

Soustava cca 12 rybníků (z těch větších jsou to rybníky: Vojenský, Koňský, Stvolínecký, Dolanský, Hrázský, Milčanský, Holanský, Malá Nohavice, Jílek, Kravský velký, Kravský malý a Bažantnice) spolu s přilehlými rákosinami, podmáčenými loukami a slatiništi představují vyvážený přírodní ekosystém, registrovaný jako mokřad lokálního významu s rozlohou asi 200 ha, viz HUDEC K., HUSÁK ŠT., JANDA J., PELLANTOVÁ J., (1995). Ústředními rybníky soustavy jsou Dolanský rybník s rozlohou cca 56 ha a Holanský rybník, který má 29 ha, ostatní rybníky jsou menší. Rybníky byly vybudovány postupně, nejstarší patrně již v průběhu 15 stol. Jsou napájeny Bobřím potokem a mají význam hospodářský (chov ryb), vodohospodářský (zadržování povodňových přívalů) a částečně rekreační (Milčanský, Holanský a Vojenský rybník).

Zoologie - obratlovci.

Na rybnících se setkáváme s bohatými projevy života. Jsou to zejména obyvatelé vod - ryby. Hlavní chovanou rybou je kapr obecný (*Cyprinus carpio*), dále je to lín obecný (*Tinca tinca*), cejn velký (*Abramis brama*), candát obecný (*Sizostedion lucioperca*), štika obecná (*Esox lucius*) a úhoř říční (*Anquilla anquilla*). Několik let byl do rybníků vysazován síh severní maréna (*Coregonus lavaretus maraena*). Na rybnících se však setkáváme i s druhy, které rybníkáři záměrně nepěstují. Jsou to: plotice obecná (*Rutilus rutilus*), okoun říční (*Perca fluviatilis*), slunka stříbřitá (*Leucaspius delineatus*), piskoř pruhovaný (*Misgurnus fossilis*) a pod.

Z obojživelníků se vyskytuje kriticky ohrožený skokan skřehotavý (*Rana ridibunda*), skokan štíhlý (*Rana dalmatina*), skokan hnědý (*Rana temporaria*), ropucha obecná (*Bufo bufo*) a silně ohrožená rosnička zelená (*Hyla arborea*), čolek obecný (*Triturus vulgaris*) a dosud pouze v 1 exempláři u Koňského rybníka i mlok zemní (*Salamandra salamandra*). Z plazů byl prokázán výskyt ještěrky obecné (*Lacerta agilis*), slepýše křehkého (*Anquis fragilis*), užovky obojkové (*Natrix natrix*), užovky hladké (*Coronella austriaca*) a zmije obecné (*Vipera berus*).

Vodní ptáci jsou zkoumáni již po několik desítek let. S prvními údaji se setkáváme již ve zprávách ornitologické stanice Lotos zveřejňované ing. K. Loosem v letech 1914 -1933, dále v práci URBÁNKA a JÓNA (1962), VONDRÁČKA (1976) a dalších. Během posledních třiceti let, kdy se zabývám studiem vodního ptactva na rybnících včetně Holanských rybníků, bylo možno zaznamenat změny ve složení avifauny této oblasti. Tak např. čápi bílí (*Ciconia ciconia*) osídlili tuto oblast již v roce 1935, viz POHATSCHKA (1935) a nikoliv jak tvrdí VONDRÁČEK (1976), že teprve v padesátých letech tohoto století. Obsazené hnízdo se nacházelo na olši u Holanského rybníka, další se později objevilo v Kravařích a posléze i ve Stvolínkách. V roce 1953 počala hnízdit v oblasti cvrčilka zelená (*Locustella naevia*), cvrčilka říční (*Locustella fluviatilis*) byla zjištěna poprvé v roce 1955 na Jílku, viz URBÁNEK, JÓN (1962). V roce 1957 byla podle těchto autorů zastížena poprvé na Milčanském a Mlýnském (Hrázském) rybníce sýkořice vousatá (*Panurus biarmicus*). Od roku 1958 hnízdí sýkorka moudivláček lužní (*Remiz pendulinus*) a od r. 1979 hnízdí na Holanském rybníce labuť velké (*Cygnus olor*). Početní stavy labutí se na holanských rybnících od té

doby zvýšily, v současné době hnízdí 3-4 páry. Občas se setkáme i s husou velkou (*Anser anser*). Podle jedné zprávy stanice Lotos za r. 1914 byla 9. 6. 1914 kroužkována housata u Stvolínek, v novější době zahnízdily husy v r. 1977 na Holanském rybníce, viz HONCŮ (1984), v r. 1981 zahnízdily dokonce ve dvou párech na Dolanském rybníce u Stvolínek. V současné době se tento druh vyskytuje pouze na jarním či podzimním tahu, jako hnízdící pták vymizel z oblasti v r. 1985 (naposledy hnízdil v r.1984 na Novozámeckém rybníce). Rackové chechtaví (*Larus ridibundus*) v dřívějších letech hnízdili na Dolanském rybníce až v 5000 párech, na Malé Nohavici až v 150 párech, viz ČERNÝ (1981). Po úpravách obou rybníků se stavy racků značně snížily. Na Dolanském rybníce hnízdilo v r. 1985 maximálně 1000 párů, na Malé Nohavici cca 50 párů. Od té doby se stavy racků katastrofálně snížily tak, že na Malé Nohavici již řadu let nehnízdí žádní rackové, na Dolanském rybníce hnízdí v současnosti cca 50 párů. V racích koloniích se setkáváme s dalšími druhy ptáků, např. s rybákem černým (*Chlidonias niger*), zdržujících se v jednotlivých párech přes celé hnízdní období, hnízdění však dosud nebylo prokázáno. Běžně se setkáváme s potápkami - s potápkou roháčem (*Podiceps cristatus*), potápkou černokrkou (*Podiceps nigricollis*) a potápkou malou (*Podiceps ruficollis*). Potápku rudokrkou (*Podiceps griseigena*) je možno zastihnout pouze na tahu, např. v r. 1958 na Milčanském rybníce, viz URBÁNEK, JÓN (1962). Potáplice severní (*Gavia arctica*) se vyskytuje většinou na jarním neb podzimním tahu, viz např. pozorování z Milčanského rybníka v r.1976.

V oblasti Holanských rybníků běžně hnízdí kachna divoká (*Anas platyrhynchos*), kopřivka obecná (*Anas strepera*) a polák velký (*Aythya ferina*). Teprve v roce 1964 bylo prokázáno hnízdění poláka chocholačky (*Aythya fuligula*) na Malé Nohavici. V současné době je to jedna z nejhojnějších kachen na rybnících. Vzácně se vyskytují oba druhy čírek, tj. obecná a modrá (*Anas crecca*, *Anas querquedula*) a lžičák pestrý (*Spatula clypeata*). V době jarních a podzimních tahů je možno pozorovat severské druhy kachen - morčáka velkého (*Mergus merganser*), morčáka prostředního (*Mergus serrator*), hvízdáka eurasijského (*Anas penelope*), hohola severního (*Bucephala clangula*), ostralku štíhlou (*Anas acuta*), vyjimečně i kajku mořskou (*Somateria mollissima*). Na jarním tahu je možno zastihnout i racka malého (*Larus minutus*). Z brodivých ptáků ojedinele hnízdí bukač velký (*Botaurus stellaris*), např. v r.1954, viz URBÁNEK, JÓN (1962).

Úplně vymizel bukáček malý (*Ixobrychus minutus*), jenž pravidelně hnízdil v rákosinách větších rybníků. Volavka popelavá (*Ardea cinerea*) se zdržuje i přes hnízdní období a zdá se, že alespoň v některých letech zahnízdí. V době výlovů rybníků na podzim se shromažďují volavky popelavé na bahně vypuštěných rybníků často v počtu až 70 ks. Z bahňáků je nejhojnější lyska černá (*Fulica atra*). Na podzim, v říjnu a v listopadu dochází ke koncentraci až 1500 ex lysek na Milčanském rybníce. Nehojná je slípka zelenonohá (*Gallinula chloropus*). Na vlhkých loukách kolem rybníků se setkáváme s čejkou chocholatou (*Vanellus vanellus*) a bekasinou otavní (*Gallinago gallinago*). Ostatní bahňáci se vyskytují vzácně. Tak např. pouze v r. 1982 bylo zaznamenáno hnízdění písika obecného (*Actitis hypoleucos*) na Dolanském rybníce, ojedinele zahnízdí i kulík říční (*Charadrius dubius*) a pouze jednou v r. 1955 na vypuštěném Milčanském rybníce bylo zaznamenáno hnízdění kulíka písečného (*Charadrius hiaticula*), viz URBÁNEK, JÓN (1962). Pouze na tahu byly zastíženy druhy: jespák obecný (*Calidris alpina*), jespák malý (*Calidris minuta*), jespák šedý (*Calidris temminckii*), vodouš tmavý (*Tringa erythropus*), vodouš rudonohý (*Tringa totanus*), vodouš šedý (*Tringa nebularia*), vodouš kropenatý (*Tringa ochropus*), vodouš bahenní (*Tringa glareola*) a břehouš černoocasý (*Limosa limosa*). Z chřástalů se vyskytují tři druhy - chřástal vodní (*Rallus aquaticus*) vzácně chřástal kropenatý (*Porzana porzana*) a výjimečně i chřástal malý (*Porzana parva*), který byl zastížen pouze jednou, v r. 1981 na Dolanském rybníce.

Z dravců je pravidelným hnízdivcem moták pochop (*Circus aeruginosus*). Početní stavy tohoto druhu, hnízdícího nejčastěji v rozsáhlých rákosinách, se v posledních letech značně zvýšily. Před dvaceti lety bylo zaznamenáno první hnízdění na rybníce Jílek, v r. 1985 hnízdili pochopi na holanských rybnících již na 4 lokalitách. Pilich šedý (*Circus cyaneus*), oba druhy motáků - stepní a lužní (*Circus macrourus*) a (*Circus pyrgargus*) oblastí jen vzácně protahují, stejně tak jako orlovec říční (*Pandion haliaetus*) a orel mořský (*Haliaeetus albicilla*). V oblasti nejméně dvakrát zahnízdil luňák červený (*Milvus milvus*) - v r. 1981 a 1984. V obou případech bylo hnízdění neúspěšné, mláďata nebyla z důvodů rušení lidmi vyvedena, viz ZAJÍČEK (1994).

V okolí rybníků se setkáváme s dalšími nápadnými druhy. Ke skvostům naší přírody patří ledňáček říční (*Alcedo atthis*) zastou-

pený zde 3-4 páry. V posledních letech můžeme pozorovat zejména na Dolanském rybníce nehnízdící kormorány velké (*Phalacrocorax carbo*) a příležitostně i volavky bílé (*Casmerodius albus*). Konečně se v okolí rybníků setkáme s drobnými druhy zpěvných ptáků O některých již byla zmínka výše. Početně jsou nejvíce zastoupeni rákosníci - rákosník zpěvný (*Acrocephalus palustris*), rákosník obecný (*Acrocephalus scirpaceus*) a rákosník velký (*Acrocephalus arundinaceus*). Na vlhkých loukách je možno zaznamenat brambornička hnědého (*Saxicola rubetra*), v porostech rákosin pak strnada rákosního (*Emberiza schoeniclus*), u výpustí rybníků vytesaných většinou do pískovcových skal se setkáme s konipasem bílým (*Motacilla alba*) a vzácně i s konipasem horským (*Motacilla cinerea*).

V rozšíření savců v oblasti rybníků máme zatím neúplné údaje. V oblasti se běžně vyskytuje ondatra pižmová (*Ondatra zibethica*), hryzec vodní (*Arvicola terrestris*) a hraboš mokřadní (*Microtus agrostis*), dva druhy rejšků - obecný a malý (*Sorex araneus* a *S. minutus*). Vzácněji jsou zastoupeny druhy: rejsec vodní (*Neomys fodiens*) a myška drobná (*Micromys minutus*), ojedinele byla zastížena vydra říční (*Lutra lutra*) viz VITÁČEK (1994). U Stvolíněk byl prokázán výskyt myšice temnopásé (*Apodemus agrarius*).

Bezobratlí.

Pokud se týče výskytu bezobratlých, jsou zde prováděny průzkumy českolipskými entomology týkající se výskytu brouků (*Coleoptera*), vážek (*Odonata*) a rovnokřídých (*Orthoptera*), které však dosud nebyly souborně publikovány. Řada nalezených druhů i ve fauně bezobratlých vypovídá o přírodní zachovalosti území. Je to např. výskyt saranče *Mecostethus grossus*, vyskytující se na mokřících loukách u Bobřího potoka pod Kravským rybníkem, celá čada vzácných druhů je vázána na Valdštejnovu lipovou alej mezi zámkem v Zahrádkách a oborou Vřísek s výskytem krasce lipového (*Ovalisia rutilans*), tesaříka *Clytus herbsti*, páchníka hnědého (*Osmoderma eremita*) a dalších. Na vrbách provázejících Bobří potok se vyskytuje v rámci České republiky ojedinele se vyskytující tesařík - *Necydalis major*. U Koňského a Stvolíneckého rybníka byl nalezen vzácný střevlíček *Epaphius rivularis*. Ve většině rybníků Holanské soustavy se nachází silně ohrožená škeble rybníční (*Anodonta cygnaea*).

LITERATURA

- ALTMAN ZD., (1980): Vlhošť a jeho nejbližší okolí. Manuscript, 3 pp. Deponováno in AOPK v Ústí n.L.
- ANDĚRA M., HANZAL VL., (1995): Atlas rozšíření savců v České republice, předběžná verze I. Sudokoptníci (*Arctiodactyla*), zajáci (*Lagomorpha*). Praha, pp.64.
- BERAN L., (1995): CHKO Kokořínsko - mokřady Liběchovky a Pšovky. Ochrana přírody, Praha, 50, 7: 236 - 238.
- BERAN L., (1995): Raci v CHKO Kokořínsko. Ochrana přírody, Praha, 50: 4: 114 - 115.
- BERAN L., (1995): Vrkoč bažinný - druh z Červeného seznamu IUCN v České republice. Ochrana přírody, Praha, 3: 80 - 81.
- BERAN L., (1996): Mokřady Liběchovky a Pšovky - další český „ramsarský“ mokřad? Ochrana přírody, 51, 10:313.
- BERAN L., (1996): Přežije hrachovka říční v Čechách? Ochrana přírody, Praha, 2: 48 - 49.
- BERAN L., ŠESTÁKOVÁ E., (1996): Problematika přírodní rezervace Kokořínský důl. Příroda, Praha, 7: 265 - 270.
- BERAN L., POŘÍZEK L., (1998): Vlhošť - nová přírodní rezervace. Sosna, 1: 5 - 6.
- BERAN L., KOPTA P., v tisku: Orientační průzkum druhového spektra ryb potoka Liběchovka a některých přítoků v CHKO Kokořínsko.
- BÍNA V., (1966): Rybářství v severočeském kraji. In: Kolektiv autorů: Voda v Severočeském kraji. Liberec, p.122 - 131.
- BUCHAR J., (1983): Zoogeografie. SPN Praha, pp.200.
- CULEK M., edit. (1996): Biogeografické členění České republiky. Enigma, Praha, pp. 347.
- ČERNÝ J., (1981): Hnízdění racka chechtavého (*Larus ridibundus L.*) v Severočeském kraji. Fauna Bohemiae Septemtrionalis, No 5 - 6: 53 - 56.
- DOUBEK J., (1980): Počátky kroužkování ptáků v nynější CHKO Kokořínsko. Bohemia centralis 10. Praha, p. 260 - 61.
- HEYROVSKÝ L. (1955): Fauna ČSR, svazek 5, tesaříkovití - *Cerambycidae*. Praha, 347 pp.
- HEYROVSKÝ L., (1965): Tesaříkovití (*Cerambycidae*). Fauna ČSR 5 - dodatek. Acta entomologica bohemoslavaca, 62: 67 - 69.
- HODKOVÁ ZD., (1980): Poznámky k výskytu a rozšíření některých druhů savců na území CHKO Kokořínsko. Bohemia centralis, Praha, 10: 93 - 103.
- HONCŮ M., PULPÁN J., (1974): Střevlíkovití (*Coleoptera, Carabidae*) Československa. Sbor. Severoč. mus. Ser. Natur., Liberec, 6: 93 - 149.
- HONCŮ M., KNOBLOCH H., VONDRÁČEK J., (1974): K potravě výra velkého (*Bubo bubo*) na severočeských hnízdištích. Sborník Okresního muzea v Mostě. Řada přírodovědná 1/1974: 65 - 79.
- HONCŮ M., (1984): Setkání s divokými husami. Průboj, 36, 27.10., příloha Severočeský globus.
- HONCŮ M., (1985): Rozšíření a bionomie výra velkého (*Bubo bubo L.*) na Českolipsku. Závěrečná práce postgraduálního studia na Přír. fak. UK v Praze. Manuscript, p.1-78.
- HONCŮ M., (1985): Entomologický průzkum Tachovského vrchu u Doks. In Základní přírodovědný průzkum Tachovský vrch. Manuscript, p.85-108.

- HONCŮ M., (1985): Zvířena CHKO Kokořínsko-sever. In: Oborový dokument chráněné krajinné oblasti Kokořínsko, Ms., s. 9 - 14. Uloženo: AOPK Ústí n L. a Správa CHKO Kokořínsko, Mělník.
- HONCŮ M., (1989): Přivaděč vody Horní Liběchovka. Entomologický průzkum (*Coleoptera*, *Orthoptera*). ČSOP Česká Lípa, p.1 - 13, 1 mapa, 8 foto.
- HONCŮ M., (1992): Změny ve složení avifauny okresu Česká Lípa. Sborník příspěvků a informačních článků. Seminář zoologů českých, moravských a slezských muzeí. Staré Splavy u Č. Lípy, p. 16 - 22.
- HUDEK K., HUSÁK Št., JANDA J., PELLANTOVÁ J., (1995): Mokřady české republiky. Český ramsarský výbor, Třeboň, pp.189.
- CHOBOTSKÝ P., (1980): Horami kamenných růží. Ročenka Květy, č.44, 22 - 27.
- KURKA A., (1996): Arachnofauna Kokořínského dolu (dílčí zpráva o výsledcích arachnologického průzkumu v r. 1996). Manuscript. Deponováno u SCHKO Kokořínsko, 13 pp.
- LOOS K., (1904): Der Uhu in politischen Bezirke Dauba. Deutsche Jägerzeitung 4 (8): 27 - 31.
- LOOS K., (1906): Der Uhu in Böhmen, nebst einigen Notizen über die Verbreitung in anderen Ländern. I. Günzel, Saaz, 74 pp.
- LOOS K., (1915): Der Wanderfalkem in Böhmen. Oesterreichische Monatschrift, p.136 - 137.
- LOOS K., (1915-1932): 1-19 Bericht über die Tätigkeit der ornitologische Station des Lotos f.d.Jahr 1914 - 1932. Naturw. Zeitschrift Lotos.
- LOOS K., (1927): Der Uhu in dem Daubaer Bezirke. Sudetendeutsche Naturschutz 4.
- LOŽEK V., (1995): Polomené hory nejsou jen pískovce. Ochrana přírody, Praha, 50: 65 - 66.
- LOŽEK V., (1996): CHKO Kokořínsko ve světle výzkumu měkkýšů. Příroda, Praha, 7: 169 - 180.
- LUMPE P., (1997) : Ptactvo okresu Mělník. Okresní muzeum Mělník, pp. 200.
- MICHEL J., (1929): Tiere der Heimat. I. Teil. Tetschen, pp. 196.
- MORAVEC J., (1994): Atlas rozšíření obojživelníků v České republice. Národní muzeum, Praha, pp. 133.
- NĚMEC J., LOŽEK V., red.,(1996): Kokořínsko. In: Chráněná území ČR 1. Praha, p. 295-304.
- NOVÁK J., (1975): Příspěvek k poznání motýlů (*Lepidoptera*) severních Čech. Sborník Sev. Muzea, Serie Natur, Liberec, p. 91 - 94.
- PECINA P., RÁB P. (1987): Zpráva o orientačním průzkumu ichtyocenoty potoka Pšovky na území SPR Kokořínský důl. Bohemia centralis, Praha, 17: 217 - 225.
- POHATSCHKA E., (1935): Brutplätze des Hausstorches (*Ciconia alba*) 6 (3) Antworten 19:87.
- RÁB B., SLAVÍK O., (1995): Diploid-triploid-tetraploid Complex ox the Spined Loach, Genus *Cobitis* in Pšovka Creek: the first Evidence of the Nex Species of *Cobitis* on the Ichthyofauna of the Czech Republik. Acta Universitatis Carolinae Biologica 39:201 - 214.
- ROČEK ZB., (1972): Rozšíření čolka horského (*T.alpestris Laur*). Sborník Sev. muzea, Ser. Natur, Liberec. 4: 45 - 52.
- RUBÍN J., MARŠÁKOVÁ M., (1981): Chráněná krajinná oblast Kokořínsko. Naší přírodou, roč.1, č.8-9: 32 - 34.
- SLÁMA M., (1998): Tesaříkovití (*Cerambycidae*) České republiky a Slovenské republiky. Brouci - *Coleoptera*, pp. 383.

- ŠKAPEC L.,red.(1992): Červená kniha 3 - ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů ČSFR - Bezobratlí. Praha, 155 pp.
- URBÁNEK B., JÓN ZD., (1962): Poznámky k ptactvu Českolipska. Sborník Sev. muzea, Liberec, p.175 - 187.
- VASÁTKO J., LOŽEK V., (1970): Příspěvek k poznání měkkýší složky biocenós Polomených hor v okolí Dubé. Zprávy geografického ústavu ČSAV 7: 1 - 8.
- VESELÝ J., LUMPE P., (1996): Hnízdní výskyt slavíka obecného (*Luscinia megarhynchos*) na říčce Pšovce v roce 1996. Sosna 1996/2: 18 - 19.
- VITÁČEK ZD., (1993): Rozšíření obojživelníků a plazů na území okresu Česká Lípa. Fauna Bohem. Septentr., 18: 97 - 114.
- VITÁČEK ZD., (1994): Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa, akce - podpora výskytu vydry říční (*Lutra lutra*) na Českolipsku. Bezděz, p. 87 - 92.
- VONDRÁČEK J., (1971): Ještě k rozšíření sovy pálené v Severočeském kraji. Ochrannářský průzkum (příloha časopisu Ochrana přírody) 8: 31 - 32.
- VONDRÁČEK J., (1976): Změny ve složení avifauny Severočeského kraje v posledních 25 letech. Fauna Bohemiae Septentrionalis. Ústí n.L., 1: 15 - 21.
- ZAJÍČEK J., (1994): Zahnízdění luňáka červeného na Českolipsku. Bezděz, Česká Lípa, p.113 - 114.
- ZAVADIL V., DITTRICH M., ŠAPOVALIV P., (1988): Rozšíření ocasatých obojživelníků ve středočeském kraji. Bohemia centralis, 17: 169 - 209.
- ZAVADIL V., ŠAPOVALIV P., (1990): Rozšíření žab ve středočeském kraji, I. Bohemia centralis, 19:147 - 234.
- ZAVADIL V., KOLMAN P., (1992): Rozšíření žab ve středočeském kraji, II. Bohemia centralis, 21: 141 - 220.

RESUMÉ

Die Tierwelt des Landschaftsschutzgebietes Kokořinsko und der Teichlandschaft bei Holany in Nordböhmen

Miroslav Honců

In diesem Beitrage wird eine zoologische Wertung des Landschaftsschutzgebietes (CHKO) Kokořinsko und des in nördlicher Richtung anschliessenden Gebietes der Teiche um Holany (*Hohlener Teichtalung*) vorgestellt. Die Tierwelt dieses Gebietes gehört zur Provinz der mitteleuropäischen Laubwälder und stellt zum grössten Teil die gewöhnliche mitteleuropäische, der geographischen Breite, den klimatischen Bedingungen und anderen Faktoren entsprechende Fauna dar. Trotz der verhältnismässig niedrigen Seehöhe kommen hier einige submontane Arten, und zwar sowohl von Wirbeltieren, wie z.B. *Triturus alpestris*, *Lacerta vivipara*, *Aegolius funereus*, *Ficedula parva*, als auch von Wirbellosen, z.B. *Planaria alpina*, *Ocypus macrocephalus* oder *Trechus pulchellus*, vor. Wärmeliebende Arten können sich hier nicht besonders durchsetzen, da das Gelände überwiegend bewaldet ist; relativ charakteristisch sind Vertreter der *Buprestidae*, hauptsächlich *Buprestis octoguttata*. Es kommen hier allerdings auch seltenere Arten, wie *Ciconia nigra*, *Bubo bubo* oder *Ficedula albicollis* vor. Früher, wahrscheinlich bis 1962, nistete hier *Falco peregrinus* und sogar auch *Falco cherrug*.

Die Erforschung des Vorkommens von Wirbellosen ist eine lange Zeit unterschätzt worden und ist deshalb auch gegenwärtig noch nicht ganz abgeschlossen. Verhältnismässig gute Kenntnisse haben wir über die Käfer (*Coleoptera*), Schmetterlinge (*Lepidoptera*) und Spinnen (*Araneida*). Ein Umschwung fand erst in den letzten Jahren statt (seit 1994) durch systematische Arbeiten über Fische (*Pisces*), Weichtiere (*Mollusca*) und Spinnen (*Araneida*), in deren Verlaufe festgestellt wurde, dass in einem Teile dieses Gebietes einige Weichtierarten leben, die in den Roten Listen der IUCN enthalten sind und die an keiner anderen Stelle der Tschechischen Republik vorkommen. Es handelt sich dabei um *Cochlicopa nitens* und *Vertigo moulinsiana*. Auch *Vertigo angustior* und *Vallonia eniensis* gehören zu den gefährdeten Arten. Von Spinnen wurden bisher über 140 Arten bestimmt; von ihnen sind die Arten *Centromerus prudens* und *Eplognatha caricis* in der Tschechischen Republik nur hier festgestellt worden. Es kommen hier drei Krebsarten vor: neben dem vom Aussterben bedrohten *Astacus astacus* auch der *Astacus leptodactylus* und der künstlich ausgesetzte amerikanische *Orconestes limosus*. Unter den hier lebenden Fischarten befindet sich auch die vom Aussterben bedrohte Art *Cobitis taenia* und eine neue, bisher nicht beschriebene Art *Cobitis n. sp.* Deswegen wurde ein Teil des Landschaftsschutzgebietes Kokořinsko - die „Mokřady Pšovky a Liběchovky“ („Feuchtgebiete des Pšovka- und Liběchovka-Baches“) zum internationalen Schutzgebiet im Rahmen des Übereinkommens von Ramsar erklärt.

Das Gebiet der Teiche um Holany, das sich unmittelbar an die Nordgrenze des Landschaftsschutzgebietes Kokořinsko anschliesst, ist im Verzeichnis der international bedeutenden Feuchtgebiete registriert. Es nisten hier einige charakteristische Arten von Wasservögeln, vor einigen Jahren z. B. auch *Anser anser*, gelegentlich auch *Milvus milvus*. Von den anderen Vögeln nisten hier z. B. *Alcedo atthis* und *Cir-*

cus aeruginosus, *Acrocephalus sp.*; das Gebiet hat eine grosse Bedeutung für den Durchzug von Wasservögeln. Die Zahl der hier festgestellten Vogelarten nähert sich 200. Von den Amphibien kommt hier die vom Aussterben bedrohte *Rana ridibunda* und die stark gefährdete *Hyla arborea*, von den Säugetieren die vom Aussterben bedrohte *Lutra lutra* vor. Auch die Erkundung des Vorkommens der Wirbellosen wies eine ganze Anzahl bemerkenswerter Arten nach, die allerdings bisher noch nicht zusammenfassend bearbeitet worden sind. Mit Rücksicht auf die (trotz der steigenden Zahl der Erholungssuchenden) verhältnismässig gut erhaltene Natur wäre es angezeigt, auch dieses Gebiet unter Naturschutz zu stellen, wahrscheinlich am besten durch Angliederung an das Landschaftsschutzgebiet Kokofinsko.

The fauna of the Protected Landscape Kokořinsko and of the Holany fish-pond area

Miroslav Honců

The paper presents a zoological evaluation of the Protected landscape of Kokořinsko and of the adjacent Holany fish-pond area in its immediate northern surroundings. The fauna of this landscape belongs to the province of Central European deciduous woods and in its overwhelming part represents the common fauna of Central Europe adequate to this geographic latitude, its climatic conditions and other relevant factors. In spite of the relatively low height above sea level in this region occur some submontane elements both of vertebrates and invertebrates as, e. g. *Triturus alpestris*, *Lacerta vivipara*, *Aegolius funereus*, *Ficedula parva* and of invertebrates, e. g., *Planaria alpina*, *Ocypus macrocephalus* and *Trechus pulchellus*. As the area of interest is predominantly overgrown with woods thermophilous species occur only poorly; the relatively most characteristic species are the representatives of the genus *Buprestidae*, e. g. *Buprestis octoguttata*. In addition several rare species had been encountered, e.g. *Ciconia nigra*, *Bubo bubo* and *Ficedula albicollis*. Formerly, probably till 1962, *Falco peregrinus*, and even *Falco cherrug* nested here.

In the past the exploration of invertebrates was disregarded and, therefore, at present is not yet finished. Relatively good knowledge is available about the occurrence of beetles (*Coleoptera*), butterflies (*Lepidoptera*) and spiders (*Araneida*). This changed only in the last years (since 1994) by the start of a systematic exploration of the fish fauna (*Pisces*), molluscs (*Mollusca*) and spiders (*Araneida*). In its course it was detected that several species registered in the IUCN Red list are living here which in the remaining part of the Czech Republic had not been found. This refers, e. g., to *Cochlicopa nitens* and *Vertigo moulinsiana*. Also *Vertigo angustior* and *Valtonia eniensis* belong to the endangered species. There More than 140 species of spiders had been found, among them *Centromerus prudens* and *Eplognatha caricis*, which had been detected only in this part of Bohemia. There occur three species of crawfish, besides of the critically endangered *Astacus astacus*) also *Astacus leptodactylus* and the species *Orconestes limosus* which had been introduced from America. There had been detected the critically endangered fish species *Cobitis taenia* and a hitherto not described new species (*Cobitis n. sp.*). Accordingly a part of the area of the Protected landscape Kokořinsko - the „Mokřady Pšovky a Liběchovky“ had been declared an international nature reserve under the treaty of Ramsar.

The adjacent region of Holany with its fish-ponds is already registered in the list of regionally important wetlands. In the past here the nesting of *Anser anser*, incidentally also of *Milvus milvus* had been registered. Of the remaining species there nest e.g. *Alcedo atthis* and *Circus aeruginosus*, *Acrocephalus sp.* The region is important for the migratory movements of waterfowls. The overall number of bird species registered here approaches 200. Of the amphibians here occurs the critically endangered species *Rana ridibunda* and the endangered *Hyla arborea*, of mammals the critically endangered *Lutra lutra*. The exploration of the invertebrate fauna also proved the existence of several remarkable species the occurrence of which had not yet been reviewed. With regard to the relatively untouched state of nature (in spite of the increasing recreational activities) it would be necessary to subject this region to protection, most appropriately by its incorporation into the Protected landscape Kokořinsko.

**ETOEKOLOGICKÉ A SOCIOBIOLOGICKÉ VZTAHY
V POPULACI SYSLA OBECNĚHO
(*Spermophilus citellus* L.) NA LOKALITĚ
MIMOŇ - HŘEBČÍN V LETECH 1996 A 1997**

Zdeňka Mrlíková

Úvod

V letech 1996 a 1997 byla sledována populace syslů obecných v areálu hřebčína v Mimoni. Studie byla zaměřena na základní výzkum intrapopulačních etologických a ekologických vztahů. V předložené práci je shrnuta část získaných výsledků, které se zabývají strategií užívání nor jednotlivými zvířaty a strukturou jejich sociálních vztahů. Pro účely ochrany přírody byly výsledky použity k odhadu aktuálního početního stavu zvířat v dané kolonii. Vyhodnoceny byly rovněž podmínky prostředí v souvislosti s ekologickými nároky druhu. V regionálním měřítku Českolipska by výsledky měly sloužit pro poznání místní ohrožené fauny a být vodítkem pro zajišťování její ochrany.

Na ochranu populací i stanovišť sysla obecného byla v posledních letech soustředěna značná pozornost. V letech 1993 - 1997 byl v České republice řešen „Projekt Sysel“ (Mrlíková, 1998). Projekt byl zaměřen jednak na zmapování aktuálního stavu kolonií, jednak na umělé odchov a reintrodukcii zvířat na vhodné lokality. V rámci tohoto mapování bylo v České republice evidováno celkem 29 lokalit s prokázaným výskytem sysla (*obr. 1*). U většiny takto podchycečných kolonií však scházely údaje o velikosti populací a jejich vývoji. Výsledky předložené práce lze tedy považovat za příspěvek do tohoto celorepublikového programu. Ačkoli hlavním cílem této studie byl základní výzkum, mohou být jeho výsledky zdrojem informací pro

potřeby ochrany přírody. Vyplývá to z dosud prováděných reintrodukčních a přesídlovacích pokusů, které nevykazovaly požadovanou úspěšnost. Je pravděpodobné, že jednou z příčin těchto neúspěchů je absence elementárních znalostí z oblasti biologie a etologie druhu.

Stručná charakteristika druhu

Sysel obecný, *Spermophilus citellus* L., patří do řádu hlodavců, *Rodentia*, čeledi veverkovitých, *Sciuridae*. Sysel obecný má rozšířený areál rozšíření, Česká republika tvoří podle dosavadních poznatků patrně jeho současnou severozápadní hranici. Areál probíhá dále jihovýchodním směrem na Balkánský poloostrov. Izolované populace stejného druhu jsou uváděny i z Malé Asie a Zakavkazska, avšak z těchto oblastí jsou údaje o rozšíření nepřesné (Baruš a kol., 1989). Ekologickými nároky představuje sysel obecný typicky stepní druh, jeho druhotnými stanovišti jsou kulturní stepi a travnaté ekosystémy různého typu - pastviny, louky, okraje polí, úhory, meze, travnaté letištní plochy, atp. Optimum tvoří pravděpodobně teplá a výslunná stanoviště.

Sysel obecný je sociálně žijícím druhem. Žije v podzemních norách, které na povrch vyúsťují buď kolmo nebo šikmo vyhrabanými východy. Je to živočich monofázický s typicky denní aktivitou, zimní období přečkává v hibernaci. Uváděny jsou i případy estivace (např. Grulich 1960), zdá se však, že tyto údaje nejsou dostatečně podloženy. Stěžejní podíl potravy tvoří rostlinná složka, i když podstatou je sysel všežravec. Živočišnou složku potravy tvoří převážně larvální stadia i dospělci hmyzu, červi a měkkýši. Dominantním smyslem sysla je patrně zrak (Anděra a Horáček, 1982), i když akustické vnímání je rovněž zřetelně vyvinuto. Populační cykly byly za podmínek příznivých populačních hustot v minulých letech uváděny v rozpětí 7 - 9 let (Pelikán a kol., 1979). V současné době je cyklické kolísání početnosti buď nezřetelné nebo vymizelo zcela.

Přibližně v padesátých letech patřil sysel k poměrně hojným hlodavcům známým i u široké veřejnosti jako vážný zemědělský škůdce. Kolektivizace zemědělství v poválečných letech a s ní spojená ekologická devastace otevřené krajiny vedla k úbytku přirozených stepních biotopů včetně fauny na tyto biotopy vázané. Devastace přirozených stanovišť se jeví jako jedna z vážných příčin radikálního zlomu v populační dynamice sysla, po které začal ustupovat

ze všech původních stanovišť. V současné době představuje sýsel obecný vzácný reliktní druh stepní fauny, kterému se dostalo nejprůsňější ochrany v národních i mezinárodních legislativních normách na celém území Evropy. Byl zařazen na červenou listinu chráněných a ohrožených živočichů v mnoha státech, Bernská konvence „o ochraně živočišných druhů a jejich prostředí na území Evropy“ z roku 1979 ho řadí mezi přísně chráněné druhy. V České republice byl vyhláškou č. 395 zák. č. 114/1992 Sb. klasifikován jako kriticky ohrožený druh (Baruš a kol., 1989).

Literární přehled

Souhrn poznatků o druhu *S. citellus* uvádí Ružič (1978). Studie pojednávající o našich populacích sýsela obecného spadají do let, kdy sýsel byl na našem území dosud hojný a kdy byl považován za škůdce v zemědělství. Charakter výzkumu divokých populací sýsela z tohoto období tento postoj zřetelně odráží (Grulich, 1955). Nejrozsáhlejší studii o rozšíření a biologii sýsela v bývalém Československu v poválečných letech podal Grulich (1960). Cenné výsledky přineslo podrobné zpracování anatomie a růstové morfologie. Údaje o reprodukci však byly sbírány především na mrtvých zvířatech určováním věku odchycených zvířat, počítáním embryí, popř. placentárních skvrn na dělohách. Podobným způsobem byly získávány informace o prostorové aktivitě a užívání nor. Nory byly rozkopány nebo vyplaveny, odchycená zvířata utracena. Získané výsledky byly statické, poskytovaly pouze informace o momentálním stavu bez možnosti sledovat další pohyb a chování zvířat. Vyhodnocování poměru počtu ulovených zvířat k počtu nor zjištěných v daném území bylo podkladem ke zjišťování populační hustoty sýslů v dané lokalitě. Grulich (1960) tímto způsobem analyzoval rozsáhlé soubory dat získané z různých prostředí obývaných sýsely (trvalý travní porost, vojtěška, okraje cest, atp.). Tyto údaje společně s výsledky zjištěnými pomocí rozkopávání nor byly podkladem pro teorii o vzniku a vývoji sýselích nor.

Chování volně žijících sýslů studoval Kratochvíl (1964), a v pozdějších letech Kosnar (1979). Výsledky několikaletého pozorování shrnul v diplomové práci.

Výsledky výzkumu prezentované v této práci, byly zčásti zveřejněny v závěrečných zprávách pro Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě (Mrlíková 1996, 1997), zčásti jsou připravovány pro v odborný tisk.

Metodika

Lokalita byla v obou letech navštěvována pravidelně od 15. dubna do 15. září. Průměrné intervaly mezi jednotlivými návštěvami byly dva dny, maximální osm dní. Minimální časový vzorek pro sběr pozorování („time sampling“, Altmann 1977) byl 60 minut. Celkový čistý čas pozorování v roce 1996 činil 23760 minut (396 hodin), v roce 1997 13320 minut (222 hodin). Vzoroky pozorování byly sbírány v rozmezí celé světelné části dne (zjišťování aktivity), maximum pozorování bylo soustředěno do vrcholu povrchové aktivity sýslů.

Pro vyhodnocení změn početnosti aktivních zvířat na povrchu země byl zaznamenáván celkový počet všech sýslů viditelných na povrchu ve stálém zorném poli ze stálého pozorovacího stanoviště. Tyto kvantitativní údaje poskytovaly především informace o denní i roční aktivitě sýslů, o vlivu počasí a různých forem rušení na jejich povrchovou aktivitu.

Cílové poznatky byly získávány v následujících blocích:

1. Sčítání zvířat

Z devíti stálých stanovišť byla zaznamenávána všechna zvířata registrovatelná v celém příslušném zorném poli pozorovatele. Stanoviště byla volena tak, aby zorná pole pokryla pokud možno celou plochu kolonie. Sčítání probíhalo v rozmezí časového intervalu maxima povrchové aktivity za teplého počasí bez srážek v období mezi 15.4. - 15.5. 1996. Počty zvířat zaznamenaných na každém stanovišti v jednom dni byly sečteny. Sčítání proběhlo celkem 10×. Průměrná hodnota takto získaných deseti součtů sloužila pro odhad celkového minimálního počtu zvířat v kolonii.

2. Sčítání nor

Nory byly sečteny na celé ploše sýslí kolonie za pomoci barevného značení (kontrastním barevným lakem, popř. plastovou značkou s abecedně-číselným kódem). Prostor celé kolonie byl procházen v liniových transektech v pravidelných rozestupech dva metry, t.j. ve vzdálenosti, která ještě umožňovala vidět nory registrované v předchozí sousední linii. Nory byly sčítány v pásech po obou stranách procházené linie. Rozlišovány byly nory se šikmým a s kolmým východem, oba typy nor byly sčítány zvlášť.

3. Kvantitativní a kvalitativní analýza užívání nor jednotlivými zvířaty

a) Struktura prostorového uspořádání nor v rámci kolonie

K podrobné analýze bylo vybráno 139 nor, z nichž 55 nor bylo

s kolmým a 84 nor se šikmým východem. U těchto nor byly rozlišovány tzv. „subkolonie“ (Mrlíková, 1998). Za subkolonii byl považován systém nor, které byly na povrchu vzájemně propojeny viditelnými vyšlapanými chodničky. V rámci jednotlivých subkolonií byly měřeny vzdálenosti mezi jednotlivými norami a úhel, který svíraly spojnice vždy dvou sousedních nor. Na základě těchto měření byly konstruovány mapy jednotlivých subkolonií. Nory v každé subkolonii byly označeny trvalým plastovým štítkem s abecedně-číselným kódem.

b) Odchyt a značení zvířat

Sysli byli chytáni v norách do drátěných ok umístěných v jejich východu. Oka byla kontrolována ve 20-40 minutových intervalech. Ukázalo se, že jde o spolehlivou a bezpečnou metodu odchyty, při které nedošlo ani v jednom případě k poranění chyceného zvířete. Pravidelné zpětné odchty týchž zvířat i jejich zachovaná reprodukční schopnost ukazují, že tato metoda je přijatelná z ochranného i z etického hlediska. Stěžejní význam této metody tkvěl však v charakteru získaných informací, které byly z hlediska výzkumu nenahraditelné. Odchyt dával přesné informace o tom, které konkrétní zvíře obývalo kterou konkrétní noru. Naproti tomu, chytání do jakéhokoli typu živochytné pasti umístěné na povrchu, třeba i v těsné blízkosti nory, by tyto informace neposkytovalo.

Každé odchycené zvíře bylo evidováno. Určeno bylo stáří (v kategoriích dospělý jedinec nebo tohoroční mládě), pohlaví, reprodukční aktivita, popř. znatelná gravidita. K individuálnímu značení byly použity veterinární aerosolové značkovače dobytka v barvách červená, modrá a zelená. Tyto barvy byly dostatečně kontrastní i při určování jedinců na dálku. Značení ve tvaru pruhů a skvrn používaných na různé části těla poskytovalo ve třibarevné škále dostatek kombinací potřebných k individuálnímu označení několika desítek jedinců současně. Značení bylo odečitatelné na dálku po dobu dvou až tří týdnů, u odchycených zvířat bylo rozpoznatelné i po pěti týdnech. Zvířata bývala ve stejném barevném vzorci přeznačkována příležitostně při zpětných odchtech, což zaručovalo jejich individuální rozpoznávání po celou dobu výzkumu.

c) Zpětné odchty, individuální sledování značených zvířat

Pomocí zpětných odchytů značených zvířat ve značených norách byly získány údaje o tom, které zvíře obývá kterou noru a kolik nor. Stejně tak byly vyhodnoceny údaje kolik zvířat a kterých obývá určitou noru.

Popis lokality

Sledovaná syslí kolonie se nacházela v areálu dostihové dráhy „Hřebčín Mimoň“ na jihozápadním okraji města Mimoň, asi 310 m. n. m. Syslí využívali prostor dostihové dráhy a přilehlých ohrad. Travnatá plocha obsazená sysly měla rozlohu přibližně 20 ha (400 × 550 metrů). Tvořil ji vlastní dostihový ovál ohraničený živým plotem vysokým 1 až 2 metry. Za živým plotem byly po celé délce obvodu dostihové dráhy rozmístěny ohrady pro výběh a pasení koní. Ze západní strany přiléhal k ohradám vysoký, převážně jehličnatý, les (*Picea sp.*), v blízkosti jižního okraje byl březový háj s příměsí olše lepkavé (*Betula pendula*, *Alnus glutinosa*). Východní strana byla ohraničena příkopem s vlhkomilnou vegetací, za kterým vedla trať železniční vlečky. Ze severu byla dostihová dráha ohraničena místní komunikací a zemědělskými pozemky.

Dominantními bylinami na sledované ploše byly následující druhy: *Amarhantus retroflexus*, *Chenopodium album*, *Rumex obtusifolius*, *Trifolium dubium*, *Plantago major*, *Plantago sp.*, *Taraxacum officinale*, *Artemisia vulgaris*, *Gnaphalium uliginosum*, *Thalspi arvense*, *Capsella bursa-pastoris*, *Arabidopsis thaliana*, *Melandrium album*, *Anthriscus silvestris*, *Aegopodium podagraria*, *Vicia sativa*.

Sledovaná lokalita nepodlehla od roku 1996 do roku 1997 žádným výrazným změnám. Rovněž způsob hospodaření „Hřebčína Mimoň“ a režim pasení koní zůstal v obou letech shodný.

Výsledky

I. Zjišťování a odhad početnosti zvířat

1. Sčítání zvířat

Vizuálním sčítáním bylo v obou letech získáno celkem 10 vzorků početního stavu dospělých syslů viditelných v určitou dobu na povrchu země v prostoru kolonie. V roce 1996 činila hodnota harmonického průměru z deseti sčítání 311.2 zvířat (aritmetický průměr 314.1, rozptyl 273 - 352, směrodatná odchylka průměru byla 31.41, střední chyba 9.93). Při uvažované ploše kolonie 20 ha byla průměrná minimální hustota dospělé populace před objevením mláďat 15.56 sysla na 1 hektar. V roce 1997 byla za použití stejné metodiky zjištěna průměrná hodnota 120.0 zvířat, což odpovídá 38.6 % zjištěných zvířat v roce 1996. Průměrná minimální hustota populace v roce 1997 činila 6.00 sysla na hektar.

2. *Sčítání nor, charakteristika kolonie*

Na sledované ploše bylo v roce 1996 zjištěno celkem 1380 nor, z toho bylo 596 nor kolmých a 784 nor šikmých. Nory nebyly na ploše kolonie rozmístěny pravidelně. Kvantitativně nejvýznamnější byla východní strana závodiště, kde se nacházela naprostá většina všech zjištěných nor. Směrem k severu hustota nor klesala. Na západní a jihozápadní straně závodiště slyší nory scházely zcela. Ke zjištění příčin výrazně rozdílné distribuce syslíč nor byly sledovány některé ekologické charakteristiky prostředí, které mohly populaci syslíč ovlivňovat. Při hodnocení kvalitativního i kvantitativního zastoupení rostlinného krytu nebyly shledány žádné rozdíly mezi plochami náhodně vybranými z celého sledovaného území. Rovněž rozdíly v charakteru a intenzitě různých rušivých faktorů nebyly shledány. Výrazné rozdíly na různých částech sledované plochy však byly v délce slunečního svitu dopadajícího na zem. Syslové se vyhýbali zastíněným místům s velmi malým nebo žádným osluněním. Nej hustěji osídlené byly naopak plochy, na které dopadalo slunce od časných ranních hodin až do soumraku. Na distribuci nor se významnou měrou podílely patrně rovněž lokální změny v propustnosti podloží a vlhkosti půdy.

V roce 1997 bylo na začátku reprodukční sezóny na celé ploše kolonie zjištěno pouze 450 aktivních nor. Tento počet odpovídá 32.7 %, t.j zhruba třetinovému stavu aktivních nor v roce 1996.

3. *Kvalitativní a kvantitativní analýza uspořádání a užívání nor*

a) struktura prostorového uspořádání nor

K analýze rozmístění syslíč nor bylo vybráno území o rozloze 50 × 100 metrů. Celkový počet zjištěných nor zde byl 139, z toho 55 nor bylo s kolmým, 84 nor se šikmým východem. Studovány byly tyto závislosti: prostorová distribuce jednotlivých typů nor, vzdálenosti mezi nimi, uspořádání do subkolonií (propojenost povrchovými chodníčky).

Vybraných 139 nor náleželo podle stanovených kritérií ke 13 subkoloniím. Vyhodnocením těchto 13 vzorků nebyl zjištěn žádný průkazný poměr nor se šikmým a s kolmým východem v rámci jedné subkolonie. Rovněž počet nor a vzdálenosti mezi nimi v jednotlivých analyzovaných subkoloniích kolísaly náhodně. Na základě deskripce tedy nelze jednoznačně konstatovat, z kolika východů jakého typu se jednotlivé subkolonie skládaly.

b) Individuální sledování značených zvířat, analýza strategie obývání nor

Po dobu výzkumu bylo odchyceno celkem 79 zvířat ve 139 norách. Z celkového počtu bylo dospělých zvířat 47, s poměrem pohlaví 59 % samic a 41 % samců. Při hodnocení závislosti pohlaví a věku odchycených zvířat na typu nory, nebyly zjištěny statisticky průkazné odchylky. Nebyl zjištěn statisticky významný rozdíl ve frekvenci odchytu mláďat v norách se šikmým a s kolmým východem. Poměr pohlaví chytaných zvířat se v závislosti na čase (datu odchytu) v průběhu sezóny rovněž nelišil.

Podstatné zjištění vyplynulo z analýzy počtu a pohlaví dospělých zvířat odchycených v jedné noře. Na jednu sledovanou noru připadalo 1 - 4 různá zvířata, nejvyšší frekvence byla v kategoriích 2 a 3 dospělá zvířata na jednu noru (průměrná hodnota 2.63 zvířete na jednu noru).

Z 52 zpětných odchytů značených zvířat, bylo 44 zvířat chyceno v jiné než původní noře při prvním odchytu. Při vícečetných zpětných odchycích téhož zvířete narůstal i počet nor, ve kterých bylo toto zvíře odchyceno. Minimální vzdálenost mezi dvěma norami téhož zvířete byla 12 cm, maximální 2800 cm. Ve 2 případech bylo zvíře odchyceno v noře, která podle primárního určení náležela jiné subkolonii (Mrlíková, 1998).

Diskuse

Ačkoli předložené informace mají čistě deskriptivní charakter, přesto přinesly mnohá zajímavá zjištění. Sledování živých zvířat ukázalo, že mnohá dosud tradovaná tvrzení ohledně užívání nor a jejich distribuce v syslí kolonii přinejmenším nemají obecnou platnost. Získané výsledky rovněž nepotvrzují dosud tradovaná tvrzení o tom, že syslí obývají individuálně své rezidentální nory (např. Grulich 1960).

Grulich (1960) uvádí pro travní porosty (t.j. biotop, který nejvíce odpovídá podmínkám sledované lokality) hodnoty 1.3-10.0 nor na jednoho adultního jedince. V této studii byl v určitém vymezeném prostoru zjištěn průměrný počet 2,3 nory na jednoho adultního jedince. Naproti tomu, opakované zpětné odchycení značených zvířat přinesly výsledky odlišné. Prokázaly, že jednu noru mohou v době rozmnožování obývat až 4 různí adultní jedinci, průměrná hodnota byla 2,63 adultního zvířete na jednu noru. Je

zřejmě, že použití aritmetického průměru pro hodnocení těchto výsledků není dostatečné. Aritmetický průměr byl použit především kvůli možnosti srovnání výsledků Grulichy (1960). Pro praktické využití výsledků je podstatné, že sčítání nor nelze použít ke zjištění počtu zvířat na určité ploše. Je možné ho použít pouze jako metodu pro získání relativního ukazatele hustoty populace při použití v několika po sobě následujících sezónách.

Od roku 1996 do roku 1997 výrazně poklesla populační hustota ve sledované kolonii. Lze předpokládat, že minimálně jednou z příčin, které ovlivnily reprodukční úspěšnost, bylo mimořádně chladné a deštivé počasí v reprodukční sezóně roku 1996. Za závažný je třeba považovat fakt, že snižování populační hustoty syslů na sledované lokalitě bude pravděpodobně dále pokračovat a to i v případě, že vnější podmínky pro rozmnožování by v dalších letech byly příznivé. V roce 1997 vstoupila do reprodukce zhruba třetina počtu zvířat z roku 1996. Na základě nedostatečných znalostí z populační biologie sysla nelze předvídat, kolika rozmnožovacích cyklů bude třeba k obnovení původního počtu zvířat. Předpokládat však lze, že proces bude trvat několik let. Vezmeme-li však v úvahu, že soubor vnějších podmínek nemusí být v následujících sezónách pro rozmnožování optimální, není vyloučené, že populace nebude již schopna přirozené obnovy.

4. Možnosti ochrany stávající populace syslů

Sysel obecný je původně stepním živočichem, kterému v novodobé krajině vyhovují uměle udržované trvalé travní a bylinné porosty. Z tohoto hlediska se zdá, že prostředí dostihové dráhy a přilehlých pastvin na sledované lokalitě splňovalo základní ekologické nároky druhu. Prostor samotné dostihové dráhy byl poměrně pravidelně udržován sečením, takže zde bylinný porost nepřerůstal. Navzdory tradovaným tvrzením, že optimum ekologických nároků sysla tvoří nízké bylinné porosty, byla na sledované lokalitě nejvyšší zaznamenaná hustota syslů v ohradách, které bývaly pouze spásány a porost zde pravidelně přerůstal 30 centimetrů výšky. Stáda koní byla do jednotlivých ohrad vypouštěna postupně, takže v určitém období byla spásána pouze jedna, nejvýš dvě ohrady současně. Koně svým pohybem tak vytvářeli v ohradách rozmanitý biotop od zcela vydupaných holých míst bez vegetace, přes krátkostébelné spasené porosty, po ostrůvky vysokých trsů potravně neatraktivních bylin. Ve sledované

kolonii bylo tedy možno konstatovat výraznou preferenci horizontálně i vertikálně členěného prostředí před rovnoměrně krátce sečenou plochou.

Výsledky studie ukázaly, že k zajištění ochrany stávající populace syslů není třeba navrhovat radikální opatření. Současné hospodaření hřebčína Mimoň na dané lokalitě není v rozporu s ekologickými nároky druhu. Přesto by však bylo vhodné pozemky, které nemohou být po delší čas spásány, udržovat sečením. Možnosti případného získání finančních dotací potřebných k sečení těchto pastvin, je možné konzultovat s pracovníky ochrany přírody. Pro udržení stanoviště kriticky ohroženého živočicha by tato dotace byla dozajista oprávněná.

Vzhledem k poměrně vysokému přirozenému poklesu počtu zvířat v kolonii, který byl v průběhu dvou let zaznamenán, se ukazuje jako nanejvýš potřebné populaci dále sledovat. V případě dalšího snižování populační hustoty by bylo vhodné uvažovat o aplikaci některého ze záchranných programů (umělé vysazování syslů, genetická obnova, atd.)

Souhrn

- Odhad minimálního počtu zvířat, která se v r. 1996 na dané lokalitě rozmnožovala, byl okolo 311 jedinců, v r. 1997 120 jedinců. Jedním z faktorů, který ovlivnil výrazný pokles početnosti populace, bylo patrně chladné a deštivé počasí v roce 1996.
- V areálu hřebčína v Mimoně bylo v roce 1996 zjištěno 1380 nor syslů, v r. 1997 pouze 450. Nory nebyly na ploše kolonie rozmístěny rovnoměrně. Nejvýraznějším zjištěným faktorem ovlivňujícím distribuci nor, byla délka slunečního svitu dopadajícího na zem.
- Syslí nory byly uspořádány do tzv. „subkolonií“. V rámci jednotlivých subkolonií kolísal počet nor i vzdálenosti mezi nimi náhodně. Rovněž nebyly zjištěny rozdíly v zastoupení nor s kolmým a se šikmým východem.
- Nebyla zjištěna průkazná závislost věku a pohlaví zvířat na typu nory, ve které byla odchycena.
- Opakované zpětné odchyty ukázaly, že jednu noru mohou obývat 1 - 4 různá dospělá zvířata.
- Jedno dospělé zvíře mohlo obývat několik různých nor, minimální zjištěná vzdálenost mezi norami téhož zvířete byla 12 centimetrů, maximální 2800 centimetrů.

Vyhodnocením etologických údajů o aktivitě a užívání jednotlivých nor bylo zjištěno, že z pouhého součtu nor nelze usuzovat přímo na velikost populace. Počet nor však může být relativním ukazatelem hustoty populace.

Syslové výrazně preferovali horizontálně i vertikálně členěné prostředí před rovnoměrně krátce sečenou plochou.

LITERATURA

- Altman, J. 1974: Observational Study of Behaviour: Sampling Methods. Behaviour, 49: 227 - 267 .
- Anděra, M. - Horáček, I., 1982: Poznáváme naše savce. Praha.
- Baruš, V., a kol., 1989: Červená kniha 2 ohrožených a vzácných druhů rostlin a živočichů ČSSR. Státní zemědělské nakladatelství, Praha.
- Grulich, I. 1955: Sysel obecný v podmínkách intenzivního zemědělství. Živa 3 (4): 149-150.
- Grulich, I. 1960: Sysel obecný *Citellus citellus* L. v ČSSR. Práce Brněnské základny ČSAV, XXXII (11): 473 -
- Kosnar, J., 1979: Biologie a etologie sysla obecného (*Citellus citellus*, Linnaeus, 1875). Diplomová práce přírodovědecké fakulty UK Praha, 162 stran.
- Kratochvíl, J., 1964: K poznání teritorií sysla obecného (*Citellus citellus*). Folia zool., 13 (2): 99 - 106.
- Mrlíková, Z., 1996: Sysel obecný na lokalitě Mimoň - hřebčín v roce 1996. Etoekologické a sociobiologické vztahy. Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa.
- Mrlíková, Z., 1997: Vybrané biologické a etologické charakteristiky volně žijící populace sysla obecného (*Citellus citellus*), na lokalitě Mimon - hřebčín v letech 1996 a 1997. Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa.
- Mrlíková, Z. 1998: Využívání nor a prostoru v populaci sysla obecného. Živa 2: 87-88. Academia Praha
- Pelikán, J. - Gaisler, J. - Rödl, P., 1979. Naši savci. Academia, Praha.
- Ružič, A. 1987: *Citellus citellus* (Linnaeus, 1766) - Der oder das Europäische Ziesel. In Neithammer, J., Krapp, F., 1987. Handbuch der Säugetiere Europas. Akademische Verlagsgesellschaft. Wiesbaden. pp. 122-144.

RESUMÉ

Ethoekologische und sociobiologische Verhältnisse der Population des Europäische Ziesel (Spermophilus citellus L.) im Gestüt Mimoň (Niemes) in den Jahren 1996 und 1997

Zdeňka Mrlíková

Die Zahl der Tiere, die sich 1996 auf diesem Orte fortpflanzten, wird auf wenigstens 311 Individuen geschätzt; im Jahre 1997 waren es nur 120 Individuen. Einer der Faktoren, die diese Reduktion der Individuenzahl beeinflusst haben, war wahrscheinlich die kalte und regnerische Witterung des Jahres 1996.

Auf der Fläche des Gestütes Mimoň sind im Jahre 1996 im Ganzen 1 380, im Jahre 1997 nur 450 Baue des Ziesel festgestellt worden. Die Baue waren über die Fläche des Gestütes ungleichmässig verteilt. Der wichtigste Faktor, der die Verteilung der Baue beeinflusste, war die Länge der Sonnenbestrahlung der Bodenoberfläche.

Die Baue des Ziesel waren in sog. Subkolonien gruppiert. Die Anzahl der Baue und die Entfernung zwischen den einzelnen Bauen schwankte im Rahmen der einzelnen Subkolonien unregelmässig. Es wurden auch keine Unterschiede in der Verteilung der Baue mit senkrechtem und geneigten Ausgang festgestellt.

Es wurde auch keine beweiskräftige Abhängigkeit des Alters und des Geschlechtes am Typ des Baues, in dem sie gefangen worden sind, festgestellt. Durch wiederholte Fänge wurde nachgewiesen, dass ein Bau von 1 bis 4 verschiedenen erwachsenen Tieren bewohnt sein kann. Ein einzelnes erwachsenes Tier kann auch einige verschiedenen Baue bewohnen, wobei die kleinste Entfernung zwischen den Bauen eines Individuums 12 cm, die grösste 2 800 cm betrug.

Mit Hilfe einer Auswertung der ethologischen Daten über die Aktivität und die Benutzung der einzelnen Baue würde festgestellt, dass aus der Anzahl der Baue nicht direkt auf die Grösse der Population geschlossen werden kann. Die Zahl der Baue kann allerdings als ein relativer Index zur Abschätzung der Dichte der Population dienen.

Die Ziesel gaben einem horizontal und vertikal gegliederten Gelände vor einer gleichmässig kurz gemähten Fläche den Vorzug.

Ethoecologic and sociobiologic relations in the population of European ground squirrel (*Spermophilus citellus* L.) at the Mimoň stud-farm in 1996 and 1997

Zdeňka Mrlíková

The estimated minimal number of animals breeding in 1996 at the studied site was about 311 individuals, in 1997 only 120 individuals. One of the factors which influenced this distinct decrease in the numerousness of the population was apparently the cold and rainy weather during the year 1996.

In the 1996 there were detected 1,380 burrows of ground squirrels in the area of the stud-farm at Mimoň, in 1997 there were only 450 burrows. The distribution of burrows in the area of the colony was not uniform. As the most considerable factor influencing their distribution was found the duration of sunshine falling on the surface.

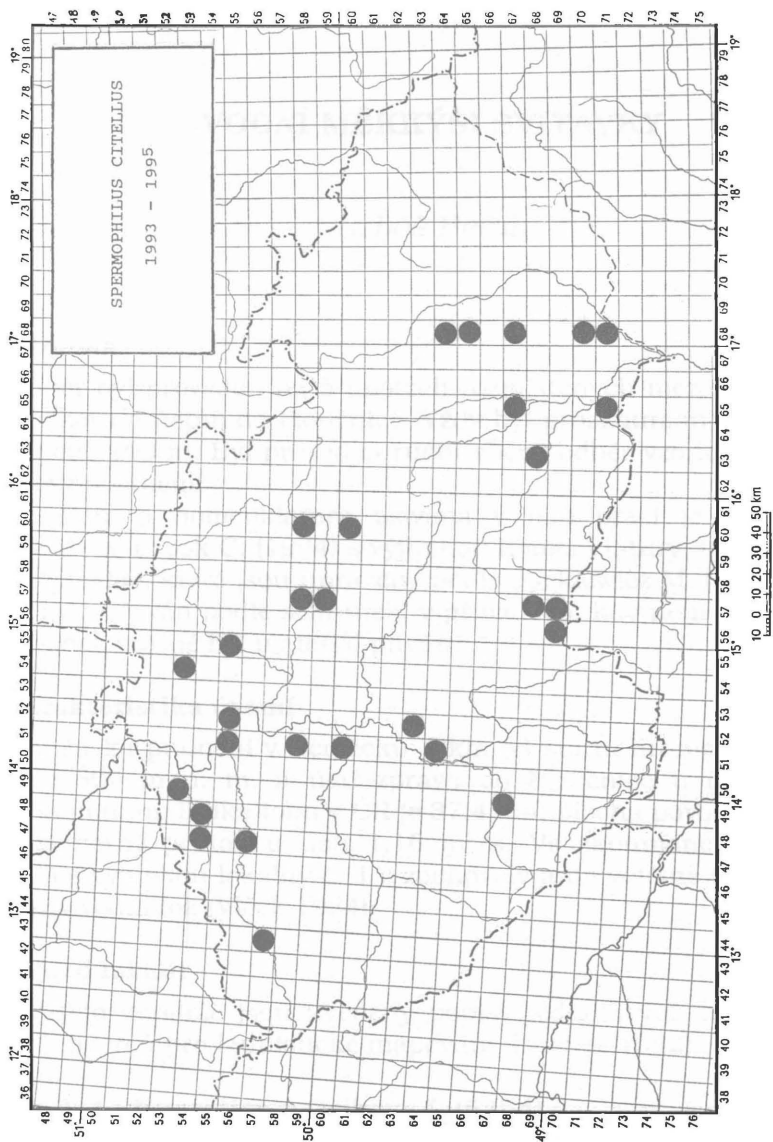
The burrows were arranged into so-called subcolonies. In the individual subcolonies the number of burrows and the distance between them fluctuated at random. Moreover, no differences were detected in the occurrence of burrows with a vertical or a slanting ext.

No significant relation was found between the age and the sex of the animal and the type of the burrow, in which it was caught. Repeated re-capturing revealed that one and the same burrow may be occupied by 1 to 4 adult animals.

One adult animal could occupy more than one burrow; the least distance between the burrows occupied by the same individual was 12 cm, the maximal distance was 2,800 cm.

The ethological data about the activity and the using of the individual burrows point to, that from the simple sum of burrows the size of the population cannot be estimated. The number of burrows, however, remains to be a relative indicator of the size of the population.

The ground squirrels distinctly preferred horizontally and vertically articulated environments over uniformly and short mowen areas.

Obr. 1: Přehled oblasti s ověřeným výskytem sysla v letech 1993 - 1995 (Dle materiálů NM v Praze, s laskavým svolením dr. Anděry).

VODNÍ MĚKKÝŠI SVITAVKY

Luboš Beran

Metodika

Sběr byl proveden na 5 místech rozmístěných mezi Kunraticemi u Cvikova a ústím do Ploučnice. Vždy byl prozkoumán úsek dlouhý nejméně 100 m. Byl proveden ruční sběr i odběr vzorků sedimentu kovovým sítkem.

Systém a nomenklatura užívaná v této práci je podle Glöer P. & Meier-Brook C. (1994) s výjimkou nomenklatury a systému čel. Lymnaeidae, které jsou upraveny podle Jackiewicz M. (1993). Materiál byl určován podle schránek, v případech, kdy není určení podle schránek možné byl materiál pitván.

Charakteristika území

Svitavka pramení v Německu 1 km od státní hranice, přitéká ve výšce 505 m n. m. a ústí zprava do Ploučnice u obce Brenná v 253 m n. m. Délka toku v ČR je 37,4 km, plocha povodí 132,5 km² a průměrný průtok u ústí 1,16 m³/s. Ve zkoumaném úseku se jedná s výjimkou lokality č. 1 o zachovalý a na většině toku neregulovaný vodní tok (Vlček 1984).

Přehled lokalit

V této kapitole jsou uvedeny popisy jednotlivých lokalit včetně kódů čtverců pro faunistické mapování (Buchar 1982).

Lok. č. 1 - Kunratice u Cvikova I. (5254)

Svitavka podél vodních nádrží „Třídolí“. Přeložené betonové koryto (30. 5. 1998).

Lok. č. 2 - Kunratice u Cvikova II. (5254)

Svitavka pod Kunraticemi u Cvikova. Přirozené meandrující koryto (16. 8. 1998).

Lok. č. 3 - Svitava (5253)

Svitavka pod obcí Svitava. Přirozené meandrující koryto (15. 8. 1998).

Lok. č. 4 - Zákupy (5353)

Svitavka nad Zákupy. Přirozeně meandrující koryto (15. 8. 1998).

Lok. č. 5 - Brenná (5353)

Svitavka u obce Brenná. Napřímené koryto (15. 8. 1998).

Výsledky

Přehled zjištěných druhů

U každého zjištěného druhu je uvedeno zoogeografické rozšíření podle Lisického (1991) a dále údaje týkající se hojnosti na uvedených lokalitách, eventuálně poznámky k rozšíření druhu v ČR.

Classis: *Gastropoda*

Ordo: *Mezogastropoda*

Familia: *Planorbidae*

Ancylus fluviatilis O. F. Müller, 1774 - typ rozšíření evropský. Roztroušený výskyt na lok. č. 1 a hojný na ostatních 4 lokalitách.

Classis: *Bivalvia*

Ordo: *Veneroida*

Familia: *Sphaeriidae*

Pisidium amnicum (O. F. Müller, 1774) - typ rozšíření palearktický. Roztroušený výskyt na lok. č. 3 - 5. Druh citlivý na znečištění, který žije především v písčitojilovitých sedimentech. Lokalit se silnými populacemi je v ČR minimálně a jsou soustředěny zejména v severní části Čech. Poměrně silná populace ve Svitavce navazuje na populaci v Ploučnici (Beran 1998).

Pisidium subtruncatum Malm, 1855 - typ rozšíření holarktický. Roztroušený výskyt na lok. 2 - 5.

Pisidium nitidum Jenyns, 1832 - typ rozšíření holarktický. Ojedinelý výskyt na lok. č. 2.

Pisidium casertanum (Poli, 1791) - typ rozšíření kosmopolitní (?). Hojný výskyt na lok. č. 4, roztroušený na lok. č. 2 a 3 a ojedinelý na lok. č. 5.

Přehled zjištěných druhů podle lokalit

Název	Lok. č.1	č.2	č.3	č.4	č.5
<i>Ancylus fluviatilis</i>	R	H	H	H	H
<i>Pisidium amnicum</i>			R	R	R
<i>Pisidium subtruncatum</i>		R	R	R	R
<i>Pisidium nitidum</i>					O
<i>Pisidium casertanum</i>		R	R	H	O

O - ojedinělý výskyt; solitary occurrence (few individuals)

R - roztroušený výskyt; scattered occurrence

H - hojný výskyt; abundant occurrence

VH - velmi hojný výskyt; very abundant occurrence

Diskuse

Nejcennějším nálezem je bezesporu výskyt poměrně silné populace hrachovky říční (*Pisidium amnicum*). Tento druh byl nalézán zejména v písčitojilovitých sedimentech při březích. Tyto sedimenty byly mnohem častější v meandrujícím korytě na lok. č. 3 a 4 než na lok. č. 5, kde vzhledem k napřímenému korytu byly tyto sedimenty poměrně vzácné. Populace ve Svitavce navazuje na silný výskyt v Ploučnici do které se Svitavka vlévá.

O hodnotě Svitavky svědčí i nález larev mihule potoční (*Lampetra planeri*), které byly zjištěny při uvedeném průzkumu na lok. č. 2 - 4. Pro uchování uvedeného stavu je nutné vyloučení dalších nevhodných vodohospodářských úprav (napřimování toku, příčné objekty zabraňující migraci včetně průtočných rybníků) Svitavky a snížení znečištění zejména z obcí na toku.

Souhrn výsledků

V r. 1998 byl proveden průzkum vodní malakofauny Svitavky mezi Kunraticemi u Cvikova a ústím do Ploučnice. Celkem bylo nalezeno pouze 5 druhů vodních měkkýšů což však koresponduje s typem zkoumaného toku. S jedinou výjimkou se jedná o druhy běžné. Uvedenou výjimkou je populace vzácné hrachovky říční (*Pisidium amnicum*).

Poděkování

Své manželce Lence děkuji za pomoc při provádění terénních průzkumů.

LITERATURA

- Beran L. 1998: Vodní měkkýši Ploučnice. *Bezděz*, 7: 173 - 180.
- Buchar J. 1982: Způsob publikace lokalit živočichů z území Československa. *Věšt. Čs. Společ. Zool.*, Praha, 46: 317 - 318.
- Glöer P. & Meier-Brook C. 1994: Süßwassermollusken (ein bestimmungsschlüssel für die Bundesrepublik Deutschland) 11. auflage, Deutscher Jugendbund für Naturbeobachtung, Hamburg, 136 pp.
- Jackiewicz M. 1993: Phylogeny and Relationships within the European Species of the Family Lymnaeidae. *Folia Malacologica*, 5: 61 - 95.
- Lisický J. M. 1991: *Mollusca Slovenska*. Bratislava: Veda, 341 pp.
- Vlček V. (ed.) 1984: *Vodní toky a nádrže*. Academia Praha. 315 pp.

RESUMÉ

Die Wasser-Mollusken des Svitavka- (Zwitte-)Baches

Luboš Beran

Die Fauna der aquatischen Mollusken im Svitavka-(Zwitte-) -Bache (Nordböhmen, Kartierungsquadrate No. 5253, 5254 und 5353) zwischen Kunratice u Cvikova (Kunnersdorf) und seiner Mündung in die Ploučnice (Polzen) wurde im Jahre 1998 untersucht. Es wurden im Ganzen 5 Arten gefunden. Festgestellt wurde auch eine grosse Population der gefährdeten Art *Pisidium amnicum*.

The water molluscs of the Svitavka river

Luboš Beran

The aquatic malacofauna of the Svitavka river (North Bohemia, mapping square No. 5253, 5254, and 5353) between Kunratice u Cvikova and its inflow into the Ploučnice river was studied in 1998. Altogether 5 species were found. A large population of the endangered species *Pisidium amnicum* was detected.

PŘÍRODNÍ PAMÁTKA „LOUKA U BRODSKÝCH“ V DOLNÍ CHŘIBSKÉ

Marta Plánská

Úvod

Mokrá louka, která se nachází v k.ú. Dolní Chřibská přímo v obci mezi chalupami, je mezi botaniky známa výskytem prstnatce májového již dlouhá léta. Louka byla za první republiky hospodářsky využívána a pravidelně kosena. Byla odvodňována příkopky. Po druhé světové válce byla louka kosena velmi nepravidelně a na některých místech začala zarůstat dřevinami. V roce 1994 byly poprvé na podnět Správy CHKO Lužické hory provedeny asanační zásahy, jejichž cílem bylo stabilizovat populaci prstnatce májového. Během několika let došlo po pravidelném kosení k velmi slibnému zvýšení počtu prstnatce májového. Tuto jedinečnou lokalitu se rozhodla Správa CHKO Lužické hory zachovat pro budoucí generace a vyhlásit ji přírodní památkou. Chráněné území je pojmenováno podle dlouholecných majitelů pozemku „Louka u Brodských“.

Na lokalitě byl poprvé proveden inventarizační botanický průzkum v roce 1997. Starší údaje o lokalitě jsou pouze okrajové ve zprávách z kontrol či v krátkém článku Hártelových „Vstavačovitě louky u Chřibské“ (HÄRTEL et HÄRTEL, 1992).

Charakteristika sledovaného území

Přírodní památka (zkratka PP) „Louka u Brodských“ byla zřízena vyhláškou č. 1/1997 Správy chráněné krajinné oblasti Lužické hory ze dne 15.12.1997. Nachází se v okrese Děčín ve Šluknovském výběžku v katastrálním území Dolní Chřibská. Leží ve čtverci středoevropského síťového mapování 5152. Nadmořská výška chráněného

území je cca 335 m n.m. Zeměpisné souřadnice místa jsou cca 14°28' v.d. a 50°53' s.š. Celková výměra PP „Louka u Brodských“ činí 6816 m², (0,68 ha), výměra ochranného pásma je 4718 m², (0,47 ha).

Podle geomorfologického členění ČR (DEMEK et al. 1987) je přírodní památka situována do okrsku Chřibskokamenická kotlina celku Lužické hory. Dle geologické mapy list Děčín - Görlitz se ve sledovaném území nacházejí slínovce a vápnité jílovce s vložkami pískovců či s polohami křemitých jílovců křídového stáří (svrchní turon - coniak).

Pro území PP Louka u Brodských a její okolí jsou dle Územního průmětu charakteristické především půdní druhy hlinitopísčité a písčitohlinité. Jako půdní typy se zde uplatňují půdy nivní až půdy slabě podzolované.

Louka se nachází v povodí Chřibské Kamenice. Rozvodnice vede nedaleko od chráněného území po vrcholech Malého Stožce a Plešivce. Poblíž přírodní památky za vodojemem protéká bezejmenná vodoteč. Lokalita se nachází v CHOPAV Severočeská křída.

Zkoumaná oblast je srážkově bohatá. Jak uvádí Glöckner, (GLÖCKNER 1995) byla v minulosti na území okresu Děčín velmi hustá síť srážkoměrných pozorovacích stanic, v nichž byly zpracovány padesátileté pozorovací řady (1901-1950). V Chřibskokamenické kotlině byla srážkoměrná stanice v Horní Chřibské (424 m n.m.)

Podle regionálně fytogeografického členění České republiky (SKALICKÝ in HEJNÝ et SLAVÍK 1988) patří PP „Louka u Brodských“ do fytogeografické oblasti mezofytikum, fytogeografického obvodu Českomoravské mezofytikum, fytogeografického okresu 50 Lužické hory. Dle mapy floristických okrsků (fytochorionů) ČR - (HEJNÝ et SLAVÍK 1988) leží lokalita v obvodu hercynské a subatlantské květeny na hranici fytochorionu 39 Děčínská vrchovina a 43 Lužické hory a Podještědská pahorkatina. Na lokalitě je výrazná přítomnost subatlantsky laděných druhů (např. *Juncus acutiflorus*, *Lotus uliginosus*). Druhy temperátně evropské oblasti jsou např. *Alnus glutinosa*, *Fraxinus excelsior*, *Lysimachia nummularia*. Podle rekonstrukční mapy potenciální vegetace (MIKYŠKA et al. 1969), je studovanému území přiřazena formace acidofilní doubravy (řád *Quercetalia robori-petraeae*). Poblíž chráněného území dle rekonstrukční mapy jsou bikové bučiny (svaz *Luzulo-Fagion*).

Zoogeograficky patří území do zóny listnatých lesů.

Metodika

Ke zpracování inventarizačního průzkumu byla použita „Metodika inventarizačního průzkumu chráněných území“ (MARŠÁKOVÁ 1987). Fytcenologické poměry jsou na lokalitě složitější, a proto nebyly fytcenologické snímky z časových důvodů provedeny na celé lokalitě. Soupis vlastních nálezů je doplněn o nálezy dalších autorů z veškeré dostupné literatury a zápisů z terénních pochůzek. Druhy ohrožené obsažené ve vyhlášce ČNR č. 395/92 Sb. jsou doplněny o druhy uváděné v Červeném seznamu (HOLUB et al. 1995) a zapsány ve zvláštním seznamu. Názvy rostlin jsou uvedeny podle Dostála (DOSTÁL 1989).

Seznam zjištěných taxonů

Následující přehled je řazen dle schematu: (a) latinský název taxonu, (b) zkratka jména nálezce, (c) rok nálezu, (d) číslo naleziště, (e) literární odkaz v závorce.

Zkratky jmen nálezců: Pl - Marta Plánská, Hä - Handrij Härtel

Seznam nalezišť:

Číslicemi jsou označeny tři části louky: 1. - okolí hlavní cesty, 2. - část louky vpravo od vyšlapané stezky, 3. - část louky od stezky vlevo (ve směru k vodojemu).

Acer platanoides L., Pl 1997, 1.- *Acetosa pratensis* MILL., Pl 1997, 2, 3.- *Achillea millefolium* L., Pl 1997, 2.- *Achillea ptarmica* L., Pl 1997, 3.- *Aegopodium podagraria* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Agrostis capillaris* L., Pl 1997, 3.- *Agrostis gigantea* ROTH, Pl 1997, 3.- *Alchemilla monticola* OPIZ, Pl 1997, 2,3.- *Alnus glutinosa* (L.) GAERTN., Pl 1997, 3.- *Alopecurus pratensis* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Alsinula media* (L.) DOST., Pl 1997, 1.- *Amoria repens* (L.) C. B. PRESL, Pl 1997, 1, 2, 3.- *Anemonoides nemorosa* (L.) HOLUB, Pl 1997, 2.- *Angelica sylvestris* L., Pl 1997, 2, 3.- *Anthoxanthum odoratum* L., Pl 1997, 2, 3.- *Anthriscus sylvestris* (L.) HOFFM., Pl 1997, 1, 2.- *Arrhenatherum elatius* (L.) BEAUV. ex J. et C. PRESL, Pl 1997, 1, 2, 3.- *Artemisia vulgaris* L., Pl 1997, 1, 3.

Bistorta major S.F.GRAY, Pl 1997, Hä 1990, 3.- *Briza media* L., Pl 1997, 2, 3.

Caltha palustris L., Pl 1997, 2, 3.- *Calystegia sepium* subsp. *sepium* (L.) R. BROWN, Pl 1997, 1, 2.- *Campanula patula* L., Pl 1997, 2, 3.- *Capsella bursa-pastoris* (L.) MEDIC., Pl 1997, 1.- *Cardamine amara* L., Pl 1997, 3.- *Carex hirta* L., Pl 1997, 2, 3.- *Carex nigra* (L.) REICHARD, Pl 1997, 2, 3.- *Carex pallescens* L., Pl 1997, Hä 1990, 2, 3.- *Carex panicea* L., Pl 1997, Hä 1990, 2, 3.- *Cathartolimum catharticum* (L.) SMALL, Pl 1997, 3.- *Chaerophyllum aromaticum* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Chaerophyllum hirsutum* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Chamaepodium officinale* (L.) WALLR., Pl 1997, 1.- *Chamerion angustifolium* (L.) Holub, Pl 1997, 3.- *Chamomilla suaveolens* (PURSH) RYDB., Pl 1997, 1.- *Chenopodium album* L., Pl 1997, 1.- *Cerastium holosteoides* FRIES ampl. HYL., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Cirsium arvense* (L.) SCOP., Pl 1997, 1, 3.- *Cirsium oleraceum* (L.) SCOP., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Cirsium palustre* (L.) SCOP., Pl 1997, Hä 1990, 3.- *Cirsium vulgare* (SAVI) TEN, Pl 1997, 2.- *Crepis paludosa* (L.) MOENCH, Pl 1997, Hä 1990, 2, 3.- *Cynosurus cristatus* L., Pl 1997, 2, 3.

Dactylis glomerata L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Dactylorhiza majalis* (REICHENB.) HUNT et SUMMERHAYES, Pl 1997, Hä 1990, 2, 3.- *Deschampsia cespitosa* (L.) BEAUV., Pl 1997, 3.- *Descurainia sophia* (L.) WEBB ex PRANTL, Pl 1997, 1.

Elytrigia repens (L.) DESV., Pl 1997, 1, 2.- *Epilobium palustre* L., Pl 1997, 3.- *Equisetum arvense* L., Pl 1997, 1.- *Equisetum fluviatile* L. ampl. EHRH., Pl 1997, 2, 3.- *Equisetum palustre* L., Pl 1997, 2, 3.

Fallopia convolvulus (L.) · LÖVE, Pl 1997, 1.- *Festuca arundinacea* SCHREBER, Pl 1997, 1.- *Festuca gigantea* (L.) VILL., Pl 1997, 3.- *Festuca pratensis* HUDS., Pl 1997, 1, 3.- *Festuca rubra* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Filipendula ulmaria* (L.) MAXIM., Pl 1997, 2, 3.- *Fraxinus excelsior* L., Pl 1997, 1.

Galeopsis bifida BOENNINGH., Pl 1997, 1.- *Galeopsis pubescens* BESSER, Pl 1997, 1, 2.- *Galeopsis tetrahit* L., Pl 1997, 1, 3.- *Galinsoga urticifolia* (HUMB., BONPL. et KUNTH) BENTH. in OERST., Pl 1997, 1.- *Galium album* MILLER, Pl 1997, 3.- *Galium aparine* L., Pl 1997, 1, 2.- *Galium mollugo* L., Pl 1997, 2, 3.- *Galium palustre* L., Pl 1997, 2, 3.- *Galium uliginosum* L., Pl 1997, 2, 3.- *Geranium robertianum* L., Pl 1997, 1.- *Geum rivale* L., Pl 1997, Hä 1990, 2, 3.- *Glyceria fluitans* (L.) R. BROWN, Pl 1997, 2, 3.

Helictotrichon pubescens (HUDS) PILGER, Pl 1997, 2.- *Hera-
cleum sphondylium* L., Pl 1997, 1, 2.- *Holcus mollis* L., Pl 1997, 3.-
Holcus lanatus L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Hieracium murorum* L., Pl 1997,
3.- *Hypericum maculatum* CRANTZ, Pl 1997, 3.- *Hypochoeris radi-
cata* L., Pl 1997, 1, 3.

Jacea pratensis LAM., Pl 1997, 2, 3.- *Juncus acutiflorus* EHRH.
ex G.F.HOFFM., Pl 1997, 3.- *Juncus articulatus* L., Pl 1997, 2, 3.-
Juncus compressus JACQ., Pl 1997, 2.- *Juncus conglomeratus* L., Pl
1997, 2, 3.- *Juncus effusus* L., Pl 1997, 2, 3.- *Juncus tenuis* WILLD.,
Pl 1997, 2.

Lamium album L., Pl 1997, 1.- *Lamium maculatum* L., Pl 1997,
1.- *Lathyrus pratensis* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Leontodon hispidus*
subsp. *hispidus* L., Pl 1997, 3.- *Leucanthemum ircutianum* DC., Pl
1997, 2, 3.- *Listera ovata* (L.) R.BROWN, Pl 1997, 2.- *Lolium pe-
renne* L., Pl 1997, 1.- *Lotus uliginosus* SCHKUHR, Pl 1997, 2, 3.- *Lu-
zula campestris* (L.) DC. in LAM. et DC., Pl 1997, 2, 3.- *Luzula mul-
tiflora* (EHRH. ex RETZ.) LEJ., Pl 1997, 3.- *Lychnis flos-cuculi* L., Pl
1997, Hå 1990, 2, 3.- *Lycopus europaeus* L., Pl 1997, 3.- *Lysima-
chia nummularia* L., Pl 1997, 2, 3.- *Lysimachia punctata* L., Pl 1997,
2, 3.

Matricaria maritima L., Pl 1997, 1.- *Myosotis arvensis* (L.) HILL,
Pl 1997, 1.- *Myosotis nemorosa* BASS., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Myosotis
palustris* (L.) NATH., Pl 1997, 3.

Persicaria lapathifolia (L.) S. F. GRAY, Pl 1997, 1, 2, 3.- *Petasites
albus* (L.) GAERTN., Pl 1997, 3.- *Phleum pratense* L., Pl 1997, 1, 2,
3.- *Pimpinella major* (L.) HUDS., Pl 1997, 2, 3.- *Plantago lanceolata*
L., Pl 1997, 3.- *Plantago major* L., Pl 1997, 1.- *Poa pratensis* L., Pl
1997, 1, 2, 3.- *Poa annua* L., Pl 1997, 1.- *Poa trivialis* L., Pl
1997, 1, 2, 3.- *Polygonum aviculare* L., Pl 1997, 1.- *Potentilla anse-
rina* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Potentilla erecta* (L.) RÄUSCHEL, Pl 1997,
3.- *Primula elatior* (L.) HILL, Pl 1997, 3.- *Prunella vulgaris* L., Pl
1997, 3.- *Puccinellia distans* (L.) PARL., Pl 1997, 3.

Ranunculus acris L., Pl 1997, 2, 3.- *Ranunculus auricomus*
L. em. W.KOCH, Pl 1997, 3.- *Ranunculus repens* L., Pl 1997, 1, 2,

3.- *Rhinanthus alectorolophus* subsp. *alectorolophus* (SCOP.) POL-
LICH, Pl 1997, 2, 3.- *Rubus* sp., Pl 1997, 2.- *Rubus idaeus* L., Pl
1997, 2.

Salix aurita L., Pl 1997, 3.- *Salix caprea* L., Pl 1997, 3.- *Salix ci-
nerea* L., Pl 1997, 2, 3.- *Salix fragilis* L., Pl 1997, 3.- *Salix viminalis*
L., Pl 1997, 3.- *Sambucus nigra* L., Pl 1997, 1.- *Sanguisorba officina-
lis* L., Pl 1997, 3.- *Scirpus sylvaticus* L., Pl 1997, 2, 3.- *Scorzoneroi-
des autumnalis* (L.) MOENCH, Pl 1997, 1, 3.- *Sonchus arvensis* L.,
Pl 1997, 1.- *Stachys sylvatica* L., Pl 1997, 2, 3.- *Stellaria graminea*
L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Stellaria nemorum* L., Pl 1997, 1.- *Succisa pra-
tensis* MOENCH, Pl 1997, 3.- *Symphoricarpos rivularis* SUKSD., Pl
1997, 1, 3.- *Symphytum officinale* L., Pl 1997, 3.

Tanacetum vulgare L., Pl 1997, 1, 3.- *Taraxacum* Sect. *Ruderalia*
KIRSCHNER, OLLGARD et ŠTĚPÁNEK, Pl 1997, 1.- *Thlaspi arvense*
L., Pl 1997, 1.- *Tithymalus peplus* (L.) GAERTN., Pl 1997, 1.- *Trifo-
lium pratense* L., Pl 1997, 1, 2, 3.- *Trisetum flavescens* (L.) P. BEAUV.,
Pl 1997, 3.- *Tussilago farfara* L., Pl 1997, 1.

Urtica dioica L., Pl 1997, 1, 2, 3.

Veronica arvensis L., Pl 1997, 1.- *Veronica chamaedrys* L., Pl
1997, 1, 2, 3.- *Veronica persica* POIR. in LAM., Pl 1997, 1.- *Vibur-
num opulus* L., Pl 1997, 2.- *Vicia cracca* L., 2, 3.- *Vicia hirsuta*
(L.) S.F.GRAY, Pl 1997, 1.- *Vicia sepium* L., Pl 1997, 2, 3.- *Vigna
brizoides* (L.) REICHENB. in MÖSSLER, Pl 1997, 3.- *Vigna davallia-
na* (SMITH) REICHENB. in MÖSSLER, Pl 1997, 3.- *Vigna ovalis*
(GOOD.) DOST., Pl 1997, 2.-

**Druhy silně ohrožené a ohrožené (SO, O) uvedené v příloze
č. II vyhlášky MŽP ČR č. 395/92 Sb. a druhy ohrožené (C3) ob-
sažené v Červeném seznamu ohrožené květeny ČR, (HOLUB
1995, viz PLÁNSKÁ et HONCŮ 1996):**

Dactylorhiza majalis - prstnatec májový O C3, *Vigna davalliana*
- tuřice Davallova O C2

Druhy uvedené pouze v Červeném seznamu ČR:

Juncus acutiflorus - sítina ostrokvětá C3

Geobotanické poměry

V chráněném území byla nalezena např. tato rostlinná společenstva:

- sv. CALTHION - eutrofní vysokostébelné porosty trvale vlhké podsv. CALTHENION - jedno až dvousečné louky střídavě mokřých stanovišť, - drobné, velmi heterogenní porosty podél vodotečí
- as. Crepido-Juncetum acutiflori Oberdorfer 1957 podsv. FILIPENDULENION - nepravidelně kosená nebo nekosená vysokobylinná společenstva

V roce 1997 bylo nalezeno v MCHÚ 158 druhů rostlin. Fytocenologický snímek ze dne 15.7.1997, plocha 1 m²

E₁ celková pokryvnost 95 %

Juncus acutiflorus 3

Crepis paludosa 2b

Angelica sylvestris 1

Primula elatior 1

Vicia cracca 1

Dactylorhiza majalis 1

Briza media 1

Caltha palustris 1

Equisetum fluviatile 1

Holcus lanatus 1

Lotus uliginosus 1

Prunella vulgaris +

Ranunculus acris +

Alchemilla monticola +

Trifolium pratense +

Pimpinella major +

Sanguisorba officinalis r

Na tomto snímku je zachycena as. *Crepido-Juncetum acutiflori*, která patří mezi silně ohrožené lidskou činností a je v nebezpečí vymizení (např. soustavným odvodňováním). Diagnostickými druhy jsou *Juncus acutiflorus* a *Crepis paludosa*.

Poblíž stezky je větší porost *Filipendula ulmaria*, (svaz CALTHION).

Souhrn

V roce 1997 bylo na lokalitě nalezeno 158 druhů vyšších rostlin. Byly zde identifikovány ohrožené druhy naší flóry - *Dactylorhiza majalis* a *Vignea davalliana* a jeden druh Červeného seznamu ČR *Juncus acutiflorus*. Kromě toho byl nalezen *Listera ovata*, další druh z čeledi *Orchidaceae*. U *Dactylorhiza majalis* se jedná o masový výskyt cca 4 000 kvetoucích jedinců, přičemž na 1 m² bylo napočítáno i 25 exemplářů.

Bylo zjištěno, že na zvyšování počtu jedinců prstnatce májového má příznivý vliv kosení jednou ročně v pozdějším termínu (po dozrání semen). Kosení rovněž zabraňuje šíření náletových dřevin z blízkého okolí.

Podél cesty se šíří i druhy ruderální, např. *Artemisia vulgaris*, *Chenopodium album*, *Galinsoga urticifolia* a druhy synantropní např. *Carex hirta*.

Silně ohrožená je as. *Crepido-Juncetum acutiflori*, která se v chráněném území nalézá.

Vzhledem k bohatému výskytu *Dactylorhiza majalis* a přítomnosti velmi vzácné asociace *Crepido-Juncetum acutiflori* i dalších ohrožených druhů naší flóry byla lokalita vyhlášena přírodní památkou.

LITERATURA

- Culek M. [ed.] et al. (1996): Biogeografické členění České republiky. - ENIGMA, Praha.
- Demek J. [ed.] et al. (1987): Zeměpisný lexikon ČSR. Hory a nížiny. - Praha.
- Dostál J. (1989): Nová květena ČSSR. 1. - 2. díl, Academia, Praha.
- Geologická mapa ČSSR 1: 200 000, list Děčín - Görlitz
- Glöckner P. (1995): Fyzickogeografické a geologické poměry okresu Děčín. Nadace Vlastivěda okresu děčínského, Děčín.
- Härtel H. et Härtel H. (1992): Vstavačovitě louky u Chřibské. - Severočes. Přír., Litoměřice, 26: 59 - 62.
- Hejný S., Slavík B. [eds.] et al. (1988 - 1995): Květena ČSR. Vol. 1 - 4. - Academia, Praha.
- Holub J. [ed.] (1995): Červený seznam ohrožené květeny ČR, návrh 2. verze. - Ms., pracovní materiál konference ČBS, Praha.
- Mapa regionálně fyto geografického členění ČSR, 1987, Academia, Praha.
- Marschner H. (1982 - 1985): Květena Šluknovského výběžku 1. - 3. část. - Sborn. Severočes. Muz., Ser. Natur., Liberec. 12: 45 - 108, 13: 25 - 62, 14: 41 - 84.
- Maršáková M. et al. (1987): Metodika inventarizačního průzkumu chráněných území, Praha.
- Mikyška R. et al. (1968-1972): Geobotanická mapa ČSSR. 1. České země. - In: Vegetace ČSSR, ser. A, 2 : 1 - 204, Academia, Praha.
- Moravec J. et al. (1995): Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. 2. ed. - Severočes. Přír., Litoměřice, suppl. 1/1995.
- Morávková K. (1996): Přírodní rezervace Marschnerova louka (u Dolní Chřibské). - Ms., depon. AOPK ČR Praha, Správa CHKO Lužické hory, Severočeské muzeum Liberec.
- Plánská M. (1996): Příspěvek k poznání květeny Lužických hor a jejich okolí. - Bezděz, Česká Lípa, 4: 179 - 198.
- Plánská M. et Honců M. (1996): Chráněné rostliny Lužických hor. - Bezděz, Česká Lípa, 4: 235 - 242.
- Quitt E. (1971): Klimatické oblasti Československa. - Studia geografica, Brno, 16: 1 - 48.
- Skalický V. (1989): Regionálně fyto geografické členění ČSR. In: Květena ČSR, 1. díl. - Praha.
- Územní průmět významných prvků krajiny, grafická a textová část, Terplan, 1972, Praha.
- Vyhlaška MŽP ČR č. 395/92 Sb., kterou se provádějí některá ustanovení Zákona ČNR č. 114/92 Sb., o ochraně přírody a krajiny.
- Zákon ČNR č. 114/92 Sb., o ochraně přírody a krajiny.

RESUMÉ

Das Naturdenkmal „Louka u Brodských“ in Dolní Chřibská (Nieder Kreibitz)

Marta Plánská

Im Jahre 1997 wurden auf diesem Fundorte 158 Arten höherer Pflanzen gefunden. Identifiziert wurden hier gefährdete Arten unserer Flora - *Dactylorhiza majalis* und *Vignea davalliana*, ausserdem *Juncus acutiflorus*, eine in der Roten Liste der ČR eingetragene Art. Darüber hinaus wurde eine weitere Orchideenart, *Listera ovata*, gefunden. Bei *Dactylorhiza majalis* handelt es sich um ein massenhaftes Vorkommen von etwa 4 000 blühenden Exemplaren, wobei auf 1 m² auch bis zu 25 Exemplaren gezählt werden konnten.

Es wurde festgestellt, dass auf die Vergrösserung der Anzahl der Individuen des Knabenkrautes eine einmal jährlich zu einem späteren Termin (nach der Reifung der Samen) durchgeführte Mahd einen günstigen Einfluss hat. Die Mahd verhindert auch die Verbreitung von Anfluggehölzen aus der nahen Umgebung.

Entlang des Weges verbreiten sich auch ruderale Pflanzenarten wie z. B. *Artemisia vulgaris*, *Chenopodium album*, *Galinsorga urticifolia* und synantrophe Arten, z. B. *Carex hirta*.

Stark gefährdet ist die im Schutzgebiet vertretene Assoziation *Crepido-Juncetum acutiflori*.

Mit Rücksicht auf das reiche Vorkommen von *Dactylorhiza majalis*, die Anwesenheit der sehr seltenen Assizooation *Crepido-Juncetum acutiflori* und das Vorkommen weiterer gefährdeter Arten unserer Flora wurde dieser Fundort zum Naturdenkmal erklärt.

The meadow „Louka u Brodských“ - a new nature reserve at Dolní Chříbská

Marta Plánská

In 1997 in this locality 158 species of higher plants were found. From the list of endangered species of our flora *Dactylorhiza majalis* and *Vignea davalliana* were identified and also one species of the Red list of the Czech Republic - *Juncus acutiflorus*. In addition *Listera ovata*, another species of the orchid family was also found. The species *Dactylorhiza majalis* occurs in very high numbers with approx. 4 000 flowering individuals and in several places up to 25 individuals were counted in one square meter.

It was found that the increase of individuals of *Dactylorhiza majalis* is favoured when the meadows are mowed once a year in a rather late term (after the ripening of seeds). The mowing also prevents the immigration of shrubs and trees from the nearby forest.

Along of a path an immigration of ruderals, e. g. *Artemisia vulgaris*, *Chenopodium album*, *Galinsorga urticifolia* and of synanthropic species, e. g. *Carex hirta* takes place.

Highly endangered is the association *Crepido-juncetum acutiflori* which survives in this area. With regard to the abundant occurrence of *Dactylorhiza majalis* and the occurrence of the very rare association *Crepido-juncetum acutiflori* and of other endangered plant species of our flora the locality was declared a nature reserve.

MATERIÁL

**KAREL LÖWE A HEINRICH WEDRICH
- REKONSTRUKCE DVOU UMĚLECKO HISTORICKÝCH
SBÍREK OKRESNÍHO VLASTIVĚDNÉHO MUZEA
V ČESKÉ LÍPĚ**

Ladislav Smejkal - Olga Sykáčková

Ve sbírkovém fondu Okresního vlastivědného muzea v České Lípě se nachází dva výraznější sbírkové celky, které stručně můžeme pojmenovat podle osob původců jako sbírka Karel Löwe a sbírka Heinrich Wedrich. V následující stati se zabýváme konkrétními otázkami rekonstrukce obou celků. Pro obě sbírky bylo společné, že do muzea byly získány jako celek a později ukládány jako jednotliviny, z nichž se postupně vytratila spjatost s osobou, původem a okolnostmi vzniku souboru a jeho případnými osudy.

Sbírka Karla Löweho.

Vlivem tragických událostí 20. století, vrcholicích 2. světovou válkou a jejími následky v pohraničí, vedoucími k úplné výměně obyvatelstva, ocitá se pokus rekonstruovat osudy jednoho z obyvatel České Lípy na nejistém základě, protože většina důležitých dokumentů zmizela v poválečném chaosu. Po nemalém úsilí se s pomocí dobových snímků a útržků dokladů podařilo přesněji identifikovat zachovaný inventář vilky Löwe^{1/}. Na konci tohoto století můžeme hledět zpět k jeho počátkům a ukázat něco ze života zajímavého člověka, který nebyl skutečným zaujatým sběratelem umění, nýbrž se obklopoval pěknými věcmi, které byly vzpomínkou na vrcholná léta jeho kariéry.

Karel Löwe byl synem magistra farmacie Karla Rudolfa Löweho (1847 - 1902), pocházejícího z Prahy. Ten se oženil 25. 5. 1873

s Irenou Tichou (1852 - zemřela po roce 1915), která byla původem z Poděbrad. Novomanželé se usadili v západních Čechách ve starobylém městečku Sangersberg (dnes Prameny) nedaleko Mariánských Lázní. V tamním kostelíku sv. Linharta, původem ze 13. století, byl pokřtěn jejich syn Karel (*1874). Starobylé domy a kostelík malého městečka byly v padesátých letech bohužel převážně zničeny. Současný název obce dovozuje výskyt minerálních pramenů. Magistr Löwe se patrně zapojil do obchodu s tímto zbožím. Do České Lípy se dostal snad právě z obchodních důvodů. V roce 1882 zakládal magistr Alois Schütz medicínskou drogerii na náměstí (dnes dům čp. 193). Löwe byl nejspíše společníkem firmy a žil v natatém bytě ve čtvrti zvané Viska (dnes Smetanovo nábřeží).

Syn Karel vychodil školu v České Lípě a přibližně ve věku 15-16 let odešel na školu rakouského válečného námořnictva ve Fiume (dnes Rjeka v Chorvatsku). Po čtyřech a půl letech studia získávali absolventi hodnost poručíka. Mladý Löwe praktikoval na školní plachetnici Novara, která v letech 1857 - 1859 obeplula svět a urazila přitom 52 tisíc námořních mil. V roce 1896 vykonal Löwe první cestu na Dálný východ a navštívil Jokohamu v Japonsku a Šanghaj v Číně.

Od začátku století sloužil na základně válečného námořnictva v Pole (dnes Pulja v Chorvatsku). Přitelem, od doby vstupu do válečného námořnictva, mu byl Albert Homayr, pocházející z německo - dánské rodiny usazené v Turecku. Na přelomu století přesídlila matka Homayrová (rozená Bjerring), původem Dánka, s dcerami do Fiume. Otec již patrně nežil. Tváře Marie a Kateřiny Homayrových se vtisknou do paměti z obrovského obrazu umístěného ve stálé expozici muzea. Pořízen byl dle fotografie matky a dcery z roku 1894. Jen nepatrné množství dokladů naznačuje, že Marie, které říkali Mützi, se věnovala zpěvu a vystupovala v přístavních městech na Jadranu. Prostřednictvím přítele Alberta se Karel Löwe se slečnou Mützi seznámil. Pouze dochované taneční pořádky napovídají něco o tom, jak vypadal vztah těchto dvou mladých lidí. Sňatek se uskutečnil až v roce 1908, kdy snoubenci překročili třicátý rok věku. O rok později se jim narodil syn Karel Albert.

V roce 1911 byl Karel Löwe jmenován vojenským přidělcem Rakouska-Uherska v Pekingu. Rodinu umístil zatím ke své matce do České Lípy. Do Číny přijel v době vrcholícího mocenského zápasu, jehož počátky spadají do druhé poloviny 19. století. Evropské

mocnosti zesilovaly tlak na bohatou a zaostalou říši ve snaze ovládnout její hospodářské zdroje. Uvnitř Číny rostl na jedné straně odpor proti cizincům, v úsilí udržet dosavadní ráz země, na straně druhé se probouzela novodobá čínská inteligence žádající modernizaci země a zavedení takových politických poměrů, aby byl umožněn hospodářský růst. Velmocí při svém pronikání do Číny uchvátily řadu přístavů a územních pásem, z nichž vedly cesty k dalšímu podmaňování země. Narůstající krize vedla k ožívování starých bratrstev, jejichž aktivita byla namířena proti cizincům. Nejznámější bylo hnutí „Pěst ve změnu míru a spravedlnosti“, nazývané v Evropě hnutím boxerů. Po neúrodě v roce 1899 přerostlo napětí v povstání. Císařovna-vdova Chi-si, po váhání způsobeném obavami z intervence mocností, vpustila v červnu 1900 do Pekingu boxery a vyhlásila válku cizincům. Pekingská cizinecká čtvrť byla obklíčena a byl zabit německý vyslanec. Velitelem spojeneckého sboru o síle šedesáti tisíc vojáků se stal německý maršál Alfred Waldersee ²⁷. 4. srpna zahájili spojenci útok z přístavu Tiencin. Do deseti dnů byl Peking dobyt a vyrabován. Podle mírové dohody musela Čína zaplatit velké výkupné a povolit trvalý pobyt cizích vojsk v Pekingu k ochraně diplomatické čtvrti.

Karel Löwe přijel, aby se ujal velení rakouské části posádky ve čtvrti upravené jako pevnost. Svůj čas dělil mezi povinnosti přiděleného úředníka sledujícího vojenské poměry v zemi a komandanta ochranné posádky. Čína prožívala povstání vedoucí ke svržení císařství a vyhlášení republiky. Bezprostřední příčinou k jeho vypuknutí bylo vytvoření bankovního konsorcia Velké Británie, Francie, Německa a USA, které mělo kontrolovat všechny státní příjmy a úvěry. Z jeho popudu byly vyvlastněny soukromé železnice v Číně. Povstání se rozšířilo na několika místech země a vrcholilo vystoupením části armády ve Wu-čchangu v říjnu 1911. Organizovala ho Spojenecká liga založená politikem Sunjatsenem žijícím v cizině, který získal evropské vzdělání. Do čela svého programu postavil tzv. tři principy: nacionalismus, demokracii a blahobyt lidí. Po ovládnutí Nankingu povstalci vytvořili 29. 12. 1911 vládu v čele se Sunjatsenem jako prezidentem. Kontrolovali sever země, na jihu měl moc v rukou generál Jüan-Š-kchaj, kterému dala císařská vláda diktátorskou pravomoc. Oba tábory se shodly v únoru 1912 na kompromisu. Nezletilý císař Pchu-I abdikoval a Sunjatsen se vzdal prezidentské funkce ve prospěch Jüana. Ten uvedl v březnu 1912 v život ústavu, dle níž

byly téměř všechny pravomoci soustředěny v rukou prezidenta. Spojenecká liga se stala základem Národní strany (Kuomintang), mezi níž a Jüanem rostlo napětí. Jüan přenesl svou vládu do Pekingu a nechal velmocem volnou ruku. 8. 4. 1913 se konaly volby, v nichž Kuomintang zvítězil. Nový parlament neměl žádný vliv a kandidáta na úřad předsedy vlády dal Jüan zavraždit. Sunjatsen vyzval k druhé revoluci. Skončila neúspěšně a Jüan si dal parlamentem odhlasovat doživotní prezidentství. Zemřel v roce 1916^{3/}.

Poslední událostí v Pekingu sledoval již Löweho nástupce kapitán Buchmayer, který přicestoval na palubě obrněného křižníku František Josef I. Po výměně posádek se Löwe na tomto plavidle vrátil do vlasti. Přes bouřlivý vnější rámec se jeví z dochovaných snímků pobyt Löweho a jeho vojáků v Číně celkem poklidně. Do hlavního města přijížděli četní návštěvníci z Rakouska, jimž se velitel věnoval a doprovázel je po zdejších pamětihodnostech. Zásadním politickým otázkám se věnoval rakouský vyslanec Arthur Rosthorn, později profesor čínského jazyka a literatury na vídeňské univerzitě.

Do roka po návratu z Číny vypukla 1. světová válka a pro rakouské válečné námořnictvo se první bojovou operací stala blokáda Černé Hory z moře. Během ní byl zajat černohorským vojskem poručík Albert Homayr, což dokládají kartičky Červeného kříže, na nichž psal sestře do České Lípy. Karel Löwe, velící na torpédoborci Arcivévoda Karel, zahájil opravdovou válku účastí na útoku rakouského loďstva na italský přístav Anconu 24. 5. 1915. Šest týdnů před tím porodila jeho manželka v České Lípě dceru Margaretu. Po studiích na pražské německé univerzitě se stala lékařkou v České Lípě. V roce 1917 se Löwe pravděpodobně zúčastnil bitvy křižníků v Otrantské úžině a dostal vysoké císařské vyznamenání. Do známé vzpoury ve válečném námořnictvu v Boce Kotorské v únoru 1918 nebyl zapojen, respektive o tom není nic známo. V té době velel na torpédoborci Uzsok.

Po demobilizaci, kdy většina rakousko-uherského válečného loďstva byla předána nástupnickému státu Jugoslávii, se K. Löwe vrátil do České Lípy. Předpokládáme, že byl penzionován. K dalšímu úseku jeho života nejsou téměř žádné dokumenty. Stal se správcem pivovaru v Klášteře nad Jizerou. Podle svědectví jeho dosud žijící dcery Margarety si z výtěžku prodeje sbírky známek koupil vilku v Kutzerově ulici (dnešní Tylova). Sbírkou byla pravděpodobně dědic-tvím po rodičích. Věnoval se výchově svých dvou dětí a podporoval

je na studiích. Jeho syn Karel Albert vystudoval agronomii. Z dochované korespondence víme, že byl po ukončení školy nezaměstnaný. Jeho otec se snažil prostřednictvím svých vídeňských přátel, to znamená vysloužilých důstojníků námořnictva, získat pro něj místo na velkostatku Bučovice. Potom jeho stopy mizí. V další části korespondence se o něm objevují zprávy jako o ženatém mladém muži žijícím v roce 1944 v Mnichově. Zde jeho stopa mizí definitivně. Bohužel konec rodiny se nám nepodařilo zjistit.

Tak žil Karel Löwe až do roku 1945. Dle známých postupů zavedených proti německému obyvatelstvu v českém pohraničí propadl majetek rodiny konfiskací. Karel Löwe se pravděpodobně snažil, aby se předměty umělecké a věcné hodnoty z jeho majetku dostaly do muzea. Majetek, který byl v červnu 1945 zabaven, byl v následujících letech umístěn do muzejních sbírek. Löweho kolekce je až po dnešek zatím hmotně a kulturně nejrozsáhlejší a nejcennější převedený soukromý majetek. Zahrnuje 456 evidenčních položek. Spojením jednotlivých kusů sbírky s osudy lidí dochází k opravdové muzealizaci. Přestávají být izolovanou starožitností a stávají se názornou ilustrací světa na rozhraní dvou století.

Při rekonstrukci sbírky z majetku Karla Löweho jsme vycházeli jednak z dopisů a fotografií, které se nacházejí v jeho pozůstalosti, dále ze soupisu inventáře sepsaného a podepsaného vlastní rukou Karla Löweho dne 23. 6. 1945 a ze seznamu z 12. 1. 1946 podepsaného Josefem Laurinem, tehdejším zřízencem muzea, a Karlem Černoorským, příslušníkem SNB. Soupis sestavil pravděpodobně Karel Kryl, národní správce Löweova domu. Využili jsme též inventář sbírek sestavený Bohumilem Kinským a datovaný 3. 1. 1948.

Všechny tři seznamy se ve svém obsahu rozcházejí. Ze seznamu Karla Löweho vyplývá, že sepsal svůj majetek velmi pečlivě s nejmenšími podrobnostmi. Seznam podepsaný Josefem Laurinem a Karlem Černoorským obsahuje dozy, vykuřovadla, sošky, vějíře evropské i orientální, obrazy a 39 maleb na hedvábí a papyru. Löwe se ve svém seznamu o ničem takovém nezmiňuje a v inventáři Bohumila Kinského také nejsou. Přesto muzeum vlastní 21 obrázků na rýžovém papíře. Dále je zde uvedeno jisté množství porcelánu, tzv. užitkových věcí. Není zde žádné sklo, oblečení, koberce, nábytek nebo zbraně. Inventář Bohumila Kinského je rozsáhlejší, už je zde velké množství porcelánu a broušeného skla, dále textil, oblečení, různé stuhy a čínské koberečky, ale naprosté minimum nábytku

s výjimkou několika stoleců tureckého i čínského původu, paravány a vůbec žádné zbraně. Seznam Karla Löweho obsahuje 4 meče, 5 dýk a 2 kopí. Musel je snad odevzdat na posádkovém velitelství, kde byly hlášeny, jak dodává ve svém soupisu?

Z celkového množství 456 položek nám byly čtyři ukradeny a 291 předmětů bylo identifikováno naprosto jistě nebo na základě nepřímých důkazů. Karel Löwe byl námořník a voják, ne sběratel starožitností. Až do vzniku republiky žil ve světě sám. Na svou rodinu, žijící v České Lípě, ale nikdy nezapomínal. Věci, které získal nákupem nebo dary, byly pro něho z velké části prostě majetkem či věcmi denní potřeby, které vyjadřovaly životní standard osoby jeho postavení, nebo památkami na různá místa, osoby a události. Jeho majetek můžeme shrnout do několika skupin podle jeho původu: předměty japonské, čínské, turecké, evropské a ostatní, které Karel Löwe získal během svého čínského pobytu. Japonské sbírky jsou památky a suvenýry na jeho cesty do této země. První z nich absolvoval již v roce 1896. Věci původu tureckého si jistě přinesla do manželství jeho žena Mützi. Ve většině případů to jsou měděné nádoby, které sloužily k ohřívání vody do lázní, k vaření pokrmů a čaje. Mützi byla sice původu dánsko - německého, ale narodila se a vyrostla v tehdejšímu Cařihradu. V případě věcí evropských to jsou hlavně vázy, dózy, jídelní a kávové soupravy z porcelánu a kameniny z 18. a 19. století. Anglický porcelán a delftská fajáns pochází patrně z majetku rodiny Homyayových. Porcelán z Dalovic, Chodova či Míšně pochází z rodiny Löweových. Předpokládáme, že si je opatřili Karlovi rodiče při svém pobytu v západních Čechách. Část věcí evropských je novodobá, z dvacátých a třicátých let tohoto století. Jsou to různé porcelánové a kameninové sošky a jiné upomínkové předměty získané patrně vlastními nákupy či darem. Věci původu čínského je nejvíce. Karel Löwe je získal koupí, darem a - vzhledem k událostem v Číně - snad i jako válečnou kořist. Nejsou to bezcenné suvenýry, vyráběné pro turisty, ale věci pravé, které byly používány lidmi z nejvyšších vrstev společnosti. Sbírkou z této oblasti tvoří několik souprav a jednotlivostí z užitkového porcelánu - čajové soupravy s modrou glazurou, konvice nebo misky na vonné směsi, soupravy talířů užitkových i talíře závěsné, ozdobné či kultovní figurky, vázy, vykuřovačká z různých kovů, obrazy na plátně, výšivky na hedvábí, malé vyřezávané stolecčky a paravány. Mezi porcelánem jsou cenné dvě velké vázy s modrým dekorem čínských draků

a rostlin. Máme bohužel zatím jen nepřímé důkazy, že pocházejí z majetku Karla Löweho, ale jsou přesvědčivé. Drak na jedné váze má pět prstů a na druhé váze má prsty čtyři. Je to nezvratný důkaz, že vázy pocházejí z majetku příslušníka vysoké společnosti, ve které se Karel Löwe v Pekingy pohyboval. Drakem s pěti prsty byly zdobeny věci, které používal císař a členové jeho nejbližší rodiny. Drakem se čtyřmi prsty byly zdobeny věci pro nejvyšší dvorské hodnostáře a vysokou šlechtu. Takové věci nebylo možné koupit někde na trhu. To musely být osobní dary nebo válečná kořista. Také v případě většiny textilií máme nepřímé, ale velmi přesvědčivé důkazy, že pocházejí z majetku Karla Löweho. Jsou to různé hedvábné výšivky (asi části kimon a polštářů), koberečky na zem i na stěnu, vyšívané rostlinnými motivy a pro Čínu typickým drakem, podle kterého je opět možné říci, že tyto části látek pocházejí z oděvů a domů vysoké čínské společnosti. Ke sbírkám ostatním počítáme několik zvláštností a opravdových vzácností: dvě dřevěné sošky původem z Kamerunu, kovové spřežení antilop s bohem Slunce původem z oblasti Malajsie, kožený domorodý štít či dva dřevěné vyřezávané domorodé štíty z oblasti Šalamounových ostrovů. Tyto štíty si přivezl Karel Löwe do České Lípy nejpozději po skončení první světové války. Ale první známá vědecko - výzkumná výprava do této oblasti se uskutečnila až po skončení druhé světové války^{4/}.

Sbírký Heinricha Wedricha (26. 9. 1835 - 7. 11. 1904)

Českolipská rodina Wedrichů je příkladem příčinnivých řemeslníků stoupajících díky své poctivosti a šikovnosti vzhůru po společenském žebříčku. Během 19. století se stali dobře prosperujícími továrníky a obchodníky. Přestože obor jejich konečného podnikání - výroba potiskovaného textilu - po polovině minulého století upadá, Wedrichové si majetek udrželi, až nakonec nedostatek podnikatelských příležitostí přivedl posledního mužského potomka rodu k utrácení prostředků za přírodovědné preparáty a umělecko-řemeslné předměty^{5/}.

Wedrichové se objevují ve zdejších historických pramenech mezi lety 1790 - 1904. Prvním dokladem je kupní smlouva z 2. 1. 1790, dle níž prodal Franz Wedrich starý wedrichovský dům s přílehlým prostranstvím a poplatnou loučkou Wenzelu Wedrichovi za 1320 zl. Jednalo se o převod majetku z otce na syna. Barvířská rodina žila a pracovala v domě dnešního popisného čísla 737. Na přelomu 18.

a 19. století stála jen část komplexu wedrichovského domu, a to partie kolem průjezdu ve střední části dnešní stavby. Směrem ke kostelu sv. Máří Magdalény je ještě na skice z roku 1875 zakreslena loučka sloužící nejspíše provozním potřebám barvířského řemesla. První oblastí jejich podnikání bylo modrobarvířství a modrotisk. Látky se barvily v barevné koupeli zvané břečka. Barvířovo umění je ve znalosti míchání barev a znalectví tkanin. Musí bezpečně vědět, jaká barva se na kterou látku hodí. Jiné barvy působí na vlnu, len, bavlnu, hedvábí a konopí. Barvíři se zpravidla rozdělovali na jednotlivé dílny podle práce s určitými barvami. V České Lípě působili vedle modro též černo a červenobarvíři.

Počátkem druhého desetiletí 19. století se Wenzel Wedrich objevuje v podnikatelském spojení se Severinem Langerem a jistým Melzerem jako splečník kartounky - fabriky na barevné potiskování látek. Společné podnikání nebylo asi úspěšné, ale Wedrichy nakonec neohrozilo. Jejich samostatná produkce pokračovala. Po otcově smrti v roce 1821 vedl barvířskou dílnu syn Franz. Výrobu rozšířil o potiskování textilu. Podle kronikářské zprávy se tak stalo v roce 1827 a brzy poté mu bylo uděleno zemské tovární privilegium. Patrně už nepodnikal jen ve wedrichovském domě nebo v pronajatých místnostech některých domů v Hrnčířské ulici, nýbrž v tovární budově, kterou si postavil na protějším břehu řeky přímo proti rodnému podniku. Zaměstnával asi 100 - 150 tiskařů, 40 učňů a 30 nádeníků. Továrna se zaměřila na potiskování šátků a kalika. Jde o obyčejnou lacinou bavlněnou látku nejčastěji využívanou k podšívám. Odbyt nacházel na trzích brněnských a pražských. V Praze měl sklad v domě U zlatého okouna v Rytířské ulici na Starém Městě. V letech 1837 - 1840 měl wedrichovskou kartounku pronajatou Ignáz Thume. Bývalý tkalcovský faktor z Jiřikova přišel do České Lípy a právě ve Wedrichově podniku začal svou úspěšnou kariéru. Franz Wedrich v té době trpěl finančními problémy. Nakonec je překonal a v roce 1840 obnovil své tovární privilegium. V těch časech bylo běžné, že podnikatel v první řadě ovládl řemeslo a potom teprve věci finanční politiky. Franz Wedrich, vyučený barvíř, byl léta představeným barvířského cechu. Jeho syn Wenzel byl jako třináctiletý přijat do učení a za dva roky dostal za vyučenou jako barvířský tovaryš. Poté, co se vyučil na barvíře, šel do učení v obchodě smíšeným zbožím F. A. Brocha. Českolipský obchodník měl ve svém štítě „Zboží koloniální, barvy a zboží materiální“. Zde získal po-

znatky z oboru chemie a ve věcech obchodní a finanční politiky. Jako samostatný podnikatel zastával tak jako jeho otec místo cechovního představeného. V roce 1878 bylo ve výčtu jeho čestných funkcí na smutečním oznámení uvedeno mimo jiné, že byl reprezentantem České eskontní banky v České Lípě. Navíc byl ve svémrodném městě také jedním ze zakladatelů spořitelny (1862). Wenzelův bratr Heinrich se zabýval patrně více peněžními operacemi než řízením tehdy již úpadkového podniku. Vrcholem výroby byl totiž rok 1845, kdy mezi českými kartounkami zaujali Wedrichové 23. místo.

O osobních osudech Heinricha Wedricha víme velmi málo. Z jeho pozůstalosti pochází základ stále expozice exotické zvířeny v našem muzeu. Bohužel zcela zmizel jeho osobní archiv a doklady městského archivu o něm jsou velmi skoupé. Z jistého hlediska by se dalo říci, že posledního Wedricha proslavila až jeho smrt, po níž byla zveřejněna rozsáhlá závěť, ve které se projevil jako pravý mecenáš. Poněkud mlhavě a neurčitě byl sepsán nekrolog pro noviny. Uvádí se v něm, že v letech počátků ústavnosti v Rakousku (po roce 1860) byl čile zapojen do veřejného života. Bezpečně však víme jen tolik, že právě tak jako jeho otec se ukazoval ve spolku ostrostřelců a lukostřelců. V blíže neuvedeném období let sedmdesátých až osmdesátých minulého století se stahuje z veřejného života, prý znechucen partajničněním. Snad právě v tomto období se začal pilně věnovat svým sběratelským zálibám. Ze složení dochovaných sbírek se zdá, že ho nejvíce těšilo sbírat preparáty exotické zvíře. Jeho ostatní sbírky naznačují zálibu v kvalitních a líbivých předmětech, které byly současně dobrou a trvalou investicí pro prakticky uvažujícího člověka.

Vášni sbírat preparáty konkurovala numismatika. Zabýval se získáváním kvalitních zlatých mincí. Úspěšný byl i jako sběratel tabáček vyrobených z různých materiálů např. porcelán, dřevo, perleť, želvovina a pod. Pozoruhodné jsou různé amulety, kameje a gemy. Část předmětů chovaných v jeho sbírce byla asi dědictvím po předcích. Patří sem např. cínové talíře od zdejších a pražských cínařů, zrcadla z Velenic nebo kolekce výrobků z „anglické“ rohoviny od Anny Opatrné z České Lípy patrně z roku 1846. K tradici náležela také galerie obrazů jeho předků. Nevznikala po dlouhá desetiletí, nýbrž asi za života Franze Wedricha, Heinrichova otce. Sbírkavýtvarných děl prozrazuje také, že své nákupy uskutečňoval značnou měrou v České Lípě a necestoval za nečekanými objevy do ciziny.

Ve sbírce obrazů je kolekce děl jeho vrstevníka Eduarda Steffena, akademického malíře a profesora kreslení v České Lípě.

6. července 1904 učinil Heinrich Wedrich rozsáhlé poslední pořízení u advokáta Isidora Österreichera. Svým příbuzným věnoval vedle slušných peněžních částek také část rodinných šperků. Nejdůležitější částí závěti je odkaz sbírek „mému milému městu České Lípě“. Pro jejich uložení zakoupil hostinec Údolí Josafat v blízkosti městského parku a určil částku k adaptaci hostinského sálu a k zřízení bytu pro správce. Ve vedleším domku měl bydlet zahradník a starat se o udržování okolní zahrady, která dle poslední vůle měla být veřejně přístupná. Na dům dal umístit nápis „Heinricha Wedricha sbírky a knihovna“. Určil peníze na umístění své busty před dům. Práce na ní byla svěřena mladé českolipské sochařce Johanně Michelové-Meierové. Závěť byla vydána také tiskem a v pasáži o odkazu sbírek není žádná výslovná zmínka o pořízení inventáře. Tento úkol měl patrně splnit až nabyvatel. Podle trosek úřední agendy kolem Wedrichova muzea v archivu Městského úřadu Česká Lípa je patrné, že byly pořízeny celkem čtyři inventární soupisy, z nichž se dochoval v pozměněné podobě pouze jeden a to soupis numismatické sbírky podle revize pořízené v roce 1938, kdy bylo třeba zjistit, kolik zlatých a stříbrných mincí se v kolekci nachází a to z důvodů bezpečnostních⁶⁷.

Wedrichova knihovna se dochovala jen ve zlomku a skládala se patrně ze dvou skupin knih. První, starší, byly rytířské a dobrodružné romány z konce 18. století. Druhá část se skládala ze soudobé literatury slovníkové a z edic textů německé literatury. K nim patřilo ještě určité množství knih dotýkajících se jeho zájmu o dějiny a zeměpis vzdálených zemí a monografie ke specializovaným otázkám umělecko historickým.

Po první světové válce se Wedrichovy sbírky ocitly stranou pozornosti. Dům, označovaný častěji jako muzeum, pustl. V roce 1933 bylo otevřeno nové městské muzeum v Červeném domě. Město si nechalo odborně prohlédnout Wedrichovy sbírky, zvláště přírodovědné. Oceněny byly poměrně vysoko a zrodil se nápad zřídit zde Sudetoněmecké lovecké muzeum. K tomuto účelu byly svázeny sbírky loveckých spolků z Chomutova a Karlových Varů. Po čase tyto snahy ustaly. Ve Wedrichově muzeu byla také zřízena městská čítárna, do níž byly vloženy zčásti právě knihy mladší vrstvy jeho knihovny.

Za druhé světové války byly do části Wedrichova muzea umístěny stroje z Rosenthalovy továrny. Expozice byly pro veřejnost uzavřeny. Wedrichova busta byla v roce 1943 dána do sběru pro válečné účely. Po válce nebyl dům zabezpečen a hrozilo rozkradení sbírek. Město předalo jeho správu muzejnímu spolku. V listopadu 1951 zde bylo otevřeno přírodovědné muzeum. Koncem padesátých let bylo opět vyřazeno z provozu. Okresní vlastivědné muzeum plánovalo v letech sedmdesátých zřídit zde okresní galerii. Do té doby využívalo budovu jako depozitář. Pod tlakem městských orgánů byla v roce 1977 muzeu odejmuta prý za účelem lepšího využití. Po nekonečných debatách o budoucnosti domu ho nakonec město dalo zbořit a vzniklo zde jedno z nejméně využívaných parkovišť. V roce 1976 byly v první verzi rekonstruovány sbírky exotické zvířeny, jejíž základem byla kolekce Wedrichova. Ostatní sbírky Wedrichem soubříděné byly jen občas jednotlivě využívány na tématických výstavách. Vedle toho, co již bylo uvedeno, zde chybí sbírka poštovních známek, která se ztratila někdy v roce 1945. K wedrichovské kolekci se nedochovaly původní evidenční pomůcky. Rekonstrukce vycházela z pozdějších soupisů a byla tudíž velmi pracná. Sbírkou můžeme pokládat za určitý pohled do světa zámožného člověka minulého století.

Podle dochovaných předmětů Wedrichovy sbírky je zřejmé, že jeho zájem se ubíral minimálně dvěma základními směry. Zabýval se přírodninami a opatřoval si různé předměty z oblasti užitého umění. Obě skupiny jeho zájmu spojovala touha po exotice, zájem o daleké kraje, v menším měřítku zájmy historické, nad nimiž spíše převažoval zájem o věci záhadné a krásné drobnosti. Wedrich podléhal soudobé sběratelské módě dobře situovaných pánů a rozhodně nechal na sebe působit i tajemství záhadných předmětů. Skupiny sbírkových předmětů:

1. přírodniny - vycpaniny exotického ptactva a vejce
2. numismatika
3. tabatěrky
4. obrazy - rodinné portréty, krajiny a žánrové náměty
5. religioza - cíny, růžence, relikviáře, schránky na relikvie
6. miniatury - portréty, ozdoby, flakony, taštičky apod.
7. předměty mystické povahy - kameny, gemy, intaglia
8. ostatní - zrcadla, hodiny, čepce, militaria apod.

Wedrichovy sbírky lze rozdělit do několika oborů. Největší část tvoří knihovna, přírodniny, numismatika, obrazy a tabatěrky. Sbírkou obrazů a snad i tabatěrek nezaložil sám Heinrich Wedrich, ale podstatně ji rozšířil. Krajiny nakoupil od svých současníků a nejvíce z nich od zdejšího malíře a profesora kreslení Eduarda Steffena. Totéž lze říci o miniaturních portrétech. Tabatěrky odpovídají dobové módě u dobře situovaných pánů. I když i zde je možné, že základ sbírky položil někdo jiný.

Religiózní předměty, např. růžence, miniaturní relikviáře a oltářičky se dají spojit s předměty cínovými od zdejších i pražských cinařů.

srpen 1998

POZNÁMKY

- 1/ Pozůstalost Karla Lōweho, okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa, sg. ND 310. SOKA Česká Lípa, Místní národní výbor Česká Lípa, doklady o konfiskaci majetku v domě čp. 330.
- 2/ Kolektiv: Nové a nejnovější dějiny Číny, Praha 1953.
- 3/ Fass, Josef: Sunjatsen, Praha 1966.
- 4/ Opíráme se o svědectví znalce Stanislava Novotného z Náprstkova muzea v Praze v dopise ředitele Okresního vlastivědného muze v České Lípě ze dne 9. 6. 1997.
- 5/ Novotný, Karel: Severočestí tiskaři kartounu v první polovině 19. století, Praha 1993. Zde jsou veškeré literární a archivní odkazy, týkající se rodiny Wedrichů.
- 6/ SOKA Česká Lípa, Archiv města Česká Lípa, karton 1001.

OBECNÍ KRONIKY NA OKRESE ČESKÁ LÍPA DO ROKU 1945

Miloslav Sovadina

Kroniky mají mezi historickými prameny obzvláštní postavení. Nejsou jen zdrojem informací pro profesionální i amatérské historiky, ale po určitých úpravách - transkripci a překladu - jsou zajímavým a oblíbeným druhem literatury pro široké vrstvy čtenářů. Právem se tedy těší u laické veřejnosti značné oblíbě a až nekritické důvěryhodnosti. Kroniky stojí pro své specifické vypovídací schopnosti u většiny badatelů v popředí zájmu také při výběru pramenů. Stálý zájem o studium kronik vedl v 70. letech k publikování soupisů všech druhů kronik. Velice systematicky k němu přistoupili ve středních Čechách, kde mezi lety 1976 - 1981 byl publikován soupis kronik v okresech Benešov, Kutná Hora, Praha - západ, Rakovník a Kladno^{1/}. Podobný soupis byl zpracován i pro okres Rychnov nad Kněžnou^{2/}. Zájem o kroniky je také mezi badateli na Českolipsku a tomuto zájmu tedy vycházíme vstříc soupisem obecních kronik na okrese Česká Lípa do roku 1945. Soupis ostatních druhů dochovaných kronik na Českolipsku dosud proveden nebyl.

Počátky kronikářství na Českolipsku sahají až do 16. století. Tehdy začali psát svoje kroniky českolipský pekařský mistr Hans Kriesche^{3/} a dobranovský farář Valentin Frumald^{4/}. Oba dva kronikáři si, podobně jako ostatní jejich současníci, všimli politických, válečných, náboženských i hospodářských událostí, dotýkajících se jak celého českého království, tak i vzdálenějšího a blízkého okolí a samotného města, v němž žili. Jejich následovníky se pak stali až koncem 18. století a počátkem 19. století učitel Anton Lehmann

z Novin pod Ralskem^{5/} a další českolipští kronikáři Josef Brukner^{6/} a Franz Brinnich. Všichni uvedení kronikáři psali své kroniky z ryze individuálních pohnutek, ze zájmu zachovat svědectví o době, v níž žili. Činnost těchto kronikářů závisela pouze na jejich vlastní vůli a iniciativě a kronika byla jejich vlastnictvím, respektive po jejich smrti majetkem rodinným.

Již od počátku 18. století ale vznikaly kroniky, jejichž vedení bylo povinné a jejichž existence byla svázána s určitou institucí, byla jejím produktem i vlastnictvím. Byly to farní kroniky. Pro území litoměřické dieceze nařídila vedení farních kronik dekretem z roku 1718 litoměřická biskupská konsistoř. Pro celé území Čech mělo platnost obdobné nařízení, vydané roku 1735 pražským arcibiskupstvím^{7/}. Do farních kronik byly zejména přepisovány různé doklady týkající se duchovního života farnosti a hospodářského zajištění fary samotné. Teprve časem byly připojovány také záznamy letopiseckého charakteru. Na Českolipsku byly na základě těchto církevních předpisů vedeny v 18. století farní kroniky v Bezdězu (1748), České Lípě (1788 a 1797), Dubnici (1797), Horním Prysku (1798), Jezvě (1722), Kamenickém Šenově (1772), Kruhu (1719), Kunraticích u Cvikova (1788 a 1793), Kuřívodech (1794), Kvítkově (1786), Lindavě (1788), Mařenicích (1706), Mimoní (již od 1668), Novém Boru (1785), Pavlovicích (1713 a 1786), Skalici u České Lípy (1741), Sloupu v Čechách (1722), Stráži pod Ralskem (1760), Svěbořicích (již od 1681), Tuhani (1792), Velenicích (1735), Volfarticích (1756) a Zákupčech (1734).

Protože kroniky byly považovány za prvořadý historický pramen zejména pro místní a regionální dějiny, bylo jejich povinné vedení nařízeno rovněž obecním úřadům. Stalo se tak guberniálním nařízením z 31. srpna 1835^{8/}. Podle této instrukce měly být od 1. ledna 1836 *„...v každém městě, městysi a každém významnějším místě, farních i jiných duchovních i světských obcích založena pamětní kniha ...“*. Kroniky podléhaly dohledu nadřízených krajských úřadů a měly být psány buď německy nebo latinsky. Psaním kroniky měl být pověřen příslušným městským magistrátem, patrimoniálním nebo vikariátním úřadem vhodný kronikář. Kronika sama byla majetkem obce nebo duchovní či světské korporace, která kroniku založila. Proto měla být chována na radnici nebo v obecním domě. Pokud se kronikář vzdal své práce, měl nařízeno předat kroniku svému nadřízenému úřadu. V dalších z celkem čtrnácti ustanovení

byly stanoveny kvalitativní podmínky kladené na papír, inkoust a vazbu kroniky, jež měla být pořízena na náklady obce, a byl podán dosti podrobný návod, co vše má kronikářský záznam obsahovat. Kromě stručného nástinu dějin obce s udáním pramenů mělo být v kronice vždy zaznamenáno i jméno kronikáře, jeho povolání a datum, odkdy začal kroniku vést. Kromě slovního popisu všech významných událostí v obci se doporučovalo vybavit kroniku rovněž plány a pohledy na město či obec a na významné budovy. Po kronikáři se nežádalo kritické zpracování dějin obce, nýbrž měl „... *velmi přesně zaznamenati jednotlivé události, slavnosti atd., z nichž vysvítají mravy a události doby*“ a tím získat „...*věrný obraz minulosti a místních poměrů a okolností, vzdálený všeho vymyšleného, historicky filosofického systemizování*“. Proto měl kronikář učinit zápis bezprostředně po události. Závěrem instrukce doporučovala pořídit ke kronice věcný index a připojit samotnou instrukci. V praxi se tak dalo buď tím, že kronikář nařízení přepsal jako úvodní pasáž kroniky, nebo je přímo do kroniky vlepil.

Na guberniální nařízení o kronikáři reagovalo poměrně dost obcí. Do dnešních dnů jsou z kronik založených na základě nařízení z roku 1835 dochovány kroniky z Arnultovic, České Lípy, České Vsi, Dubé, Holan, Jablonného v Podještědí, Litic, Mistrovic, Nového Boru, Pavliček, Polevska, Skalky, Sloupu a Velkého Valtínova^{9/}.

Další obecní kroniky vznikly pak ve druhé polovině 19. století. Významnou roli při tomto procesu zřejmě sehrál vlastivědný spolek Nordböhmischer Excursions - Club a jím vydávaný časopis „*Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions - Clubs*“ (dále MNEC), který podnítil zájem o regionální historii. Ve spolku se shromáždili četní místní vlastivědní pracovníci, jejichž konkrétní činnost se velmi často projevila založením a vedením obecní kroniky. Mezi léty 1850 - 1918 byly založeny kroniky v Brništi, České Lípě, Dobranově (zde byla použita pro kronikářské zápisy stará konšelská kniha), Dubé, Horním Prysku, Kamenickém Šenově, Kuřívodech (kronika byla psána do manuálu nadací), Kvítkově, Lasvicích, Mimoní, Pertolticích, Petrovicích, Sloupu, Stvolínkách, Velenicích, Vítkově a Volfarticích. Někteří kronikáři se zabývali historií své obce hlouběji a výsledky svého bádání zveřejňovali na stránkách MNEC. Patřili k nim zejména českolipský městský tajemník a dlouholetý činovník Excursions - Clubu Wenzel Heimrich, sloupský kronikář Eduard Gärtner a od sklonku 19. století mimoňský kronikář Josef Tille.

Novým impulsem pro zakládání obecních kronik se stal zákon o pamětních knihách obecních z 30. ledna 1920 č. 80/1920 Sb., který s okamžitou platností ukládal všem politickým obcím povinnost vést kroniku. K tomuto účelu měla být v každé obci zřízena letopisecká komise, přímým zapisováním do kroniky měl být pověřen za přiměřenou odměnu kronikář, ustanovený obecním zastupitelstvem. Prováděcí nařízení k tomuto zákonu z 9. června 1921 č. 211/1921 Sb. upřesňovalo a rozvádělo stručná ustanovení zákona. Zejména bylo nařízeno, že pokud tak obce dosud neučinily, mají založit kroniku do konce roku 1922. Se souhlasem nadřízeného úřadu se mohly k vedení společné kroniky spojit i dvě sousední obce. Vedením kroniky měla být pověřena osoba k tomuto účelu vhodná, např. učitelé, jednatel místní osvětové komise či správce archivu, tedy osoby, které „*chtějí své poslání plnit*“ a mají pro toto poslání schopnosti a potřebné znalosti. Letopisecká komise se skládala ze starosty obce a dvou až tří občanů, přičemž každá národnost, která měla 20 % podíl na skladbě obyvatel obce, měla nárok na svého zástupce. Letopisecká komise dohlížela na vedení a úpravu obecní kroniky a mohla upřesňovat nebo doplňovat zápisy. Na konci každého roku podávala komise zprávu o vedení kroniky obecnímu zastupitelstvu. Podávala též návrhy na případné odvolání kronikáře. Kronika neměla být veřejně přístupná, právo nahlížet do ní měli jen členové letopisecké komise, jiným osobám udílela povolení k nahlédnutí do kroniky zejména k účelům studijním obecní rada nebo okresní úřad. Nahlížení se mělo dít za přítomnosti kronikáře. Pro veřejnost měla být kronika vyložena jednou za tři roky po dobu čtrnácti dnů. Dozor nad vedením kronik a nad provedením zákona o pamětních knihách obecních příslušel okresním úřadům, u nichž měly být vedeny rejstříky o pamětních knihách obecních. Kontrolou řádného vedení kronik byli pověřeni okresní školní inspektoři.

Ne všechny obce uposlechly tohoto zákona, a proto muselo být prováděcí nařízení publikováno znovu pod č. 169/1932 Sb., závazná lhůta pro založení obecní kroniky byla nyní stanovena do 1. července 1933. Odezvou na zákon o kronikářství bylo založení nebo obnovení obecní kroniky v četných obcích na Českolipsku - v Bezdězu, Blíževedlech, Cvikově, Deštné, Doksech, Dolní Libchavě, Dolní Polici, Dolním Pysku, Dubici, Horkách, Horní Polici, Chlumu, Jestřebí, Jezvé, Kamenici, Kamenickém Šenově, Kravařích, Mimoní,

Postřelné, Skalici, Skalce u Doks, Stvolínkách, Tuboži, Vrchovanech, Zákupcech, Žďirci a Žizníkově (tedy 39 % všech dochovaných kronik). Kronikáři většinou používali knih s předtiskem, v nichž byla na předešlé umístěna citace zákona č. 80/1920 Sb. a prováděcího nařízení č. 211/1921 Sb. a první list kroniky byl upraven pro úvodní zápis, včetně určeného místa pro jméno kronikáře, vyčíslení počtu stran v knize, pro podpis starosty a otisk obecního razítka. Každá další stránka pak byla opatřena „zrcadlem“ s jemně vyznačenými řádky.

Na pomoc kronikářství vydalo záhy po zveřejnění zákona o pamětních knihách obecních a prováděcího nařízení ministerstvo školství a národní osvěty útlu brožuru s metodickými návody na vedení kroniky^{10/}. V pohraničních územích s převahou německy mluvícího obyvatelstva vydal roku 1922 spolek Deutscher Verein zur Verbreitung gemeinnütziger Kenntnisse rovněž podobnou brožuru^{11/}. Kromě této nejrozšířenější příručky, která vyšla znovu roku 1931, vycházely čas od času návody pro psaní kronik podle momentální potřeby^{12/}. Pro kronikáře měly podle směrnice ministerstva školství a národní osvěty z roku 1924 pořádat okresní osvětové sbory pravidelné kursy, které se měly opakovat v období tří až pěti let^{13/}.

Přes všechnu snahu, kterou ministerstvo školství a národní osvěty spolu s dalšími zainteresovanými institucemi věnovaly podpoře kronikářství, nebyl jeho stav nijak uspokojivý. Průzkumy a kontroly obecních kronik, prováděné od poloviny dvacátých let, stále zjišťovaly různé závady^{14/}. Roku 1934 prováděl revizi obecních kronik archiv ministerstva vnitra v Praze^{15/}. O rok později zjišťoval stav vedení kronik formou dotazníku Okresní úřad Česká Lípa. Kromě dotazů, zda obec vede kroniku, odkdy a jakým jazykem, kdo je v současné době kronikářem, byla součástí dotazníku i zajímavá otázka: „5. Mají občané pro pamětní knihu pochopení?“^{16/}. Bohužel, odpovědi na tento dotazník se nedochovaly. V pohraničí měla zmíněná otázka nesmírný význam. Mohlo se totiž stát, a často se i stávalo, že obec vyhověla literě zákona, vedla kroniku předepsaným způsobem, jak to státní orgány požadovaly, včetně zápisů o oslavách státních svátků, ale obyvatelstvo se s tímto postupem neztožňovalo a k existenci československé republiky se stavělo odmítavě. Dokladem takového negativního postoje je např. zjištění Okresního úřadu v Jablonném v Podještědí, který po revizi obecní

kroniky v Dubnici 16. července 1937 shledal, že „tato je vedena ne-
dbale a že tamní obec, jakožto jediná obec zdejšího okresu, neuznala
za vhodné zmíniti se ve své kronice o vzniku československého
státu.“^{17/} .

Zatímco na území Protektorátu Čechy a Morava došlo v listopadu
1940 k uzavření obecních kronik a k jejich předání do Archivu
země České v Praze^{18/}, pokračovalo se v odtrženém pohraničí v kro-
nikářské práci bez narušení kontinuity. Kronikáři byli oběžníkem
seznámení s výnosem ministra vnitra z 31. října 1936, jímž bylo na-
řizeno vedení obecních kronik v Říši. Současně „Deutscher Gemein-
detag“, časopis pro obecní správu, vydal návody a pokyny (např.
oběžník z 5. června 1939 čj. V 1261/39 o nutnosti vedení obecních
kronik) a další pomůcky pro vedení kronik, zejména u malých obcí^{19/}.
Nabízel např. různé druhy pamětních knih, lišících se druhem
vazby, výpravností i formátem. Moderní doba zasáhla i oblast tak
konzervativní, jako je kronikářství. Kronikářům byla nabízena kro-
nika, jejíž desky byly sešroubovány a do níž bylo možno vkládat po-
psané stránky. Uvnitř byla kronika vybavena tuhými rozřadovací
s předtištěnými věcnými hesly a dokonce jakousi osnovou, podle níž
měl být zápis v té které kapitole koncipován. Kronikáři stačilo jen
doplňovat strojem psané stránky týkající se jednotlivých hesel. Ta-
kovou kroniku si pořídili v Kamenickém Šenově.

Ve většině případů ale pokračovali kronikáři v zápisech do sta-
rých knih, pocházejících z doby Československé republiky. V zápi-
sech z konce roku 1938 nadšeně přivítali „osvobození zpod českého
jha“, postupně ale nadšení s přibývajícimi zápisy o obětech války
z řad místních občanů ubývalo a rokem 1944 mnohé zápisy v kroni-
kách končí. Definitivní ukončení původních obecních kronik přinesl
rok 1945 a následný transfer německého obyvatelstva. Nové české
kroniky, vznikající roku 1945, ve své většině na staré německé kro-
niky zcela vědomě nenavazovaly. V pohraničí nastala nová doba, do
níž české obecní kronikářství vstupovalo s čistým nepopsaným lis-
tem.

Na Českolipsku se dochovalo celkem 69 kronik v 91 svazcích,
které byly vedeny v 55 lokalitách. V těchto 69 kronikách se rozbo-
rem podařilo identifikovat celkem 204 kronikáře, z toho blíže nezná-
mých zůstalo 72 autorů kronikářských zápisů. Převahu mezi zjiště-
nými kronikáři mají zcela zřetelně učitelé a ředitelé různých škol,
jichž se podařilo identifikovat 74 (což je 56 % všech známých kroni-

kářů). Druhou největší skupinu kronikářů tvoří kupodivu starostové obcí a další obecní funkcionáři, jichž bylo napočítáno 21 (tj. 16 %). Mimo tento počet zůstalo ještě šest dalších obecních úředníků, většinou tajemníků městských úřadů. Ti spolu s dalšími čtyřmi jinými úředníky tvoří třetí nejpočetnější skupinu obecních kronikářů. Sedm kronikářů byli rolníci a rovněž sedm různých řemeslníků. Pro oblast Českolipska je příznačné, že tři z těchto řemeslníků byli skláři. Zbývající kronikáři tvoří pestrou směs různých profesí - policisté a četníci (4), vrchnostenský písař, farář, poštmistr, právník, obchodník, majitel pily, hostinský a důchodce (všichni po jednom výskytu).

Pestrému profesnímu složení obecních kronikářů odpovídá různá úroveň kronikářských zápisů, daná znalostmi, schopnostmi a zájmy jednotlivých kronikářů. Pravidelné roční zápisy jsou ve většině případů doplněny historií obce, převážně od 15. století, ve třech případech (Cvikov, Dolní Libchava, Jezová) zasahují retrospektivy až do pravěku. Retrospektivní zápisy obsahuje 46 kronik, tedy plných 66 %. Roční zápisy si všímají politického života obce (volby, činnost politických stran v obci), hospodářství (popis a výsledky žní, stavba vodovodu a kanalizace, elektrifikace a telefonizace), dopravy (stavba železnice, zřizování autobusových linek, dopravní nehody), demografických poměrů, kultury (ochotnické divadlo, knihovna, pěvecké spolky a jejich koncerty, místní slavnosti), počasí, živelných katastrof atd. Někteří kronikáři věnovali pozornost také přírodním poměrům v obci (geologické stavbě, horopisu a vodopisu), místním názvům nebo sbírali místní pověsti. V době první a druhé světové války si kronikáři jednak všímali situace na bojištích, jednak dopadu válečných událostí - např. odvozy, padlí a ranění, drahota, nedostatky v zásobování, rekvizice zvonů a jiných kovových předmětů, nouzové válečné hospodářství - na místní dění.

Kronikářské zápisy byly mnohdy doplňovány rozmanitým dokumentačním materiálem. Již od první poloviny 19. století byly do kronik přepisovány různé důležité dokumenty. Takto postupovali kronikáři v Arnultovicích, Cvikově, České Lípě, Kamenickém Šenově, Kvítkově, Mistrovicích, Pertolticích, Polevsku, Sloupu a Zákupch. Ještě častěji byly takové dokumenty do kronik vlepovány, např. různé pozvánky, programy, ukázky platidel, potravinových a ošatních lístků, velmi často byly vlepovány novinové výstřižky, pohlednice a fotografie. Takto jsou upraveny kroniky ze Cvikova, Dobra-

nova, Doks, Dolní Police a Dolního Prysku, Holan, Horního Prysku, Chlumu, Jablunného v Podještědí, Kamenice, Kravař, Kvítkova, Litic, Mimoně, Pavliček, Pertoltic, Polevska, Skalice, Skalky u Doks, Stvolínek, Vítkova, Vrchovan, Zákup a Žizníkova. Ojedinelým úkazem jsou naproti tomu autografy různých významných osobností v českolipské kronice (v soupisu kronik č. 9). Někteří výtvarně zruční kronikáři doplnili své kroniky nákresey různých objektů v obci (budovy, zvonice, smírčí kříže) nebo předmětů (výrobní nástroje a nářadí). Kresbami jsou vyzdobeny kroniky ze Cvikova, Dolního Prysku, Jezové (unikátní soubor kreseb domů v dnes zaniklé obci), Kamenice, Mimoně a Žizníkova. Kronikáři v Dolní Libchavě, Jezové a Mimoně vybavili své kroniky rovněž kreslenými mapami a plány. Pouze dva kronikáři - z Pavliček a Skalice - zařadili fotografie a dokumenty do samostatné přílohy ke kronice.

Soupis kronik

Všechny v soupisu uvedené kroniky s výjimkou čísla 32 jsou uloženy ve Státním okresním archivu Česká Lípa, proto tento údaj nebudeme v soupisu uvádět. Stejně tak je vypuštěn záznam o jazyku, v němž je kronika psána, neboť všechny obecní kroniky bez výjimky jsou psány německy.

Záznamy v soupisu kronik mají tuto strukturu:

- název lokality
- číslo kroniky
- označení dílu kroniky
- časový rozsah zápisů s údajem o retrospektivě
- počet popsaných stran (počet stran celkem)
- upozornění na zajímavé zápisy nebo jinou výjimečnost kroniky

ARNULTOVICE

1. 1849 - 1887, retrospektiva od počátku 19. století, 163 (163).

BEZDĚZ

2. 1927 - 1937, retrospektiva od 14. století, 290 (298).

BLÍŽEVEDLY

3. 1924 - 1945, retrospektiva od 15. století, 240 + 66 dodatky (240 + 66).

BRNIŠTĚ

4. 1866 - 1943, retrospektiva od 16. století, 300 (364).

BUKOVANY

5. 1777 - 1937, retrospektiva od 15. století, 90 (torzo)

CVIKOV

6. 1923 - 1943, retrospektiva od pravěku, 505 (592). Faktograficky velmi hodnotná kronika, obsáhlé, podrobné a všestranné zápisy k dějinám města.

ČESKÁ LÍPA

7. I. díl: 1848 - 1855, 348 (422).

II. díl: 1861 - 1895, 300 (400).

8. 1848 - 1865, 564 (564). koncept pro I. díl kroniky č. 7.

9. (kolem r. 1875), retrospektiva od 8. století, 725 + 90 folií autografů (952). Výpisy ze starších kronik a z jiných pramenů, opisy dokladů.

ČESKÁ VES

10. 1856 - 1942, 232 (362).

DEŠTNÁ

11. 1925 - 1927, 156 (400).

DOBRANOV

12. I. díl: 1863 - 1913, na kroniku použita konšelská kniha z roku 1680, kronika vedena od strany 97 porůznu na volných listech do strany 457 (460).

II. díl: 1914 - 1925, 124 (204).

III. díl: 1927 - 1937, retrospektiva od 16. století, 242 (310).

DOKSY

13. I. díl: 1923 - 1930, retrospektiva od 13. století, 402 (402).

II. díl: 1931 - 1936, 168 (600).

DOLNÍ LIBCHAVA

14. 1920 - 1939, retrospektiva od pravěku, nesouvisle popsány s. 1 - 135, 201 - 252, 400 - 407 (474).

DOLNÍ POLICE

15. 1929 - 1938, retrospektiva od 13. století, 195 (300).

DOLNÍ PRYSK

16. 1931 - 1939, retrospektiva od 13. století, 246 (400). Vloženy četné dokumenty - vyhlášky, novinové výstřižky, kresby.

DUBÁ

17. 1836 - 1845, 12 (36).

18. 1878 - 1935, retrospektiva od roku 1836, 86 (218). Opsána kronika č. 17.

DUBNICE

19. 1931 - 1944, retrospektiva od 15. století, 49 (282).

HOLANY

20. 1836 - 1937, 90 (480).

HORKY

21. 1935 - 1936, retrospektiva od 17. století, 127 (250).

HORNÍ POLICE

22. 1933 - 1945, 9 (400). V letech 1934 - 1944 kronika nebyla psána. V zápisech v kronice pokračoval MNV Horní Police roku 1945, kronikář popsal 10 stran.

HORNÍ PRYSK

23. I. díl: 1900 - 1920, retrospektiva od 14. století, 385 (385).

II. díl: ztracen

III. díl: 1911 - 1914, 194 (194).

IV. díl: 1914 - 1915, 186 (196).

V. díl: 1916 - 1917, 351 (351).

VI. díl: 1918 - 1920, 234 (234). Do kronik vlepeno (hlavně do IV. - VI. dílu) velké množství vyhlášek, oběžníků, novinových výstřižků, pohlednic, potravinových lístků, fotografií.

CHLUM

24. 1936 retrospektiva od 13. století, 74 (212).

JABLONNÉ V PODJEŠTĚDÍ

25. 1836 - 1942, retrospektiva od 11. století, 541 (1173). Vlepeny pozvánky a programy.

Doplněk I: sepsán kolem poloviny 19. století, retrospektiva od roku 840 do 18. století, 46 (58).

Doplněk II: sepsán v letech 1897 - 1908, zahrnuje období 1879 - 1908, 21 (44).

JESTŘEBÍ

26. I. díl: 1922 - 1938, retrospektiva od 13. století, 85 (95).

II. díl: 1922 - 1938, 126 (214).

JEZOVÁ

27. 1935 - 1938, retrospektiva od pravěku, 330 (334). Kreslené plány obce, 53 kreseb domů a pamětihodností v obci.

KAMENICE

28. 1842 - 1920. Ztracena, zmínky o ní v kronice č. 29. I. díl, s. 4.

29. I. díl: 1936 - 1937, retrospektiva 1425 - 1918, 290 (290).

II. díl: 1937 - 1938, retrospektiva od roku 1918, 168 (402).

KAMENICKÝ ŠENOV

30. 1739 - 1766, retrospektiva od 10. století. Kronikářské zápisy psány do městské pamětnice na s. 247 - 282 (424).

31. 1820 - 1843, retrospektiva od roku 1742, 81 (270).

32. I. díl: 1899 - 1923, 396 (400).

II. díl: 1924 - 1938, 184 (500). Oba díly kroniky uloženy na obecním úřadu v Kamenickém Šenově.

33. 1923 - 1925, 54 (54). Psáno na volných listech, strojopisný koncept.

34. 1938 - 1944, 259. Forma rychlovazače s předtištěným rozdělením na věcné oddíly, s předtištěnou osnovou zápisů.

KRAVAŘE

35. 1740 - 1772, retrospektiva od 15. století. Kronika psána do pamětní knihy z 15. století, nesouvisle popsáno 6 stran (s. 11, 21 - 23, 24 - 25).

36. I. díl: retrospektiva od 12. století do roku 1860. Kronika psána do sirotčí knihy ze 17. století na stranách 433 - 435, 449 - 453, 456 - 553.

II. díl: retrospektiva zahrnující léta 1861 - 1922. Kronika psána do sirotčí knihy ze 17. století, 10 stran nečíslováno, 73 popsaných číslovaných stran.

III. díl: 1923 - 1937, 110 (200).

KROMPACH

37. 1917 - 1919, 31 (140).

KUŘÍVODY

38. 1882 - 1910, 17 (240). Kronika psána v manuálu nadací z let 1813 - 1817.

KVÍTKOV

39. 1866 - 1938, 552 (750). Kronika vedena soustavně, bez mezer.

LASVICE

40. 1856, retrospektiva od 18. století, 6 (6).

LITICE

41. 1835 - 1943, 305 (430).

MIMOŇ

42. 1889 - 1898, retrospektiva od 10. století, 275 + CXXXIII (275 + CXXXIII). Kresby domů ve městě, okolních hradů, erbů šlechty.

43. I. díl: 1936 - 1938 retrospektiva od roku 1918, 221 (394).

II. díl: 1939 - 1940, 644 (644).

III. díl: 1940 - 1941, 552 (552).

IV. díl: 1942 - 1944, 552 (552).

V. díl: 1945 - 1946, 296 (470). Tzv. Tilleho kronika, autor Josef Franz Tille. Ve všech dílech četné exkursy do dějin města, jednotlivých objektů, rodů držitelů města, evropských dějin. Všechny svazky ilustrovány kronikářem - plánky města, kresby objektů ve městě, hradů, osobností. Vlepeny pohlednice, výstřižky z novin a časopisů.

MISTROVICE

44. 1838, retrospektiva od 15. století, 39 (374).

NOVÝ BOR

45. 1836 - 1851, retrospektiva od 17. století, 20 (342).

PAVLIČKY

46. 1837 - 1937, retrospektiva od 18. století, 78 (308). Četné mezer v zápisech.

PERTOLTICE

47. 1913 - 1915, poznámky k historii od 17. století, 236 (396)

PETROVICE

48. 1919 - 1922 , 19 (170). V letech 1945 - 1949 pokračoval v zápisech do kroniky MNV Petrovice.

PIHEL

49. 1825 - 1938, retrospektiva od 14. století, 72 (284).

POLEVSKO

50. 1837 - 1945, retrospektiva od 16. století, 508 (632). V letech 1945 - 1948 pokračoval v zápisech do kroniky MNV Polevsko.

POSTŘELNÁ

51. 1920 - 1937, retrospektiva od 18. století, 211 (332).

SKALICE U ČESKÉ LÍPY

52. I. díl: 1926, retrospektiva pro léta 1205 - 1923, 182 (182)

II. díl: 1927 - 1928, retrospektiva pro léta 1344 - 1923, 320 (320)

III. díl: 1928 - 1933, retrospektiva pro léta 1004 - 1928, 368 (368) + 116 stran dodatků, nesouvisle popsaných.

IV. díl: 1929 - 1943, 173 (182). Kronika vedena soustavně a bez mezer. I. - III. díl vybaven místním, osobním a věcným rejstříkem. Přílohy ke kronice jsou v samostatném dílu - vlepeny fotografie objektů, osob, tisky o obci, programy spolkových akcí.

SKALKA

53. 1841 - 1945, retrospektiva od 18. století, 28 (124).

SKALKA U DOKS

54. 1923 - 1940, retrospektiva od 15. století, 100 (204).

SLOUP V ČECHÁCH

55. po roce 1863, retrospektiva 1600 - 1863, 33 (44).
56. 1836 - 1938, retrospektiva od 15. století, 605 (1120). V zápisech jsou mezery v letech 1851 - 1880 a 1884 - 1909.
57. (1875) - 1902, retrospektiva od 15. století, 816 (816).

STVOLÍNKY

58. 1867 - 1881, 32 (46), fragment knihy.
59. 1924 - 1945, 44 (396).

TUBOŽ

60. 1920 - 1924, 18 (100).

VELENICE

61. 1894 - 1938, retrospektiva od 18. století, 127 (127).

VELKÝ VALTINOV

62. 1836 - 1939, 313 (313). V letech 1868 - 1938 nebyla kronika vedena.

VÍTKOV

63. 1884 - 1911, retrospektiva od 18. století, 222 (222).

VOLFARTICE

64. 1919 - 1930, retrospektiva od 4. století, 181 (580). V zápisech do kroniky pokračoval MNV Volfartice roku 1952.

VRCHOVANY

65. 1938, retrospektiva od 15. století, 170 (394). Do kroniky vlepeno velké množství fotografií domů v obci.

ZÁKUPY

66. 1921 - 1941, retrospektiva od 14. století, 282 (418). Tato kronika je konceptem ke kronice č. 67.
67. I. díl: 1921 - 1933, retrospektiva od 14. století, 200 (200).
II. díl: 1934 - 1941, 94 (200). Pro oba díly zpracován rejstřík v samostatném sešitu o 24 listech. Do kroniky vlepeny a vloženy fotografie, výroční zprávy spolků, výstřižky z novin.

ŽDÍREC

68. 1921 - 1930, retrospektiva od 11. století, 14 (190).

ŽIZNÍKOV

69. 1931 - 1937, 31 (300).

leden 1998

POZNÁMKY

- 1/ Pánek, Jaroslav - Procházková, Eva - Váňa, František: Kroniky a kronikářství v okrese Benešov. Středočeský sborník historický (dále SSH) , 11, 1976, s. 211 - 259; Kapavíková, Marie - Rouč, Jiří - Štroblová, Helena - Vlčková, Marie: Kroniky v okrese Kutná Hora, SSH, 13, 1978, s. 301 - 334; Krabcová, Ivana - Gregorová, Helena - Šmilauerová, Eva: Kroniky a kronikářství v okrese Praha - západ, SSH, 14, 1979, s. 237 - 278; Krajník, Stanislav - Krotilová, Jana - Landová, Hana - Schubertová, Věra: Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, SSH, 15, 1980, s. 249- 317; Krůta, Václav: Kroniky a kronikářství v okrese Rakovník. SSH, 16, 1981, s. 199 - 228.
- 2/ Brandejs, Josef: Kroniky a kronikářství v okrese Rychnovském, Orlické hory - Podorlicko, 6, 1974, s. 311 - 361.
- 3/ Heimrich, Wenzel: Die Lebensgeschichte unseres Chronisten Hans Kriesche, Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions - Clubs (dále MNEC), 1, 1878, s. 17 - 20; Heimrich, Wenzel: Hans Kriesches Stammbuch, Leipäer polit. Wochenblatt, 22, 1872; Schlesinger, Ludwig : Hans Kriesche's Chronik von Böhmisches - Leipa, Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, 20, 1882, s. 290- 312.
- 4/ Výňatky z kroniky otiskl Wiechowski, Alexander: Aufzeichnungen des Pfarrers Valentin Frumald in Dobern. MNEC, 34, 1911, s. 81 - 113.
- 5/ Wiechowsky, Alexander: Aus den Aufzeichnungen des Lehrers Anton Lehmann aus Neuland bei Niemes, MNEC 44, 1921, s. 47 - 50, 93 - 103; MNEC 45, 1922, s. 36 - 40, 103 - 109; MNEC 46, 1923, s. 12 - 17, 104 - 109; MNEC 47, 1924, s. 11 - 17, 91 - 97; MNEC 48, 1925, s. 28 - 36, 87 - 93; MNEC 49, 1926, s. 94 - 102; MNEC 50, 1927, s. 36 - 44, 93 - 98; MNEC 51, 1928, s. 28 - 36, 110 - 115; MNEC 52, 1929, s. 34 - 41, 84 - 97; MNEC 53, 1930, s. 55 - 59, 89 - 93; MNEC 54, 1931, s. 26 - 29, 53 - 57, 81 - 87, 117 - 123; MNEC 55, 1932, s. 26 - 31, 59 - 65, 96 - 104.
- 6/ Heimrich, Wenzel: Der Chronist Josef Brückner, MNEC, 8, 1885, s. 183 - 190.
- 7/ Smetana, Jan: Vyprávěcí prameny dějepisné vzniklé v litoměřickém kraji do roku 1835, Sborník archivních prací, 22, 1975, s. 268, pozn. 279.
- 8/ Roubík, František: Ke vzniku prvního nařízení o obecních kronikách v Čechách z r. 1835, Časopis pro dějiny venkova, 16, 1923, s. 157 - 160. Guberniální nařízení zde celé otiskáno.
- 9/ Protože se kroniky dochovaly celkem v 69 lokalitách, představuje 14 kronik, založených jako odezva na nařízení z roku 1835, téměř 1/5 všech dochovaných kronik (20,2 %). To je v porovnání se situací ve středních Čechách značné množství, tam bylo založeno v okresech Benešov, Kladno, Kutná Hora a Praha - západ jen několik málo kronik. Situace je srovnatelná pouze s okresem Rakovník, kde byly z podnětu guberniálního nařízení z roku 1835 založeny kroniky ve třinácti obcích.
- 10/ Markus, Antonín: Pamětní kniha obecní, Praha 1922, 32 s.
- 11/ Blau, Josef: Unsere Gemeinde - Gedenkbücher, Prag 1922, 32 s.
- 12/ Wenisch, Rudolf: Richtlinien zur Abfassung von Ortsgeschichten für Bezirkskunden und Gemeindegedenkbücher mit besonderer Berücksichtigung der Bezirke Komotau, Kaaden und Saaz. Komotau 1929, 63 s.
- 13/ Pubal, Václav: Kroniky a kronikáři, Praha 1976, s. 32 - 33; Krajník, Stanislav a kol.: Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, SSH 15, 1980, s. 252 - 253.

- 14/ Krajník, Stanislav a kol.: Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, SSH 15, 1980, s. 252.
- 15/ Okresní úřad Jablonné v Podještědí, inv. č. 148: Obecní kroniky, 1935 - 1937.
- 16/ Okresní úřad Česká Lípa, inv. č. 2968: Kronika, 1935 - 1937.
- 17/ Okresní úřad Jablonné v Podještědí, inv. č. 148: Obecní kroniky, 1935 - 1937.
- 18/ Pánek, Jaroslav a kol.: Kroniky a kronikářství v okrese Benešov, SSH 11, 1976, s. 214; Krajník, Stanislav a kol.: Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, SSH 15, 1980, s. 254.
- 19/ Archiv města Česká Lípa., inv. č. 3215: Vedení městské kroniky, 1938 - 1939.

DROBNOSTI

DOBÝVÁNÍ ŽELEZNÝCH RUD U JANOVIC V PODJEŠTĚDÍ

Petr Hauránek

V roce 1989 prováděl rýnoltický závod Uranového průzkumu geologické práce pro skládku Janovice, přitom se narazilo poblíž místa navrhované skládky na pinky, charakteristické pro dobývání železných rud v pískovcích. Nevěnoval jsem tomu velkou pozornost, neboť jsem věděl, že B. Müller nějaké dobývky v okolí Janovic popsal již na počátku třicátých let. O několik let později jsem náhodně zjistil, že právě tyto dobývky Müller vůbec neuvádí, a tak bylo na místě provést revizi starších zpráv o výskytu dobývek na železo v této oblasti.

Zájmová oblast se kryje s katastrálním územím obce Janovice v Podještědí včetně částí přilehlých obcí v libereckém okrese. Oblast leží na severovýchodním okraji Zákupské pahorkatiny, v okrsku Podještědská pahorkatina, v pískovcovém reliéfu převládají strukturní hřbety tektonicky podmíněné a plošiny. Nečetné nevýrazné vulkanity nemají významný rozsah. Z hlediska regionální geologie jde o území na okraji křídové pánve, v lužické faciální oblasti, přiléhající k lužickému zlomu a k sousední jizerské oblasti téže pánve. V podloží křídvy zde pokračuje ještědské krystalinikum lužické oblasti. Sedimenty křídové pánve jsou vyvinuty v mocnosti nejméně 400 m v úplném sledu cenoman - turon, na povrch vystupuje pouze jizerské souvrství ve vývoji charakteristickém pro okraj sedimentačního prostoru - jde o hrubozrné křemenné pískovce s polohami štěrčičku a slepenců. Tektonika křídových vrstev je podřízena blízkému lužickému zlomu, nápadně se projevují struktury krušnohorského směru k němu kolmé a paralelní sudetského směru. Projevy tercierního vulkanizmu jsou zde, na periférii Českého středohoří, omezeny na přívodní dráhy a subvertikální žíly čedičových hornin

s foidy (nefelinity, melilitity). Z kvartérních uloženin je nutno uvést glacifluviální štěrkopísky elsterského zalednění (ČGÚ 1998).

Zrudnění Fe je v pískovcích vázáno na vulkanotektonické struktury krušnohorského směru (SV - JZ), podobně jako jinde na Českolipsku, úvahy o jejich vzniku se v čase poněkud mění (Müller 1929, 1933, Kopecký 1963, Mikuláš 1993, Havránek 1982, 1996). Oficiální soupis poddolovaných území v této oblasti uvádí pouze dvě lokality, a to Táhlý vrch u Žibřidic a Bukovou u Janovic (MŽP 1996). Müller, který ve svých mapách „železnorudnými žilami“ (Eisenerzgänge) nijak nešetřil, jich uvádí osm (Müller 1929, 1933):

1. K. 428 m, Kohout, severně od Janovic
2. Pískové návrší, k. 485 m, severovýchodně od Janovic
3. Žily za janovickou hájenkou
4. K. 408 m východojihovýchodně od Janovic
5. K. 438 m a k. 432 m severoseverovýchodně od Táhlého vrchu, jižně od Zdislavy
6. Strážný kopec, k. 463 m, východně od Zdislavy
7. K. 430 m, Sauberg a k. 467 m, severovýchodně od Janovic
8. Kostelní vrch, k. 500 m, jižně od Jitavy

Při revizi nebyly potvrzeny výskyty č. 7 Sauberg a č. 8 Kostelní vrch, obě dobývky měly ležet na struktuře směru SZ - JV, což není zde příliš obvyklé. Rovněž nebyla nalezena menší žila provázející výskyt č. 3 za janovickou hájenkou. Naproti tomu Müller nezakreslil významné zrudnění procházející přes celou Bukovou (č. 9), přestože je určitě znal a které je zde zdaleka největší. Velikostí je lze porovnávat s pásmem dobývek mezi Vraními skalami a Pekařkou u Horního Sedla v sousední oblasti. Přitom zakreslil např. nepatrné dobývky v lokalitě č. 6 na Strážném vrchu. Rovněž opominul dobývky ležící přímo na Táhlém vrchu (č. 10). Nově byly zjištěny následující lokality staré těžby:

11. K. 370 m jižně od Janovic. Pinky se táhnou na severozápadním úbočí podél skal nad údolím Dubnického potoka od osady Samoty (18 pinek) s přerušením k chalupě u rybníka v Janovicích (9 pinek)
12. Sviňské skály, k. 404 m východně od Janovic. Na plochem návrší 12 mělkých pinek v řadě
13. K. 425 m na jihozápadním úbočí Vysoké, východojihovýchodně od Janovic. Jde o pokračování Müllerovy lokality č. 4, pinky stoupají z údolí nad ohybem Janovické cesty na

k. 425 m (12 pinek), poté pokračují na plošině jižně od Sanderova pomníku (5 pinek)

14. K. 420 m na východním úbočí Vysoké v. od Janovic. Pokračování předešlé lokality (5 pinek). Lokality č. 4, 13 a 14 jsou jednou strukturou o celkové délce 1 km.

V podstatě se potvrdila známá skutečnost, že k Müllerovým mapám je nezbytné přistupovat s velkou dávkou opatrnosti, navíc zákresy vykazují díky jeho svéráznému kartografickému stylu značnou toleranci. Není jasné, proč nezakreslil některé lokality, ač je znal.

Revizí povrchových dobývek v okolí Janovic se doplnil přírodovědný obraz tohoto území. Zbývají otázky pro historiky - kdy přesně došlo k rozmachu těžební činnosti a jaká je souvislost s okolními rudními revíry? Obsah Fe v rudě se pohyboval okolo 50 % (ČGÚ 1997), zpracování bylo snadné, ekonomický význam byl limitován pouze množstvím rudy.

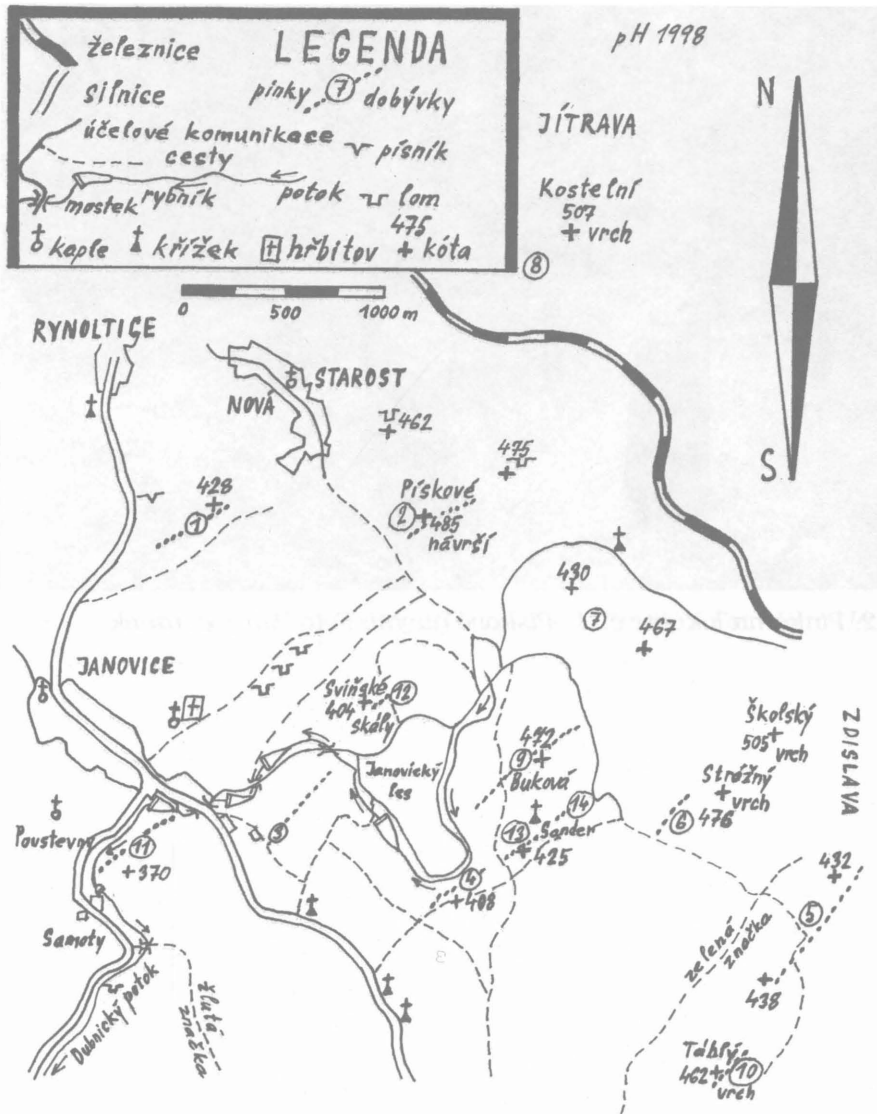
Vulkanotektonické struktury v této oblasti jsou pozoruhodné z mnoha hledisek. Jako příklad může sloužit výšina Pískové návrší, která se skládá z dvou výrazných hřbetů k sobě kolmých, krušnohorského a sudetského směru. Na severozápadním hřbetu (Johannesberg, k. 462 m) jsou velmi dobře vyvinuty alterace roztoky Fe, přes vrchol (k. 485 m) probíhají dobývky (8 pinek) a v severozápadním hřbetu je založen pískovcový lom (k. 475 m) s odkrytou téměř svislou žílou čedičové horniny typu Čertovy zdi. Šestiboké hlavy čedičových sloupků připomínaly obyvatelům včelí pláštěv a tak nazvali tuto část Honigberg (Müller 1933). Zajímavé kontakty vulkanitu a pískovce spolu s masivním proželedněním jsou velmi častým jevem. Přítomny jsou i klasické erozní tvary pískovcových skal, např. skalní hříby. Opuštěné pískovcové lomy vynikají dokonalým opracováním stěn, které se často několikrát zalamují, přičemž výška stěn je obvykle násobkem jejich délky.

Janovický výběžek českolipského okresu je velmi atraktivním územím s četnými geomorfologickými a geologickými zajímavostmi, malebnost zdejších lesů podtrhují lesní rybníky a bez významu není také skutečnost, že se jedná o méně známé a turisticky neobjevené území.

září 1998

LITERATURA

- Anonymus 1996: Poddolovaná území 1 : 50 000. Okres Česká Lípa. MŽP ČR a Geofond České republiky. Praha.
- Anonymus 1998: Geologická mapa 1 : 50 000. List Hrádek nad Nisou, 03-13. ČGÚ. Praha.
- Anonymus 1997: Analýza vzorku ze štoly Lemberk. ČGÚ. Praha.
- Havránek, P. 1982: Geologické poměry podél lužického zlomu v úseku Hrádek nad Nisou - Křížany. DP MS, UK Praha.
- Havránek, P. 1996: Dobývání železných rud v okolí Mařenic. Bezděz 4. Česká Lípa, 153 - 162.
- Kopecký, L. a kol. 1963: Vysvětlivky k přehledné geologické mapě ČSSR 1 : 200 000. List M 33 - IX Děčín. NČSAV Praha.
- Mikuláš, R. 1993: Pozůstatky po dobývání železných rud v křídových pískovcích Dokeské a Ralské pahorkatiny. Čas. Mineral. Geol., 37, 4 (1992). Praha.
- Müller, B. 1929: Die geologische Sektion Deutsch-Gabel d. Kartenblattes Rumburg - Warnsdorf. Sborník geologického ústavu, VIII. Praha
- Müller, B. 1933: Erläuterungen zur geologischen Karte d. Bezirkes Deutsch-Gabel in B., Firgenwald 6, Reichenberg.

1. Plánek lokalit staré těžby železných rud v okolí Janovic v Podještědí

2. Pínka na lokalitě č. 2. Pískové návrší. Foto Petr Havránek.

3. Pinka na lokalitě č. 11 - kóta 370 jižně od Janovic. Foto Petr Havránek.

4. Masivní proželeznění (alterace Fe) na lokalitě č. 1 - kóta 428 Kohout. Foto Petr Havránek

**NOVÉ ZJIŠTĚNÍ CHALUHY VELKÉ
(*Stercorarius skua*)
NA ČESKOLIPSKU**

Karel Filip

Výskyt jedinců tohoto druhu z čeledi chaluh (*Stercorarinae*) - ptáků příbuzných rackům (*Larinae*) - patří v našich zeměpisných šířkách vždy ke zjevům zcela mimořádným. Tito typičtí mořští ptáci se totiž do vnitrozemí zatoulávají pouze vyjimečně. Obzvláště chaluha velká je ze skupiny omezené čtyřmi druhy v České republice nejzácnější. Tento v podstatě antarktický eratický druh, který hnízdí v severním Atlantiku jen na reliktním území Islandu, Faerských ostrovech, Shetlandech, Orknejích a v nejsevernějších částech Skotska byl v minulosti doložen pouze dvěma doklady:

- 6. 10. 1957 Litol, okres Nymburk, coll. NM Praha
- 15. 10. 1962 Lužany u Jaroměře, okres, Hradec Králové, coll. VČM Pardubice

Následuje pak několik nedoložených výskytů:

- v září 1865 byl uloven jeden exemplář u Sadové - nález prověřen A. Fričem (1873), doklad nevěstný;
- na jaře 1920 uloven jeden exemplář na Odře u Ostravy, doklad nevěstný (Miklík 1926).

Je známo i několik věrohodných pozorování:

- 29. 9. 1951 pozorován jeden exemplář na Vlhavském rybníku, okres České Budějovice (dr. Prázdny, Sborník Jihočeského muzea České Budějovice, 14/2, 105).
- 6. 9. 1952 jeden exemplář u Tovačova, okres Přerov (V. Kozák, in litt).
- 30.10. 1957 jeden exemplář na Veselském rybníku, okres Žďár

nad Sázavou (b. Slavík, Hladík a spol. 1959).

- 13. 1. 1972 jeden exemplář v Záhlinicích, okres Kroměříž (F. Hejl, Zprávy MOS 1974:42)
- 9. 9. 1972 jeden exemplář na Heřmanickém rybníku u České lípy (Z. Jón, Zprávy ČSOS 1974, 14:22)

Z výše uvedených informací je patrna výjimečnost každého zastižení a je velmi potěšitelné, že k poslednímu vizuálnímu pozorování Z. Jóna z Heřmanického rybníka mohou připojit nový, tentokrát doložený výskyt opět z Českolipska. Dne 17. 9. 1998 byl nalezen jeden uhynulý adultní samec *M. Stercorarius skua* v Jablonném v Podještědí.

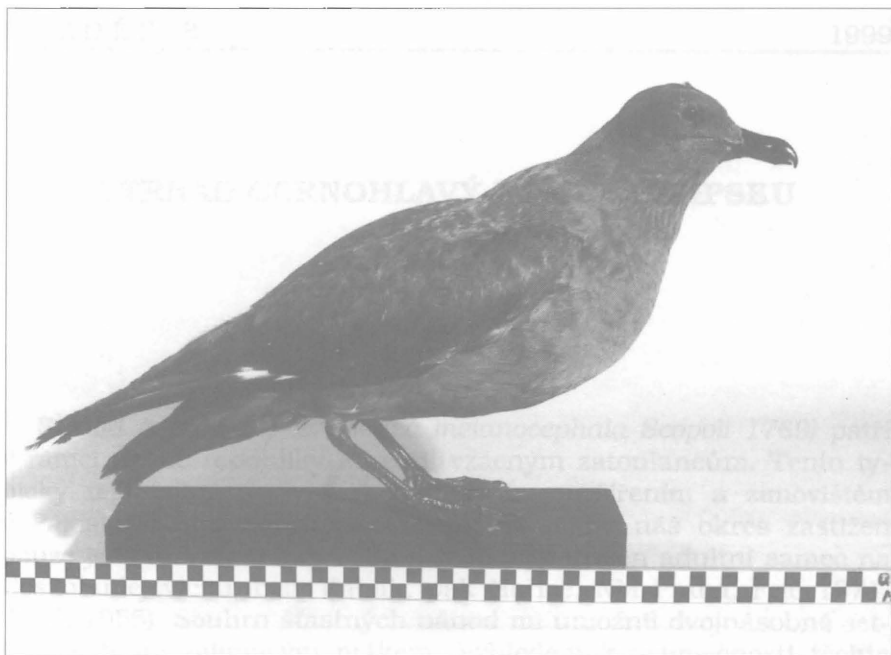
Naprosto vyčerpaný ad. exemplář dolétl na parcelu u domu v okrajové části městské zástavby, během několika hodin uhynul a byl mi předán k preparaci pro Okresní vlastivědné muzeum v České Lípě. Jedinec, který silně voněl po rybách, trpěl značnou celkovou atrofií svalstva a středním zánětem. Během provádění dermo-plastické preparace jsem též našel dva druhy zajímavých ektoparazitů. Přes velmi špatnou tělesnou kondici, způsobenou poruchou látkové výměny, byl stav opeření, křídel, nohou i zobáku naprosto v pořádku. Překvapivě ostré drápy na nohou s plovacími blánami a hrozivě zahnutý zobák činí z tohoto mořského ptáka velmi nebezpečného nepřítele pro mnoho živočišných druhů. Tento „dravec“ velikosti krkavce, avšak hnědého zabarvení a s bílým zrcátkem v křídlech, měl následující rozměry:

délka zobáku	49 mm
výška zobáku u kořene	18,1 mm
délka křídla	420 mm
délka běháku	74 mm
délka ocasu	146 mm
rozpětí	1480 mm

Jedinec byl autorem článku preparován a nyní se nachází v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě. Jedná se o třetí doložený zálet do České republiky.

LITERATURA

Hudec, Karel - Černý, Walter: Fauna ČSSR, sv. 21, Praha 1977.

STRNAD ČERNOHLAVÝ NA ČESKOLIPSKU

Karel Filip

Strnad černohlavý (*Emberiza melanocephala Scopoli 1769*) patří v rámci České republiky k velmi vzácným zatoulancům. Tento typicky teplomilný druh s mediteránním rozšířením a zimovištěm v Pákistánu a severozápadní Indii byl mimo náš okres zastížen pouze jednou - mezi léty 1832 - 1871 byl střelen adultní samec na Českobudějovicku (coll. Kablík, pak Hořice, NM Praha, Frič 1871, Jirsík 1955). Souhrn šťastných náhod mi umožnil dvojnásobné setkání s tímto zajímavým ptákem. Vzhledem k vyjímečnosti těchto okamžiků a silným ornitologickým „zážitkům“ dovoluji si touto cestou sdělit několik zajímavých postřehů.

První kontakt se uskutečnil nedaleko obce Stružnice u několika menších rybníků 27. května 1979. Prováděl jsem zde odchyt ptactva do nárazových sítí a při této příležitosti, v poměrně druhově různorodé skladbě odchycených ptáků - *Parus major*, *Passer montanus*, *Carduelis chloris* - byl při kontrole nalezen též adultní samec strnada černohlavého ve svatebním šatě, avšak ve špatné tělesné kondici. Pták byl apatický a silně vyhublý. Po několika dnech chovu v kleci uhynul. V těsné blízkosti lokality byl prováděl postřik zemědělských kultur a je možné, že to byla jedna z příčin úhynu. Ptáka jsem preparoval a je uložen v mé sbírce.

Druhé setkání s tímto nápadným druhem ptáka s výrazně černou hlavou, žlutou spodinou a hnědým vrchem těla se uskutečnilo v okrajové části NPR Novozámecký rybník nedaleko Jestřebí. Nedlouho po východu slunce se z vtroušené vrbové křoviny prorostlé orobincem začínal ozývat velmi příjemný zpěv. Okamžitě upoutal mou pozornost. Podstatně se odlišoval od všech hlasových projevů ptáků žijících na této lokalitě. Pro mne, jako dlouholetého ornito-

loga, který v terénu využívá především znalosti zpěvu ptáků, to byl hlas neznámý a zcela nový. Začátek zněl trochu ostře, upomínal na „vábení“ strnada obecného, následovala však velmi melodická pasáž v poněkud nižší tónině se zvláštním trylkem. Transkribovaně hlas zněl asi takto: ci, ci, ci, tri - li - lá - tri, li, li. Tento jednoduchý, ale velmi melodický hlasový projev po několika minutách utichl, aniž jsem stačil lokalizovat samotného původce. Zhruba po deseti minutách se však ozval znovu asi v osmdesátimetrové vzdálenosti od původního místa. Pták vyletl na torzo uschlé břízy a konečně jsem si mohl detailně prohlédnout jeho podobu. V tomto místě též hnízdil pár strnada obecného a bylo velmi zajímavé sledovat reakce na trochu robusnějšího „příbuzného“. Začal se k nim chovat přátelsky, přidružil se do jejich společnosti a naletoval za nepřetržitého zpěvu na samici. Celá společnost vyletovala na úhorovitou cestu, kde intenzivně cosi vyzobávala. Po vhodné instalaci nárazové sítě se mi podařilo vzácného jedince odchytit. Po okroužkování a proměření odletěl západním směrem do okrajových křovinatých porostů. V odpoledních hodinách již na tomto místě nebyl pozorován. Tento velice cenný kontakt s poměrně krotkým ptákem se uskutečnil 18. června 1994 za pěkného slunečného počasí.

Tělesné míry obou ptáků:

	1979	1994
délka nohy	21,1 mm	22,3 mm
délka zobáku	15,1 mm	14,6 mm
délka ocasu	72,3 mm	73,1 mm
délka křídla	88,6 mm	89,4 mm
výška zobáku	8,7 mm	8,0 mm

Strnad černohlavý se na Českolipsku vyskytl v jarním období a to buď v přímém jarním tahu, nebo v prodlouženém. Vždy však poměrně pozdě. Zalétlí jedinci byli adultní samci, v prvním případě víceletý, ve druhém nejspíš loňský pták. Vždy to byli různí jedinci. První pták se pohyboval ve společnosti ptáků druhově odlišných, druhý jedinec s příslušníky stejného rodu. První jedinec měl zjevně změněné chování způsobené onemocněním, druhý byl ve vynikající tělesné kondici. Dokonalý stav opeření vylučuje únik ze zajetí. Oba jedinci preferovali rovinatou krajinu s přítomností vody.

LITERATURA

Hudec, Karel: Fauna ČSSR, sv. 42, díl III/2, Praha 1977.

**NEÚSPĚŠNÝ POKUS O PŘEZIMOVÁNÍ
REHKA ZAHRADNÍHO
(*Phoenicurus phoenicurus*)**

Karel Filip

Dne 23. prosince 1998 jsem v ranních hodinách našel v prostoru hromad s kalovým materiálem u městské čistírny odpadních vod uhynulého letošního samce rehka zahradního (*Phoenicurus phoenicurus* L.). Pták byl v čerstvém stavu a jelikož se nacházel v okrajové části, unikl pozornosti vran černých, šedých a strak obecných, které zde ve větší míře hledaly obživu. U tohoto druhu je takto pozdní výskyt zcela vyjímecný. Podle literárních pramenů je poslední zastižení datováno 28. října 1974 v Odrách (Hudeček in litt.).

Já osobně jsem se s pozdním výskytem setkal v minulosti pouze v roce 1969, kdy jsem našel 23. listopadu mezi Kozly a Bořetínem adultního samce sraženého motorovým vozidlem. Tehdy se jednalo o víceletého jedince.

Otázkou zůstává, zda toto chladné období nemá zásadní vliv na metabolismus a nejsou-li sníženy obranné mechanismy v organismu. U letošního jedince se též musí brát v úvahu, zda enormní počet červenek (*Erithacus rubecula*), které po celý prosinec v počtu asi 12 kusů v okolí areálu čistírky zimovaly, neměl rozhodující vliv na jinak přísně tažného rehka.

LITERATURA

HUDEC, Karel: Fauna ČSSR, svazek 23, díl III/1, Praha 1977.

RELIÉF RICHARDA WAGNERA V PEKLE

Miloslav Sovadina

V závěru článku Stalin v Pekle (Bezděz 7/1998, s. 222) jsem vyslovil domněnku, že Erich Hackel, který vytesal reliéf Friedricha Nietscheho, je rovněž autorem reliéfu skladatele Richarda Wagnera. Ukázalo se však, že tento předpoklad byl mylný. Jak ve svém dopise upřesnil pan Hans Schwarz z Münsteru, byl autorem reliéfu Richarda Wagnera sochař Augustin Schindler. Práci provedl roku 1933 nebo 1934. Augustin Schindler (narozený 30. 8.1907) žil tehdy v domě svého otce v Dubické ulici č. 933 v České Lípě.

Dále pan Schwarz píše: „Augustin Schindler byl dobrý přítel naší rodiny, zvláště pak mého strýce, malíře Rudo Schwarze, s nímž roku 1935 podnikl studijní cestu po Německu. Když byl u nás na návštěvě skladatel Camillo Horn, zhotovil August Schindler model jeho busty, zatímco můj strýc maloval jeho portrét a můj otec jej fotografoval. Dodnes si vzpomínám, jak laskavý Camillo Horn žertoval o trojnásobném útoku na svoji bílou hlavu.“

Je potěšitelné, jak se s pomocí čtenářů a pamětníků daří upřesňovat drobné detaily z minulosti našeho regionu.

KRONIKA

SVĚŽÍ ŠEDESÁTNÍK RNDr. MIROSLAV HONCŮ

„Začínal jsem jako malý kluk s chytáním motýlů. O entomologii jsem nevěděl zhora nic, motýly jsem napichoval obyčejnými krejčovskými špendlíky a ukládal do krabice od bot...“ Těmito slovy líčil v roce 1996 v časopise Lužické a Jizerské hory počátky své životní pouti nynější přírodovědec českolipského muzea RNDr. Miroslav Honců.

Narodil se 12. května 1939 a nejtěplejší dětství prožil v Kbelích u Prahy, nepříliš daleko vojenského letiště. Díky zaměstnání svého otce prožíval další léta v sousedství vojenského prostoru v Milovicích a možná právě zde získal zvláštní cit pro přírodní hodnoty uzavřených lokalit na jedné straně ničených vojenským provozem, ale na druhé straně chráněných před civilní expanzí. Po maturitě na reálném gymnáziu v Nymburce v roce 1956 odešel na Přírodovědecovou fakultu Univerzity Karlovy studovat obor biologie - chemie.

V roce 1961 nastoupil do českolipského muzea. Sám k tomu napsal: „Nevím, co mě na práci v muzeu zaujalo, snad to byla osoba tehdejšího ředitele B. Vojtíška, který práci v muzeu chápal jako životní poslání. Přírodovědné sbírky tu rozhodně nebyly zvláštní a až na Dvořákovu sbírku motýlů žádná entomologie“. V celých dosavadních dějinách muzea, sahajících až do sklonku 19. století, se zde soustavně nepěstoval žádný přírodovědný obor, ačkoliv Českou Lípou prošli význační přírodovědci od Mikana na konci 18. století až k Wurmovi a Andersovi na počátku století dvacátého. RNDr. Miroslav Honců je zakladatelem přírodovědných sbírek všech oborů, protože i dosavadní přírodniny zde uložené, příkladně exotické preparáty ze sbírky Heinricha Wedricha, byly bez odborníka, který by je popsal, jen mrtvou hmotou. Jedinou oporou jeho úsilí v počátcích muzejní práce byl přírodovědný kroužek několika nadšených amatérů. Dnes je v muzeu přes 180 000 sbírkových předmětů přírodovědných oborů, z čehož je asi 130 000 položek entomologických.

S nevšední energií se dr. Honců zapojil do terénních výzkumů. Zvláště si oblíbil rybníky. Přes dvacet let přehledně sčítal vodní ptactvo na 27 rybnících a to pravidelně v každém ročním období. Nashromážděné zkušenosti umožnily aktivní zapojení do práce ochránářské. Stal se okresním konzervátorem ochrany přírody a přestože byl respektovaným odborníkem, nemohl vždy uplatnit své názory a poznatky v zájmu zachování kvalitního životního prostředí a přírody proti postupům státně - politické byrokracie. Za většinou vítězství rozumu a přijatelných kompromisů ve věcech ochránářských na Českolipsku v období posledních třiceti let byl vždy větší či menší podíl RNDr. Miroslava Honců. Na tomto místě by bylo možné vypočítávat, co všechno zkoumal v zájmu záchrany hodnotných částí zdejší přírody. Souborně o tom vypovídá jeho bibliografie.

V posledních letech se s otevřením bývalého vojenského prostoru Ralsko rozevřela obdivuhodná badatelská příležitost. Popsal výskyt vzácných rostlin a účastnil se práce na metodice jejich ochrany v rámci připravované národní přírodní rezervace „Dokeské pískovce a mokřady“. Přitom neustává v plnění různých dalších užších a širších výzkumů zejména v Lužických horách. V terénu prožil za každého počasí tisíce hodin a díky své obdivuhodné tělesné konstituci dokázal vzdorovat četným nepohodám i vážným nebezpečím, z nichž naštěstí vždy vyvázl. Nynější politické poměry ve světě mu umožňují cesty do zahraničí. Žádná nemíří na nějaký exkluzivní kongres, nýbrž všechny do přírody, na pouště i do divočiny, kde na něj číhají nová nebezpečí, ale odkud přijíždí se spoustou jedinečných poznatků.

Přes obrovský rozsah činnosti je nejvlastnější doménou jeho působení entomologie. Život mezi brouky, tak jsme to viděli my, jeho kolegové v muzeu z jiných oborů. Preparáty také občas někomu nevoní, ale všichni museli uznat, že otevřel pohled do úžasného světa málo viditelné části přírody. V budově kláštera vytvořil stálou regionální expozici přírodovědnou (1969), první podobu expozice exotické zvířeny (1976), podílel se na vybudování přírodovědné expozice v muzeu v Benátkách nad Jizerou a jistým vrcholem jeho specializované práce je expozice Svět hmyzu (1998).

Zamýšlí-li se historik nad životem a prací přírodovědce, vnímá jeho životní poslání spíše jako službu lidské kultuře než jen jako naplnění profesních schopností. V případě RNDr. Miroslava Honců je zjevné směřování k poznání celého přírodního prostředí regionu,

v němž působí. Vnímá přírodu jako podmínku lidské existence, jejíž kvalitu ovlivňuje člověk svými schopnostmi a potřebami. Náš jubilant je zjevně muzejním přírodovědcem, což je jasné vymezení k dokumentaci a k vytvoření sbírkového fondu, který se sám o sobě stává cennou kulturní hodnotou, svědectvím o bohatství života zdejší oblasti. Nikdy se nehlásil k postupům ochranářských fundamentalistů, rozhodně žádajících hájení čisté přírody až k vyhánění člověka z ní a jeho izolaci v umělém prostředí. Nehlásil se ani k radikalismu samotářů hledících se ztratit v lese a žít jen z jeho zdrojů. Vždy se ale hlásil k rozumným kompromisům biologické rovnováhy a z této strany jsou jeho výzkumy a sběratelská činnost příspěvkem k poznání specifických stránek úrovně rozvoje historických příležitostí civilizace z hlediska kvalit přírodních činitelů a zdrojů.

Ladislav Smejkal

Úplná bibliografie prací RNDr. Miroslava Honců

Vysvětlivky:

Do seznamu jsou zařazeny rovněž závěrečné práce z inventarizačních průzkumů zpracované pro zadavatelské organizace. Tyto práce nevyšly tiskem, proto jsou označeny jako manuscript - Ms.

AOPK = Agentura ochrany přírody a krajiny

Ms. = Manuscript

OVM = Okresní vlastivědné muzeum

TIS = dobrovolná organizace ochránců přírody

UK = Universita Karlova

ZO ČSOP = Základní organizace Českého svazu ochránců přírody.

Entomologie.

HONCŮ M., (1961): Coleoptera nížinné louky (svaz *Arrhenatherion elatioris*) u Čelákovic. Dipl.práce. Přírodovědecká fakulta UK Praha, Ms.1 - 50.

HONCŮ M., PULPÁN J., (1974): Střevlíkovití (*Coleoptera, Carabidae*) Českolipska. Sbor. Severoč. mus. Ser. Natur., Liberec, 6:93 - 149.

HONCŮ M., (1974): Zpráva o entomologickém průzkumu Ralské pahorkatiny. In kolektiv autorů: Ochranařsko - přírodovědný průzkum oblasti Hamr u Č. Lípy. TIS Praha. Ms., s. 1 - 140.

HONCŮ M., (1974): Příspěvek k poznání fauny Coleopter vrchu Kalvarie u Velkých Žernosek (České Středohoří). Severočeskou přírodou, Litoměřice, 5: 73 - 87.

HONCŮ M., (1975): Poznámky ke zviřeně drabčiků Československa. (*Col., Staphylinidae*). Sborn. Severoč. Mus., Ser., Natur., Liberec, 7: 71 - 82.

HONCŮ M., (1975): Základní průzkum *Coleopter* SPR Rač v Českém středohoří. Stipa, Ústí n.L., 2: 67 - 78.

STREJČEK J., HONCŮ M., (1977): Průzkum hmyzu státní přírodní rezervace Slanisko na Mostecku. Sbor. Sev. Mus. Ser. Natur, Liberec, 9: 31- 45.

HONCŮ M., (1979): Výsledky průzkumu *Coleopter* čeledí *Carabidae* a *Staphylinidae* státní přírodní rezervace Slanisko, k. ú. Bylany, okres Most. In: Kolektiv autorů (1979): Přírodovědecký průzkum státní přírodní rezervace „Slanisko u Bylan“. TIS Praha. Ms., s. 38 - 63.

HONCŮ M., (1979): Výsledky průzkumu *Coleopter* nadčeledí *Histeroidea* a *Staphylinoidea* v oblasti zájmového území velkodolu Chabařovice-jih. Přírodovědecký výzkum těžebního pole Chabařovice-jih. Krajské muzeum Teplice, KSSPPOP v Ústí n.L, Palivový kombinát A. Zápotockého v Ústí n. L., TIS Praha, s. 227 - 272.

HONCŮ M., (1985): Entomologický průzkum Tachovského vrchu u Doks. In Základní přírodovědný průzkum Tachovský vrch. ZO ČSOP 01/33 Praha. Ms., s. 85 - 108.

HONCŮ M., (1985): Výsledky průzkumu hmyzu v údolní nivě Ploučnice mezi Mimoní a Borečkem. In Základní přírodovědný průzkum údolí Ploučnice, úsek Mimoně - Boreček. ZO ČSOP 01/33 Praha. Ms., s. 306 - 339.

HONCŮ M., (1986): Škúdcí v domácnosti z řad hmyzu. Kultura, kulturně-politický zpravodaj, Č. Líba, 2: 1- 5.

HONCŮ M., (1988): Entomologický průzkum oblasti Hamerského rybníka, k.ú. Hamr u Č.Lípy. In kolektiv autorů (1988): Záchraný inventarisační průzkum Hamerský rybník - Děvínská louka, II.díl. ZO ČSOP 01/33 Praha. Ms., s. 269 - 302.

HONCŮ M., (1988): Zpráva z inventarisačního entomologického průzkumu území budoucího kontejnerového překladiště Česká Líba. ZO ČSOP 01 Česká Líba. Ms., s. 1 - 15.

HONCŮ M., (1988): Přírodovědný průzkum lokality v Dubici u České Lípy navržené na skládku odpadků. ZO ČSOP 01 Česká Líba. Ms., 1 - 5.

HONCŮ M., (1989): Přivaděč vody Horní Liběchovka. Entomologický průzkum (*Coleoptera*, *Orthoptera*). ZO ČSOP 01 Česká Líba. Ms., 1 - 13, 8 foto, 1 mapa.

HONCŮ M., (1990): Entomologický průzkum Tlustce, k. ú. Brniště, okr. Č. Líba. OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 26.

HONCŮ M., (1991): Entomologický průzkum Novozámeckého rybníka u Jestřebí. In Závěrečná zpráva přírodovědné inventarisace Novozámecký rybník - území dotčené stavbou plynovodu u Jestřebí. ZO ČSOP 41/8, Ústí n.L. Ms , s. 1 - 22.

HONCŮ M., (1992): Příspěvek k poznání orthopteroidního hmyzu severozápadních Čech. Sborník Okresního muzea v Mostě, řada přírodovědná 13 - 14/1991 - 1992: 89 - 108.

HONCŮ M., 1992: *Oodes gracilis* A.Villa et B.Villa, 1833. In faunistic records from Czechoslovakia. Acta Entomologica Bohemoslovaca, Praha, 89: 387 - 391.

HONCŮ M., (1992): Brouci (*Coleoptera*) okresu Č. Líba. Sborník příspěvků a informačních článků vydaných OVM Č.Lípy. Seminář zoologů českých, moravských a slezských muzeí. Staré Splavy u Č.Lípy, s. 13 - 16.

HONCŮ M., (1993): *Oodes gracilis* A.Villa et B.Villa, 1833, nový druh pro Čechy. (*Coleoptera, Carabidae*). Fauna Bohemiae septentrionalis, Ústí n.L, T.18: 155 - 157.

HONCŮ M., (1994): Přírodovědné hodnocení (botanické a entomologické) lokality budoucího rybníka v Božikově u Zákup. OVM Č.Lípa. Ms., 1 - 9, 2 foto, 1 mapka.

HONCŮ M., (1995): Průzkum vážek (*Odonata*) na Českolipsku. Sborn. Severoč. Muz., Přír. vědy, Liberec, 19:113 - 121.

HONCŮ M., (1995): Entomologický a vertebratologický výzkum v nivě pravostranného přítoku Svěbořického potoka u Stráže p.Ralskem. OVM Č.Lípa. Ms., s.1 - 11.

HONCŮ M., (1995): Bývalá střelnice Svěbořice. Přírodovědné hodnocení (botanické i entomologické). OVM Č.Lípa. Ms., s. 1 - 11.

HONCŮ M., (1995): Entomologický inventarisační průzkum zadaných území v nivě řeky Ploučnice v okolí Mimoně - závěrečná zpráva. OVM Č.Lípa. Ms., s. 1 - 11.

HONCŮ M., (1995): Peklo u České Lípy, inventarisační průzkum hmyzu. AOPK Ústí n.L. Ms., s.1 - 9.

HONCŮ M., (1996): Inventarisační entomologický průzkum oblasti chemické těžby v okolí Novin p. R. a Stráže p.R. OVM Č. Lípa. Ms., s. 1 - 13.

HONCŮ M., (1996): Zoologický průzkum bezobratlých vytěžené části lomu Volfartice u Nového Oldřichova. OVM Č. Lípa. Ms., s. 1 - 4.

HONCŮ M., (1996): Zpráva o inventarisačním průzkumu bezobratlých lokality u Starých Splavů. OVM Č. Lípa. Ms., s. 1 - 3.

HONCŮ M., (1996): Inventarisační přírodovědný průzkum lokality v k.ú. Chotovice. OVM Č. Lípa. Ms., s. 1 - 6.

HONCŮ M., (1996): Zoologický průzkum bezobratlých v trase navrhované silniční přeložky Rynoltice - Lvová. OVM Č. Lípa. Ms., 1 - 4 .

HONCŮ M., (1996): Zoologický průzkum bezobratlých tří lesních rybníků v Janovicích v Podještědí. OVM Č. Lída. Ms., s. 1 - 3.

HONCŮ M., (1996): Entomologický inventarisační průzkum Odkaliště I a II u Stráže p.R. OVM Č. Lída. Ms., s. 1-10.

HONCŮ M., (1997): Inventarisační entomologický průzkum oblasti plánované těžby kamene v okolí Valkeřic na Děčínsku. OVM Č. Lída. Ms., s. 1 - 10.

HONCŮ M., (1997): Entomologický inventarisační průzkum na lokalitě plánovaného rybníka poblíž osady Tlustce u Velkého Valtína. OVM Č. Lída. Ms, s. 1 - 6.

HONCŮ M., (1997): Inventarisační entomologický průzkum oblasti chemické těžby v okolí Novin p. Ralskem a Stráže p. Ralskem. OVM Č. Lída. Ms., s. 1 - 31.

HONCŮ M., (1997): Monitorování epigeonu metodou zemních pastí v NPR Jezevčí vrch ve vegetační sezoně r.1996 a 1997. OVM Č. Lída. Ms., s. 1 - 27.

HONCŮ M., (1997): Entomologický průzkum Studeného vrchu v Lužických horách. OVM Č. Lída. Ms, s. 1 - 7.

HONCŮ M., (1997): Průzkum vážek (*Odonata*) na území bývalého VVP Ralsko. Bezděz, Č. Lída, 5: 269 - 277.

HONCŮ M., (1997): Rovnokřídlí (*Orthoptera*) bývalého VVP Ralsko. Bezděz, Č. Lída, 5: 279 - 294.

HONCŮ M , VONIČKA P., (1997): Střevlíkovití (*Carabidae*) bývalého VVP Ralsko. Bezděz, Č. Lída, 5: 295 - 357.

HONCŮ M., (1997): Biomonitoring v chráněných územích - CHKO České středohoří. Rovnokřídlí (*Orthoptera*) Oblíku. Ms., s. 1 - 5.

HONCŮ M., (1998): Entomologický inventarisační průzkum navrhovaného dobývacího prostoru Okřešice - Srní. OVM Č. Lída. Ms., s. 1 - 8.

HONCŮ M., (1998): Entomologický průzkum kopce Tlustec v Ralské pahorkatině. Bezděz, Č. Líba, 7: 131 - 171.

HONCŮ M., (1998): *Leucorrhinia albifrons* (Burmeister 1839), nový druh vážky pro Čechy. Bezděz, Č. Líba, 7: 229 - 230.

HONCŮ M., (1998): Entomologický průzkum NPR Novozámecký rybník. OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 46, připraveno k tisku.

HONCŮ M., (1998): Příspěvek k poznání entomofauny Lužických hor. OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 27. Předneseno jako referát na konferenci přátel Horní Lužice v Německu.

HONCŮ M., (1998): Entomologická inventarisace a dokumentace vybraných mokřadních biotopů v připravované NPR Dokeské písčovce a mokřady. OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 20.

HONCŮ M., (1998): Entomologický průzkum Luže a údolí Bílého potoka v Lužických horách v roce 1998. OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 18.

Ostatní bezobratlí.

ZAVADIL V., HONCŮ M., (1997): Listonoh letní - *Triops cancriformis cancriformis* LINNÉ, 1758 a žábronožka letní- *Branchipus schaefferi* FISCHER, 1834 (*Anostraca et Notostraca: Branchiopoda: Crustacea*) V bývalém VVP Ralsko: Výsledky předběžného výzkumu. Bezděz 5: 211 - 235.

Ornitologie.

HONCŮ M., FILIP K., (1968): Nový výskyt hýla křivčího (*Pinicola enucleator* L.) v Československu. Ochrana fauny II., Bratislava, 4: 247 - 248.

VONDRÁČEK J., HONCŮ M., (1968): Výr velký (*Bubo bubo*) v Severočeském kraji. Ms., s. 1 - 31.

- HONCŮ M., VONDRÁČEK J., (1970):** Několik poznámek k výskytu čápa černého v severných Čechách. Ochrana fauny IV., Bratislava, 3: 112 - 116.
- HONCŮ M., KNOBLOCH H., VONDRÁČEK J., (1974):** K potravě výra velkého (*Bubo bubo*) na severočeských hnízdištích. Sborník Okresního muzea v Mostě. Řada přírodovědná 1/1974: 65 - 79.
- VONDRÁČEK J., HONCŮ M., (1978):** Porovnání dvou analýz zbytku potravy výra velkého (*Bubo bubo L.*) z téže lokality v letech 1939 a 1967-72. Sborn. Severoč. Mus., Ser. Natur., Liberec, 10: 67 - 71.
- HONCŮ M., (1985):** Rozšíření a bionomie výra velkého (*Bubo bubo L.*) na Českolipsku. Závěrečná práce postgraduálního studia na Přír. fak. UK v Praze. Ms, s. 1 - 78.
- HONCŮ M., (1985):** in Kolektiv zpracovatelů: Přírodovědecký průzkum regulace toku Ploučnice v úseku Česká Lípa. Ms., ZO ČSOP 01/33 Praha, s. 1 - 40.
- HONCŮ M., (1987):** Mezinárodní sčítání vodních ptáků na rybnících Českolipska. Kultura. Kulturně-politický zpravodaj, Č. Lípa, 1: 3 - 4.
- HONCŮ M., (1991):** Změny početního stavu vodních ptáků na rybnících Českolipska., Panurus, Pardubice, 3 :177 - 192.
- HONCŮ M., (1992):** Hnízdění břehulí obecných (*Riparia riparia*) na Českolipska. Fauna Boh. Septem., Ústí n. L., T 17 : 17 - 22.
- HONCŮ M., (1992):** Změny ve složení avifauny okresu Česká Lípa. Sborník příspěvků a informačních článků. Seminář zoologů českých, moravských a slezských muzeí ve Starých Splavech u Č.Lípy. OVM Č. Lípa. s. 16 - 22.
- VONDRÁČEK J., HONCŮ M., (1992):** Dudek chocholatý (*Upupa epops L.*) v Severočeském kraji. Fauna Boh. Septem., Ústí n. L., T.17 : 23 - 28.

HONCŮ M., KURKA P., (1992): Novozámecký rybník a Břežňanský rybník. In: Hora J., Kaňuch P.,(1992): Významná ptačí území v Evropě. Československo. Československá sekce ICBP. Praha, s. 62 - 63.

HONCŮ M., (1994): Významné ekologické území Břežňanský rybník, (ornitologie). Ms., s.1 - 4.

HONCŮ M., (1997): Seznam ptáků žijících na lokalitě v okolí bývalého lomu ve Valkeřicích. Ms., OVM Č. Lípa, 2 s.

VONDRÁČEK J., HONCŮ M., (1997): Zvlášť chráněné ptačí druhy v avifauně Lužických hor. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, Č. Lípa, 6: 81 - 104.

Obratlovci:

MAZÁK Vr., HONCŮ M., (1983): A Note on a lower jaw of *Balaena mysticetus* at the collections of the Česká Lípa Museum (*Mammalia, Cetacea*). Věst. čs.spol. zoolog. Praha, 47: 99 - 104.

HONCŮ M., (1985): Zvířena CHKO Kokořínsko - sever. In oborový dokument chráněné krajinné oblasti Kokořínsko, Ms., s. 9 - 14. Uloženo: AOPK Ústí n. L. a Správa CHKO Kokořínsko, Mělník.

HONCŮ M., (1986): Chráněné druhy živočichů Českolipska. Kultura. Kulturně-politický zpravodaj, Č.Lípa, 2: 6 -8.

HONCŮ M., VITÁČEK., Zd., (1990): Obojživelníci okresu Česká Lípa. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska. Č. Lípa, s. 95 - 111.

HONCŮ M., (1990): Zvířena Lužických hor. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, Č. Lípa, s.70 - 77.

HONCŮ M., (1996): Spárkatá zvěř Lužických hor. Jizerské a Lužické hory. Liberec, únor, s. 11 - 14.

HONCŮ M., (1996): Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, Č. Lípa, 4: 243 - 258.

HONCŮ M., VONDRÁČEK J., (1996): Chráněné druhy živočichů Lužických hor. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, Č.Lípa, 4: 259 - 269.

VOŽENÍLEK P., HONCŮ M., (1998): Zoologie Severočeského kraje. Chráněná území ČR, 3 s., příprava k tisku.

HONCŮ M., (1999): Zvířena CHKO Kokořínsko a Holanských rybníků. Bezděz, vlastivědný sborník Českolipska, Č. Lípa, 8: 209 - 226.

Botanika.

HONCŮ, M. (1987): Vyhláška o rozšíření vzácných rostlin. Kultura, Kulturně - politický zpravodaj, Č. Lípa, 1: 1 -2.

HONCŮ, M. (1992): Významný krajinný prvek, mokřad v nivě Sporky. OVM Č. Lípa. Ms, s. 1 - 15.

HONCŮ M., (1993): Přírodovědné hodnocení skládky v Kozlech. (Botanika a entomologie). OVM Č. Lípa. Ms, s. 1 - 13.

HONCŮ M., (1995): Vstavačovitě (*Orchidaecae*) Českolipska. Bezděz, Č. Lípa, 3: 91 - 167.

HONCŮ M., (1997): Vyjádření k vlivu výše vodní hladiny k výskytu kriticky a silně ohrožených rostlin na jedné lokalitě v NPR Novozámecký rybník. OVM Č. Lípa. Ms., s. 1 - 3.

HONCŮ M., (1997): Chráněné druhy rostlin NPR Novozámecký rybník. OVM Č. Lípa. Ms., s. 1 - 11.

HONCŮ M., KUNCOVÁ J., (1969): Nové naleziště šafránu Heuffelova v severočeském kraji. Ochrana přírody 1/1969, příloha Ochrannářský průzkum, Praha, 1: 3.

HONCŮ M., JÓŽA M., (1995): Ohrožené druhy vstavačovitých na Dokesku. Živa, Praha, 43:62 - 63.

HONCŮ M., PLÁNSKÁ M., (1996): Chráněné rostliny Lužických hor. Bezděz , Č. Lípa, 4: 235 - 241.

HONCŮ M., FORMANOVÁ, J., (1996): Populace ohrožených druhů (dle vyhlášky 395/1992 Sb. zaznamenané na území navrhované

NPR Dokeské pískovce a mokřady. AOPK Ústí n.L, OVM Č. Líba. Ms., 14 s.

Ochrana přírody.

HONCŮ M., CHARVÁT F., (1971): Stav životního prostředí okresu Česká Lípa. OVM Č. Líba a KSSPPOP v Ústí n. L, s. 1 - 20.

HONCŮ M., (1974): Přírodní krásy Českolipska. Skládačka s 16 chráněnými územími. OVM Č.Líba, 5 s.

BENDA M., HONCŮ M., SLÁDKOVÁ M. et SÝKORA T., (1988): Zpráva o přírodovědné hodnotě lokality Provodín. Ms., zákl. organizace ČSOP Č. Líba, s. 1 - 10.

HONCŮ M., (1992): Vypracování koncepce pro ekologickou stabilitu krajiny bývalého VVP Ralsko. Návrh na utváření chráněných krajinných útvarů, území a zón. OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 30.

HONCŮ M. (1996): Břehyně-Pecopala. Jizerské a Lužické hory, Liberec, květen, s. 24

HONCŮ M., (1996): Přehled chráněných území podle zákona č.114/92 v širší zájmové oblasti jihozápadního předpolí Stráž p.R. Diamo Stráž p. R. Ms., s. 1 - 23.

HONCŮ M., FORMANOVÁ J.,(1996): Návrh managementu mokřadních území dokeské pánve se zaměřením na zachování vysokého stupně jejich biologické diversity. AOPK Ústí n. L., OVM Č. Líba. Ms., s. 1 - 32 .

HONCŮ M., KÜHN P., VITÁČEK Zd., (1997): Přírodovědná charakteristika okresu Česká Lípa. Pro publikaci chráněná území ČR. OVM Č. Líba. Ms., příprava do tisku, s.1 - 4.

HONCŮ M., (1998): Biologické a krajinné hodnoty území bývalého VVP Ralsko. Geografie. Sborník české geografické společnosti, Praha, 103, 3: 171 - 189.

HONCŮ M., (1998): Územní ochrana přírody v bývalém vojenském výcvikovém prostoru Ralsko. Geografie. Sborník české geografické společnosti, Praha, 103, 3: 225 - 231.

Regionální práce.

HONCŮ M., (1988): In kolektiv autorů (1988): Živočišstvo a rostlinstvo in Turistický průvodce ČSSR, Lužické hory a Ještědský hřbet. Olympia Praha, s. 31 - 33.

SMEJKAL L., HONCŮ M., ŠUK V., (1991): Orientační plán města Česká Lípa. Text pro mapu, OVM Č. Lípa.

SMEJKAL L., HONCŮ M., (1992): Orientační mapa Máchovo jezero a jeho okolí. OVM Č. Lípa

SMEJKAL L., HONCŮ M., (1992): Šluknov, orientační plán. Textová část. Městský úřad ve Šluknově, 2 s.

HONCŮ M., (1993): In kolektiv autorů (1993): Dubá a okolí, přírodní poměry: Polomené hory, živočišstvo a rostlinstvo. Městský úřad v Dubě, s. 25 a 29.

HONCŮ M., (1995): Příroda Českolipska. Autorský text o okrese Česká Lípa. Okresní úřad v Č. Lípě. Vega, Libice n.C., 2 s.

HONCŮ M., (1995): Příroda Českolipska a Šluknovského výběžku. Text pro Severočeské muzeum a Euregion Nisa v Liberci. Ms, s. 1 - 18.

HONCŮ M., (1996): Městský park v České Lípě. Pro potřeby MěÚ v Č. Lípě. Ms., 8 s.

HONCŮ M., (1996): Lužické hory. Text pro mapu, 2 s. Geodesie Liberec.

HONCŮ M., (1997): In kolektiv autorů (1997): Českolipsko jak ho neznáme. Brniště, přírodní poměry. Vydavatel Vlad.Vondráček, Brniště, s.5 - 6.

HONCŮ M., (1997): Zahrádky - Peklo a Holanské rybníky. Textová část. Okresní úřad v Č.Lípě a obecní úřad Holany, Zahrádky, Jestřebí, Kvítkov, Sosnová. Nakladatelství Vega, Libice n. C., 3 s.

HONCŮ M., (1998): Nový Bor, Kamenický Šenov, Prusk, Polevsko, Nový Oldřichov. Skládačka, textová část. Okresní úřad v Č. Lípě. Nakladatelství Vega, Libice n.C., 3 s.

HONCŮ M., (1998): In kolektiv autorů (1998): Sloup v Čechách, průvodce historií a přírodními krásami obce a okolí - přírodovědná část. Obec Sloup v Čechách, s. 7 - 13.

HONCŮ M., (1998): In kolektiv autorů (1998): Město Žandov a blízké okolí - přírodovědná část. Městský úřad Žandov, s. 7 - 13.

Novinové články

HONCŮ M., (1965): Z přírodních krás Českolipska. Novozámecký rybník. Nástup, roč. 16, č. 33, 21. 8. 1965

HONCŮ M., (1965): Z přírodních krás Českolipska. Popelivka. Nástup, roč. 16, č. 38, 25. 9. 1965.

HONCŮ M., (1965): Pýchavka obrovská (*Lycoperdon giganteum*). Nástup, roč. 16, č.40, 9. 10. 1965

HONCŮ M., (1966): Rekultivace půdy popelkou? Nástup, roč. 17, č. 11, 19. 3. 1966.

HONCŮ M., (1966): První květy Českolipska - Bledule jarní. Nástup, roč. 17, č. 14, 9. 4. 1966.

HONCŮ M., (1966): Jarní květy Českolipska - Šafrán Heuffelův. Nástup, roč. 17, č. 16, 23. 4. 1966.

HONCŮ M., (1972): Novozámecký rybník. Magazín Co vás zajímá, č. 11, s. 34 - 35.

HONCŮ M., (1978): Vstavač májový bude dál kvést. Českolipský Nástup, roč. 28, č. 30, 17. 6. 1978.

HONCŮ M. (1978): Z přírodních krás Českolipska. (CHŮ Klíč). Nástup, roč. 28, č. 31, 13. 7. 1978

HONCŮ M., (1978): Chráněná území Máchova jezera (Swamp, Myšlín, kachní ostrůvek). Českolipský Nástup, roč. 28, č. 32, 10. 8. 1978.

HONCŮ M., (1984): Setkání s divokými husami. Průboj, Ústí n. L., č. 36, 27. 10. 1984, příloha Severočeský globus.

HONCŮ M., (1985): Podaří se je zachránit? Kultura. Kulturně-politický zpravodaj, Č. Líba, 1: 4 - 5. (Pojednání o SPR Slunečný dvůr.).

HONCŮ M., (1985): Chráněná území a chráněné části přírody na Českolipsku. Kultura. Kulturně-politický zpravodaj, Č. Líba, 2: 9 - 12.

HONCŮ M., (1990): Expozice Novozámeckého rybníka. Zpravodaj Česká Líba, č. 9, s. 5 - 7.

HONCŮ M., (1990): Městský park. Zpravodaj Česká Líba, č. 10, s. 8 - 10.

HONCŮ M., (1993): Přírodovědné oddělení Okresního vlastivědného muzea v České Lípě. V rámci seriálu Českolipské muzeum se představuje. Českolipský deník, roč. I, č. 63, 22. 7. 1993.

HONCŮ M., (1994): Toulky v ptačí říši. Českolipský deník, roč. 2, č. 72, 26. 3. 1994.

HONCŮ M., (1994): Toulky v ptačí říši. Čáp bílý (*Ciconia ciconia* L.). Českolipský deník, roč. 2, č. 102, 2. 5. 1994.

HONCŮ M., (1994): Toulky v ptačí říši. Výr velký (*Bubo bubo* L., 1758). Českolipský deník, roč. 2, č. 135, 9. 6. 1994.

HONCŮ M., (1994): Toulky v ptačí říši. Pochop rákosní (*Circus aeruginosus*). Českolipský deník, roč. 2, č. 217, 15. 9. 1994.

HONCŮ M., (1994): Křížák pruhovaný. Českolipský deník, roč. 2, č. 224, 23. 9. 1994.

RŮCKL P., HONCŮ M., (1994, 1995): Expedice na blízký východ. Návštěva Turecka, Syrie a Jordánska. Českolipský deník, roč. II, č. 302, 27. 12. 1994; roč. III, č. 8, 10. 1. 1995; č. 14, 17. 1. 1995; č. 20, 24. 1. 1995; č. 26, 31. 1. 1995; č. 32, 7. 2. 1995; č. 38, 14. 2. 1995; č. 44, 21. 2. 1995; č. 50, 28. 2. 1995; 9 pokračování o celkovém rozsahu 36 s.

HONCŮ M., (1996): Můj vztah k přírodě. Jizerské a Lužické hory, Liberec, únor 1996, 2: 1.

HONCŮ M., (1996): Ani dočasně nasazená Sovětská armáda nezničila v Ralsku některé unikátní druhy fauny a flóry. Českolipský deník, roč. 4, č. 51, 29. 2. 1996.

PhDr. FRANTIŠEK GABRIEL - PADESÁTILETÝ

Na Českolipsku působila sice v minulosti celá řada regionálních historiků, avšak zájem archeologů o tuto oblast severních Čech v minulosti byl zanedbatelný. O to větší štěstí má Českolipsko na archeologické výzkumy a stavebně historické průzkumy v posledním čtvrtstoletí. Štěstí v osobě zaníceného profesionálního archeologa Františka Gabriela, dožívajícího se 4. ledna 1999 svých padesátých narozenin.

Přestože jeho rodiče nepocházeli z Českolipska, zakotvili nakonec v České Lípě natrvalo a tak se po studiu archeologie na Filozofické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Brně stal mladému badateli náš region osudným. Již ve své diplomové práci z roku 1974 se věnoval soustavnému studiu středověké fortifikační architektury v severních Čechách, ve kterém pokračoval i ve svém prvním profesionálním působišti na archeologickém odboru Krajského muzea v Teplicích. Jedním z prvních výzkumů zde bylo ověření stratigrafie na hradě Děvíně, pokračoval pak řadou drobných i větších výzkumů na dalších hradních lokalitách Českolipska. Zásadním pro jeho další profesionální vývoj byl pak rozsáhlý výzkum hrncířského výrobního centra v České Lípě v letech 1977 - 1979, který přinesl počáteční vklad do vypracování vývojové řady středověké keramiky v regionu. Od té doby se pak věnuje České Lípě soustavně a dá se říci, že díky jeho výzkumům jsme o nejstarších dějinách města informováni mnohem lépe a můžeme si do mozaiky vědomostí doplnit mnohé, co by bez archeologie nebylo možné.

Jeho zájem, který zabírá i veškeré volné chvíle, se však neomezuje pouze na město Českou Lípou a hrady na okrese, které jsou dnes díky němu zpracovány a zaměřeny všechny. Stejnou měrou se věnuje i dalšímu studiu hmotných pramenů, ať již v oblasti zaniklých středověkých vesnic, zaniklých skláren, středověkých výrobních technologií a v mnoha dalších oborech. Změny ve společen-

ském vývoji posledních let si vynutily soustředění se na stavebně historické průzkumy objektů, které tak na jejich základě získávají svoji vlastní historii, na níž je možno při obnově navázat.

To však nejsou zdaleka všechny aktivity, které naplňují Františkův volný čas. Jeho zásluhou vzniklo v České Lípě detašované pracoviště Památkového ústavu v Ústí nad Labem pro výzkum, průzkum a dokumentaci, podílel se na výchově mladé generace pedagogickou prací na univerzitě v Ústí nad Labem, účastní se na zasedáních památkové komise při ministerstvu kultury, pracuje ve výboru Společnosti přátel starožitností, Klubu Augusta Sedláčka, redakční radě Bezdězu a v dalších institucích. Vedle toho nezapomíná ani na základní atribut vědecké práce, kterým je nutnost neustále publikovat výsledky své práce v desítkách článků a publikací, často v mezinárodních spolupracích s mnoha kolegy a přáteli.

Není ani možno vyjmenovat vše, co tvoří jeho pracovní a zájmovou náplň. Zdá se, že na tak relativně krátký úsek života je toho až příliš. Ale zbývá toho stále ještě mnoho, co je třeba vykonat ...

Přejme mu proto všichni mnoho zdraví a elánu do dalších let, aby svými výzkumy obohatil naše vědomosti o historii tohoto krásného kraje a sám sebe uspokojením z dobře vykonané práce.

PUBLIKAČNÍ ČINNOST FRANTIŠKA GABRIELA

Středověká fortifikační architektura v severních Čechách, rkp. diplomové práce FF UJEP, Brno 1974.

Príspevek k problému typologie středověké keramiky, in: Zprávy ČSSA 1 - 2, XVII, 1975, 18 - 21 (s A. Buchlovskou, V. Weberem).

Výzkum středověkých panských sídel v severních Čechách, in: Výzkumy v Čechách 1974, supplementum, 1977, 33 - 42.

Počátky hrncířství v České Lípě, AH 4, 1979, 257 - 265.

Nejstarší osídlení hrádku Hřidelíku, Litoměřicko XV, 1979, 53 - 64.

Zjišťovací výzkum na levínském hradě, Litoměřicko XVI, 1980, 91 - 100.

Slované v severních Čechách, Teplice 1980 (s J. Smetanou).

Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy, AH 5, 1980, 131 - 142 (s J. Smetanou).

Archeologické doklady k vývoji Ústí nad Labem, in: Historický sborník Okresního vlastivědného muzea Ústí/L., 1981, 29 - 42.

- K datování a funkci středověkých opevnění v Českém Švýcarsku, AH 6, 1981, 33 -62 (s J. Smetanou).
- Hrad Kalich u Litoměřic, Husitský Tábor 4, 1981, 85 - 87 (s J. Smetanou).
- Pottery workshops at the town of Česká-Lípa, Bohemia, in: Nouvelles archéologiques dans la République socialiste Tchèque, Praha - Brno 1981, 195 - 197.
- K otázkám datování, typu a funkce hradu Kalicha u Litoměřic, Folia Historica Bohemica 4, 1982, 49 - 82 (s J. Smetanou).
- K problému existence řemesel na vesnicích ve 13. století, AH 7, 1982, 509 - 516 (s J. Smetanou).
- Přehled pramenů k dějinám vesnického osídlení okresu Česká Lípa, HG 21, 1983, 133 - 175 (s J. Panáčkem).
- K vývoji výrobních okruhů červeně malované keramiky v severních Čechách, AH 8, 1983, 119 - 138 (s J. Smetanou).
- Poznámky k problematice počátků města Litoměřic, in: Urbes medii aevi, Praha 1984, 65 - 85 (s J. Smetanou).
- Opevněná panská sídla na Českolipsku před rokem 1319, Z minulosti Děčína a Českolipska 4, 1985, 301 - 332.
- Hrad na Konvalinkovém vršku, in: Ročenka KAS 1985, 30 - 35 (s J. Panáčkem).
- Románský reliéf z Litoměřic, Archeologické rozhledy XXXVII, 1985, 615 - 627 (s V. Denksteinem).
- Ke stavební podobě hradu v Úštěku, Litoměřicko XXI - XXII, 1985 - 1986, 77 - 95 (s J. Smetanou).
- Príspevek k dějinám vesnického osídlení okresu Česká Lípa, HG 25, 1986, 355 - 364 (s J. Panáčkem).
- Skalní hrady a jejich vztah k české hradní architektuře, AH 11, 1986, 143 - 152 (s J. Smetanou).
- Slavonic Burial-Ground in Litoměřice Plešivecká street, Sborník Národního muzea v Praze XLII B, 1 - 2, 1986, 73 - 98 (s H. Hanákovou a L. Vyhnánkem).
- České Švýcarsko očima archeologa, Děčín 1986.
- Slované a počátky feudalismu, Teplice 1987 (s A. Rusó).
- Hrad u Velenic, k.ú. Velenice, o. Česká Lípa, in: Ročenka KAS 1987, 20 - 24 (s J. Panáčkem).
- Slovanské pohřebiště v Litoměřicích - Plešivecké ulici, Litoměřicko XXIII, 1987, 75 - 92.
- Archeologická sbírka Okresního muzea v Děčíně, Děčín 1987.

- Archeologická sbírka Okresního muzea v České Lípě, Česká Lípa (asi 1988).
- Středověké kachle z hradu Helfenburku, AH 13, 1988, 545 - 560 (s J. Smetanou).
- Polozemnice z Litoměřic - Vojtěšské ulice, Litoměřicko XXIV, 1988, 73 - 89 (s A. Rusó).
- K problematice opevněných sídel na pískovci, CB 1, 1989, 125 - 138.
- K interpretaci džbánovitých objektů na pískovci, AH 15, 1990, 261 - 274 (s K. Knopem).
- Vznik a počátky České Lípy, Bezděz 1, 1990, 11 - 38 (s J. Panáčkem).
- Červeně malovaný poklad, Děčín 1991.
- K datování falckenštejnské Madony, Děčínské vlastivědné zprávy 1, 1991, 22 - 25 (s L. Turčanem).
- Keramický soubor z hradu Frýdštejna, AH 16, 1991, 279 - 292.
- Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství I, CB 2, 1991, 23 - 52 (s J. Panáčkem).
- Stavební vývoj hradu Valdštejna, AH 17, 1992, 163 - 175 (s P. Mackem).
- Českolipská radnice jako hmotný pramen, Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 1992, 151 - 165 (s J. Panáčkem).
- Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství II, CB 3, 1993, 7 - 46 (s J. Panáčkem).
- Hrad Stohánek, CB 3, 1993, 145 - 150 (s J. Panáčkem).
- Bezejmenný hrad u Kluku, CB 3, 1993, 329 - 336 (s J. Panáčkem).
- Stavební vývoj hradu Helfenburku, AH 19, 1994, 51 - 64 (s J. Smetanou).
- Helfenburk, Hrádek u Úštěka, Ústěk 1994
- Středověká pec v Zbečně čp. 22, in: PP I, 1994, 21 - 22.
- Kostel Narození Panny Marie v Jablonném v Podještědí, in: PP I, 1994, 31 - 42 (s P. Mackem a P. Zahradníkem).
- Vývoj panských sídel na Horním území novozámeckého panství III, CB 4, 1994, 27 - 62 (s J. Panáčkem).
- Struktura rozložení hradů na pískovcích, HG 28, 1995, 49 - 61.
- Osídlení severních Čech, in: Die Besiedlung der Neißeregion, 1995, 52 - 67 (s M. Starou).
- Kostel sv. Máří Magdaleny v České Lípě, Bezděz 3, 1995, 25 - 47 (s J. Panáčkem).
- Vodní hrad Česká Lípa, Česká Lípa 1995.

- Změny parcelace v historickém jádru České Lípy, AH 20, 1995, 81 - 90 (s S. Flesarem).
- Dodatek ke stavebně historickému průzkumu Horního zámku v Benešově nad Ploučnicí, in: PP I, 1995, 84 - 85 (s L. Kracíkovou).
- K metodám a problémům stavební historie, Sborník Společnosti přátel starožitností 4, 1996, 25 - 32.
- K nutnosti dokumentace hradů, CB 5, 1996, 7 - 10.
- Hrad Milštejn, Bezděz 4, 1996, 17 - 35 (s J. Panáčkem).
- Hrad Lipý, Vlastivědná knihovnička SPS, sv. 5, Praha 1997.
- Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru „Ralsko“, Bezděz 5, 1997, 47 - 72 (s J. Panáčkem).
- Hrad Lipá, Časopis Společnosti přátel starožitností 105, 1997, 55 - 57.
- Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše, Bezděz 7, 1998, 35 - 55 (s J. Panáčkem).
- Severočeské hrady na kupách, CB 6, 1998, 69 - 106 (s J. Panáčkem).
- Neobvyklý gotický kachel se dvěma christologickými reliéfními náměty, CB 6, 1998, 383 - 390 (s Z. Hazlbauerem).
- Komunikace severočeských hradů, AH 22, s. 193 - 201.

AH: Archaeologia historica, Brno.

CB: Castellologica bohemica, Praha.

HG: Historická geografie, Praha.

PP: Průzkumy památek, Praha.

Ročenka KAS: Ročenka Klubu Augusta Sedláčka, Plzeň.

Jaroslav Panáček

K PADESÁTINÁM MILOSLAVA SOVADINY

Miloslav Sovadina se narodil 2. ledna 1949 v Brně, kde také absolvoval studia na střední i vysoké škole. Na filozofické fakultě tehdejší Univerzity J. E. Purkyně (dnes Masarykova univerzita) studoval v letech 1967 - 1972 obor archivnictví a právé před třiceti lety, v roce 1969, v rámci studijní prázdninové praxe poprvé navštívil českolipský archiv. Prázdninové praxe v českolipském archivu zásadním způsobem ovlivnily jeho rozhodnutí opustit Brno a přestěhovat se do České Lípy. Psal se 4. červenec 1972, když Miloslav Sovadina, na jehož vysokoškolském diplomu ještě nestačil oschnout dokumentační inkoust, nastoupil do českolipského archivu a zůstal mu věrný dodnes.

Za 27 let praxe zinventarizoval stovky archivních fondů - písemností obcí, měst, cechů, spolků, okresních i místních národních výborů. Všechny jím zpracované inventáře mají vysokou úroveň a některé z nich byly vskutku průkopnické. Miloslav Sovadina vyniká schopností aplikovat tvůrčím způsobem archivní teorii v praxi a své praktické poznatky je schopen zevšeobecnit a předat mladším kolegům. Jeho metodologické rady hojně využívají všichni odborní pracovníci českolipského archivu a někteří kolegové z archivů sousedních. V roce 1997 učinil pro svůj domovský archiv velkou a záslužnou věc - sepsal a vydal jeho dějiny zasazené do širokého kontextu historie českého archivnictví. Českolipský archiv je prvním ze sedmi desítek českých a moravských okresních archivů, který se může pochlubit rozsáhlou monografií o své vlastní minulosti.

V osobnosti Miloše Sovadiny dochází k ideálnímu propojení archiváře a historika. Jakožto archivář zpracovává obrovské množství pramenného materiálu a právé znalosti těchto pramenů a znalosti způsobů, jak s písemnostmi nakládat, hojně využívá ve své badatelské práci. Všechny jeho články a studie vycházejí z vědeckého zkoumání dostupných písemných pramenů, nikdy se neuchýlil k pou-

hému opisování již napsaného. Ačkoliv z badatelského hlediska je jeho nejoblíbenějším obdobím středověk, nevyhýbá se ani látkám novověkým. Léta devadesátá jsou co do množství a kvality vrcholem jeho dosavadní historické produkce. O tom ostatně svědčí výběrová bibliografie na konci tohoto článku. Bohaté znalosti z archivnictví a regionální historie využil ve veřejně prospěšné činnosti. Po příchodu na Českolipsko psal pro obec Stvolínky kroniku, v sedmdesátých a osmdesátých letech se angažoval v různých komisích (názvoslovný sbor, poradní sbor okresního vlastivědného muzea, heraldická komise, památková komise), v devadesátých letech vedl heraldickou a vexilologickou komisi a několika obcím okresu navrhl vlajku nebo znak (např. vlajku pro město Česká Lípa, znak a vlajku pro obec Sloup v Čechách).

Koncem osmdesátých let přišel Miloslav Sovadina s myšlenkou obnovit vydávání sborníku Bezděz. Chtěl jednak navázat na tradici vlastivědné práce, jednak vytvořit novou publikační základnu pro odborné pracovníky okresního archivu, regionálních muzeí i pro další badatele. V letech 1988 - 1989 ve funkci zastupujícího ředitele okresního archivu sestavil redakční radu a za jejího přispění připravil do tisku první číslo. Byl to obdivuhodný čin, neboť tehdejší politické klima publikační činnosti, s výjimkou prorežimně orientované, nepřálo. Listopadová revoluce přinesla svobodu tisku, avšak objevily se nesnáze rázu finančního. Jejich částečným řešením bylo založení Vlastivědného spolku Českolipska, jehož činnost mohla být sponzorována. Sborník Bezděz se stal tiskovým orgánem spolku. Miloslav Sovadina byl zvolen spolkovým jednatelem, dlužno však říci, že ve skutečnosti zastává práci i ostatních členů výboru a redakční rady. Shromažďuje autorské příspěvky, provádí jejich redakční úpravu, zajišťuje překlad resumé, shání sponzorské dary, vyplňuje žádosti o grantové příspěvky, vypomáhá autorům s korekturami, komunikuje s tiskárnami. Bez jubilantova přičinění by sedm dosud vydaných čísel Bezdězu nevyšlo. V roce 1996 se součástí Vlastivědného spolku Českolipska stal Klub přátel muzea. Jubilant se aktivně zapojil do přípravy přednášek, exkurzí, výletů a ostatních akcí Klubu, jehož duchovním otcem je dlouholetý osobní přítel M. Sovadiny Ladislav Smejkal. Tak poznala Miloslava Sovadinu i širší českolipská veřejnost.

Nezbytným předpokladem kvalitní práce archiváře a historika je detailní znalost regionu, a to nejen minulosti, ale i jeho přírodních

poměrů a současnosti. Miloš Českolipsko skutečně zná, neboť jej dokonale „prochodil“. Pěší turistika je jeho celoživotní láskou, takřka životní nutností, a známá i neznámá místa našeho regionu nejčastějším cílem. Snaha zachytit zajímavý detail, uchovat jedinečný pohled, zdokumentovat výjimečná místa a v neposlední řadě potřeba subjektivně zobrazit viděné ho přivedla již v mládí ke krajinářské fotografii. Na podzim 1995 byly nejlepší výsledky jeho fotografické tvorby představeny veřejnosti na autorské výstavě Hold Českolipsku instalované v Okresním vlastivědném muzeu v České Lípě. Fotografování a pěší turistika nejsou jeho jedinými zálibami. Rád čte beletrii a poslouchá hudbu, pravidelně navštěvuje divadelní představení, zajímá se o filmové umění. Přestože nevlastní řidičský průkaz, jeho velkým koníčkem jsou automobily a automobilové závody.

Do dalších let jubilantovi přejeme pevné zdraví, spoustu životního elánu, spokojenosti a tvůrčích sil.

Za redakční radu Bezdězu a českolipské archiváře
Jana Blažková

Výběr z prací Miloslava Sovadiny

Výběr obsahuje zejména samostané publikace a nejdůležitější studie. Další drobné články s regionální tematikou, zprávy a recenze, publikované v odborných časopisech, okresních novinách a místních zpravodajích nebyly do výběru zahrnuty.

Lenní listiny biskupa Bruna, Sborník archivních prací, 24, 1974, s. 426 - 460.

Beneš Krabice z Weitmile a jeho vztah k České Lípě, Českolipsko literární, 2, 1977, s. 15 - 25.

Ruská vojska na Českolipsku roku 1813. In: Cesty nezapomenuté a nezapomenutelné. Sborník příspěvků k československo - sovětské vzájemnosti na Českolipsku na počest 60. výročí VŘSR. Česká Lípa 1977, s. 25 - 33.

Vývoj obyvatelstva na okrese Česká Lípa v letech 1850 - 1980. Z minulosti Děčínska a Českolipska, 4, 1985, s. 113 - 145.

- Receptář sklářských barev F. A. Zahna. *Ars vitraria* 8, 1985, s. 115 - 119.
- Záchrana údolí Peklo roku 1881. *Památky a příroda*, 1986, č. 1, s. 41 - 43.
- Postoj sudetských Němců k československé pozemkové reformě. In: *Vznik a vývoj iredentistických snah německého obyvatelstva v letech 1918 - 1945, Ústí nad Labem - Litoměřice*, 1987, s. 93- 103.
- Renesanční náhrobky ve Stvolínkách. *Kulturní listy Litoměřického okresu*, 1988, s. 19 - 21.
- Jablonné v Podještědí. *Historický přehled*. In: *Zdislava z Lemberka, Česká Lípa* 1991, s. 39 - 52.
- Bibliografie časopisu *Bezděz* 1930 - 1948, *Česká Lípa, Státní okresní archiv*, 1992, 86 s. (s Monikou Polcarovou).
- Rodina Zdislavy z Lemberka, *Časopis matice moravské*, 112, 1993, s. 217 - 236.
- Tři příspěvky k počátkům města Kravař. *Bezděz*, 3, 1995, s. 7- 24.
- Dvůr Václava I. *Sborník archivních prací*, 45, 1995, s. 3 - 40.
- Staré mlýny. (Pověst z Lužických hor). 1. *Pověsti v severočeském pohraničí*. *Bezděz*, 4, 1996, s. 87 - 89 (s Ladislavem Smejkalem).
- Dějiny okresního archivu Česká Lípa, Ústí nad Labem, Albis International*, 1997. 190 stran.
- Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století. *Bezděz*, 6, 1997, s. 7 - 18.
- Josef Vítězslav Šimák a regionální historiografie. *Bezděz*, 6, 1997, s. 151 - 152.
- Správní vývoj okresu Česká Lípa od roku 1848 do roku 1990, Česká Lípa, Státní okresní archiv*, 1998. 194 stran.
- Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století. *Bezděz*, 7, 1998, s. 15 - 34.
- Sloup od pravěku do Bílé hory. In: *Sloup v Čechách. Průvodce historií a přírodními krásami obce a okolí. Sloup v Čechách*, 1998, s. 14 - 18.
- Stručný místopis Sloupska. In: *Sloup v Čechách. Průvodce historií a přírodními krásami obce a okolí. Sloup v Čechách*, 1998, s. 41 - 46. (s Miroslavem Honcům).
- Znak města Jablonné v Podještědí. In: *Jablonné v Podještědí. Pohledy do minulosti. Jablonné v Podještědí*, 1998, s. 56 - 58.
- Město a jeho sousedé. In: *Jablonné v Podještědí. Pohledy do minulosti. Jablonné v Podještědí*, 1998, s. 117 - 122.

Na vydání tohoto svazku sborníku Bezděz se finančně podíleli:

Městský úřad Česká Lípa

Městský úřad Nový Bor

Seznam autorů:

Mgr. Luboš BERAN, Správa CHKO Kokořínsko Mělník

PhDr. Jana BLAŽKOVÁ, Státní okresní archiv Česká Lípa

RNDr. Václav CÍLEK CSc., Geologický ústav AV ČR Praha

PhDr. Vojtech ČELKO, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR Praha

Karel FILIP, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

Michal GELNAR, Česká sklářská společnost Nový Bor

Mgr. Petr HAVRÁNEK, Okresní úřad Česká Lípa

RNDr. Miroslav HONCŮ, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

Mgr. Lenka JAROŠOVÁ, Archeologický ústav AV ČR Brno

RNDr. Petr KŮHN, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

RNDr. Zdeňka MRLÍKOVÁ, Mimoň

Ing. Jaroslav PANÁČEK, Narex Česká Lípa

RNDr. Marta PLÁNSKÁ, Správa CHKO Lužické hory

Jablonné v Podještědí

Mgr. Ladislav SMEJKAL, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

Miloslav SOVADINA, Státní okresní archiv Česká Lípa

PhDr. Jiří SVOBODA DrSc., Archeologický ústav AV ČR Brno

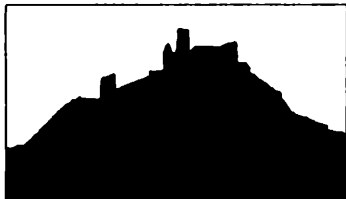
Olga SYKÁČKOVÁ, Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

Miroslav VESELÝ, Česká speleologická společnost Děčín

POKYNY AUTORŮM PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚZ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz, dovoluujeme si požádat autory o dodržování určitých zásad při psaní rukopisů určených k tisku:

1. Články a studie by neměly svým rozsahem, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normového textu - tj. 30 řádek na stránku při 60 úhozech na řádku. Menší odchylky od tohoto požadavku (do 5 stran textu) jsou tolerovány.
2. Rukopisy předávejte redakci pokud možno napsané na PC v textovém editoru Word (verze 6.0 nebo novější), Write nebo T602 (kódování Latin2). Užijte standardní písmo. Slova nedělit.
3. Nemáte-li možnost dodat text na disketě, pište rukopis psacím strojem (ne s perličkovým písmem) na kancelářském papíru formátu A 4. Na jedné stránce psát 30 řádek po 60 úhozech, včetně interpunkce a mezer. Texty zašlete ve 2 vyhotoveních.
4. Přílohy: Nákresy předkládejte na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 13×18 cm, kontrastní, lesklé. Přílohy předkládejte rovněž ve dvou vyhotoveních.
5. K článku vypracujte resumé v češtině v rozsahu asi 1/10 článku. Překlad zajišťuje redakce.
6. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslují průběžně bez ohledu na eventuelní kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu psaném na PC se vyznačují číslicemi v horním indexu.
7. Bibliografické citace se řídí ČSN 010197 - Bibliografické citace.

Přehled dosud vydaných svazků Bezdězu

Bezděz 1/1990, 141 stran, zdarma

F. Gabriel - J. Panáček: Vznik a počátky České Lípy; O. Sykáčková: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky; L. Smejkal: Českolipské muzeum 1945 – 1951 - hledání orientace; M. Honců: Zvířena Lužických hor; M. Benda: Přírodní poměry Kravařské oblasti; M. Honců - Z. Vitáček: Obojživelníci okresu Česká Lípa. Zprávy.

Bezděz 2/1994, 130 stran, rozebráno

J. Panáček - F. Gabriel: K otázce kostela sv. Petra a Pavla v České Lípě; J. Úlovec: O bývalé tvrzi v Tlustecké - Novém Tolzbachu, J. Brožová: Řezáč skla František de Paula Zach 1820 – 1881, Z. Vitáček: Plazi okresu Česká Lípa, Z. Vitáček: Výskyt vydry říční na okrese Česká Lípa, P. Kühn: Krokodýli na Českolipsku?; P. Kühn: Skalní hříby ve Vranovských skalách. Pozorování v přírodě.

Bezděz 3/1995, 189 stran, 25 Kč

M. Sovadina: Tři příspěvky k počátkům města Kravař; J. Panáček - F. Gabriel: Kostel sv. M. Magdaleny v České Lípě; R. Hais: Friedrich Egermann (1777 – 1864) a jeho příspěvky v oblasti sklářské technologie; J. Brožová: Severočestí rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v I. polovině 19. století; V. Ryšavý: Dům čp. 152 v Alšově ulici v Novém Boru; M. Honců: Vstavačovité (Orchidaceae). Materiály: J. Barták - J. Macháček - J. Pacovský - J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (I. část); M. Plánská: Pokus s přesazováním prstnaticů.

Bezděz 4/1996: Lužické hory - příroda a dějiny, 289 stran, rozebráno

J. Kuncová: CHKO Lužické hory dvacetiletá (Historie vzniku CHKO); F. Gabriel - J. Panáček: Hrad Milštejn; M. Gelnar: Sklářské hutě

v Lužických horách a v jejich podhůří; L. Smejkal: Povaha sociálních rozdílů na Cvikovsku a přístupy k jejich řešení do roku 1920; P. Sajdl - L. Smejkal - M. Sovadina: Staré mlýny (Pověst Lužických hor); P. Havránek: Geologie Lužických hor; P. Chváta: Geologický inventarizační průzkum přírodní památky Bílé kameny; P. Kühn: Čedičová zeď Jánských kamenů u Krompachu v Lužických horách; O. Fabiánek: Těžba rud v Lužických horách; P. Havránek: Dobývání železných rud v okolí Mařenic; P. Kučírek: Postglaciální vývoj lesních ekosystémů Lužických hor; M. Plánská: Příspěvek k poznání květeny Lužických hor a jejich okolí; M. Plánská: Botanický inventarizační průzkum a biomonitoring NPR Jezevčí vrch v Lužických horách; M. Plánská - M. Honců: Chráněné rostliny Lužických hor; M. Honců: Zoologický průzkum Jedlové v Lužických horách; M. Honců - J. Vondráček: Chráněné druhy živočichů Lužických hor. Zprávy.

Bezděz 5/1997 - Bývalý vojenský výcvikový prostor Ralsko, 577 stran, 90 Kč

J. Blažková: Vznik vojenského újezdu Ralsko, F. Gabriel - J. Panáček: Prameny k dějinám středověkého osídlení vojenského prostoru Ralsko, M. Gelnar: Zaniklé sklárny ve vojenském prostoru Ralsko, J. Adamovič: Vývoj poznání geologické stavby západní části VVP Ralsko, P. Kühn: Pozůstatky staré těžby na jižním úbočí Hamerského Špičáku, P. Kühn: Radioaktivní znečištění údolní nivy Ploučnice v bývalém VVP Ralsko, E. Balátová a kol.: Předběžný přehled rostlinných společenstev bývalého VVP Ralsko s poznámkami k vegetaci, V. Zavadil - M. Honců: Listonoh letní - *Triops cancriformis cancriformis* Linné 1758 - a zábronožka letní - *Branchipus Schaefferi* Fischer 1834 - (Anostraca et Notostraca: Branchiopoda: Crustacea) v bývalém VVP Ralsko: výsledky předběžného výzkumu, A. Kúrka: Arachnofauna VVP Ralsko (Pavouci - Araneida), M. Honců: Průzkum vázek (Odonata) na území bývalého VVP Ralsko, M. Honců: Rovnokřídli (Orthoptera) bývalého VVP Ralsko, M. Honců - P. Vonička: Střevlíkovití (Carabidae) bývalého VVP Ralsko, P. Vonička: Příspěvek k poznání koprofágních vrubounovitých (Coleoptera: Scarabaeidae) bývalého VVP Ralsko, M. Bouma: Entomologický průzkum Lepidopter bývalého VVP Ralsko, J. Vávra a kol.: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ v bývalém vojenském újezdu Ralsko (Lepidoptera), Z. Vitáček: Výsledky

faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko - vodní obratlovci: Kruhoústí (Cyclostomata), ryby (Pisces, Osteichthyes), Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko - obojživelníci (Amphibia), Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko - plazi (Reptilia), Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko - ptáci (Aves), Z. Vitáček: Výsledky faunistického výzkumu obratlovců prováděného v bývalém VVP Ralsko - savci (Mammalia), J. Kuncová: Zájmy ochrany přírody ve vojenském prostoru Ralsko a přilehlých území, K. Brotz: Fonolit na vrchu Ralsko a jeho ověření metodou radiestezie. Zprávy.

Bezděz 6/1997, 153 stran, 50 Kč

M. Sovadina: Ronovci a Žitava ve 13. a v první čtvrtině 14. století, J. Panáček - F. Gabriel: Kostel sv. Kříže na českolipském předměstí, M. Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku, J. Brožová: Severočestí rafinéri a obchodníci sklem v obchodní korespondenci harrachovské sklárny Nový Svět v 1. polovině 19. století (2. část), J. Vondráček - M. Honců: Zvlášť chráněné ptačí druhy v avifauně Lužických hor. Materiály: J. Barták - J. Macháček - J. Pacovský - J. Schröfel: Geotechnický a stavební průzkum na lokalitě hradu Lipá (2. část), T. Andres: Tavení skla dřevem. Drobnosti. Kronika.

Bezděz 7/1998, 246 stran, 70 Kč

M. Sovadina: Život zasvěcený historii, M. Sovadina: Rozrod žitavských Ronovců ve druhé polovině 13. století, F. Gabriel - J. Panáček: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše, J. F. Firsov: Český historik Jaroslav Papoušek v Rusku a jeho neznámé dopisy z Butyrek N. F. Melnikové-Kedrové-Řivnáčové, L. Smejkal: Jak vznikl a vycházel Bezděz, J. Vondráček: Inventarizační zoologický průzkum NPP Peklo, M. Honců: Entomologický průzkum kopce Tlustec v Ralské pahorkatině, L. Beran: Vodní měkkýši Ploučnice, P. Míka: Brouci čeledi Latridiidae Českolipska a Lužických hor, M. Plánská: Orchidejové louky v Lužických horách. Materiály: V. Had: Sluneční dvůr v Jestřebí. Přehled vývoje v letech 1912 - 1959, Z. Rydygr: Konec druhé světové války na letišti v Hradčanech. Drobnosti. Kronika.

O B S A H

ČLÁNKY A STUDIE

Jiří Svoboda - Václav Cílek - Lenka Jarošová: Mezolit na Českolipsku Poznámky k současnému stavu výzkumu	11
Jaroslav Panáček: K dějinám špitálu v České Lípě	35
Michal Gelnar: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku Část II. Okres Děčín	51
Miroslav Veselý: „Stříbrné doly“ u Jedlové	97
Vojtech Čelko: Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí	119
Ladislav Smejkal: Lužické oddělení českého muzea v České Lípě	151
Ladislav Smejkal: Legionářské oddělení českého muzea v České Lípě	157
Jana Blažková: Společenstvo řezníků a uzenářů v České Lípě	165
Petr Kühn: Povaha železných rud těžených v minulosti na Českolipsku	181
Miroslav Honců: Zvířena CHKO Kokořínsko a Holanských rybníků	209
Zdeňka Mrliková: Etoekologické a sociobiologické vztahy v populaci sysla obecného (<i>Spermophilus citellus</i> L.) na lokalitě Mimoň - hřebčín v letech 1996 a 1997	227
Luboš Beran: Vodní měkkýši Svitávky	243
Marta Plánská: Přírodní památka „Louka u Brodských“ v Dolní Chřibské	249

MATERIÁLY

Ladislav Smejkal - Olga Sykáčková:

Karel Löwe a Heinrich Wedrich

- rekonstrukce dvou umělecko historických sbírek

Okresního vlastivědného muzea v České Lípě 263

Miloslav Sovadina:

Obecní kroniky na okrese Česká Lípa do roku 1945 277

DROBNOSTI

Petr Havránek:

Dobývání železných rud u Janovic v Podještědí 297

Karel Filip:

Nové zjištění chaluhy velké (*Stercorarius skua*)

na Českolipsku 305

Karel Filip:

Strnad černohlavý na Českolipsku 309

Karel Filip:

Neúspěšný pokus o přezimování rehka zahradního

(*Phoenicurus phoenicurus*) 313

Miloslav Sovadina:

Reliéf Richarda Wagnera v Pekle 315

KRONIKA

Ladislav Smejkal:

Svěží šedesátník RNDr. Miroslav Honců 319

Jaroslav Panáček:

PhDr. František Gabriel - padesátiletý 335

Jana Blažková:

K padesátinám Miloslava Sovadiny 341

Obálku navrhl:

Vladimír Hofmann

Překlad německých resumé:

Petra Klötzerová (historická část) a Petr Kühn (přírodovědná část),

překlad anglických resumé:

Petr Kühn

Redakční rada:

Martin Benda, Jana Blažková, František Gabriel, Michal Gelnar,
Miroslav Honců, Petr Kühn, Jaroslav Panáček, Václav Růžička,
Ladislav Smejkal, Miloslav Sovadina, Zdeněk Vitáček.

Adresa redakce:

Státní okresní archiv Česká Lípa, Střelnice 3035, P.O. Box 45, PSČ 470 01

Náklad:

500 výtisků

1. vydání, Česká Lípa 1999

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Okresní vlastivědné muzeum Česká Lípa

ISBN 80-900 896-8-2

ISSN 1211-9172

Tisk Kalous & Skřivan, s.r.o., Na Roudné 23, Plzeň